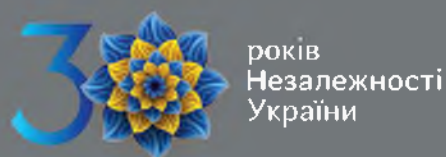

С. Теліженко, В. Манько

Різночасові пам'ятки поблизу села Ратнів

30 років
Незалежності
України

ІНСТИТУТ
АРХЕОЛОГІЇ
НАН УКРАЇНИ

Сергій Теліженко, Валерій Манько

Різночасові пам'ятки поблизу села Ратнів на Волині

Дослідження 2015 року

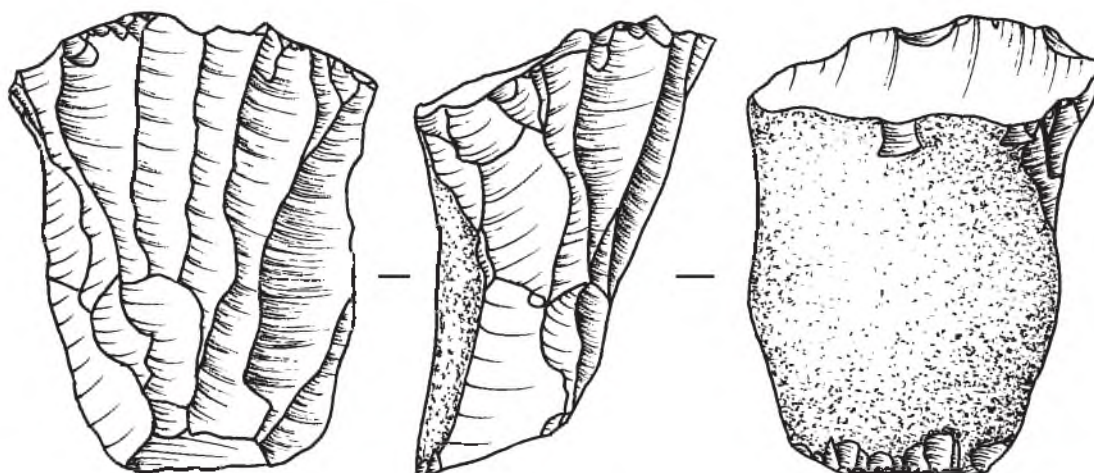
Київ-Ратнів

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Сергій Теліженко, Валерій Манько

**РІЗНОЧАСОВІ ПАМ'ЯТКИ
ПОБЛИЗУ СЕЛА РАТНІВ
НА ВОЛИНІ**

ДОСЛІДЖЕННЯ 2015 РОКУ

КИЇВ-РАТНІВ
2021

Рецензенти:

Б. А. Прищепя, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету;

Д. П. Куштан, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
ІА НАН України

Теліженко С. А., Манько В. О.

ТЗ1 Різночасові пам'ятки поблизу села Ратнів на Волині. Дослідження 2015 року / Сергій Теліженко, Валерій Манько. – Київ : Гурович В. Г., 2021. – 204 с. : іл.
ISBN 978-617-95060-7-9

У монографії викладені матеріали щодо розкопок поселення Ратнів II та результатів розвідок в околицях села Ратнів Луцького району Волинської області. У процесі археологічних досліджень були виявлені численні пам'ятки, що існували у басейні ріки Черногузки протягом мезоліту – пізнього середньовіччя. Результати досліджень привели до відкриття багатьох пам'яток заключного періоду кам'яної доби, що дозволило створити нову гіпотезу про походження культури лінійно-стрічкової кераміки Волині. Відкриття яскравого поховального комплексу доби ранньої бронзи дало змогу провести антропологічне вивчення залишків трьох скелетів, що належали носіям межановицької культури. Досліджені численні об'єкти межановицької, лужицької, милоградської культур, а також об'єкти пізньоримського й ранньослов'янського часів. Величезний інтерес становлять дослідження слов'яно-руських об'єктів, у тому числі зернової ями, що копіювала форму піфоса.

Для фахівців з археології і давньої історії України.

УДК 903.4/904.4(477.82)“2015”

Затверджено до друку Вченою радою Інституту археології НАН України
(протокол № 9 від 07.06.2021 р.)

З М І С Т

Вступ	4
Розділ 1. Історія досліджень	5
Місце розташування та історія досліджень поблизу с. Ратнів	5
Сучасний стан території обстеження та методика проведення досліджень	9
Розділ 2. Розкопки поселення Ратнів II	10
Стратиграфія багат шарового поселення Ратнів-II (урочище Ріписько) та матеріали з літологічних шарів 1, 2	10
Об'єкти та матеріальна культура	18
Поверхневі збори та шурфування	78
Розділ 3. Розвідки у басейні р. Черногузки	82
Дослідження в с. Ратнів по вул. Коршівська, 14	82
Дослідження на о. Баїв	84
Місцезнаходження на околиці с. Баїв	87
Місцезнаходження в урочищу Бакаї	90
Місцезнаходження Бакаї II	111
Місцезнаходження в урочищу Дідовичі	113
Місцезнаходження на о. Вікторяни	132
Місцезнаходження на о. Колядка	136
Місцезнаходження в с. Оздів	144
Висновки	148
Додаток 1. Яніш Є.Ю. Результати визначення остеологічних матеріалів пам'ятки Ратнів II	149
Додаток 2. Козак О.Д. Антропология та палеопатология поховання межановицької культури у с. Ратнів	158
Додаток 3. Манько В.О., Теліженко С.А. Проблеми походження культури лінійно-стрічкової кераміки на Заході України	169
Додаток 4. Теліженко С.А., Мотузайте-Мотузевичуте Г. Абсолютне датування органічних решток з об'єкту 59 поселення Ратнів II	187
Література	188
Summary	190
Фотоальбом	194

ВСТУП

Влітку 2015 року Ратнівською археологічною експедицією ІА НАНУ під керівництвом С.А. Теліженко, проводилися роботи на багаточасовому поселенні Ратнів-ІІ, розташованому на північній околиці с. Ратнів в урочищу Ріписько (Луцький район Волинської області). Основними цілями проведення досліджень було:

1. Здійснення візуального обстеження території пам'ятки та визначення приблизної площі розповсюдження археологічних артефактів на надзаплавній терасі правого берега р. Черногузка;

2. Встановлення потужності культурних відкладень та стану їх збереженості;

3. Попередження руйнації окремих ділянок пам'ятки внаслідок інтенсивного проведення сільськогосподарських робіт;

4. Проведення обстеження околиць с. Ратнів з метою виявлення інших археологічних об'єктів та встановлення їх точних координат для уточнення або доповнення археологічної мапи.

Виконання вказаних цілей призвело до відкриття багатьох різночасових комплексів від VI тис. до н.е. до Нового часу. Серед яскравих знахідок слід згадати серію стоянок VI тис. до н.е., аналіз яких дозволив нам створити нову гіпотезу про походження культури лінійно-стрічкової кераміки Волині. Цікавим об'єктами для дослідників доби ранньої бронзи стали знахідки межановицького комплексу у заглибленій зерновій господарській ямі та колективне поховання, випадково досліджене при спорудженні господарчої будови у селі Ратнів.

Відкрита велика кількість об'єктів доби пізньої бронзи та раннього заліза. Надзвичайно цікавим було дослідження слов'янського господарсько-побутового комплексу IX-X століття, що являла собою давню «пікарню». Цікавим для фахівців слов'яно-руського періоду буде публікація зернової ями XI століття, що являла собою імітацію піфоса.

Основною метою монографії є публікація археологічних матеріалів. Висновки або дискусії про культурно-хронологічну приналежність тих чи інших артефактів або об'єктів залишаємо на розсуд дослідників, які знайдуть тут для себе щось важливе. Автори, які є фахівцями з кам'яної доби, роблять наукові висновки лише відносно матеріалів, які датуються VI-V тис. до н.е.

У роботі експедиції брали участь молодший науковий співробітник ІА НАНУ А. Весельський, студент Вільнюського університету (факультет археології) Ш.Субатавічус та учні вищого професійного училища №9 м. Луцька І. Приймачук та А.Ткачук.

Проведення досліджень не відбулися б без підтримки директора СГПП «Рать» В.А.Шумського та настоятеля храму святої Параскеви УПЦ архімандрита Онуфрія (Куца).

Особлива подяка монахиням Духовно Просвітницького центру УПЦ с. Ратнів: ігумені Анастасії (Левчук), монахині Євфросинії (Вавдіюк), інокіні Єлизаветі (Меренко) за харчування. Світлої пам'яті Ніні Сергіївні Шульжук за житло.

Розділ 1. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕГІОНУ

МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ ПОСЕЛЕННЯ.

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОБЛИЗУ С. РАТНІВ

Багатошарове поселення Ратнів-II (урочище Ріписько) розташовується на північній околиці с. Ратнів (Луцький район Волинської області; центральна частина поселення- $50^{\circ}40'56.12''N$, $25^{\circ}10'56.52''E$; точка реперу $50^{\circ}40'57.23''N$, $25^{\circ}10'04.76''E$), на надзаплавній терасі правого берегу р. Черногузка (на російській мапі «Трьохверстовці» позначена як р. Полонка; ліва притока р. Стир), що здіймається над сучасним рівнем води в річці на 3-4 м (рис. 1.1, 2). З північної, східної та, частково, південної сторін, поселення обмежується стрімкими та напівстрімкими ділянками надзаплавної тераси. На захід від місця розкопок розташовується невеличке озерце, сформоване виходами ґрунтових вод, яке поповнюється також за рахунок атмосферних опадів. Ще далі на захід, місцезнаходження перетинається балкою, конус виносу якої впирається в берегову лінію р. Черногузки. На іншій стороні балки розташовується урочище Бакай-I, матеріали з якого представлені в даному звіті. Приблизні розміри багатошарового поселення в урочищу Ріписько із заходу на схід становлять приблизно 520 м, а з півночі на південь 240 м.

Місцевість, в якій розташована пам'ятка, відноситься до Волинської височини, для якої притаманний увалисто-балковий рельєф із лісостеповим ландшафтом. Основним ґрунтом, який підстилає в даній місцевості голоценові шари чорнозему, являється лес. Долина середньої течії р. Черногузки була і є багатою на родючі ґрунти та на тваринний світ, що, природно, протягом тривалого часу притягувала до себе населення.

Село Ратнів, на північній околиці якого розташовується пам'ятка, знаходиться на південний-захід від обласного центру Волинської області м. Луцьк. Офіційною датою заснування с. Ратнів являється 1577 рік, хоча перші свідчення про Ратнів зафіксовано

в *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1888, IX, st. 543) в якому зазначено, що Ратнів вже у 1545 році належав Яну Загоровському, а починаючи з 1860 року перейшов до власності Адама Горайського.

У археологічному плані район дослідження вивчений досить добре, а історія цілеспрямованих археологічних досліджень бере свій початок лише з першої половини ХХ ст.

На початку ХХ століття дослідження курганів поблизу с. Городище проводила К. Мельник, дослідження якої висвітлені у «Трудах XI археологического съезда» (Баюк 2013, с. 5; Кучинко, Охріменко, Златогорський 2017, с. 148). Розквіт археологічних досліджень пов'язується із діяльністю на території Волині в цілому та у долині р. Черногузки зокрема «Волинського товариства приятелів наук», заснованого у 1935 році. Об'єктами уваги товариства були переважно наземні, видимі здалеку об'єкти – вали, городища, кургани. У той же час, і інші типи археологічних пам'яток не оминалися членами вказаного товариства. Так, у 1936 році на території с. Коршів, яке розташовано за 5 км на захід від с. Ратнів, Яном Фітцке разом з З. Леським було досліджено «... кілька землянок на ранньоісторичному городищі...», яке ще у 1934 році розкопувала експедиція під проводом доктора З. Карпінської (м. Познань) (Охріменко 2005, с. 112). У тому ж році, також на берегах р. Черногузки, поблизу с. Городок, Я. Фітцке розкопував поселення та кургани (Свешніков 1974, с. 11).

У 1937 році на протилежному від поселення Ратнів-II березі р. Черногузки, поблизу с. Баїв, Я. Фітцке дослідив поховання КЛСК (Кучинко, Охріменко 1995, с. 25; Охріменко 2001, с. 7).

У післявоєнному періоді, археологічні дослідження в долині р. Черногузка прийняли

більш масштабний характер. Так, у 1952 році на східній околиці с. Одереди Ю. Захаруком було відкрите багатощарове поселення епохи бронзи (Кучинко, Златогорський 2010, с. 233). Протягом 1964-65 рр. на східній околиці с. Баїв експедиція під керівництвом В. Петрова та А. Каліщука досліджувала могильник вельбарської культури. У 1985 році могильник цієї ж культури, але вже у північній частині села (на підвищенні, де розташовується сільський цвинтар), досліджувалася експедицією під керівництвом Д. Козака (Кучинко, Златогорський 2010, с. 177).

У 1972-73 рр. Волино-Дністровська експедиція Львівського університету ім. Івана Франко під керівництвом М. Пелешчина досліджувала багатощарове поселення поблизу с. Голишів (Луцький район), в результаті яких, на площі 1996 м², були виявлені об'єкти епохи неоліту, енеоліту, бронзи та середньовіччя (Пелешчин 1972; Охріменко 2005, с. 217; Охріменко 2007, с. 319; Кучинко, Златогорський 2010, с. 196; Кучинко, Охріменко, Златогорський 2017, с. 149).

У 1983 році на правому березі р. Черногузка (урочище Лоб) неподалік с. Гірка Полонка, експедицією під керівництвом Г. Охріменка були проведені дослідження поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Гірка Полонка (Охріменко 1983; Кучинко, Златогорський 2010, с. 194). Під час розкопок виявлено господарський об'єкт, у якому містилися матеріали нотної фази культури лінійно-стрічкової кераміки. Одночасно з дослідженнями поселення Гірка Полонка, на захід від села з однойменною назвою, в урочищу Берег експедиція під керівництвом Д.Н. Козака досліджувала багатощарове поселення Гірка Полонка-II. На площі, яка дорівнює 2100 м² простежено культурні нашарування у хронологічному діапазоні від енеоліту (волино-люблінська культура) до давньоруської доби (Козак 2008, с. 309; Кучинко, Златогорський 2010, с. 195). 1983 рік ознаменувався знахідкою так званого Городищенський скарбу. Він був виявлений експедицією Луцького педінституту імені Лесі Українки у с. Городище Луцького району

Волинської області. У складі скарбу були «5 срібних нашійних обручів-гривень, трьох наручних браслетів, шести цілих і шести намистин у фрагментах, оздоблених зерню» (Кучинко, Охріменко, Савіцький 2008, с. 95).

С. Панишко у 1988 р. досліджував Коршівське городище, на якому було закладено 2 траншеї. Встановлено, що первісне заселення ділянки дослідження відбулося у VIII ст., а оборонні споруди виникли пізніше, у XI ст. (Панишко 2011, с. 332-333).

Д. Козак багато уваги приділяв дослідженню Волині у цілому та ділянці середньої течії р. Черногузка зокрема. Окрім згаданих досліджень поблизу с. Гірка Полонка, експедицією під його керівництвом протягом 1990-92 років поблизу с. Городок в урочищах «Острів» та «Пасовище», досліджено могильник епохи пізньої бронзи-раннього заліза, два поселення зубрицької культури, поселення вельбарської культури частину давньоруського поселення та інші пам'ятки (Козак, 1991; Козак 1999; Козак, Павлів 1999). Вказані місцезнаходження вперше були виявлені у 1988 р. (Козак, Оприск, Шкоропад 1999, с. 5; Козак 2008, с. 327). Побутові та поховальні об'єкти епохи фінальної бронзи-раннього заліза (лужицька, висоцька, лежницька, поморська, милоградська культури), пізньоримського часу (поселення поблизу сс. Боратина, Баїва, Гіркої Полонки, Городка) та середньовіччя (празько-корчацька, райковецька культури і пам'ятки княжого часу) досліджувалися переважно у 90-і роки XX ст. експедиціями, які очолювали Д. Козак, В. Конопля, Д. Павлів, Л. Крушельницька, М. Кучера, М. Кучинко, В. Шкоропад тощо.

У 1997 році поблизу с. Оздів випадково виявлений могильник культури кулястих амфор, одне з поховань якої досліджено волинськими археологами С. Панишко та Ю. Мазуриком.

У 2004 р. на лівому березі Черногузки (урочище Замчисько) експедиція під керівництвом О. Позіховського та Г. Охріменка розпочала дослідження багатощарового поселення Голишів, яке ще

Рис. 1. Ратнів-II. 1. Мапа Волинської області з позначенням місця проведення розкопок. 2. Мапа розташування пам'яток, виявлених та досліджених у 2015 році поблизу с. Ратнів.

у 1972-73 рр. досліджувала Волино-Дністровська експедиція під керівництвом М. Пелешіщина (Позіховський, Охріменко 2004). Розкопки продовжувалися до 2006 року, в результаті чого на площі у 1050 м² виявлені залишки житлових та господарських об'єктів малицької, волино-люблінської та трипільської (С-П) культур (Охріменко 2005b; Охріменко 2007; Охріменко, Кучинко та ін. 2007)

Протягом 2011-2012 рр. на лівому березі р. Черногузка в межах с. Полонка експедицією ДП «Волинські старожитності» проводилися дослідження багат шарової пам'ятки. Загалом закладено 2 розкопи та 1 траншею, в яких виявлено матеріали епохи бронзи-пізнього середньовіччя (Златогорський, Вашета, 2012, с. 135).

У 2014 році в урочищу Ріписько на багат шаровому поселенні Ратнів-ІІ експедицією «Волинських старожитностей» проводилися археологічні дослідження (Златогорський, Теліженко, Ткач 2015, с. 26-28; Теліженко, Ткач, Яніш 2015). На площі 319,6 м² було виявлено понад 50 впускених в лес різночасових об'єктів. Власне, у даній роботі висвітлені результати другого року робіт на поселенні. Матеріали досліджень 2014 року ще готуються до друку.

Перелік пам'яток, розташованих в середній течії р. Черногузка наведено у кількох працях (Козак 1992; Кучинко, Охріменко 1995), але найбільш повна інформація про пам'ятки археології поблизу с. Ратнів міститься у спільній монографії М. Кучинко та О. Златогорського (Кучинко, Златогорський 2010), а також у зводі пам'яток історії та культури України (Кучинко, Охріменко, Златогорський 2017). Загалом, у навчальному посібнику М. Кучинка та О. Златогорського наведено інформацію про 9 об'єктів в межах с. Ратнів, серед яких і багат шарова пам'ятка в урочищу Ріписько. Нами дещо уточнена інформація вказаних авторів, оскільки одне з урочищ, представлене в їх монографії має іншу, більш давню польську назву. Крім того, за допомогою GPS пристрою нами були встановлені точні координати окремих пунктів, а також окреслені більш чіткі межі розповсюдження археологічних матеріалів.

Таким чином, з огляду на багату історію досліджень долини р. Черногузки загалом та середньої течії зокрема, а також зважаючи на досить щільне розташування різночасових археологічних об'єктів, є сенс говорити про виокремлення умовного археологічного мікрорегіона в межах саме середньої течії вказаного водоймища.

СУЧАСНИЙ СТАН ТЕРИТОРІЇ ОБСТЕЖЕННЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Територія дослідження, представляє собою положисту ділянку першої надзаплавної тераси правого берега р. Черногузки. Судячи з поширення археологічних матеріалів на сучасній поверхні, можна припускати, що приблизний розмір території з ознаками активної діяльності давнього населення може становити 510x240 м (рис. 1.2). Враховуючи те, що на сучасній поверхні, яка частково зайнята під сівообігом, а частково знаходиться під приватнимигородами, масово фіксуються археологічні артефакти, в тому числі й залишки архітектурних деталей будівель раннього середньовіччя, можна зробити певний висновок про пошкодження культурних шарів пам'ятки сільськогосподарською технікою, глибина борозни від якої сягає до 0,4 м (вимірювання проведене під час попередніх розвідок). Це при тому, що на окремих ділянках розкопу, на такій же глибині вже фіксуються об'єкти, впущені в лес. Північна частина місцезнаходження становить край тераси, яка повністю повторює берегову лінію. Ця ділянка частково зруйнована внаслідок впливу природних факторів – атмосферних опадів, танення снігу, розмиву схилів тощо.

Розкоп площею 124 м² закладений зі східної сторони площі досліджень 2014 року та орієнтований з незначним відхилом по вісі південь-північ (рис. 2). Площа досліджень має літеро-цифрову нумерацію, яка продовжує нумерацію, запроваджену під час досліджень у 2014 році. Репером слугував південно-західний кут розкопу 2014 року, який був закріплений за допомогою металевого кілка.

Розкопки здійснювалися вручну, пошарово, за допомогою лопат, ножів, совків та кельм. Для виявлення об'єктів використовувався метод горизонтальної зачистки поверхні. Для отримання стратиграфічного розрізу, застосовувався метод вертикальної зачистки. В ході проведення розкопок щоденно велася фотофіксація, а отримана за день інформація заносилася в польовий щоденник. Для вимірювання об'єктів та вираховування перепадів рельєфу, використовувався нівелір. Всі знахідки, виявлені під час шурфування, запаковувалися в окремі пакети з інформацією про шар та глибину. Креслення виконувалися в масштабі 1:20. Весь ґрунт з об'єктів просіювався на ситі. Ґрунт з об'єктів №№ 52 та 59 промивався на предмет виявлення археоботанічних решток на ситах з вічками розмірами 0,1 та 0,3 см.

РОЗДІЛ 2. РОЗКОПКИ ПОСЕЛЕННЯ РАТНІВ ІІ

СТРАТИГРАФІЯ БАГАТОШАРОВОГО ПОСЕЛЕННЯ РАТНІВ-ІІ (УРОЧИЩЕ РІПИСЬКО) ТА МАТЕРІАЛИ З ЛІТОЛОГІЧНИХ ШАРІВ 1,2.

Основних літологічних відкладень зафіксовано лише три, інші шари фіксуються на різних ділянках і їх походження, ймовірно, залежить від особливостей геологічної будови місцевості, ступенів змішаності шарів або ж внутрішньої стратиграфії об'єктів. Таким чином, літологія пам'ятки виглядає наступним чином (зверху-донизу) (рис. 10. 1-9; 13.1-7; фото.8,9,10,11,12,13):

1. Дерновий шар, сірий пухкий ґрунт, вкритий рослинністю, містить поодинокі знахідки;

2. Темно-сірий щільний ґрунт. Містить різночасові матеріали;

2.4. Сіро-коричневий, відносно щільний ґрунт зі знахідками епохи раннього заліза (простежений лише в південній частині розкопу);

3. Лес жовтий, відносно щільний та розсипчастий (стерильний).

Археологічні об'єкти, зафіксовані на поселенні, як сказано вище, мають індивідуальну, відмінну від загальної стратиграфії, літологію, що буде показано нижче, під час їх опису.

Як бачиться, основною проблемою даного місцезнаходження є висока ступінь змішаності шарів, особливо в верхній частині нашарувань, що є наслідком як антропогенного впливу (розорювання), так і впливу такого явища, як біотурбація. Очевидно, що дані процеси вплинули й на переміщення археологічних матеріалів не лише по горизонталі але й по вертикалі. Матеріали з літологічних шарів 1 та 2 відбиралися разом, оскільки, як з'ясувалося у процесі досліджень, обидва шари є мішаними і містять різночасові матеріали. Виходячи з цього, такі знахідки, як кістки тварин та неорнаментовані стінки кружального та ліпного посуду (окрім неолітичного) лише підраховувалися та вносилися до опису. Загалом у вказаних шарах виявлено 168

знахідок, віднесених до колекційного опису та 1275 до польового.

До найдавніших матеріалів слід відносити частину крем'яного комплексу, який можна співвідносити з епохою неоліту. Неоліт волинської височини відомий за матеріалами культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК), яка характеризується наявністю ліпного посуду (кухонного та столового), орнаментованого лінійним орнаментом, часто розділеним округлими ямковими вдавленнями («нотами») або рельєфними наліпами. Орнаментовані фрагменти неолітичного посуду в зазначених шарах виявлено не було. Що стосується виробів з кременю, то з КЛСК слід пов'язувати окремі знахідки, наприклад мініатюрну кінцеву скребачку на округлому відщепі (рис. 2.4) та проксимальну частину пластинки з нерегулярною притупляючою дорсальною ретушшю по краю (рис. 2.7).

Наступний період, енеоліт, також представлений лише виробами з каменю, здебільшого з кременю, серед яких слід назвати скребачку кінцеву на дистальній частині масивної пластинчастої заготовки (рис. 2.1), кінцевобічну скребачку на овальному первинному відщепі (рис. 2.2), масивний реберчастий скол зі стрімкою ретушшю по краях (рис. 2.5) та уламок скребачки на овальному первинному відщепі (рис. 2.8). Слід звернути увагу на фрагмент сланцевого теслоподібного знаряддя із заглаженими сторонами (рис. 3.4). Вироби з кременю так само можуть бути віднесені до епохи бронзи, тому, не маючи надійного контексту, висновки щодо приналежності кременевих знарядь до епохи енеоліту слід вважати попередніми.

Епоха бронзи представлена не лише виробами з кременю але й фрагментами керамічного посуду. В кремневому комплексі слід виокремити підтрикутне вістря з біфасіальною ретушшю із виїмкою в середній

частині (рис. 2.9), яке є характерним раннього та середнього етапів епохи бронзи та медіальну частину пластинчастої заготовки з субпаралеельною напівкрутою дорсальною ретушшю по краю (рис. 2.6). З епохою бронзи можна пов'язувати уламок знаряддя з піщаника із заглаженими сторонами (рис. 3.3) та фрагмент абразиву на плитці піщанику підчотирикутної форми (рис. 3.5).

Кераміка представлена переважно фрагментами посуду межановицької культури епохи ранньої бронзи, для якої характерною є орнаментация, нанесена відбитками шнурового штамп (рис. 3.7), в тому числі й по зовнішній поверхні наліпних ручок (рис. 3.8), а також відбитками зубчастого штамп (рис. 3.6) та нігтя (рис. 3.12). У одному екземплярі виявлений фрагмент вінця із заглаженими сторонами (рис. 3.13). Край вінця заокруглений та має потовщення із зовнішньої сторони. Також з межановицькою культурою можна пов'язувати фрагмент ліпного друшляку (рис. 3.9).

Середній етап епохи бронзи представлений у колекції фрагментом вінця сіроглиняної ліпної посудини з композиціями вертикальних та горизонтальних прокреслених ліній (рис. 3.10). Подібний орнамент та форма посуду є характерними для тшинецько-комарівської культури.

У одному екземплярі виявлене вінце ліпної сіроглиняної посудини із заглаженими сторонами (рис. 3.14). На жаль, визначити культурно-хронологічну приналежність цього виробу не вдалося.

Численною є колекція фрагментів керамічного ліпного посуду епохи раннього заліза, серед якого домінують вироби милоградської та лужицької культур (рис. 4.2,4-6,8,11; 5.1). Для кераміки вказаних культур характерним є додавання в керамічну масу перепаленого подрібненого кременю та орнаментация наскрізними отворами, нанесеними під вінцями (рис. 4.7). Зовнішня поверхня посуду іноді вкрита рустом (рис. 4.3,9), а внутрішня, як правило, заліскована. Серед форм переважають посудини баночного та горщикоподібного типів. У одному екземплярі представлений фрагмент

гострореберної посудини із заліскованими сторонами (рис. 4.10), а також уламок керамічної пательні (підставки або кришки) (рис. 4.1). Серед інших виробів, які можна пов'язати із згаданими культурами, слід вказати на фрагмент трубчастої кістки тварини зі слідами розпилювання (рис. 4.12).

Заселення місцевості у пізньоримській час, коли на теренах Волинської височини перебували племена черняхівської та вельбарської культур, відзначено знахідками ручки ліпної посудини (рис. 5.2), фрагментом сіроглиняної посудини, орнаментованої наліпними пружками, розділеними пальцевими вдавленнями (рис. 5.3), уламками пласкодонного посуду (рис. 5.4,5) та фрагментом біконічного глиняного прясельця (рис. 5.6).

Слов'яно-руський період представлений матеріалами, які можна віднести до IX-XII ст. Посуд IX-X ст., ранньокружальний, характеризується досить високою концентрацією піщаних домішок до керамічного тіста, нещільними стінками та відхиленими назовні, косозрізаними та відхиленими назовні вінцями (рис. 5.7,8,9). Даний посуд орнаментувався прокресленими хвилями та горизонтальними фестонами (рис. 5.10,11).

Більш пізній давньоруський посуд, який, судячи за формою вінця, відноситься до XI та XII сторіччя (рис. 6.4-16; 7.1,2,3,5,7), також орнаментувався прокресленими хвилястими лініями (рис. 6.1,2,3; 7.4). В одному екземплярі виявлене денце посудини із наліпним клеймом у вигляді решітки (?) (рис. 7.17). Зі стінок посуду виготовлялися округлі прясельця або фішки (рис. 7.6).

У одному екземплярі виявлений фрагмент кружальної посудини, орнаментованої по зовнішній стороні вінця комірцеподібним виступом, розділеним пальцевими вдавленнями (рис. 7.8). Ця посудина може датуватися XIV-XV ст.

Для двох посудин встановлення культурно-хронологічної приналежності є проблематичним. Одна посудина представлена фрагментом денця (рис. 7.9), а друга – фрагментом сіроглиняної миски (рис.

7.10). Можливо, що дві останні знахідки можна датувати ХІХ-початком ХХ ст.

Таким чином, як можна побачити зі стислого аналізу матеріалів (вказано лише ті

знахідки, які представлені ілюстративно), виявлених у двох верхніх літологічних шарах, вони певною мірою є змішаними.

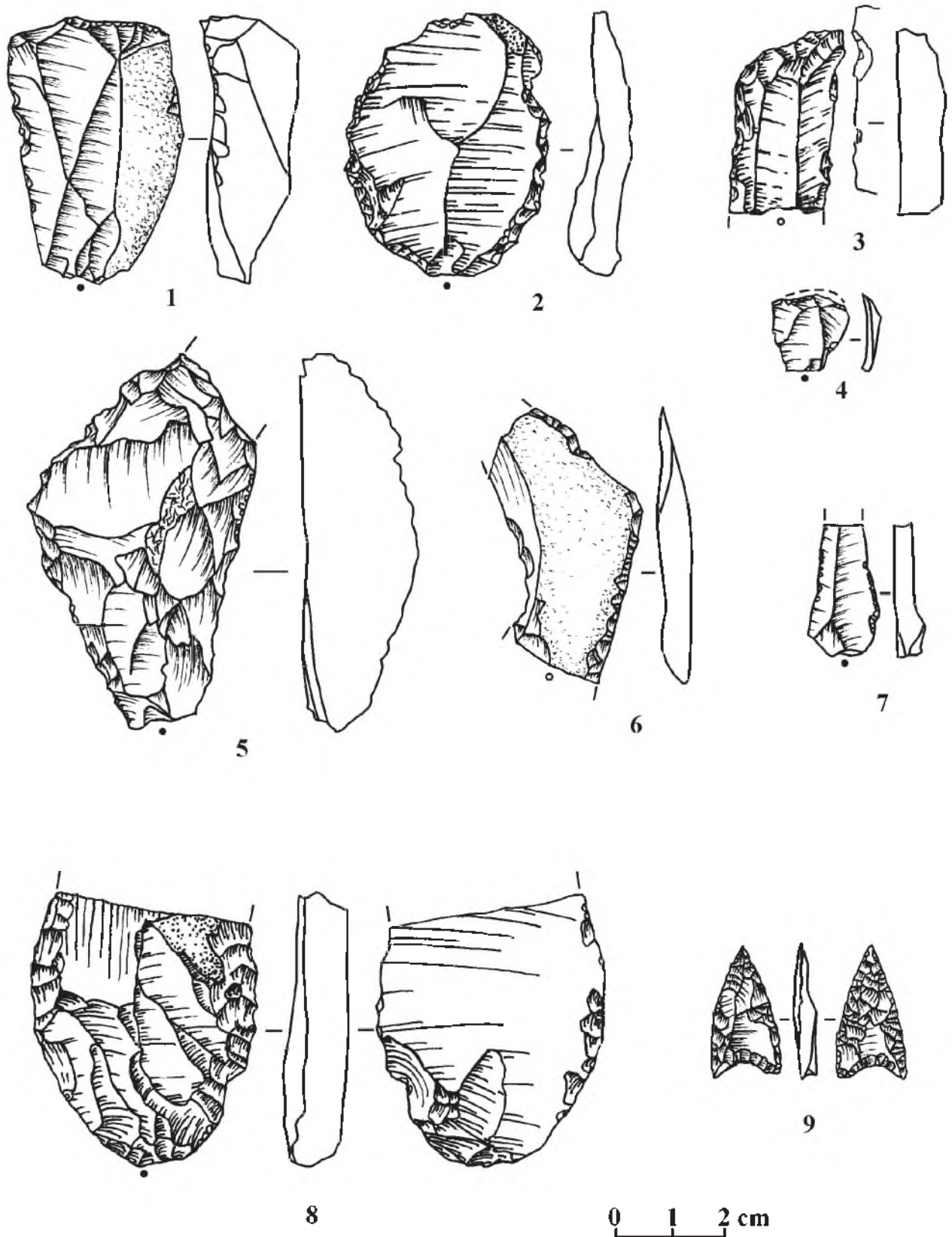

Рис.2. Ратнів-ІІ. Шари 1, 2. Матеріали неоліту, енеоліту, бронзи.

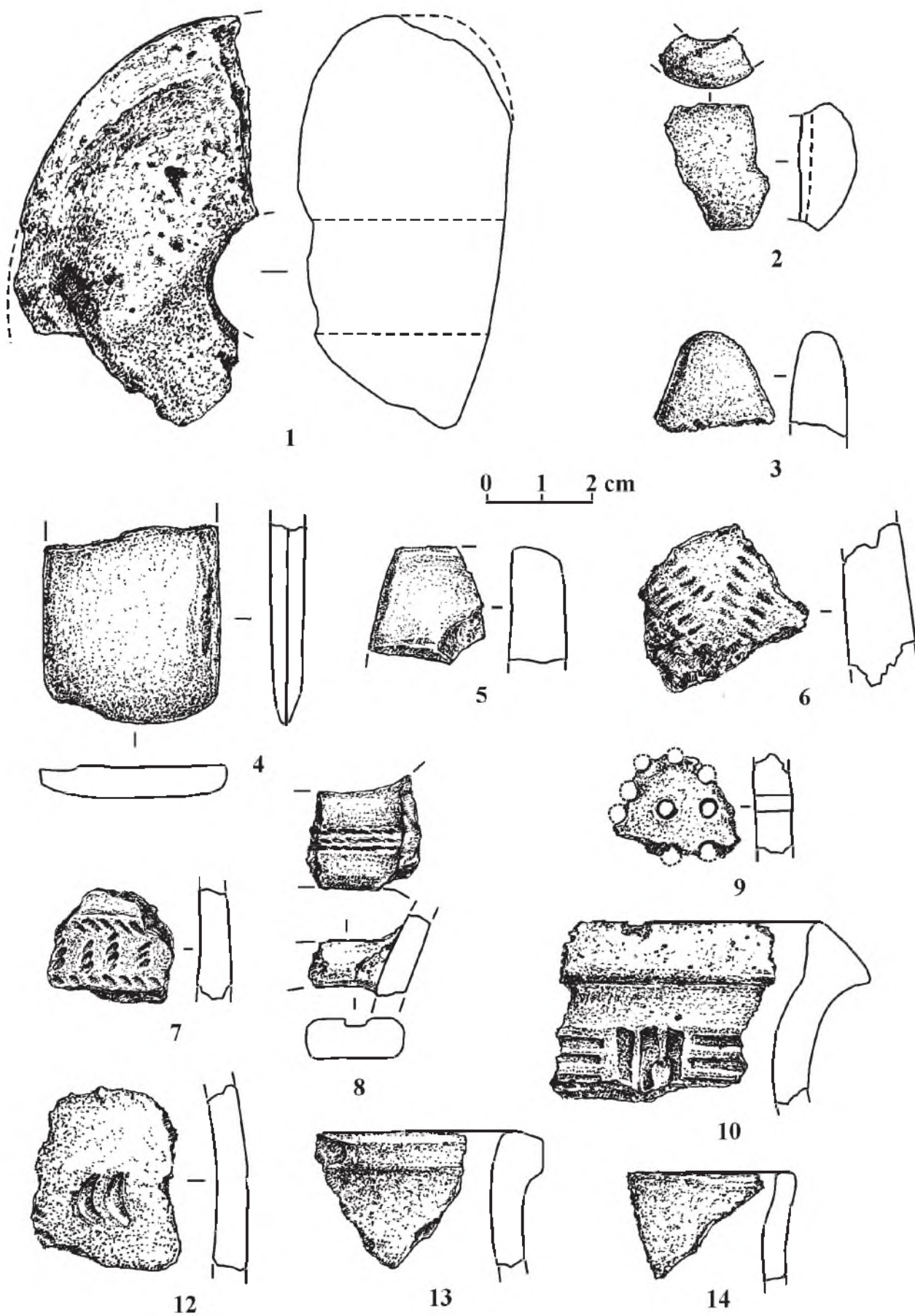

Рис.3. Ратнів-ІІ. Шари 1, 2. Матеріали доби бронзи.

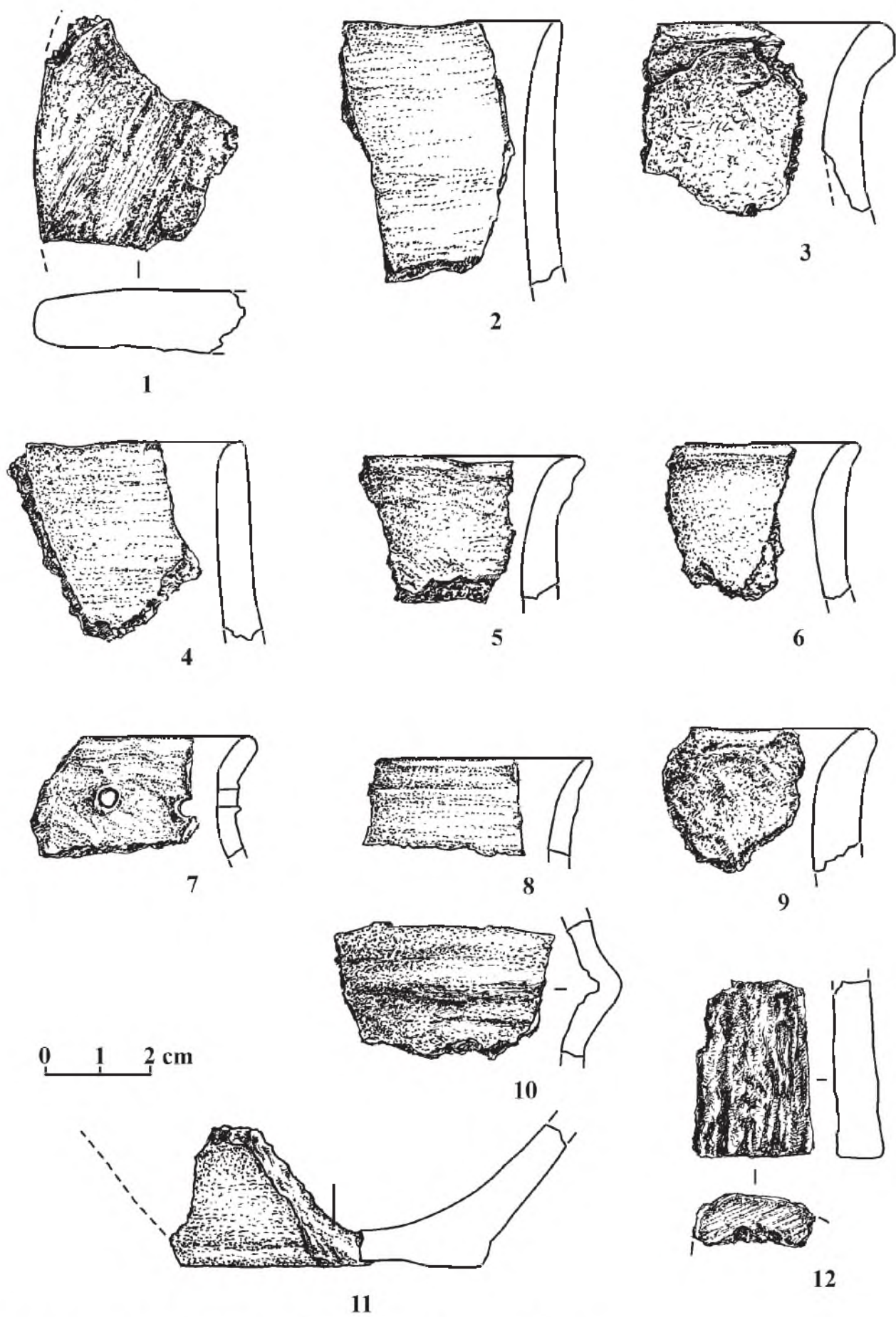

Рис.4. Ратнів-ІІ. Шари 1, 2. Матеріали доби раннього заліза.

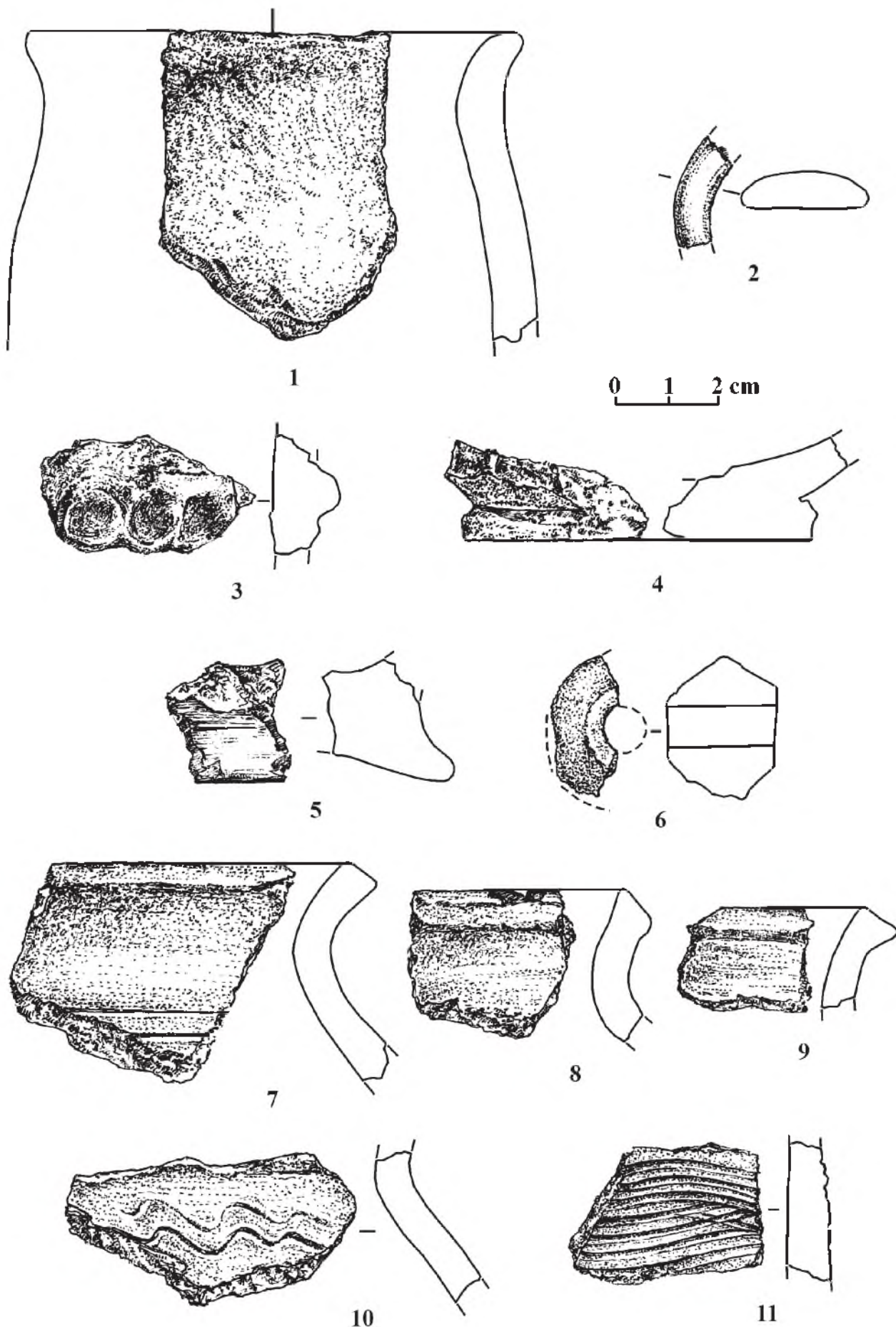

Рис.5. Ратнів-ІІ. Шари 1, 2. 1-6. Кераміка пізньоримського часу. 7-11. Кераміка слов'яно-руського періоду.

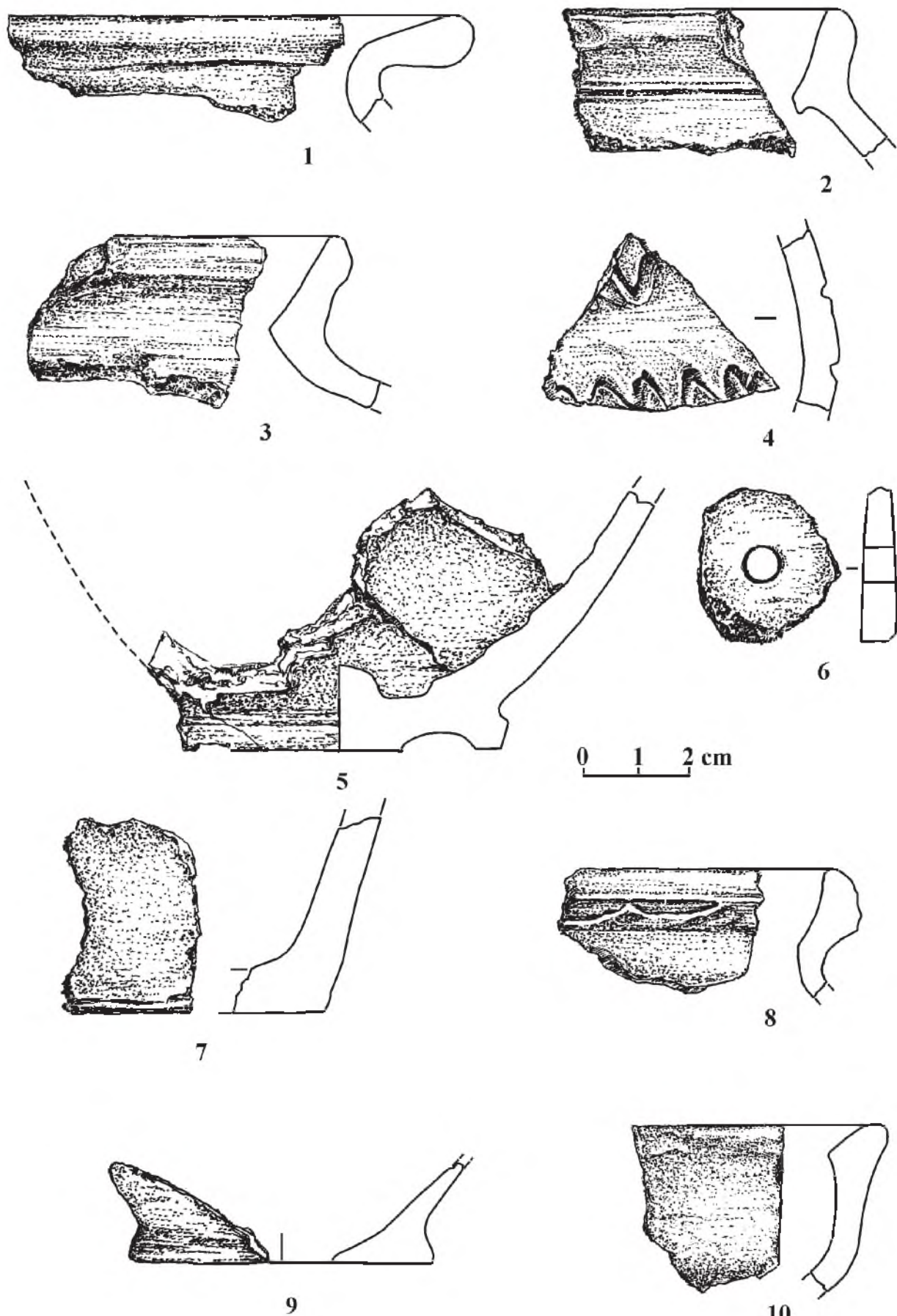

Рис.6. Ратнів-ІІ. Шари 1, 2. 1-7. Кераміка слов'яно-руського періоду. 8. Кераміка XIV-XV ст. 9-10. Кераміка невизначеного часу.

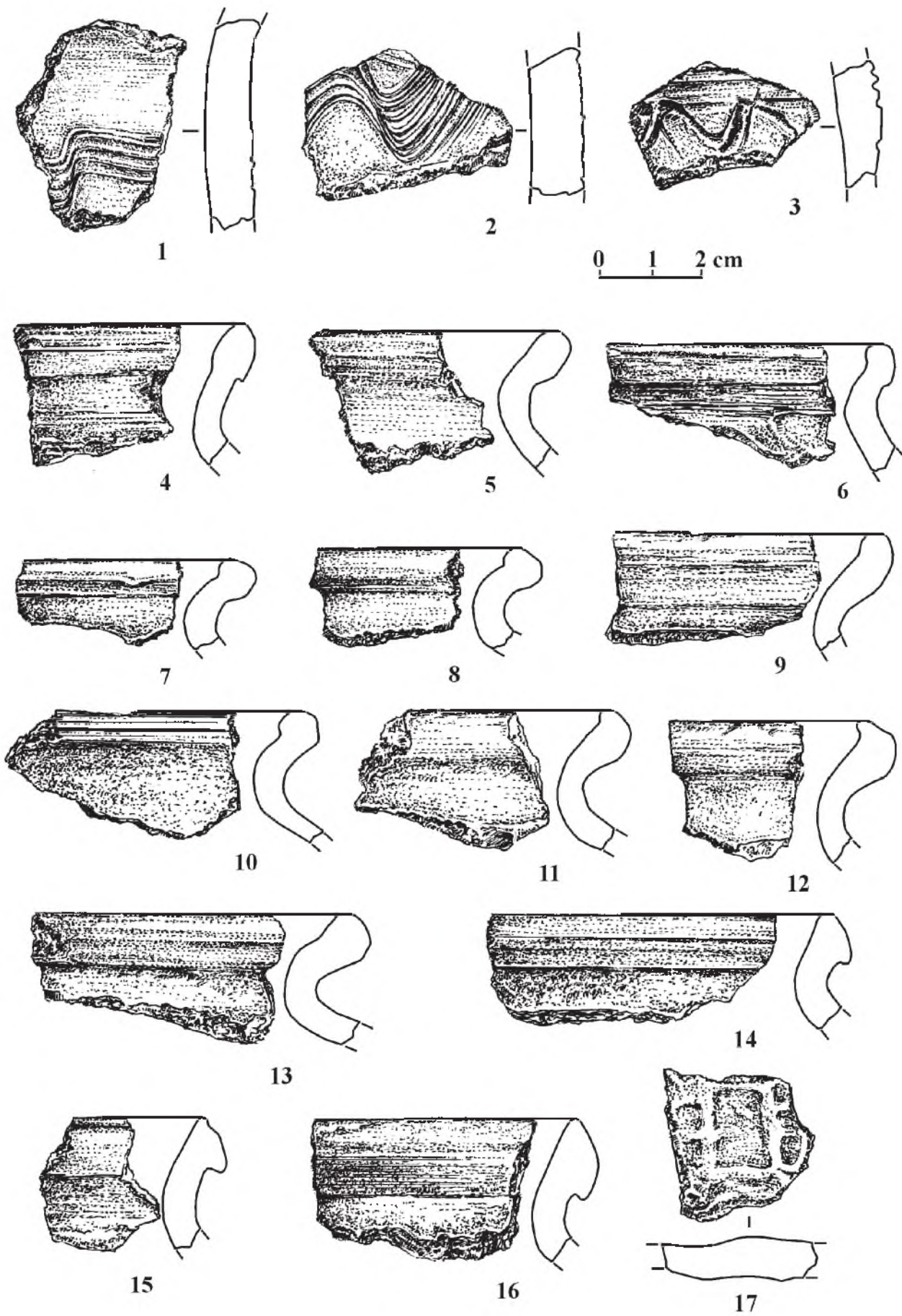

Рис.7. Ратнів-ІІ. Шари 1, 2. Кераміка слов'яно-руського періоду.

ОБ'ЄКТИ ТА МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА

На пам'ятці виявлено 18 об'єктів (з 51 по 69) (рис. 8). Всі об'єкти різночасові – від епохи ранньої бронзи до початку-середини ХХ сторіччя. Слід зазначити, що при горизонтальній зачистці площі розкопу об'єкти бронзи фіксувалися за заповненням, яке мало характерне коричнювате забарвлення, у той час, як більш пізні мали сіре або навіть темно-сіре заповнення. Цей факт може пояснюватися тим, що потужність гумусових відкладень в епоху неоліту-бронзи була незначна, а рівень людської активності був занадто низьким для їх утворення. Слід відзначити також, що не у кожному об'єкті містилися археологічні артефакти, тому хронологічна належність для них не встановлювалася.

Об'єкт №51. Розташований в південно-східній частині розкопу (рис. 8; 9.1; 10.2; фото 5,6,7). У плані об'єкт підовальний, впушений в лес з нижньої частини шару I на глибину до 0,21 м, західною частиною ним зруйновано об'єкт №58 (епохи раннього заліза). Стінки об'єкту стрімчасті. Ширина об'єкту до 0,41 м, заповнення темно-сіре – в ньому виявлено велику кількість металевого шлаку. Зважаючи на досить високий рівень впуску, яма утворилася в середині – третій чверті ХХ ст.

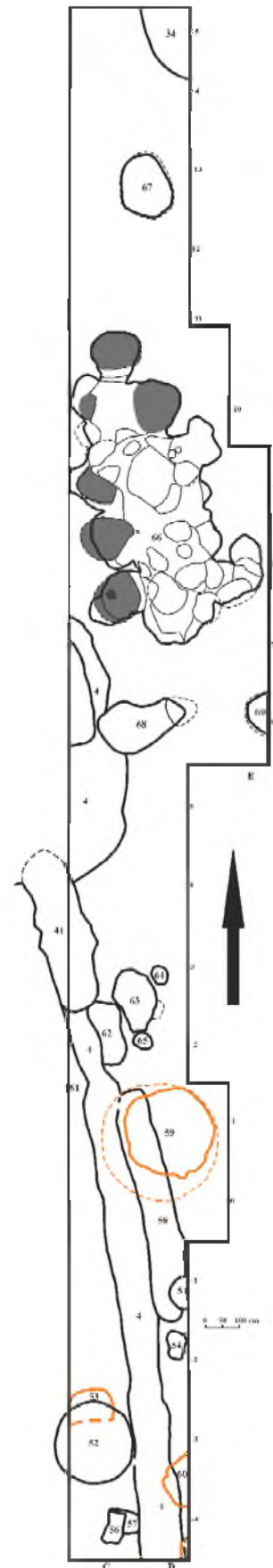

Рис.8. Ратнів-ІІ. План розкопу.

Об'єкт №52. Розташований в південно східній частині площі дослідження (рис. 8). Об'єкт фіксувався у вигляді кількох аморфних плям («аморфність» є результатом біотурбації), які нашаровувалися одна на одну і містили мішаний матеріал. На перших етапах дослідження об'єкту, ці плями розглядалися як окремі об'єкти, але у подальшому, коли стала зрозумілою картина їх утворення, від виділення додаткових об'єктів довелося відмовитися. Окрім того, як з'ясувалося, об'єкт №7, досліджений у 2014 році, і є частиною об'єкту №52 і тому постає питання про доцільність його виокремлення.

Об'єкт фіксувався на рівні нижньої частини шару 2 за рахунок більш темного досить щільного ґрунту (фото 3), у якому містилися різночасові матеріали: уламки печини та керамічного посуду, кістки тварин та перепалений кремій. В плані впуск ями округлої форми (рис. 9.2,3; фото 14,15,20,21,22,23,24). Нерівності утворилися за рахунок руйнації країв. У розрізі об'єкт представляє собою підвальну яму з округлим дном та стінками, і горловиною, що розширяється в верхній частині (рис. 9.4; фото 17). Найбільший діаметр об'єкту приходиться на середню частину. Горловина з вертикальними стінками і лише в одному місці вони більш положисті. Можна сказати, що за формою яма нагадує піфос, що, недалеко від істини, враховуючи їх функціональне призначення - зберігання зерна. Стінки ями ретельно заглажені, у нижній частині збереглися фрагменти обмазки у вигляді сіруватого покриття, яка містила домішки глини та полови, замішаних на воді (фото 18,19). Товщина шару обмазки становить до 0,03 м. Об'єкт досліджувався пошарово. Всього зафіксовано 4 шари різної потужності, які утворилися як за часів функціонування ями, так і після припинення її використання (рис. 9.5). Чітко фіксуються шари лесу, які утворилися понад стінками, їх наявність свідчить про періодичне осипання стінок та руйнації горловини об'єкту.

Стратиграфія об'єкту №52 (рис. 9.5):

Шар 1. Ґрунт чорний, потужністю до 0,35 м;

Шар 2. Лес;

Шар 3. Ґрунт пухкий, темно-сірий, потужністю до 0,85 м;

Шар 4. Ґрунт коричнево-сірий, пухкий, з включеннями фрагментів обмазки. Потужність шару до 0,85 м;

Шар 5. Ґрунт грудкуватий з включеннями великої кількості деревного вугілля, лесу з обвалів стінок та фрагментів обмазки. Потужність шару до 0,30 м.

Глибина об'єкту від рівня впуску до дна становить 2.35 м. Максимальна ширина 1.9 м, ширина горловини в місці розширення – 1.3 м.

Об'єкт досліджувався пошарово, а матеріали відбиралися згідно того, у якому шарі вони були виявлені. Проте, як показує аналіз матеріалів, відбір знахідок пошарово мало що дав, оскільки всі знахідки різночасові і лише за кількісним співвідношенням можна зробити висновок про часи облаштування та існування ями.

Аналіз матеріальної культури. Загалом, з об'єктом №52 пов'язується 1472 знахідок. Пошарово картина розподілу знахідок виглядає наступним чином:

Шар 1. Більшість знахідок, виявлених в шарі 1 – фрагменти кружального сіроглиняного посуду з відхиленими назовні вінчиками, які мають потовщення із зовнішньої сторони (рис. 20.1-5). Весь посуд пласкодонний (рис. 20.6,7). Найбільш цікавою знахідкою слід вважати металевий браслет в один оберт (рис. 20.8). Виріб обламаний у давнину і виготовлений зі сплющеної пластини методом кування. Згідно з особливостями керамічного комплексу, час формування шару 1 може датуватися рубежем XI-XII ст.

Шар 3. Керамічний комплекс, виявлений в результаті дослідження шару, у цілому є однорідним за виключенням окремих фрагментів і відноситься до рубежу XI-XII ст. Посуд сіроглиняний, опуклобокий, з різко

Таблиця 1. Об'єкт №52.
Розподіл знахідок по шарах.

Шар	Кількість знахідок колекція/польовий опис
1	16/430
2	-
3	17/430
4	37/79
5	56/407
Загалом	126/1346

відхиленими назовні вінцями, які мають потовщення із зовнішньої сторони (рис. 21.1-7,11). Усі посудини пласкодонні (рис. 21.12,13; 22.1). Окремі посудини орнаментувалися хвилястими прокресленими лініями (рис. 21.8) та вдавленнями нігтя (рис. 21.9).

У одному екземплярі представлено вінце ліпного посудини доби бронзи (рис. 21.10). Сторони посудини заглажені, край вінця закруглений. Слід також додати, що в шарі (і не тільки в шарі 3) були виявлені й уламки ліпного посуду милоградської культури епохи раннього заліза. Зазначені матеріали епохи бронзи-раннього заліза потрапили в заповнення ями в результаті руйнації шару або об'єктів відповідних епох.

Доповнюють колекцію знахідок керамічна коричневоглиняна «фішка» округлої форми (рис. 22.2) та уламок керамічного сопла (?) з наскрізним отвором в центральній частині діаметром 0,7 см (рис. 22.3). Останні знахідки важко ідентифікувати в культурно-хронологічному плані через відсутність аналогій.

Шар 4. У керамічному комплексі домінують вироби виготовлені на межі XI-XII ст. (рис. 22.5-11,13,14; 23.5-8; 24.1-4). Виключення становить посуд з «манжетами», який відноситься до початку-середини XI ст.

(рис. 22.12). Весь посуд пласкодонний (рис. 22.16; 23.1; 24.11,12; 25.1), іноді з клеймами у вигляді солярних символів (рис. 23.2,3). Фрагменти кружального посуду з орнаментом у вигляді прокреслених хвилястих ліній, зустрічаються поодинокі (рис. 22.15).

Окрім давньоруського кружального посуду, у заповненні шару виявлено також уламки ліпного посуду із рустованими або залощеними сторонами, які можна асоціювати із милоградською та лужицькою культурами епохи раннього заліза (рис. 24.5-9).

Серед інших артефактів слід назвати фрагмент епіфізу трубчасті кістки тварини із наскрізним отвором (рис. 23.4), фрагмент бежевоглиняного виробу підовальної форми із ретельно заглаженими сторонами (рис. 24.10), уламок бруску дрібнозернистого піщаникового абразиву підпрямокутної форми (рис. 25.2) та фрагмент металевого сильнокорозованого стержню (рис. 25.3). Усі названі вироби не мають чіткої культурно-хронологічної прив'язки.

Шар 5. Як і у розташованих вище шарах, найбільшу кількість знахідок, виявлених під час дослідження шару 5 становлять фрагменти керамічного кружального посуду з пласкими денцями (рис. 26.11). Більшість кружального посуду виготовлено у період XI-XII ст. (рис. 25.5-10; 26.1,2,3,5). Окрім цього, керамічний комплекс доповнюють фрагменти ліпного посуду епохи пізньої бронзи тшинецько-комарівської культури (рис. 26.7,8) та раннього заліза (милоградська культура) (рис. 26.4,6). Ще два фрагменти стінок, кружальних посудин не мають чіткого культурно-хронологічного визначення (рис. 26.9,10).

До інших знахідок слід віднести підчотирикутний брусок абразиву з дрібнозернистого піщаника (рис. 26.12) та два крем'яні відщепи з дрібною нерегулярною дорсальною ретушшю по краях (рис. 26.13,14).

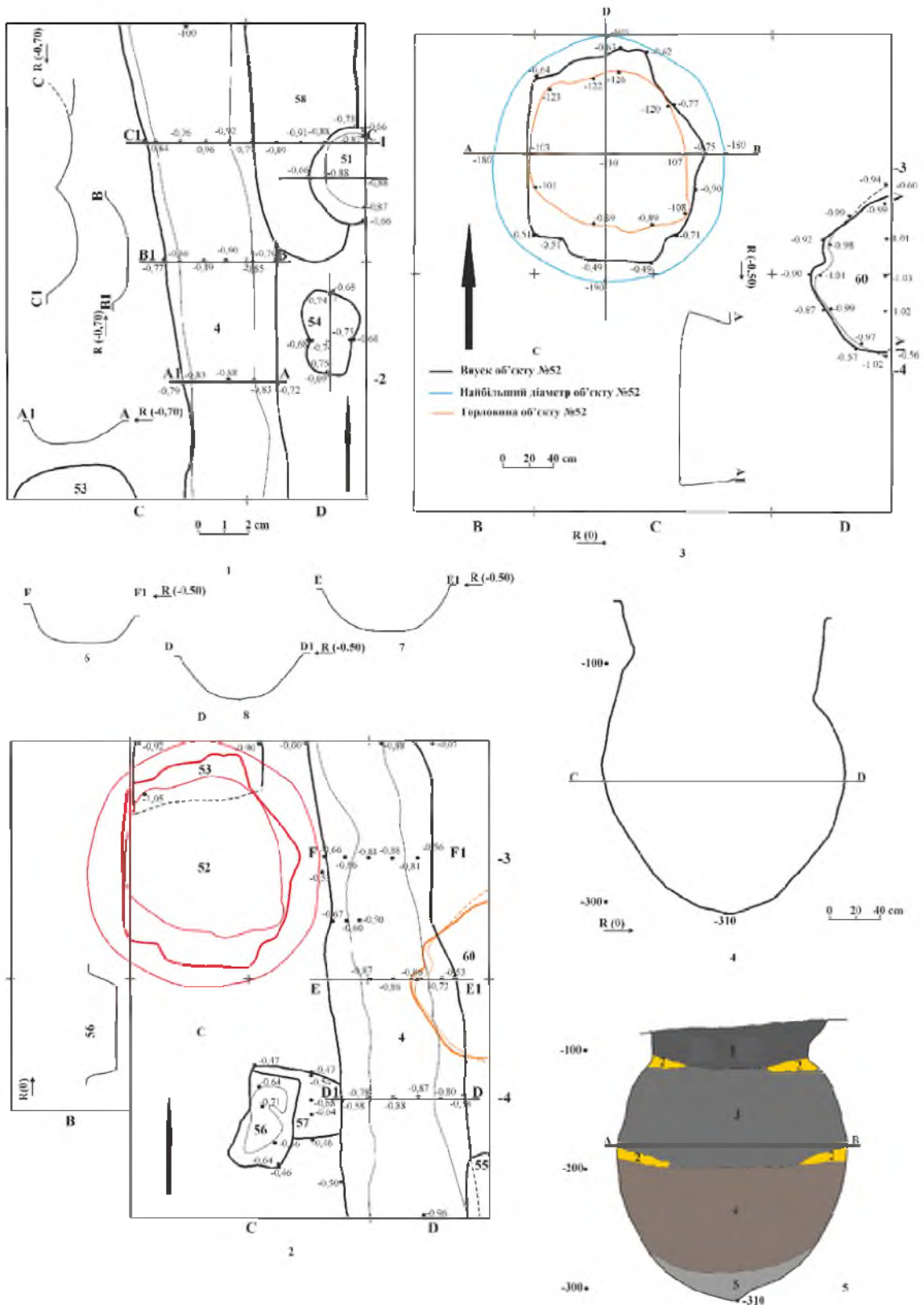

Рис.9. Ратнів-ІІ. 1-2. План розкопу. Кв. -4-1 В,С,Д. 3. План об'єктів 52 та 60. 4. Розріз об'єкту 52. 5. Стратиграфія об'єкту 52. 6-8. Розрізи об'єкту 52.

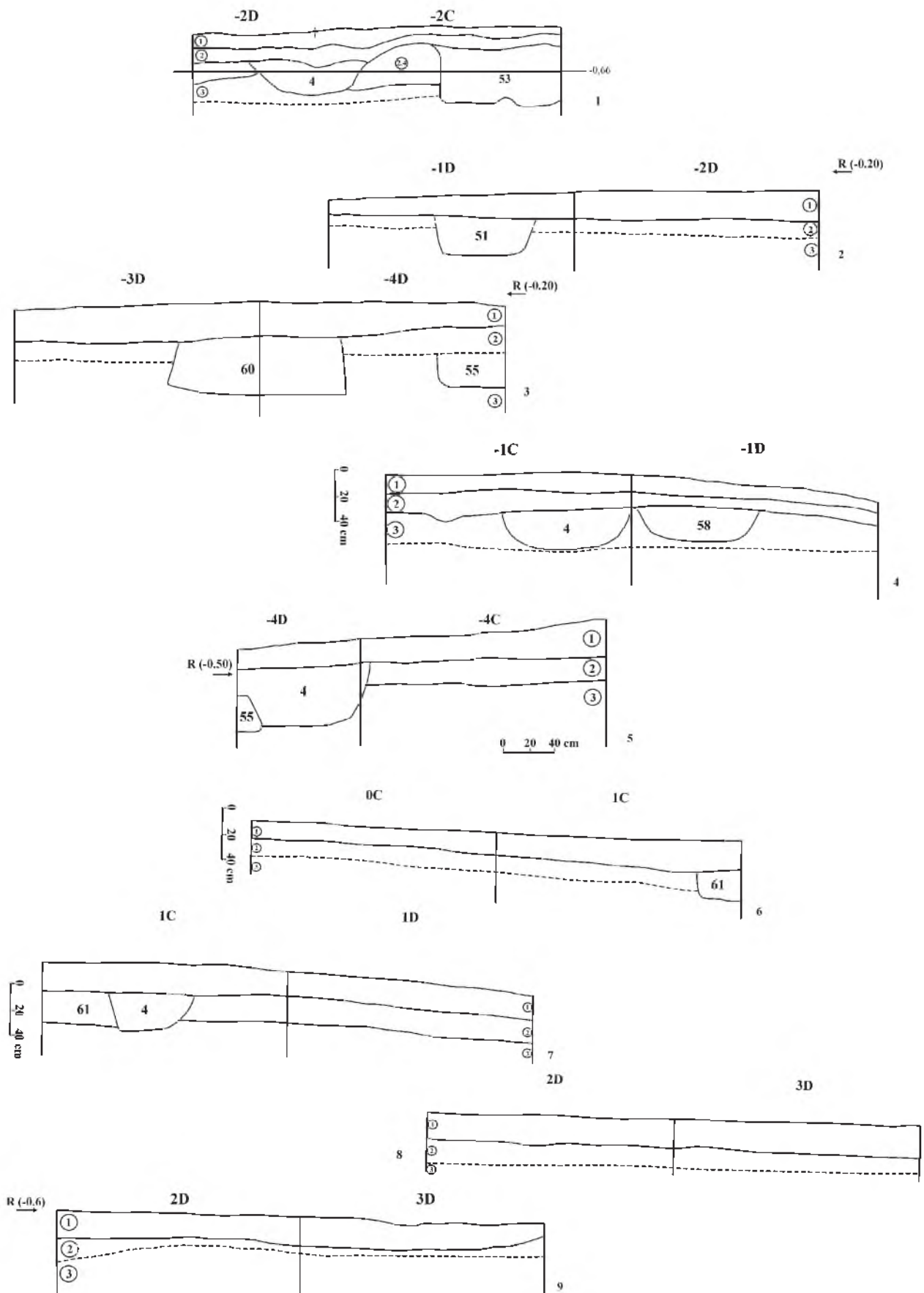

Рис.10. Ратнів-ІІ. Стратиграфічні розрізи.

Об'єкт №53. Досліджений у південно-східній частині розкопу (рис. 8; 9.1,2; 10.1; фото 10,26). У плані овальної форми, завдовжки 0,9 та завширшки до 1,06 м. Південна частина об'єкту перерізна котлованом об'єкту №52. На схід від об'єкту розташований об'єкт №4. Ці два об'єкти розділені між собою шаром сіро-коричневого ґрунту, в якому містилися поодинокі фрагменти керамічних стінок посуду епохи раннього заліза. Стінки об'єкту №53 стрімчасті, дно рівне з горбком в центральній частині. Глибина 0,48 м. Заповнення складається з темно-сірого щільного ґрунту, у якому виявлено лише 17 знахідок, серед яких домінують фрагменти стінок ліпного посуду епохи раннього заліза. Кераміка цього періоду чітко вирізняється за рахунок заліскованості сторін та вмістом у тісті подрібненого перепаленого кременю. Слід також вказати на відщеп з кременевої шліфованої сокири, фрагмент ліпної керамічної посудини епохи бронзи та два кременця без слідів обробки. Враховуючи кількісне співвідношення матеріалів епохи бронзи та раннього заліза, можна припустити, що об'єкт з'явився в епоху раннього заліза і пов'язується з **милоградською культурою (?)**.

Об'єкт №54. Об'єкт виявлений у південно-східній частині розкопу і представляє собою овальну в плані яму, яка звужується у центральній частині (рис. 8; 9.1; фото 25). Довжина 0,68 м, ширина (max.) 0,46 м. Стінки об'єкту вертикальні, впуск простежується з нижньої частини шару 2. Глибина ями до 0,07 м. У темно-сірому пухкому заповненні виявлено фрагменти пляшкового зеленого скла, дві скляні медичні пляшечки (рис. 27.3), фрагмент кружальної сіроглиняної посудини з коричневою поливою всередині та ручкою з отвором (рис. 27.1), а також фрагмент денця кружальної сіроглиняної посудини. З огляду на характер знахідок, виникнення ями можна пов'язувати з **початком-кінцем 30-х років XX ст.**

Об'єкт №55. Розташований у південно-східному кутку розкопу. Об'єкт більшою частиною заходить у східний борт (рис. 8;

9.2), у плані овальної форми, видовжений по лінії південь-північ. Котлован об'єкту впущений з нижньої частини шару 2 і частково перерізає східну частину об'єкту №4 (рис. 10.3). Стінки об'єкту вертикальні, в південній частині з невеличким підбосом (рис. 10.5). Заповнення – темно-сірий відносно щільний ґрунт, у якому виявлено 119 знахідок, серед яких домінують фрагменти ліпного посуду милоградської та лужицької культур. Профільних частин виявлено мало. Заслужують на увагу лише фрагменти посуду із залощеними сторонами, частина з яких має прямі вінця (рис. 27.4,5), уламок опуклобокої коричневолощеної посудини (рис. 27.8) та фрагмент темно-сіролощеної посудини з діагонально прокресленими лініями (рис. 27.9). Крім того в одному екземплярі виявлений фрагмент стінки ліпної сіроглиняної посудини, орнаментованої горизонтальними відбитками шнурового штамп (рис. 27.6). Ця посудина за своїми характеристиками подібна до посуду межановицької культури ранньої бронзи. Доповнюють колекцію артефактів фрагмент керамічного хлібця (рис. 27.7), кременеві та кварцитові уламки та відщепи, кістки тварин і фрагмент стінки ліпної сіроглиняної посудини епохи неоліту. З огляду на велику кількість матеріалів **епохи раннього заліза**, об'єкт №55 слід відносити саме до цього періоду.

Об'єкт №56. Розташований в південній частині розкопу, у плані неправильної підпрямокутної форми, орієнтований по лінії південний захід-північний схід (рис. 8; 9.2; фото 26,27,28). Котлован об'єкту, перерізає західну частину об'єкту №57. Глибина від рівня впуску в лес становить 0,24 м, довжина 0,76 м, ширина 0,36 м. Стінки об'єкту напівстрімкі, переходять у пласке дно. Заповнення складалося з темно-сірого пухкого ґрунту, у якому виявлено 18 знахідок, які, судячи за характерними ознаками, слід **віднести до милоградської культури епохи раннього заліза**. Найбільш показовою знахідкою слід вважати фрагмент вінця ліпної сіролощеної посудини (рис. 27.10). Серед інших знахідок слід назвати фрагменти стінок

ліпного посуду милоградської культури, перепалений кремій, відщеп крем'яний з патиною, кістки тварин та шлак.

Об'єкт №57. Зафіксований у південній частині площі дослідження (рис. 8; 9.2; фото 26,27,28). Західна частина об'єкту перерізана об'єктом №56, а східна частково зруйнована під час облаштування об'єкту №4. У плані об'єкт №57 овальної форми, видовжений зі сходу на захід, завширшки 0,57 м, завдовжки до 0,7 м. Стінки котловану ями стрімкі, дно рівне. У заповненні, яке складалося з темно-сірого щільного ґрунту, виявлено 4 знахідки, серед яких кістка тварини, перепалений кременевий відщеп, фрагмент ліпної керамічної посудини епохи раннього заліза та фрагмент стінки кружальної посудини слов'яно-руського періоду. Враховуючи те, що об'єкт був перерізаний двома об'єктами епохи раннього заліза та враховуючи наявність різночасових матеріалів, можна все ж припускати, що яма функціонувала в **епоху раннього заліза**. Стінка посудини слов'яно-руського часу потрапила до об'єкту внаслідок процесу біотурбації.

Об'єкт №58. Об'єкт розташований у східній частині розкопу, у плані має форму рівця, видовженого вздовж східного борту розкопу та об'єкту №4 у напрямку з півдня на північний захід на довжину 3,8 м (рис. 8; 9.1; 10.4; 11.2; фото 30). Ширина об'єкту (max.) 0,88 м. Із заходу об'єкт №58 обмежується об'єктом №4, який, судячи з конструкційних особливостей, може бути одночасним. Південно-східна частина об'єкту частково зруйнована ямою об'єкту №51. Північна частина об'єкту проходить над об'єктом №59, що вказує на більш раннє походження рову. Об'єкт має положисті або напівстрімчасті стінки, які переходять у відносно рівне дно (рис. 9.1; 10.4; 11.3,4,5). Заповнення складається з відносно щільного темно-сірого ґрунту, в якому загалом виявлено 145 знахідок.

Аналіз археологічних матеріалів. До колекції віднесено лише 48 знахідок, які поділяються на декілька хронологічних груп. До найдавніших відносяться фрагменти вінців та стінки ліпних посудин епохи неоліту

(КЛІСК), одна з яких (миска) орнаментована прокресленими лініями, розділеними «нотами» (рис. 28.1), інші ж знахідки цього періоду стінки із заглаженими сторонами без орнаменту (рис. 28.2).

З епохою енеоліту-ранньої бронзи слід пов'язувати уламок основи біфасіального кременевого знаряддя (рис. 28.14), вушко ліпної посудини (рис. 28.4) та проксимальну частину пластинки з альтернативною ретушшю.

Рання бронза представлена досить великою кількістю уламків керамічного ліпного посуду межановицької культури, які характеризуються наявністю відбитків шнурового або зубчастого штампів на поверхні (рис. 28.5,6,7), наліпом (ручка?) (рис. 28.3). Також, до епохи ранньої бронзи, скоріше за все, слід відносити один цілий гарпун та один уламок, виготовлені з кістки (рогу) (рис. 28.15,16), які, ймовірно, походять з шару межановицької культури, зруйнованого під час облаштування рівця. Варто зазначити, що кераміка межановицької культури розподіляється на дві технологічних групи, одна з якої містить в тісті велику кількість подрібненого блискучого мінералу, а друга – жорстку.

До бабинської культури епохи бронзи потрібно віднести фрагмент стінки ліпної посудини, орнаментованої наліпними пружками (рис. 28.9).

Епоха раннього заліза представлена лише фрагментами ліпного посуду із зализкованими або рустованими стінками (рис. 28.8,12), орнаментованими під вінцями наскрізними відступаючими отворами (рис. 28.25) або прокресленими лініями (рис. 28.10).

Поодинокі зустрічаються фрагменти давньоруського посуду, один з яких представлений вінцем ранньокружальної посудини (рис. 28.13).

Серед інших знахідок, виявлених під час дослідження об'єкту, слід назвати уламки гранітного знаряддя із зашліфованими сторонами, шлак, фрагменти стулок річкових молюсків *Unio* та кремій без ознак обробки («дикий кремій»).

Об'єкт №59. Розташований у південно-східній частині розкопу (рис. 8; 11.2; 12.1; фото 31,32,33,34,38,39,41). Впуск в яму фіксувався за сіро-коричневим заповненням, причому західна частина впуску була частково зруйнована під час облаштування об'єкту №58. В плані об'єкт має округлу форму, нерівність країв пояснюється його руйнацією ще в давнину. Яма у розрізі має підтрапечієподібну форму, з широким (2 м) впуском, звуженням у центральній частині та максимальним розширенням в придонній частині – до 2,95 м (рис. 12.2,3,4,5). Дно об'єкту пласке, місцями вкриті розсипами деревного вугілля (фото 40).

Стратиграфія об'єкту №59 (рис. 12.2,3,4,5; фото 35,37). В стратиграфії об'єкту вдалося простежити 4 шари, які сформувалися як в результаті руйнації, так і через навмисне засипання ґрунтом з метою нівелювання поверхні або ж переоблаштування. Умовно, в стратиграфії об'єкту можна виділити два рівні – верхній (шари 2a та 2b), який характеризується великою кількістю знахідок, особливо в місці над шаром «натоптаного» і власне в «натоптаному». Шар «натоптаного» сформувався після засипання об'єкту майже до рівня звуження і якийсь час виконував функцію смітника, чим і пояснюється велика кількість знахідок та деревного вугілля. З часом, верхня частина шару ущільнилася за рахунок перебування під відкритим небом.

Нижня частина об'єкту розташована нижче шару «натоптаного» і дуже бідна на знахідки. Здебільшого вони концентрувалися безпосередньо на дні.

1. Дерновий шар, сірий пухкий ґрунт, вкритий рослинністю, містить поодинокі знахідки;

2. Темно-сірий шільний ґрунт. Містить різночасові матеріали;

2.a. Сіро-коричневий відносно шільний ґрунт потужністю до 0,6 м, з фрагментами ліпного посуду та кістками тварин;

2.b. Сірий шільний ґрунт («натоптаний») потужністю до 0,2 м, з фрагментами ліпного посуду та великою кількістю деревного вугілля;

2.c. Темно-сірий гумусований, відносно шільний ґрунт потужністю до 0,95 м, з незначною кількістю знахідок, особливо в придонній частині та на дні;

3. Лес жовтий, відносно шільний та розсипчастий (стерильний).

Аналіз матеріальної культури. Загальна кількість знахідок становить 809 одиниць, з яких лише 148 одиниці відібрано до колекційного опису.

Шар 2a. Матеріали, виявлені в шарі, є різночасовими, що являється наслідком змішування з розташованими вище шарами епохи раннього заліза та давньої Русі. Найбільш давніми слід вважати матеріали межановицької культури доби ранньої бронзи, які представлені фрагментами пласкодонного ліпного посуду із заглаженими сторонами, орнаментованого відбитками шнурового штамп (рис. 29.4-10). За профілями вінців можна виділити два типи посуду – горщики та банки. Тісто містить домішки дрібної жорстви та подрібненого блискучого мінералу. З цим же часом, скоріше за все, слід пов'язувати і вироби з кременю.

У шарі були виявлені і більш пізні «домішки» – уламок металевого шила округлого в перетині (рис. 29.1) та фрагмент кружальної посудини з наліпним клеймом у вигляді «решітки» (рис. 29.2).

Шар 2b. Як і у випадку з шаром, що розташований вище, шарі 2b окрім матеріалів власне епохи ранньої бронзи, присутні також і артефакти епохи неоліту, раннього заліза, пізньоримського часу та слов'яно-руського часу. Пояснити цю особливість можна лише тим, що даний шар формувався у більш пізній час, в результаті чого, знахідки епохи ранньої бронзи змішалися з більш пізніми, тобто яма могла перебувати або у напівзаповненому вигляді, або ж вона могла вторинно використовуватися (лише її верхня третина).

Найдавнішою слід вважати дрібний фрагмент ліпної сіроглиняної посудини епохи неоліту (КЛСК) з прокресленим орнаментом (рис. 31.4).

Матеріали межановицької культури епохи ранньої бронзи представлені масово. Найбільш виразними слід вважати розвал

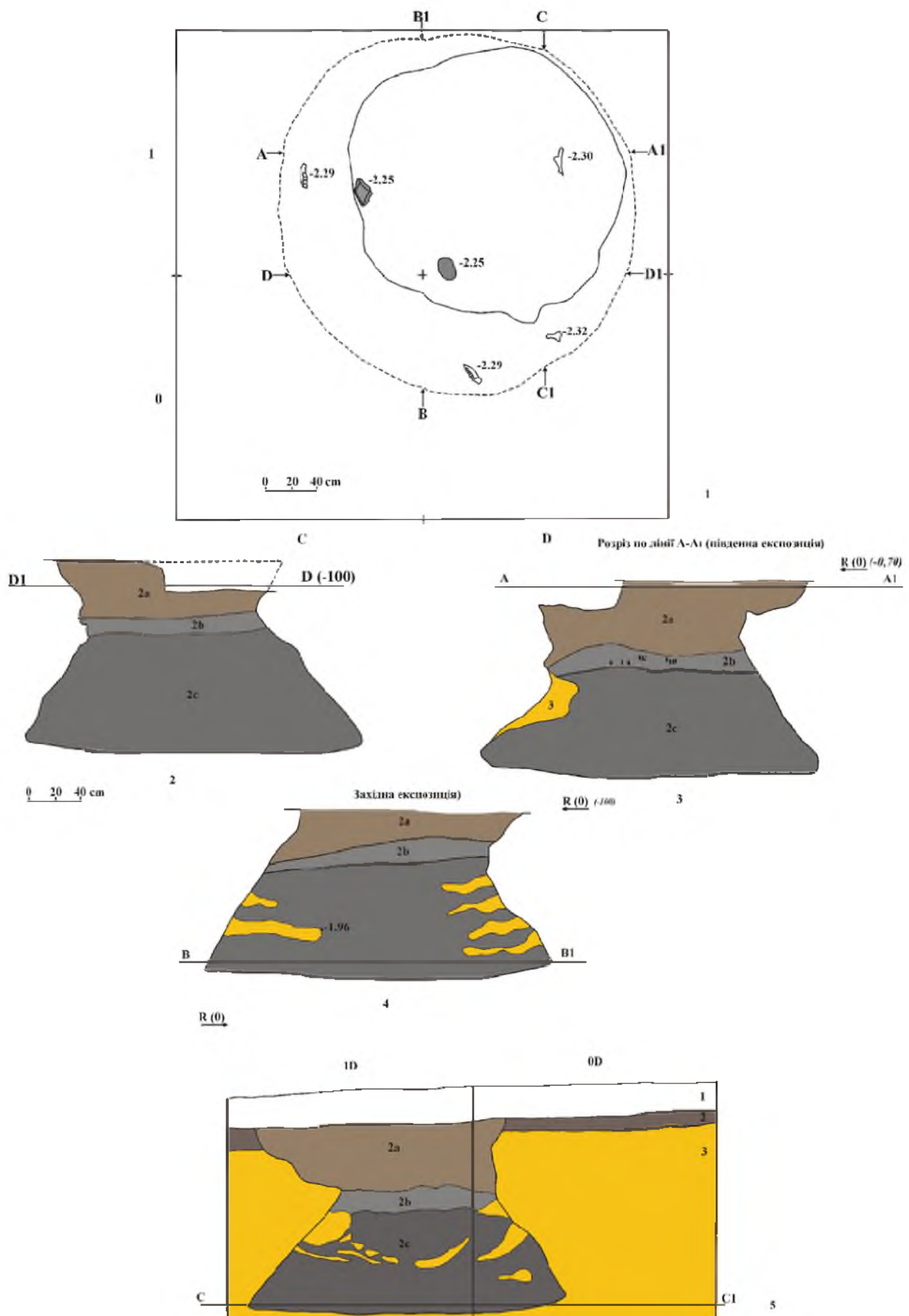

Рис.12. Рагнів-ІІ. 1. План об'єкту 59. 2-5. Розрізи.

ліпного коричневоглиняного горщика із заглаженими сторонами (рис. 30.1) та фрагменти посудин, орнаментованих відбитками шнурового штампу (рис. 30.2) або нігтевими вдавленнями по зовнішній поверхні вінця (рис. 31.6). Слід сказати про те, що фрагменти вказаних посудин зустрічалися у всіх шарах заповнення об'єкту, що свідчить про досить активний вплив процесу біотурбації. До межановицької культури також відносяться фрагменти вінців неорнаментованих посудин (рис. 30.11; 31.1,3,5,7). За формою виділяються горщики, миски та банкоподібний посуд. В одному екземплярі виявлений фрагмент вушка ліпної посудини (рис. 31.2).

В шарі виявлений крем'яний комплекс, який з високою долею ймовірності можна пов'язувати з епохою ранньої бронзи, хоча його приналежність до епохи неоліту також не виключається. Мова йде про фрагменти пластинчастих заготовок з паралельною огранкою дорсальної поверхні, відщепи, пластину із зубчастою дорсальною ретушшю по краю (рис. 31.8), кінцеву скребачку на первинному відщепі з низьким лезом, сформованим гострою ретушшю (рис. 31.9) та кутовий різець на проксимальній частині пластини з фрагментарною дорсальною ретушшю по краю (рис. 31.10).

Інші знахідки ранньобронзового часу представлені стулками молюсків *Unio* з наскрізними отворами округлої форми (рис. 31.11,12) та проколкою з трубчастої кістки тварини із залощеними сторонами (рис. 31.13).

Епоха раннього заліза виокремлена за рахунок наявності уламків специфічної ліпної кераміки милоградської та лужицької культури, для якої характерно заліскованість сторін або рустування зовнішньої поверхні (рис. 30.6,7,9,11,12) та пласкі денця (рис. 30.4,13). До цього ж часу слід відносити і фрагмент центральної частини ручки ліпної посудини (рис. 30.8).

Пізньоримський час представлений фрагментами вінця ліпних посудин, одна з яких – із заглаженими сторонами (рис. 30.5),

а інша прикрашена відбитками подвійного загостреного штампу (рис. 30.10).

Серед інших знахідок, які увійшли до польового опису, слід назвати давньоруські матеріали, загалом 23 одиниці.

Шар 2с. Матеріали, що були виявлені в даному шарі також слід поділяти на декілька хронологічних груп, найдавнішою з яких можна вважати епоху неоліту, а саме – культуру лінійно-стрічкової кераміки. Матеріали КЛСК представлені вінцем слабопрофільованої посудини із заглаженими сторонами (рис. 32.4) та фрагментом стінки посудини, орнаментованої діагонально прокресленими лініями (рис. 32.3).

З волино-люблінською культурою епохи енеоліту співвідносяться два фрагменти вінця, один з яких – з гофрованим верхнім краєм (рис. 32.5,8).

Рання бронза представлена посудом межановицької та стжижовської культур, при цьому, матеріали першої культури кількісно домінують і представлені переважно фрагментами неорнаментованого посуду (рис. 32.1,7,9). У двох екземплярах виявлено фрагменти посудин, орнаментованих відбитками шнурового штампу у сполученні з округлими вдавленнями (рис. 32.2) та округлими вдавленнями у сполученні з прокресленими лініями (рис. 33.1). Стжижовська культура представлена лише одним фрагментом стінки ліпної посудини, орнаментованої відбитком загостреного штампу (рис. 32.6).

З вельбарською культурою раннього середньовіччя пов'язуються: фрагмент ліпної посудини з петельчастою ручкою (рис. 33.2), уламок вінця миски із заглаженими сторонами (рис. 33.3) та ще один фрагмент вінця слабопрофільованої посудини із відбитками загостреним штампом (рис. 33.5).

Цікаво також відзначити наявність в шарі фрагментів посуду слов'яно-руського періоду, серед яких виокремлюється фрагмент вінця кружального горщика (рис. 33.4).

В кременевому комплексі, який представлений уламками, відщепами та пластинчастими заготовками, можна

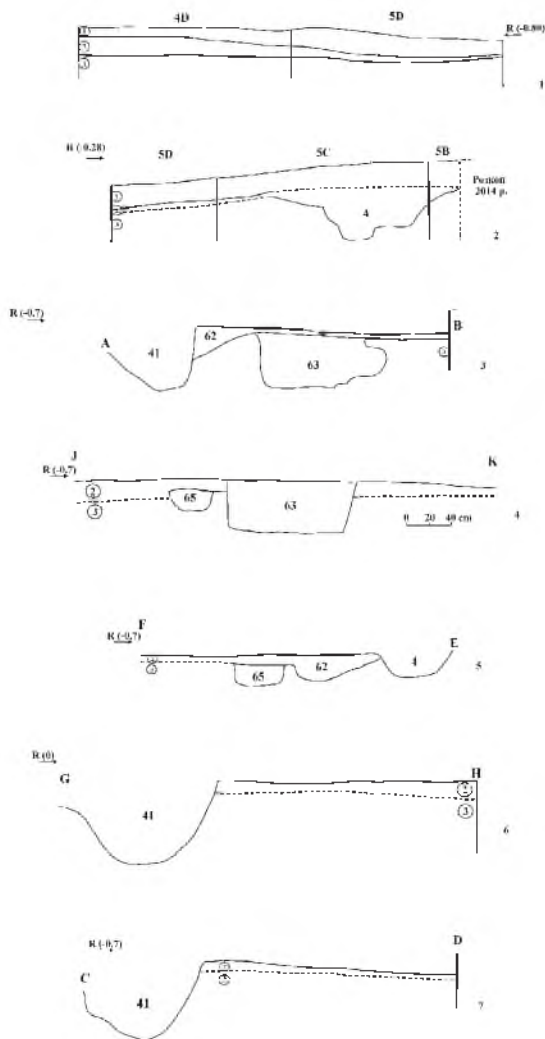

Рис.13. Ратнів-ІІ. Стратиграфічні розрізи.

виокремити лише дві знахідки – відщеп вторинний з дорсальною нерегулярною ретушю по краю (рис. 32.10) та різець подвійний бічний на пластині (рис. 32.11).

На дні ями були виявлені кістки тварин (щелепи та трубчасті), розтиральник з граніту з вигнутою пласкою робочою поверхнею (рис. 33.6), а також один цілий та декілька фрагментів глиняних «хлібців» (рис. 34.1; фото 36).

Таким чином, враховуючи конструкційні особливості споруди та наявність великої кількості кераміки **межановицької культури**, спорудження об'єкту №59 було здійснено в епоху ранньої бронзи.

Об'єкт №60. Зафіксований у південно-східній частині розкопу, під час зачистки горизонту нижче рівня об'єкту №4 (рис. 8; 9.2,3; фото 42,43). Половина об'єкту №60 заходить у східний борт розкопу. У плані об'єкт, ймовірно, округлий, впущений в лес на глибину до 0,4 м, у нижній частині простежуються неглибокі підбої. Ширина об'єкту вздовж східного борту розкопу (північ-південь) 1,44 м, по лінії схід-захід – 0,64 м. Стінки котловану об'єкту вертикальні, переходять у пласке дно (рис. 10.3). Заповнення – темно-сірий ґрунт. Знахідки відсутні. Культурно-хронологічна приналежність не встановлена.

Об'єкт №61. Простежений під час зачистки межі нижньої частини другого шару та лесу, у плані – підовальної форми, впущений в лес на глибину до 0,25 м (рис. 8). На денній поверхні об'єкт не простежувався і тому його нечіткі контури були простежені у західному борті розкопу. Заповнення складалося з щільного сіро-коричневого ґрунту. Стінки об'єкту вертикальні, переходять в пласке дно. Під час дослідження виявлені різночасові матеріали: перепалений кремій, відщеп вторинний, уламки стінок та денця посуду епохи бронзи та РЗВ – загалом 15 одиниць. Враховуючи наведену інформацію, можна припускати, що **об'єкт №61** виник у епоху раннього заліза.

Об'єкт №62. Розташований в центральній частині розкопу, ближче до його західного борту (рис. 8; 11.1; 13.3,5; фото 48,49). У плані

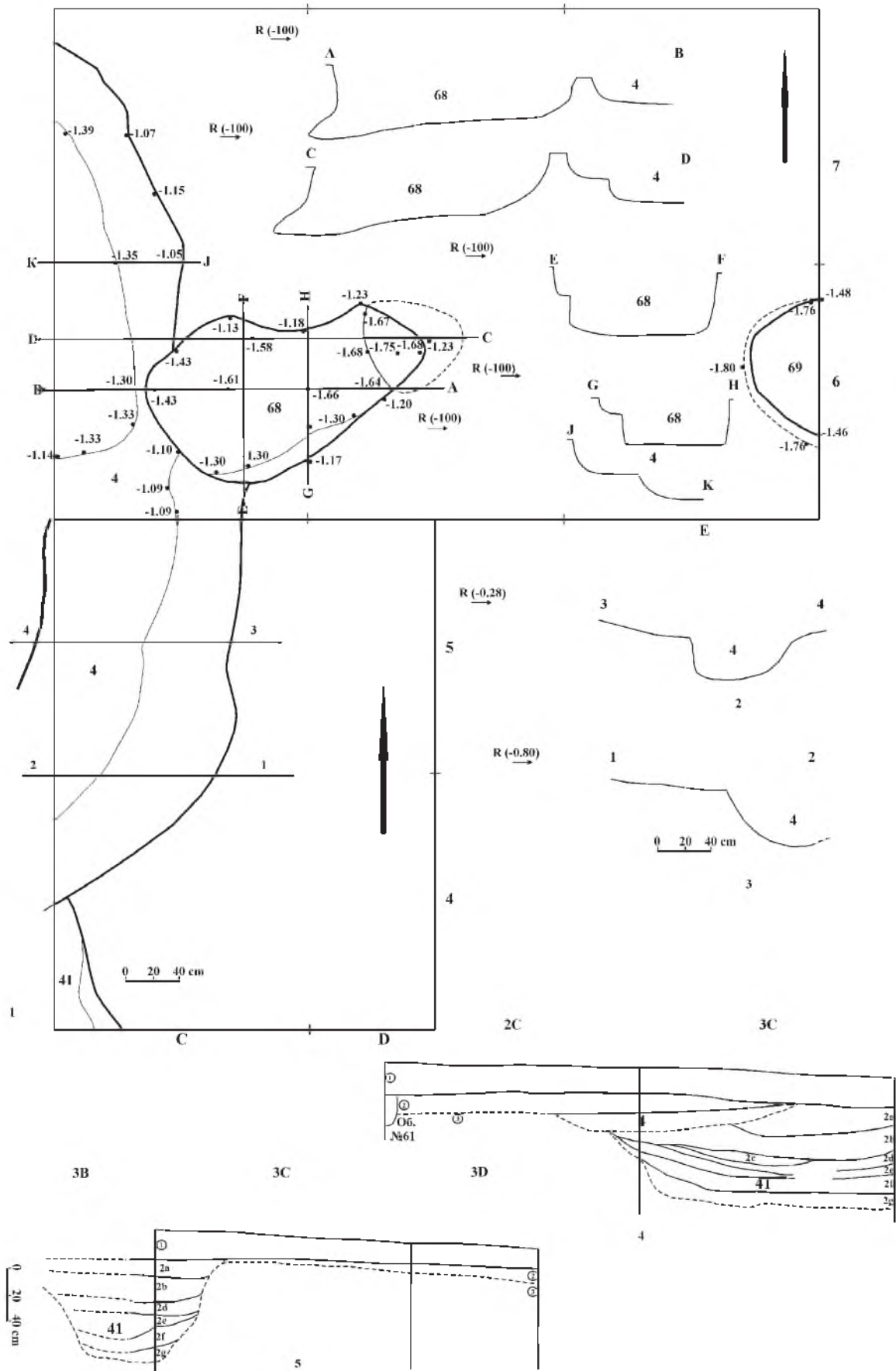

Рис.14. Ратнів-ІІ. 1. План розкопу (продовження). 2.3. Розрізи об'єкту 4. 4-5. Стратиграфічні розрізи.

підовальної форми (по лінії північ-південь). Західна частина об'єкту зруйнована об'єктом №4, а північна частина великою горою землерийних тварин. Довжина об'єкту по лінії північний-захід-південний схід становить 1,56 м, ширина по лінії схід-захід – 0,8 м (max.), максимальна глибина – 0,25 м. Стінки об'єкту положисто переходять у округле дно. Заповнення – відносно щільний темно-сірий ґрунт, в якому виявлено 97 різночасових артефактів.

Аналіз археологічних матеріалів. З 97 одиниць знахідок до аналізу долучено лише 21 артефакт. Керамічний комплекс представлений трьома хронологічними періодами – епохою ранньої бронзи (межановицька культура), раннім залізним віком (милоградська культура) та слов'яно-руського періоду.

До епохи бронзи відносяться фрагмент стінки ліпної посудини, орнаментованої горизонтальними відбитками шнурового штамп (рис. 34.5) та два дрібних фрагменти вінців.

Милоградська культура раннього заліза представлена фрагментами вінців ліпних горщиків із ретельно заглаженими сторонами (в одному випадку стінка заліскована) (рис. 34.2,4). В одному випадку край вінця посудини різко відхилений назовні і має досить широку пласку поверхню. При виготовленні посуду епохи раннього заліза, у якості домішок до керамічної маси використовувався перепалений та подрібнений кремій.

Кераміка слов'яно-руського періоду представлена фрагментом сіроглиняного горщика із різко відхиленим назовні вінцем (рис. 34.3). Посудина датується рубезем XI-XII ст.

Серед кременевих артефактів, які, у більшості випадків, представлені відходами первинної обробки, слід виокремити лише одноплічкову проколку на первинному відщепі (рис. 34.6). Жальце знаряддя має ознаки спрацьованості як з дорсальної, так і з вентральної сторін.

Враховуючи змішаний характер матеріалів, виявлених під час дослідження об'єкту №62,

дуже обережно його можна датувати епохою раннього заліза.

Об'єкт №63. Розташований у середній частині розкопу (рис. 8; 11.1; 13.3,4; фото 48,49). У плані котлован об'єкту підовальної форми, впушений у лес максимум на 0,5 м, видовжений по лінії північ-південь на 1,60 м, завширшки (схід-захід) – 1,08 м. У східній частині об'єкту зафіксований підбій (рис. 13.4). Стінки об'єкту вертикальні, переходять у пласке дно. Заповнення складається з темно-сірого відносно щільного ґрунту, у якому виявлено 44 знахідок з хронологічним діапазоном від епохи неоліту до раннього заліза.

Аналіз археологічних матеріалів. Неоліт (культура лінійно-стрічкової кераміки) представлений фрагментом стінки ліпної сіроглиняної посудини та медіальною частиною пластинки з патиною на поверхні.

З епохою ранньої бронзи можна пов'язувати фрагмент середньої частини ручки темно-сіроглиняної посудини, виготовленої з тіста, що містить домішки блискучого мінералу (рис. 34.11). У комплексі виявлено й кераміку тшинецько-комарівської культури – фрагмент вінця з горизонтально прокресленими лініями по поверхні (рис. 34.7) і дрібний уламок керамічного друшляку (рис. 34.9). Ще два фрагменти, вінце з косими насічками по краю (рис. 34.10) та стінка з прокресленою лінією, також, ймовірно, за все, відносяться до епохи бронзи, проте до якого саме періоду, сказати на даному етапі досліджень важко.

Епоха раннього заліза представлена фрагментами ліпного керамічного посуду милоградської культури, серед яких слід виокремити лише фрагмент ліпної банки закритого типу із ретельно заглаженими сторонами (рис. 34.8).

Враховуючи наявність знахідок епохи раннього заліза, об'єкт можливо, датувати цим же часом.

Об'єкт №64. Розташований у центральній частині розкопу, в 0,16 м на північний-схід від об'єкту №63 та впушений в лес на глибину до 0,22 м (рис. 8; 11.1; фото 48,49). У плані об'єкт №64 підовальної форми і видовжений

по лінії північ-південь на 0,45 м, а зі сходу на захід на 0,4 м. У перетині об'єкт підпрямокутної форми. Стінки рівні, під кутом опускаються до плаского дна. Заповнення об'єкту складається з темно-сірого відносно щільного ґрунту, в якому виявлено 18 артефактів, серед яких фрагменти ліпного посуду епохи раннього заліза, кружального посуду слов'яно-руського періоду, кістки тварин та крем'яні уламки. Ймовірніше за все **об'єкт пов'язаний із слов'яно-руським періодом.**

Об'єкт №65. Зафіксований у центральній частині розкопу, у 0,05 м на південь від об'єкту №63 (рис. 8; 11.1; 13.4,5; фото 48,49). У плані об'єкт підовальний та видовжений з північного заходу на південний схід на 0,5 м; в перетині об'єкт підпрямокутної форми із згладженими кутами та рівним дном. Ширина ями 0,4 м. Об'єкт заглиблений у лес на глибину до 0,2 м. У заповненні темно-сірий ґрунт, у якому виявлено 7 знахідок, серед яких кістки тварин, фрагменти стінок ліпного посуду (невизначені) та уламки перепаленого кременю. **Культурно-хронологічна приналежність об'єкту не встановлена.**

Об'єкт №66. Виявлений та досліджений у північній частині розкопу. У плані об'єкт представляє собою заглиблену в лес майже на 1,1 м напівземлянку (?) неправильної підовальної форми (рис. 8; 15; фото 55,67,68,71). Довжина об'єкту з півночі на південь становить 7,8 метрів. Ширина із заходу на схід (max.) – 4,4 м. Оскільки котлован об'єкту №66 мав більші розміри, аніж розмір розкопу, то зі східної частини довелося робити дорізку додаткової площі. Дослідження об'єкту дозволять припускати, що його спорудження мало як мінімум два будівельних горизонти, пов'язані із переоблаштуванням печей або ям. Пляма об'єкту була зафіксована під час горизонтальної зачистки шару 2. Окрім цього, слід зазначити, що матеріали (кераміка), які в хронологічному плані пов'язані із об'єктом, фіксувалися як на денній поверхні, так і у двох верхніх літологічних шарах, що, звичайно, вказує на досить активний вплив процесу біотурбації.

Стратиграфія об'єкту досить складна і у окремих моментах процес утворення одного з літологічних шарів, слід пов'язувати зі спорудженням ями або пічки. Загалом простежено 10 літологічних шарів (рис. 18.1-5; фото 53,54):

Шар 1. Дерновий шар, темно-сірий пухкий ґрунт потужністю до 0,15 м;

Шар 2. Темно-сірий відносно щільний ґрунт, потужністю до 0,3 м;

Шар 3. Лес;

Шар 4. Сірий щільний гумусований ґрунт з включенням великої кількості дрібних фрагментів обмазки. Потужність шару до 0,35 м;

Шар 4a. Простежений лише у заповненні ями №6. Ґрунт оранжевого кольору (викид з пічки №3). Потужність до 0,15 м;

Шар 4b. Простежений лише над пічкою №4. Темно-сірий ґрунт з великою кількістю подрібненої кераміки та обмазки. Потужність до 0,1 м;

Шар 5. Сірий щільний гумусований ґрунт з включенням великої кількості великих фрагментів обмазки. Потужність шару до 0,17 м;

Шар 6. Темно-сірий щільний ґрунт (рівень другої долівки);

Шар 7. Лінзи лесу потужністю до 0,05 м, яким підсипали долівку;

Шар 8. Сірий щільний ґрунт потужністю до 0,3 м з включеннями лесу та обмазки (рівень першої, більш давньої долівки об'єкту);

Шар 9. Сірий пухкий ґрунт потужністю до 0,13 м з включенням лесу;

Шар 10. Простежений лише у заповненні ями №6. Темно-сірий пухкий ґрунт з включеннями обмазки. Потужність до 0,12 м.

Таким чином, з наведеної інформації про стратиграфію об'єкту, можна зробити висновок про те, що в часи його існування долівка досипалася мінімум двічі, про що свідчать два прошарки лесу, яким посипали її забруднену поверхню.

З огляду на кількість печей (загалом 6), можна припускати, що об'єкт використовувався у якості спеціалізованого виробничого центру, можливо, задля випікання хліба, розрахованого на населення,

що перевищувала за кількістю одну або навіть три родини. Слід зазначити, що всі шість пічок ніколи не функціонували одночасно, принаймні дві з них. Скоріше за все, найбільш давніми спорудами в котловані об'єкту №66 слід вважати ями №№1-6,8,9,15,17,18. Всі вони були перекриті шарами 7 та 8 ще до того, як були побудовані перші пічки (№№3 та 6). Слід також сказати, що серед вказаних ям, яма №6 мала 3 етапи існування. Діаметр більш давньої її частини лише 1 м. Після того, як ця яма була перекрита шаром лесу (шар 7) на її місці утворився шар 8, яким знівелювали западину. Після цього, ймовірно, під час будівництва пічок №№ 3 та 6, її ще раз засипали шаром лесу, а зверху вже утворився шар 6, аналогічний за походженням шару 8, а зі східної сторони її перерізала яма №7. Третій етап існування ями (*точніше сказати, її нівелювання*), ймовірно, співпадає з руйнацією пічок №№3,6. На місці просідання ґрунту у котловані ями утворився ще один шар лесу, який зверху було засипано шаром 4а, який, по суті, є перепаленим ґрунтом, який залишився від використання пічок №№3 та 6.

Після «демонтажу» пічок №№3,6, в котловані об'єкту №6 були облаштовані пічки

№№4,5, з періодом існування яких можна пов'язувати ями №7, та, ймовірно, №10. Вказані пічки виникли після нівелювання давніх ям та утворення шару 6.

Пізній етап існування об'єкту №66 супроводжується обладнанням пічок №№1,2 та виникненням ям №№ 11-14,15. За стратиграфічними спостереженнями, ці пічки виникли після утворення шару 6, тобто майже одночасно із пічками №№4,5. Наразі важко встановити, чи відбувалося використання пічок №№1,2,4,5 одночасно, але не виникає сумнівів щодо того, що якщо вони і співіснували, то у стислий хронологічний проміжок.

Об'єкти та аналіз археологічних матеріалів. Загалом під час дослідження об'єкту №66 виявлено 1466 одиниці знахідок, з яких науковий інтерес становлять лише 335. Знахідки відбиралися пошарово та згідно їх належності до того чи іншого об'єкту (ями або пічки). Знахідки з шарів 1,2 об'єднані у межах «верхнього/нижнього рівня заповнення об'єкту №66». Матеріали шарів 4 та 5 розглянуто разом, оскільки їх заповнення відрізнялося лише за розмірами уламків обмазки. Окремо розглянуто матеріали з долівки котловану об'єкту №66, що відповідає нижній частині шару 8.

Дані з розподілу знахідок по шарах та об'єктах наведені у таблиці 2:

Шари/Об'єкти	Колекційний опис	Польовий опис
Шари 1,2	151	414
Шари 4,5	25	114
Шар 6	13	55
Шар 8	20	76
Шар 10	2	3
Підлога	16	52
Пічка №1		13
Пічка №2	3	5
Пічка №3	13	66
Пічка №4	61	201
Пічка №5	12	49
Яма №1	5	14
Яма №2		19
Яма №6	7	21
Яма №7	1	1
Яма №8	2	9
Яма №10		1
Яма №11	1	5
Яма №12	3	13
Разом	335	1131

Шари 1,2. Враховуючи розташування шарів відносно денної поверхні, яка постійно розорюється, виявлені під час дослідження артефакти є, певною мірою, різночасові, хоча, слід зазначити, домінують слов'яно-руські матеріали. Найдавнішими є артефакти, що відносяться до епохи мезоліту-енеоліту. Кременевий комплекс поділяється на вироби первинного розщеплення (уламки, відщепи, технологічні сколи та пластинчасті заготовки) та вироби з вторинною обробкою, серед яких слід виокремити проколку на фрагменті пластини з полірованим краєм (рис. 35.18), різцевий скол із субпаралельною вентральною ретушшю по краю (рис. 35.19), проколку на кінці пластинчастої заготовки (рис. 35.20), пластинчасту заготовку із зубчастою вентральною та паралельною дорсальною ретушшю по краях (рис. 35.21), проксимальну частину пластинчастої заготовки з нерегулярною альтернативною ретушшю по краях (рис. 35.22) та серединний різець на медіальній частині пластинчастої заготовки (рис. 35.23), дистальна частина масивної пластини з нерегулярною альтернативною ретушшю (рис. 44.11). У хронологічному плані вказані знахідки можна віднести до епохи мезоліту-неоліту (різець та проколки) та енеоліту-бронзи.

Керамічний комплекс епохи неоліту являється найдавнішим у даній категорії знахідок і представлений фрагментом вінця слабопрофільованої посудини, орнаментованої косопрокресленою лінією (рис. 35.1), фрагментом вінця ще однієї слабопрофільованої посудини із загладженими сторонами (рис. 35.6) та фрагментом вінця ліпної місочки (рис. 35.7).

З епохою ранньої бронзи, з межановицької культурою потрібно пов'язати фрагменти ліпного посуду, орнаментованого косопрокресленими лініями у сполученні із відбитками загостреним штампом (рис. 35.2) і відбитками шнурового штамп (рис. 35.3,4).

До епохи раннього заліза відносяться фрагменти ліпних керамічних банок та мисок із загладженими, іноді до блиску, сторонами, а також посуд з рустованими зовнішніми сторонами (рис. 35.5,8-11,14). Поодинокі

представлений орнаментований посуд (рис. 35.12,13). Один фрагмент ліпної посудини, орнаментований відбитками загостреним штампом, у культурно-хронологічному відношенні не ідентифікований (рис. 35.15). Також не встановлена культурно-хронологічна приналежність фрагменту керамічного сопла (рис. 35.16), та фрагменту виробу з кістки (рис. 35.17).

Слов'яно-руські матеріали розпадаються мінімум на дві хронологічні групи. З найдавнішою, яка співвідноситься з основною частиною керамічного комплексу об'єкту №66, пов'язується ранньокружальні, як правило, товстостінні горщики з відхиленими назовні вінцями, орнаментовані прокресленими хвилястими та горизонтальними прямими лініями, а також «гусеничним» штампом (рис. 36.1-7; 44.3). Характерною особливістю цієї кераміки є кососкошені вінця та використання у якості домішок до тіста крупнозернистого піску. З цим же комплексом, ймовірно, слід розглядати й фрагмент сплющеного виробу з металу (рис. 36.8).

Більш пізні слов'яно-руські матеріали характеризуються кружальними світлоглиняними горщиками із сильно відхиленими назовні вінцями, які у профілі мають комірцеві потовщення або ж так звані деградовані манжети (комірці) (рис. 37.1,-4,6). Посуд цього часу орнаментувався косими насічками по шийці (рис. 37.5) та хвилястими лініями (рис. 37.7). Слід лише додати, що весь посуд цього часу пласкодоний (рис. 37.8,9).

Серед інших знахідок, виявлених в шарах 1,2 можна також назвати кістки тварин, металеві цвяхи та стрижень XX сторіччя.

Шари 4,5. Основна частина знахідок, це фрагменти ранньокружального посуду, яка відноситься до першої половини X ст. Це пласкодонні горщики з відхиленими назовні вінцями, орнаментовані прокресленими хвилястими лініями (рис. 43.6-10). Поодинокі також представлені фрагменти посуду епохи раннього заліза.

До інших знахідок відносяться: трапеція крем'яна середньовисока асиметрична епохи

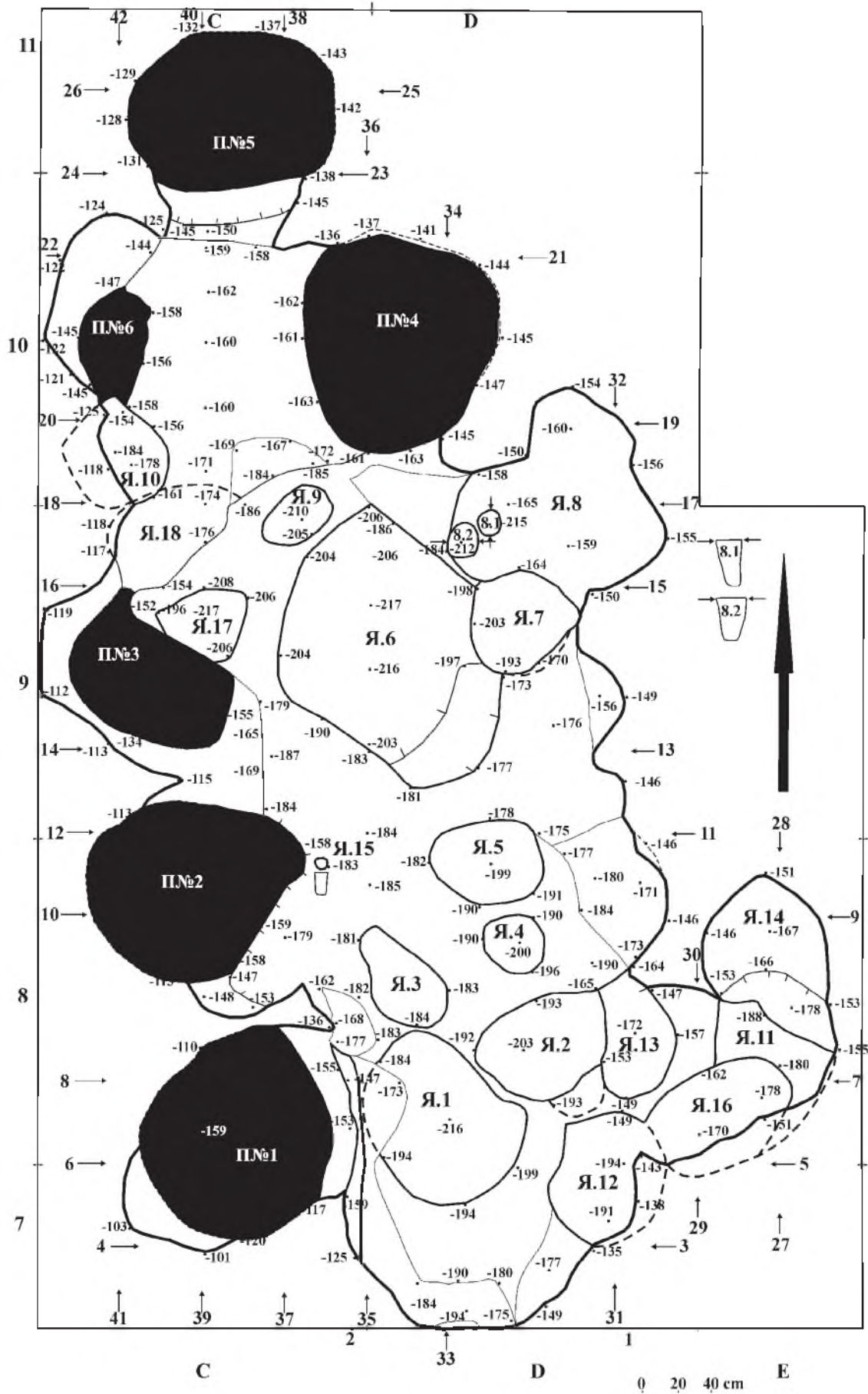

Рис.15. Ратнів-ІІ. Об'єкт 66. План.

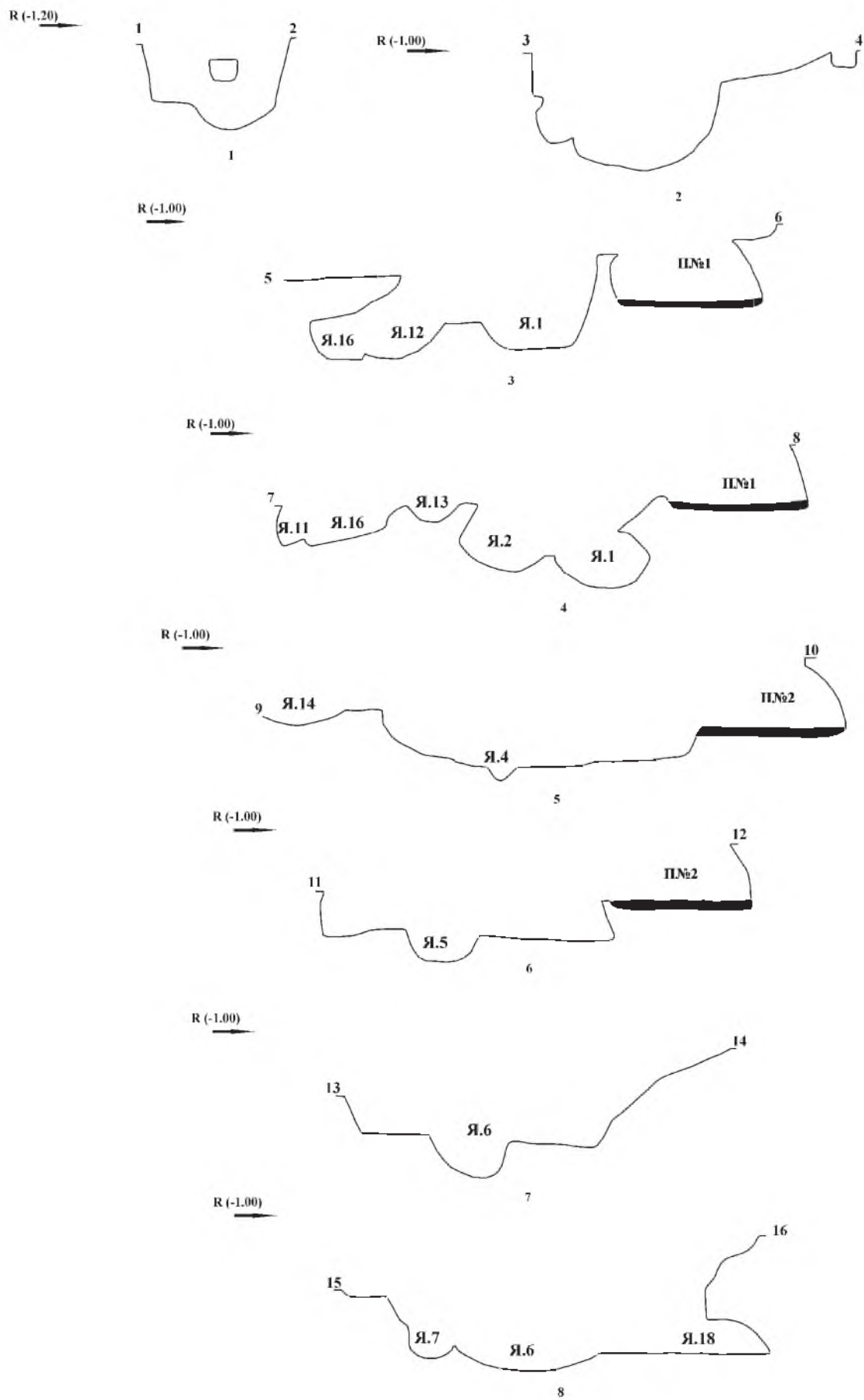

Рис.16. Ратнів-ІІ. Об'єкт 66. Розрізи.

неоліту, з круторетушованими сторонами та полірованим краєм (рис. 38.4) і фрагмент металевого сильнокорозованого ножа з обламаним у давнину вістрям (рис. 43.11). Остання знахідка, скоріше за все, відноситься до першої половини Х ст.

Шар 6. Більшість знахідок, виявлених під час проходження шару 6 – це фрагменти вінець та орнаментованих прокресленими хвилястими лініями стінок ранньокружального слов'яно-руського посуду (рис. 43.12,13). До інших артефактів належать кістки тварин, перепалений нуклеус, медіальна частина пластини з альтернативною паралельною ретушшю (рис. 43.14), стінки ліпного посуду епохи ранньої бронзи та раннього заліза, стулка молюска *Unio*, фрагменти стінок кружального слов'яно-руського посуду.

Шар 8. У даному шарі найдавнішими вважаються фрагменти ліпного посуду КЛСК епохи неоліту, кременеві відщепи і уламки, а також скол підправки платформи нуклеусу. З епохою раннього заліза пов'язується лише фрагмент вінця ліпної посудини. Масово представлені фрагменти вінців та стінок ранньокружальних горщиків, орнаментованих хвилястими прокресленими лініями (рис. 44.1,6,7,10).

Окрім згаданих знахідок також були виявлені: фрагмент скляного шлаку, фрагмент сіроглиняного ліпного хлібця, фрагменти слов'яно-руського кружального посуду та кістки тварин.

Шар 10. Шар виокремлено у межах заповнення нижньої частини ями №10. Виявлено декілька знахідок, серед яких фрагменти ранньокружального посуду, у тому числі й орнаментованого прокресленими хвилястими лініями, фрагмент скляного (?) шлаку та кістки тварин.

Долівка. Долівка об'єкту №66 представляла собою затоптану щільну поверхню, на якій були виявлені різночасові знахідки. З неолітом та енеолітом пов'язуються крем'яні відщепи, фрагмент стінки ліпної неолітичної посудини з нотним орнаментом та фрагмент знаряддя, виготовленого на частині полірованого кременевого виробу (рис. 44.2). Скоріше за

все, до епохи бронзи слід відносити фрагмент стінки керамічного друшляку. Епоха раннього заліза представлена фрагментом стінки ліпної посудини. Ранньокружальна слов'яно-руська кераміка кількісно домінує і представлена фрагментами вінців та стінок, у тому числі й орнаментованих прокресленими хвилями (рис. 44.4,8). З цим же часом слід пов'язувати й сіроглиняний сплюснений хлібець округлої форми діаметром 3 см та завтовшки 0,9 см (рис. 44.9). Цікавим представляється фрагмент обмазки із наскрізним округлим отвором залишеним від дерев'яної гілки (рис. 44.5).

Яма №1. Розташована у південній частині об'єкту №66, у плані підовальної форми, видовжена довгими сторонами по лінії північний захід-південний схід (рис. 15; 16.3,4; 17.13; 18.3). Розміри ями 0,76x1,04 м. Яма заглиблена в лес на 0,44 м, має з південної сторони положисту, зі сходинкою, стінку, а з північної стрімку. Дно ями відносно пласке. У заповненні ями виявлено: кістки тварин, фрагмент стінки ліпної посудини межановицької культури ранньої бронзи, орнаментованої горизонтальними відбитками шнурового штамп (рис. 38.3), перепалений кременевий відщеп, фрагменти пласкодонних ранньокружальних горщиків (рис. 38.1,2) та фрагменти слов'яно-руського кружального посуду.

Яма №2. Розташована у південній частині об'єкту №66 та має неправильну підовальну форму розмірами 0,8x0,64 м (рис. 15; 16.4; 18.2,4). У південно-східній частині ями облаштований підбій завглибшки 0,18 м. Яма введена в лес на глибину до 0,22 м. Східна частина об'єкту пошкоджена під час облаштування ями №13. Стінки ями стрімкі та напівстрімкі, переходять у пласке дно. В заповненні ями виявлені нечисельні артефакти: кістки тварин, фрагменти стінок ліпного посуду епохи раннього заліза, кременева галька та фрагменти стінок слов'яно-руських ранньокружальних горщиків.

Яма №3. Виявлена у південній частині об'єкту №66. У плані неправильної підовальної форми, видовжена по лінії

північний захід-південний схід (рис. 15; 17.11). Розміри ями 0,68x0,40 м. Об'єкт впушений у лес на глибину до 0,20 м, стінки положисті, дно пласке. Знахідки у заповненні не виявлені.

Яма №4. Виявлена у центральній частині об'єкту №66. У плані підокруглої форми, діаметром до 0,36 м та завглибшки до 0,2 м (рис. 15; 16.5; 18.2). Стінки напівстрімкі, дно заокруглене. Знахідки у заповненні не виявлені.

Яма №5. Виявлена у центральній частині об'єкту №66. У плані підовальної форми, розмірами 0,50x0,68 м (рис. 15; 16.5; 17.13; 18.2). Об'єкт заглиблений в лес на 0,36 м, з напівстрімкими стінками, які переходять у відносно пласке дно. Знахідки у заповненні не виявлені.

Яма №6. Підовальна у плані яма із похилими стінками, завдовжки (північний захід-південний схід) до 1,72 м та завглибшки до 0,74 м (рис. 15; 16.7,8; 17.11.12.13; 18.1; фото 58,69). У південно-східній частині ями зафіксована сходишка. Східна частина об'єкту зруйнована ямою №7. У заповненні ями виявлені: фрагменти стінок ліпного посуду епохи раннього заліза, стулка молюску *Unio*, кістки тварин та фрагменти ранньокружальних горщиків, орнаментованих відбитками потрійного овального штампуга і прокресленими хвилястими лініями (рис. 38.6,7,8; 39.1).

Яма №7. Розташована у північно-східній частині об'єкту №66 (рис. 15; 18.2; фото 62,69). У плані має підокруглу форму, розмірами 0,60x0,64 м. Глибина ями сягає 0,54 м. Стінки об'єкту вертикальні або напівстрімкі та переходять у горизонтальне дно. Під час облаштування ями, були зруйновані східна частина ями №6 та південно-західна частина ями №8. У заповненні ями виявлені фрагмент вінця ліпної посудини культури лінійно-стрічкової кераміки епохи неоліту (рис. 38.5) та фрагмент стінки слов'яно-руської ранньокружальної посудини.

Яма №8. Розташована у північно-східній частині об'єкту №66, у плані неправильної підокруглої форми (рис. 15; фото 69). Яма

заглиблена у лес на глибину до 0,07 м (рис. 17.1,2,8; фото 62). У західній частині розташовано дві округлі у плані ями №№8.1 та 8.2, завглибшки 0,54 та 0,50 м та розмірами 0,13x0,15 м і 0,18x0,28 м (рис. 15). Ці ями, судячи за їх розмірами та глибини, використовувалися для встановлення підірних стовпчиків. У заповненні ямок знахідки відсутні. У заповненні ями №8 виявлено: фрагмент стінки ліпної посудини епохи неоліту, перепалений кремій, стінки ліпного посуду раннього заліза, кістки тварин та фрагмент стінки слов'яно-руської орнаментованої ранньокружальної посудини.

Яма №9. Виявлена у північно-східній частині об'єкту №66 (рис. 15; 17.1,12). У плані овальної форми, розмірами 0,44x0,28 м. Заглиблений у лес на 0,25 м. Стінки ями положисті, дно відносно пласке. Знахідок у заповненні не виявлено.

Яма №10. Виявлена у північно-західній частині об'єкту №66 (рис. 15; 17.1,2,9; 18.5; фото 63,69). Має у плані підовальну форму, розмірами 0,56x0,62 м. Яму впушено в лес на глибину до 0,6 м. В західній частині яма підбосом заходить на 0,2 м у борт котловану об'єкту №66. Стінки ями стрімкі та напівстрімкі, дно заокруглене. У заповненні ями виявлений лише один фрагмент стінки ранньокружального горщика.

Яма №11. Розташована у південно-східній частині об'єкту №66, в плані, ймовірно, мала овальну форму, орієнтовану довгими сторонами по лінії північ-південь (рис. 15; 16.4; 17.6). Північна частина зруйнована під час облаштування ями №14, а південно-західна ямою №16. Ширина ями (схід-захід) до 0,72 м, завглибшки до 0,50 м. У заповненні ями виявлені кістки тварин, фрагменти ліпного посуду епохи раннього заліза та слов'яно-руського ранньокружального посуду.

Яма №12. Розташована у південно-східній частині об'єкту №66 і має у плані підовальну форму, видовжену по лінії північ-південь на 0,8 м (рис. 15; 16.3; 17.8). Об'єкт заглиблений у лес на 0,9 м. Південно-східна частина ями підбосом заходить в борт об'єкту №66. Стінки ями, положисті та напівстрімкі, переходять в закруглене дно. У заповненні ями виявлено:

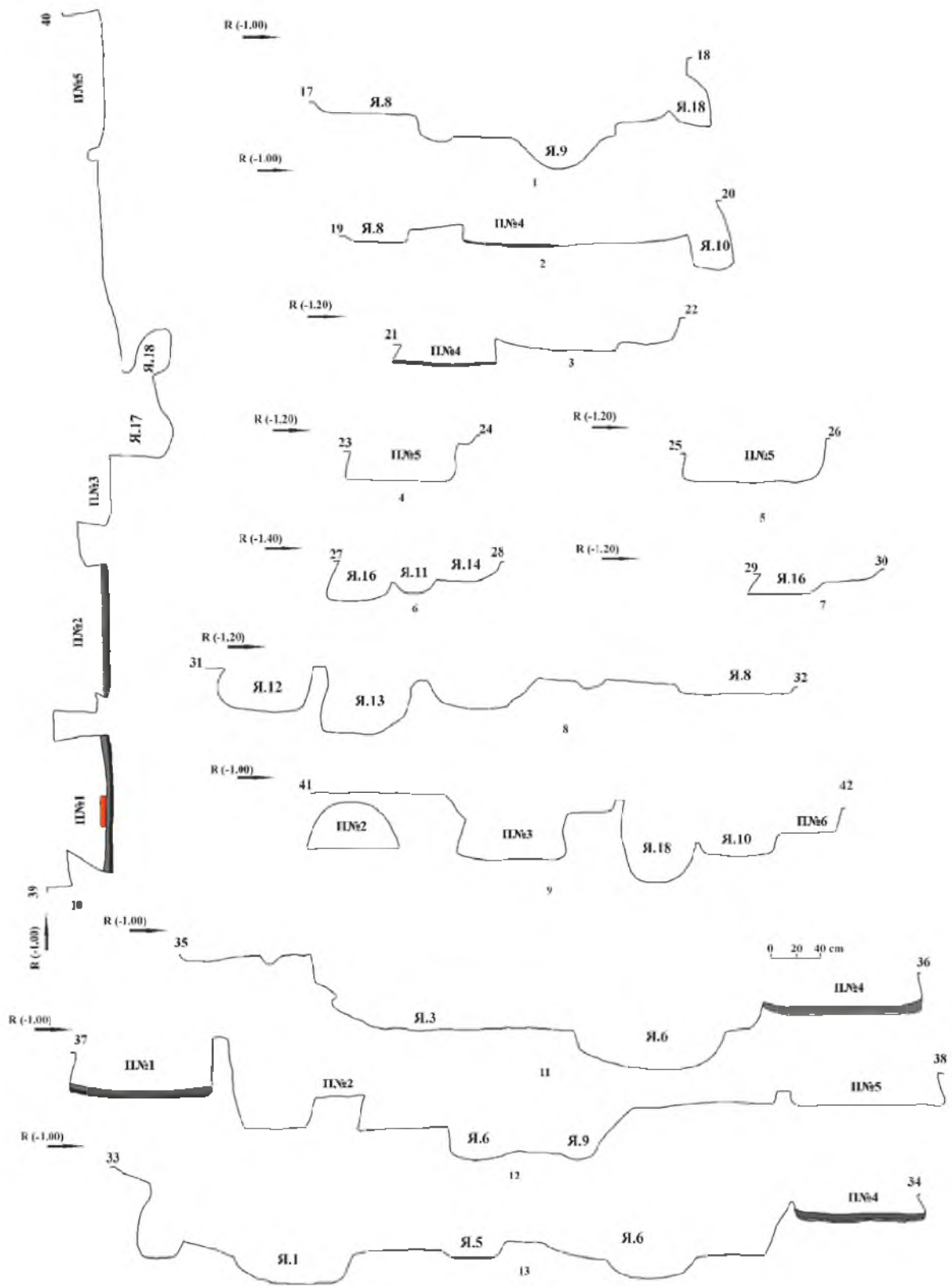

Рис.17. Ратнів-ІІ. Об'єкт 66. Розрізи.

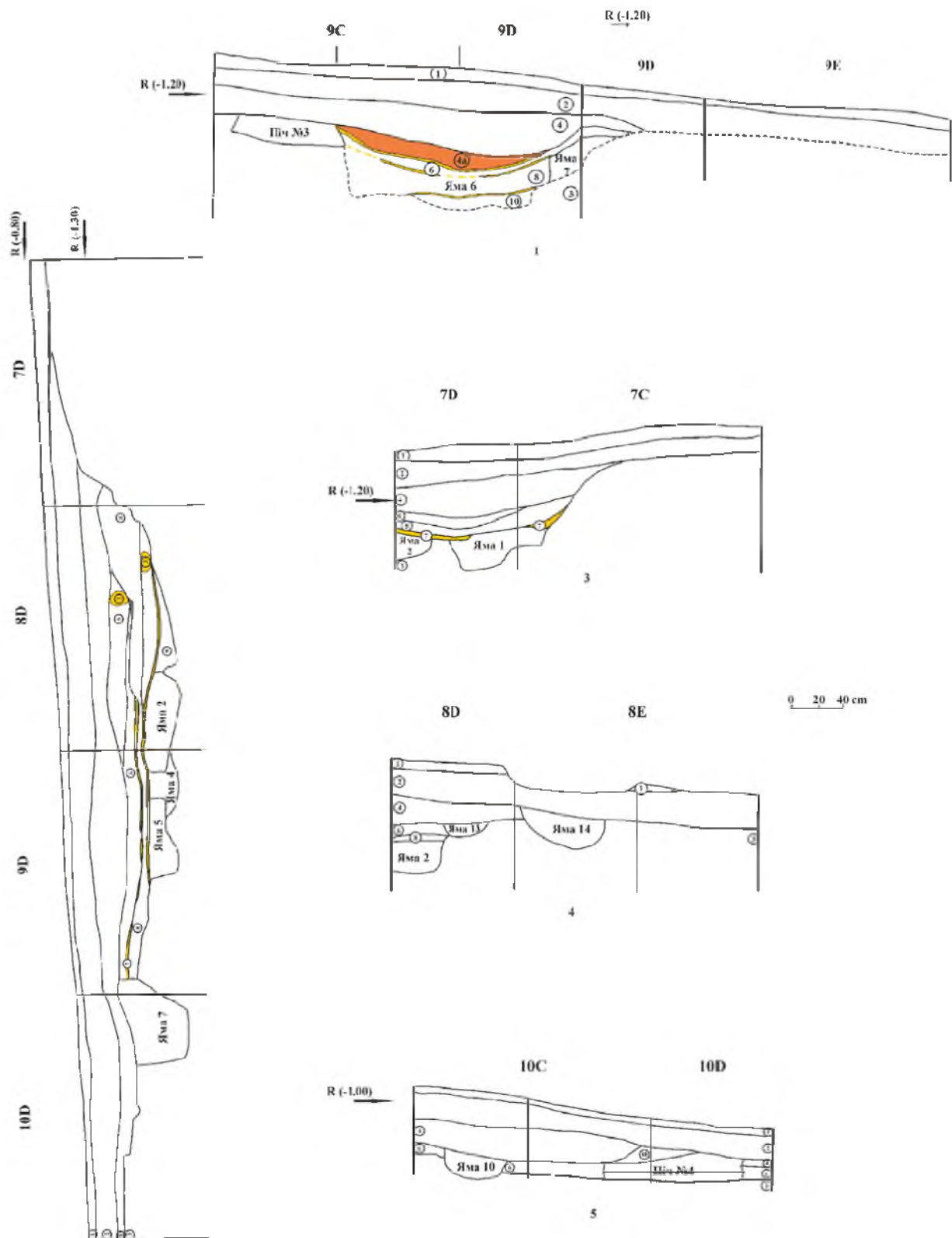

Рис.18. Ратнів-ІІ. Об'єкт 66. Розрізи.

крем'яну гальку, фрагмент стінки ліпної посудини епохи бронзи, орнаментованої відбитками округлого штампу, фрагменти ранньокружального та кружального слов'яно-руського посуду, фрагмент керамічної пательні, скляний (?) шлак та кістки тварин.

Яма №13. Розташована у південно-східній частині об'єкту №66, має у плані неправильну підовальну форму розмірами 0,41x0,77 м (рис. 15; 16.4; 17.9). Об'єкт впушений у лес на глибину до 0,47 м, стінки стрімкі, переходять у відносно пласке дно. Знахідки у заповненні відсутні.

Яма №14. Розташована у південно-східній частині об'єкту №66 (рис. 15; 16.5; 17.6; 18.4). У плані має підовальну форму розмірами 0,73-0,84 м. Яма впушена у лес на глибину до 0,27 м. Стінки напівстрімкі та положисті, переходять у заокруглене дно. Знахідки в заповненні відсутні.

Яма №15. Розташована у центральній частині об'єкту №66 і, скоріше за все, пов'язується з функціонуванням пічки №2 (рис. 15; фото 60). Яма округла, діаметром до 0,08 м та заглиблена в лес на глибину до 0,14 м. Стінки вертикальні. Ямка слугувала для встановлення підпірного стовпчика. Знахідки у заповненні ямки не виявлені.

Яма №16. Розташована у південно-східній частині об'єкту №66, у плані овальної форми, видовжена довгими сторонами по лінії південний захід-північний схід (рис. 15; 16.3,4; 17.6,7). Південна частина ями підбоєм заходить в стінку об'єкту №66.

Яма №17. Розташована у північно-західній частині і має у плані неправильну підовальну форму (рис. 15; 17.10; фото 69,70) Розміри ями 0,41x0,54м. Об'єкт заглиблений у лес на 0,10 м, стінки положисті, дно заокруглене. Знахідки у заповненні відсутні.

Яма №18. Виявлена випадково під час зачистки долівки об'єкту. Має вигляд овального підбою, завглибшки до 0,46 м, що заходить в стінку, де розташовувалася частина пічки №3 (рис. 15; 16.8; 17.1,9,10; фото 69,70). Яма була перекрита шаром лесу. Розміри ями 0,47x0,84 м. Знахідки у заповненні відсутні.

Піч №1. Розташована у південно-західній частині об'єкту №66 (рис. 15; 17.10,12; фото

51,52,57,59,60). У плані має підокруглу форму, діаметром до 1,2 м. В південній та західній частинах збереглися рештки куполу. Щелепи пічки також збереглися частково. Стінки пічки перепалені та мають червонуватий колір. В західній частині пічки зберігся фрагмент куполу червонуватого кольору, що впав на черинь. Черинь сірого кольору, завтовшки до 0,04 м, двошаровий (фото 76,77). Під час розчистки пічки виявлені кістки тварин та фрагменти слов'яно-руського ранньокружального посуду.

Піч №2. Розташована у південно-західній частині об'єкту №66, в плані мала округлу форму (південно-східна частина зруйнована у давнину), розміри 1,1x1,22 м (рис. 15; фото 57,60). У західній частині зберігся купол. Щелепи не збереглися. Стінки об'єкту перепалені і мають червонуватий колір. Черинь двошаровий, завтовшки до 0,06 м (фото 74,75,76,77). Під час розбору заповнення пічки, виявлено крем'яний перепалений відщеп, фрагмент стінки ліпної посудини раннього залізного віку, перепалена кістка тварини, фрагменти слов'яно-руського ранньокружального та кружального посуду та фрагмент біконічного світло-сіроглиняного прясельця (рис. 39.2).

Піч №3. Розташована у західній частині об'єкту №66 (рис. 15; фото 58,69). Черинь об'єкту та щелепи не збереглися. На місці череня ледве простежувалися сліди перепаленого ґрунту. У той же час бічні стінки, які переходили у купол пічки (теж не зберігся) мають червонуватий колір від дії вогню. Зберіглася лише частина платформи пічки, інша частина була «демонтована» під час переоблаштування котловану будівлі. Судячи з усього, пічка мала у плані округлу форму діаметром приблизно 0,9-1 м. У плямі обгорілого ґрунту в тілі пічки виявлено цікаві артефакти, серед яких фрагменти ліпних посудин епохи неоліту, у тому числі вінце з лінійно-нотною орнаментациєю (рис. 39.4). Окрім цього виявлені кістки тварин та перепалений кремій. Під час розбору заповнення пічки були виявлені наступні артефакти: фрагмент вінця посудини межановицької культури ранньої бронзи (рис.

39.5), вінце посудини з рустованою поверхнею епохи раннього заліза (рис. 39.6), відщеп з крутою нерегулярною дорсальною ретушшю по краях (рис. 39.3), крем'яні відщепи, фрагменти стінок посуду раннього заліза, кістки тварин, фрагменти ранньокружального посуду, серед яких слід відзначити розвал округлобічного горщика з відхиленим назовні вінчиком, орнаментованим по плічках відбитками «гусеничного» штампю, нижче яких прокреслені горизонтальні лінії (рис. 39.7). Слід також згадати й про наявність фрагментів слов'яно-руського кружального посуду.

Піч №4. Розташована у північно-східній частині об'єкту №66 (рис. 15; фото 56,58,63,69). У плані підовальної форми, розмірами 1,18x1,24 м. У східній частині зберіглася частина куполу, яка, втім, під час подальших досліджень, зруйнувалася. Черінь двошаровий, завтовшки до 0,04 м (фото 72,73). Стінки пічки перепалені, червонуватого кольору. Під час дослідження заповнення пічки №4 були виявлені різночасові матеріали, серед яких фрагменти орнаментованого ліпного посуду культури лінійно-стрічкової кераміки епохи неоліту (рис. 40.1) та, здебільшого, фрагменти слов'яно-руських ранньокружальних горщиків, частина з яких орнаментована прокресленими хвилями (рис. 40.2-7). Слід додати, що ранньокружальний посуд мав пласкі денця (рис. 40.8; 41.1). Окрім зазначених артефактів були також виявлені фрагмент абразивного бруска з дрібнозернистого піщаника (рис. 40.9), частина металевого сильнокорозованого ножа (хвостовик та руків'я) (рис. 41.2) та крем'яні відщепи.

Під час розбирання череня пічки, виявлені: фрагмент стінки ліпної посудини епохи неоліту, перепалений кремій, кістки тварин та фрагменти стінок та денця слов'яно-руського ранньокружального посуду (рис. 41.3,4,5).

В процесі розчищення пічки, було простежено лінзу викиду з пічки (*шар 4b*). У заповненні шару були виявлені виключно фрагменти ранньокружальних округлобічних горщиків, в тому числі й орнаментованих прокресленими горизонтальними лініями та

хвилями (рис. 42.1,2,3,4,6). Цікавою знахідкою є фрагмент ліпної керамічної пательні (рис. 42.5).

Піч №5. Розташована у північній частині об'єкту №66 та має у плані підовальну форму розмірами 0,9x1,24 м (рис. 15; 17.4,5,12; фото 56,63,69). Черінь та купол об'єкту відсутні, щелепи збереглися частково але простежуються досить добре. Під час дослідження пічки з південної сторони була простежена ніша, у якій були виявлені: фрагмент стінки ранньокружальної посудини слов'яно-руського часу, орнаментованої прокресленими горизонтальними лініями та хвилями (рис. 43.1), фрагменти стінок слов'яно-руського кружального посуду, кістки тварин та перегоріла стулка молюску *Unio*. У заповненні пічки також були виявлені артефакти, які у хронологічному плані є неоднорідними та представлені епохами бронзи, раннього заліза та середньовіччя. З тшинецько-комарівською культурою епохи бронзи слід пов'язувати фрагмент вінця ліпної посудини, орнаментованої косопокресленою лінією (рис. 43.2) та фрагмент стінки ліпної посудини (бабинської культури?), орнаментованої прокресленим трикутником із заповненим внутрішнім простором (рис. 43.5). Ранній залізний вік представлений лише стінками ліпного посуду. До епохи середньовіччя слід відносити фрагменти слов'яно-руського ранньокружального та кружального посуду, у тому числі й орнаментовані прокресленими хвилями стінки (рис. 43.3,4). Слід також згадати крем'яні відщепи і кістки тварин, які були виявлені у заповненні об'єкту.

Піч №6. Розташована у північно-західній частині об'єкту №66 (рис. 15; 17.9; фото 58,63,69). Була «демонтована» під час облаштування пічки №5 і тому має вигляд напівкола. Черінь та щелепи об'єкту не зберіглися. Зберіглися лише платформа пічки та західна стінка, яка має червонувате забарвлення.

Об'єкт №66 датується, скоріше за все, першою половиною X ст. На користь цього свідчать археологічні матеріали, виявлені під час досліджень, більшість з яких відносяться саме до цього періоду.

Об'єкт №67. Розташований у північній частині розкопу, у плані має підовальну форму та видовжений по лінії північ-південь на 1,44 м. Ширина об'єкту по лінії схід-захід 1,24 м (рис. 8; 19.1; фото 81). Об'єкт впушений у лес на глибину до 0,36 м. Заповнення – сіро-коричневий ґрунт, у якому виявлено 8 знахідок, серед яких: фрагмент ліпної коричневоглиняної посудини із заглаженими сторонами, крем'яні відщепи, медіальна частина пластинки та пластинка з фрагментарною дорсальною ретушшю по краю та заліскованістю (рис. 44.12). Виявлені матеріали, дозволяють зробити припущення, що **об'єкт був споруджений у епоху бронзи.**

Об'єкт №68. Розташований у північній частині розкопу та має у плані форму неправильного овалу, видовженого по лінії схід-захід на 2,34 м (рис. 14.1; фото 79,80). Завширшки об'єкт 1,28 м. У східній частині об'єкту підбій, завглибшки до 0,31 м. Об'єкт заглиблений у лес на 0,56 м (тах.). У заповненні об'єкту, яке складається з сіро-коричневого щільного ґрунту, виявлено дві знахідки – фрагмент стінки ліпної сіроглиняної посудини епохи неоліту та дрібний фрагмент вінця ліпної коричневоглиняної посудини, культурну приналежність якого встановити не вдалося. З огляду на наведені факти, **час виникнення об'єкту встановити не вдалося.**

Об'єкт №69. Розташований у північно-східній частині розкопу (рис. 8; 14.1; 19.3; фото 64,65,66). Більшою частиною об'єкт заходить в східний борт розкопу. Видима частина у плані має округлі контури. Об'єкт впушений у лес з середньої частини шару 2 на глибину до 0,35 м. Стінки котловану об'єкту рівні, у південній частині простежується неглибокий підбій, дно пласке. Заповнення об'єкту складалося з темно-сірого відносно щільного ґрунту, у якому виявлено 83 артефакти в хронологічному діапазоні від неоліту до епохи середньовіччя (давня Русь). Науковий інтерес становлять лише 20 артефактів. Неоліт представлений тільки виробами з кременю, більшість з яких це продукти первинної обробки – відщепи та пластинчасті заготовки. Виділяються лише

скребачка кінцева косолезійна на дистальній частині пластинчастої заготовки з вентральною ретушшю по краях (рис. 45.7) та середньовисока симетрична трапеція зі стрімкоретушованими сторонами на уламку пластинчастої заготовки (рис. 45.8).

Енеолітична епоха представлена фрагментом ліпної коричневоглиняної посудини із заглаженими сторонами (рис. 45.1), яка за зовнішніми ознаками подібна до посуду трипільської культури.

З тшинецько-комарівською культурою епохи бронзи можна пов'язувати три фрагменти ліпного посуду, які орнаментовані прокресленими лініями у сполученні з відбитками плаского або загостреного штампів (рис. 45.2,3) та відбитками підтрикутного штампу (рис. 45.4). З епохою бронзи але більш раннього часу, слід пов'язувати фрагмент ручки ліпної посудини з отвором (рис. 45.5).

Найпізнішою слід вважати уламок вінця давньоруського горщика (рис. 45.6).

Таким чином, з огляду на найпізніші матеріали, можна припускати, що **об'єкт був споруджений у слов'яно-руський час.**

Об'єкт №34, розташований у північно-східній частині розкопу (рис. 8). Виявлений та частково досліджений у 2014 році. Через брак часу, даний об'єкт не досліджувався, а був законсервований.

Окрім щойно виявлених об'єктів, на поселенні також досліджувалися об'єкти, які виходили за межі розкопу 2014 року і поширювалися на нову площу. Мова йде про об'єкти №№4 та 41.

Об'єкт №4. Даний об'єкт – найбільший серед всіх досліджених на розкопі. Його довжина сягає понад 20 метрів. Об'єкт представляє собою рів, який простягається з півдня на північний захід, заходить в західний борт розкопу та знову з'являється з цього ж борту через 3 метри (рис. 8; 9.1,2,6,7,8; 10.1,4,5,7; 11.1,2,3,4,5; 13.2,3; 14.1,2,3; фото 11,16,17,23,24,25,26,27,28,30,41,42,50,78,80). Відносно північної частини об'єкту у нас немає впевненості, чи це є продовженням власне об'єкту №4, або ж маємо справу із зовсім іншим об'єктом, який за

конструктивними особливостями, заповненням та характером артефактів є цілком подібним. Ширина об'єкту коливається від 0,6 до 0,8-1 м. У перетині об'єкт має здебільшого форму усіченої лінзи. У окремих місцях, у нижній частині об'єкту простежуються повздовжні уступи. Глибина рову сягає у різних місцях від 0,2 до 0,5 м. Заповнення котловану об'єкту складається з темно-сірого відносно щільного ґрунту в якому виявлено 918 артефактів, з яких лише 197 віднесено до колекційного опису.

Аналіз археологічних матеріалів з об'єкту №4. Серед знахідок за кількістю домінують матеріали епохи раннього заліза. Найдавнішими ж знахідками являються вироби з кременю та фрагменти керамічного посуду, які можливо пов'язувати з культурою лінійно-стрічкової кераміки епохи неоліту. Загалом виявлено 7 фрагментів неолітичного посуду, з яких 6 екземплярів це фрагменти стінок, а ще один – уламок ліпної слабопрофільованої посудини із заокругленим краєм вінця та заглаженими сторонами. У кременевому комплексі можна виокремити характерні для неоліту продукти первинного розщеплення (пластинчасті заготовки) та знаряддя: проксимальна частина пластини з фрагментарною дорсальною похилою ретушшю по краях (рис. 46.1), різець двогранний на зламі пластинчастої заготовки яка використовувалася в якості серпа (рис. 46.6), проксимальна частина пластини з притупляючою лускатою ретушшю по краю (рис. 46.3), а також первинний відщеп з напівкрутою дорсальною ретушшю по краю.

Енеоліт представлений фрагментами стінок ліпного посуду пізнього етапу трипільської культури, а також крем'яними знаряддями, серед яких: вістря підтрикутне асиметричне, з біфасіальною пласкою ретушшю по краях з рівною основою та уламок основи подібного ж вістря (рис. 46.9,10), дистальна частина пластини з дорсальною нерегулярною ретушшю по краях (рис. 46.5), кінцевобічна скребачка на вторинному відщепі (рис. 46.7), реберчастий скол з дорсальною ретушшю по краях (рис.

46.4), проксимальна частина пластини з виїмчастою ретушшю по краю (рис. 46.2), різець кутовий на проксимальній частині пластинчастої заготовки (рис. 46.8) та інші вироби. Треба зазначити, що частина наведених в опису виробів мають певні аналогії також і у кременевих комплексах епохи бронзи.

Матеріали доби бронзи відносяться до межановицької, стжижовської та тшинецько-комарівської культур. З ранніми етапами епохи бронзи – межановицькою та стжижовською культурами – пов'язуються фрагменти посуду, орнаментованого відбитками шнурового штамп (рис. 46.12,13,14,16,17,18,20,21). Окрім цього, представлені неорнаментовані посудини із заглаженими сторонами (рис. 46.15) та уламки ручок (рис. 46.19).

До тшинецько-комарівської культури віднесено незначну кількість знахідок, серед яких фрагмент стінки та шийки ліпних посудин, орнаментованих відбитками підтрикутного штамп (рис. 46.22) та горизонтально прокресленими лініями (рис. 47.1,2).

Наступний період, ранній залізний вік, представлений матеріалами лужицької та милоградської культур, для яких характерна ліпна слабопрофільована кераміка із ретельно заглаженими, іноді до блиску, сторонами (рис. 47.5-18; 48.1-5), а також декорування зовнішніх сторін рустуванням (рис. 48.6,8,9). Дана кераміка виготовлялася з тіста, що містить домішки подрібненого перепаленого кременю. Поодинокі представлені округлобічний посуд із заліскованими сторонами (рис. 48.7), а також посуд із ручками (рис. 47.4). Орнаментація посуду цього часу досить стандартизована. Окрім вказаного вище рустування, кераміка орнаментувалася під вінцями наскрізними отворами (рис. 48.10). Залишається додати, що вся кераміка епохи раннього заліза пласкодонна (рис. 48.12,13,14). Виробничий комплекс з обробки кераміки або шкір тварин представлений фрагментом скребачки, виготовленої зі стінки посудини (рис. 48.11).

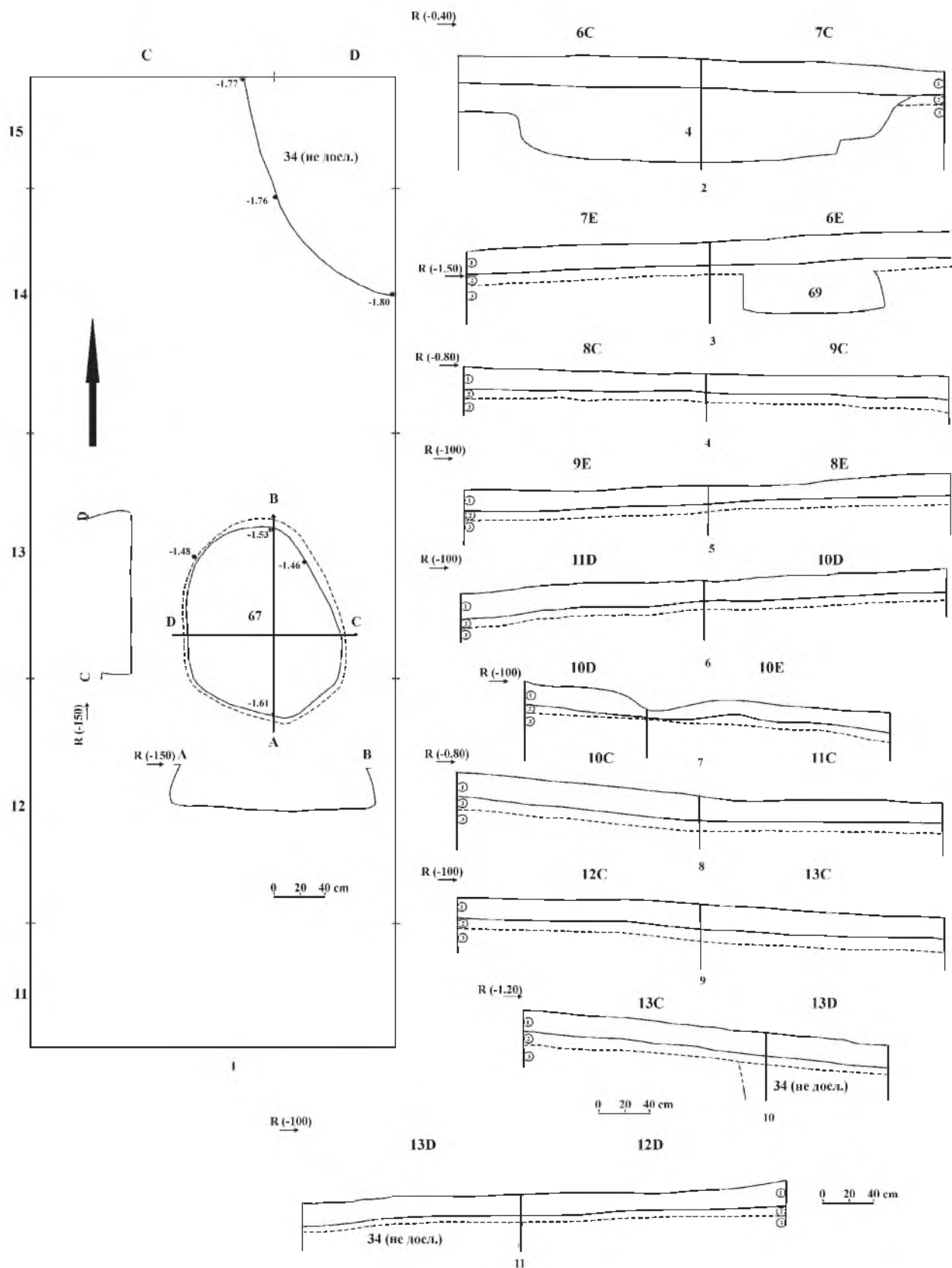

Рис.19. Ратнів-ІІ. 1. План розкопу (продовження). 2-11. Розрізи.

Пізньоримський час представлений лише уламком ліпної пласкодонної посудини вельбарської культури (рис. 47.3).

У слов'яно-руський час поселення перебувало на підйомі, про що свідчать котловани будівель, досліджених у 2014 році, а також численні фрагменти керамічного посуду та інші знахідки, які відносяться до цього часу. Матеріали цього періоду виявлені також і у об'єкті №4 та представлені переважно фрагментами керамічних горщиків із різко відхиленими назовні вінцями (рис. 48.15,16,17). Найбільш важливою знахідкою цього часу слід вважати фрагмент денця зі слідами клейма (рис. 48.18).

До інших знахідок, які важко пов'язати з будь якою культурою, слід відносити «фішку» округлої форми з кістки (рис. 46.11), уламки керамічних виробів округлої форми (рис. 49.1,4,5) та абразиви з пішаника (рис. 49.2,3).

Об'єкт №41 розташований у західній частині розкопу, має видовжену підовальну форму (рис. 8; 11.1; 14.4,5; фото 44,45,46). Значна частина знаходиться поза межами розкопу. У профілю, котлован **об'єкту №41** має форму усіченої лінзи. Стінки об'єкту положисті або стрімчасті та переходять у горизонтальне дно. Об'єкт впущений у материковий ґрунт з шару 2. Слід зазначити, що у 2014 році, як здавалося, впуск фіксувався з нижньої частини шару 2.4. З досвіду 2015 року ситуація виглядає інакше – шар 2.4 виокремлений лише у південній частині та пов'язується з об'єктом №53. У заповненні котловану об'єкту простежено 7 літологічних шарів (на відміну від 2014 року, коли було простежено лише 4 шари) (зверху-донизу) (рис. 14.4,5):

2a- ґрунт коричневий гумусований потужністю до 0,24 м;

2b- ґрунт темно-сірий потужністю до 0,21 м;

2c- ґрунт коричневий гумусований з включеннями лесу, потужністю до 0,08 м;

2d- ґрунт темно-сірий, щільний, потужністю до 0,1 м;

2e- ґрунт коричневий з включеннями лесу, потужністю до 0,1 м;

2f- ґрунт гумусований темно-сірий щільний потужністю до 0,16 м;

2g- щільний коричневий гумусований ґрунт з включеннями лесу, потужністю до 0,12 м.

Конструкція об'єкту №41 залишається не до кінця встановленою, зараз незрозуміло, чи є вона продовженням або частиною об'єкту №4, який з півдня та півночі обмежує його. Тим не менш, на сьогоднішній день виглядає так, що об'єкт №41 існував раніше за об'єкт №4, оскільки останній розташований вище. Слід додати, що обидва об'єкти виникли майже в один хронологічний проміжок.

Аналіз археологічних матеріалів. Загальна кількість знахідок, виявлених під час досліджень об'єкту №41 становить 248 одиниць, з яких лише 56 одиниць представляють науковий інтерес. Одразу слід зазначити, що не дивлячись на змішаний характер матеріалів, більшість знахідок відноситься до милоградської культури епохи раннього заліза.

Епоха неоліту представлена фрагментами вінця та стінки неорнаментованих посудини, одна з яких орнаментована косопрокресленими лініями (рис. 50.1,2).

Одна знахідка – фрагмент вінця ліпної товстостінної посудини із заокругленим краєм, подібна до кераміки етапу СІІ трипільської культури (рис. 50.3).

До ранньої бронзи відноситься кераміка, аналоги якої можна знайти в керамічних комплексах межановицької культури, для якої характерною є декорування зовнішньої поверхні відбитками шнурового штамп (рис. 50.8,9).

З більш пізнім етапом доби бронзи пов'язуються фрагменти ліпного посуду, орнаментованого прокресленим орнаментом та вдавленнями округлого штамп, що є характерним для тшинецько-комарівської культури (рис. 50.4,7). Із цією ж культурою слід пов'язувати й мініатюрний крем'яний підтрикутний наконечник з рівною основою та альтернативною лускатою ретушшю по краях (рис. 50.5).

Посуд епохи раннього заліза вирізняється за рахунок заліскованих сторін та використання домішок подрібненого перепаленого кременю до керамічної маси. Як правило, посуд милоградської культури представлений двома основними типами

посуду – горщиками та банками (рис. 50.6,10,12-20), під вінцями часто пушений ряд наскрізних отворів (рис. 50.12).

Давньоруські матеріали представлені виключно фрагментами кружальних горщиків із відхиленими назовні вінчиками (рис. 50.21-24).

Таким чином, враховуючи стратиграфічні дані та наведені кількісні співвідношення матеріалів, що були виявлені у заповненні об'єкту №41, час його виникнення слід датувати епохою раннього заліза.

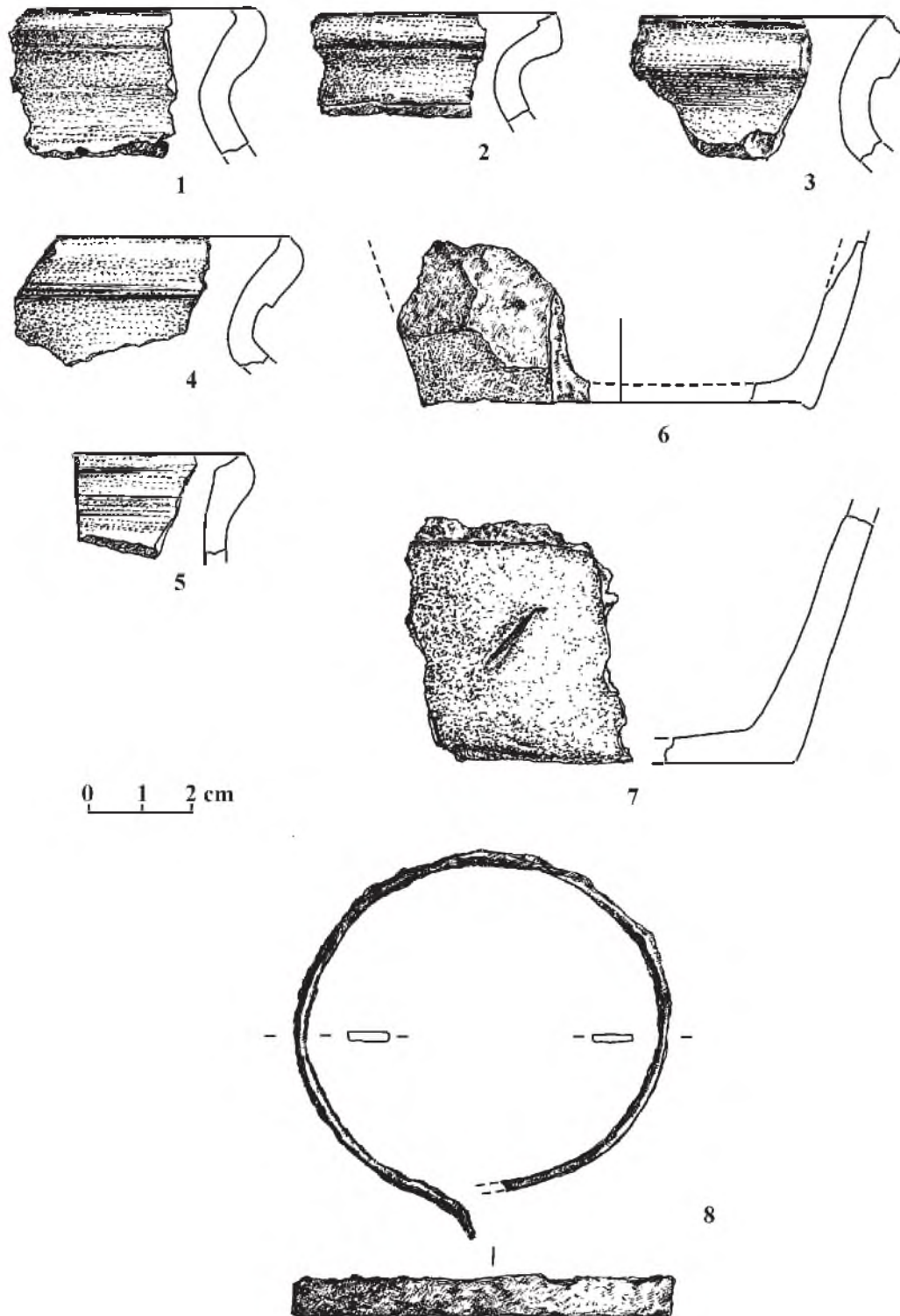

Рис.20. Ратнів-ІІ. Об'єкт 52. 1-7. Матеріали з верхньої частини заповнення. 8. Бронзовий браслет з глибини -0.74 (R).

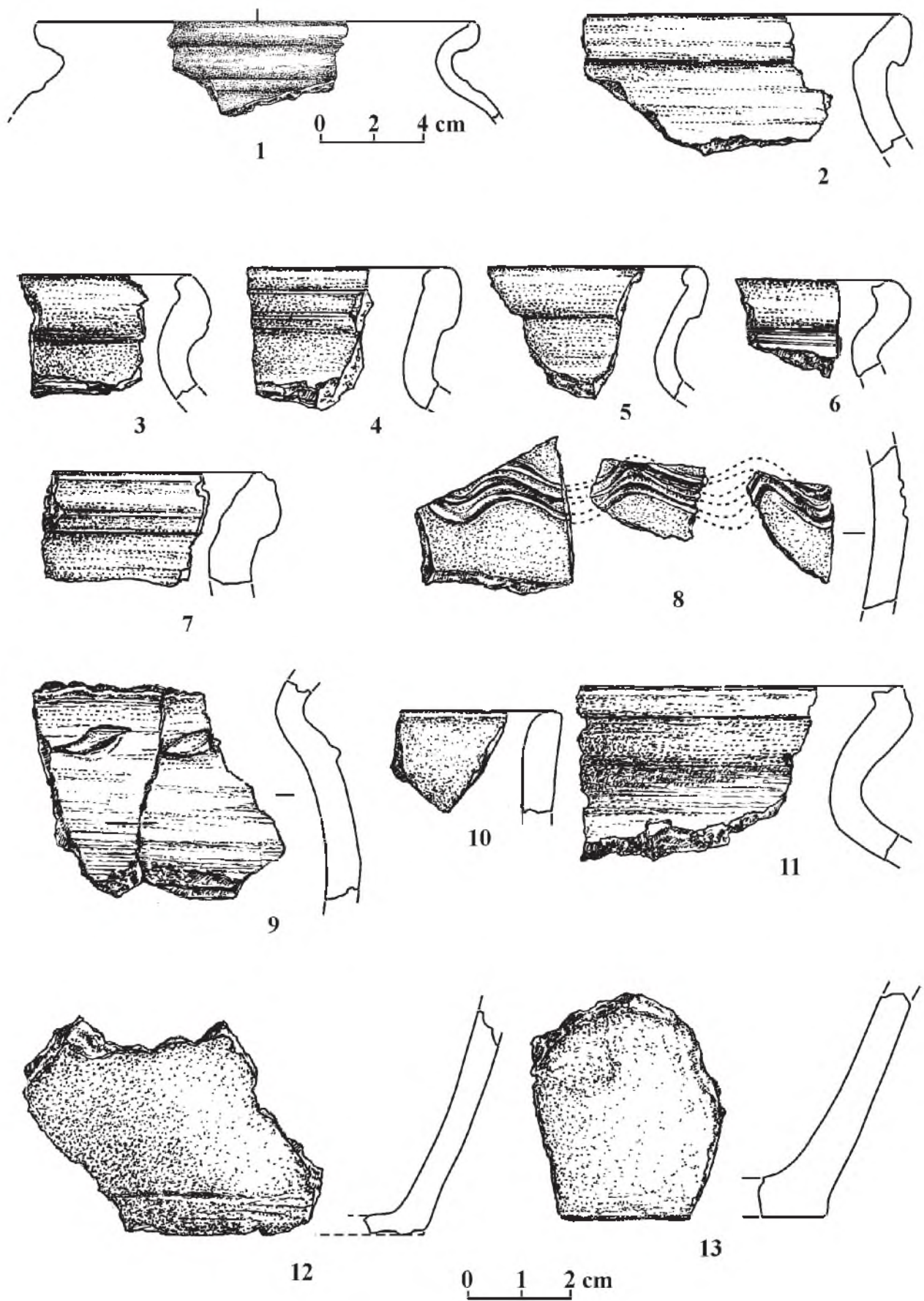

Рис.21. Ратнів-ІІ. 1. Об'єкт 52. Матеріали шару 3.

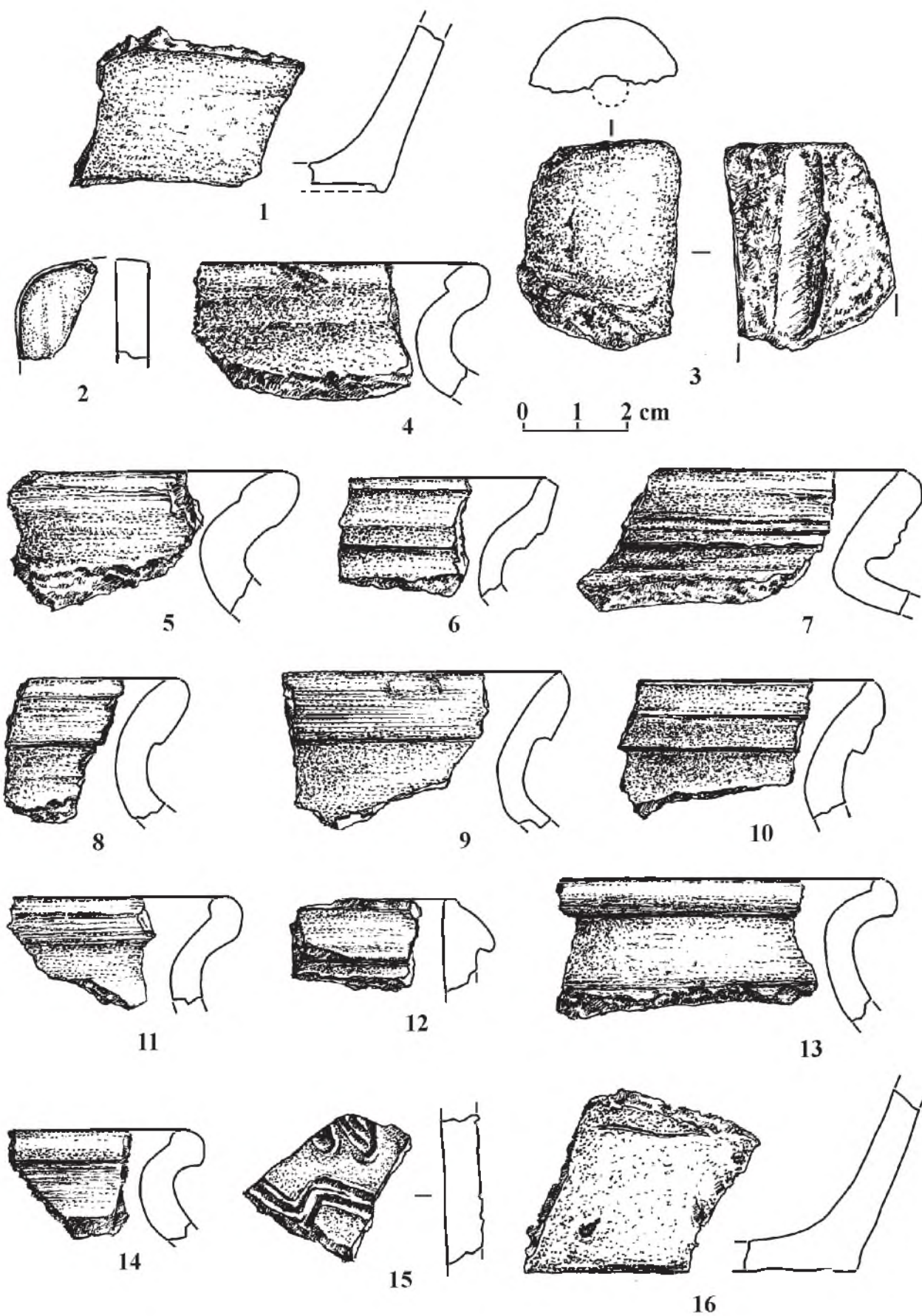

Рис.22. Ратнів-П. Об'єкт 52. Матеріали шару 4.

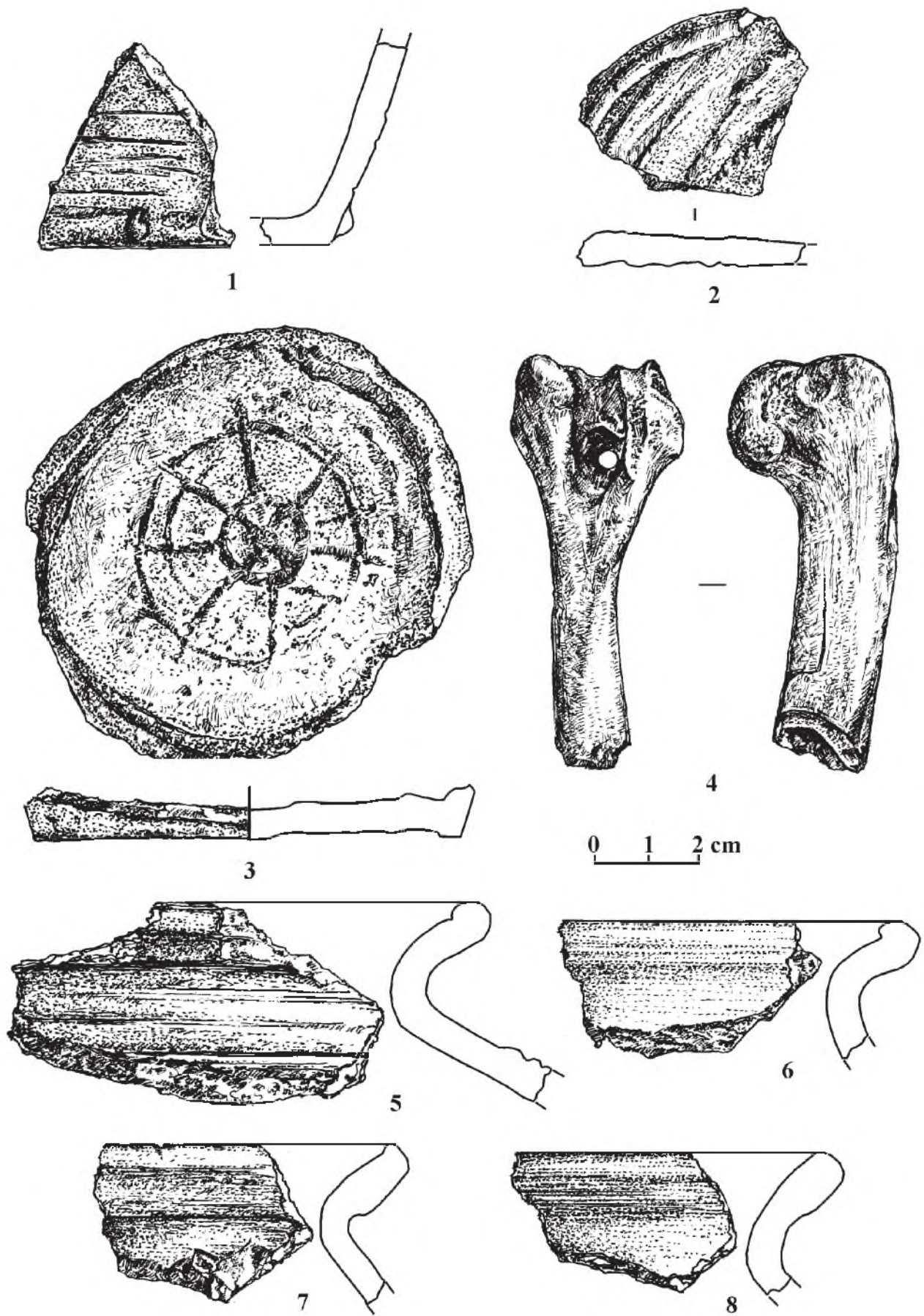

Рис.23. Ратнів-ІІ. Об'єкт 52. Матеріали шару 4.

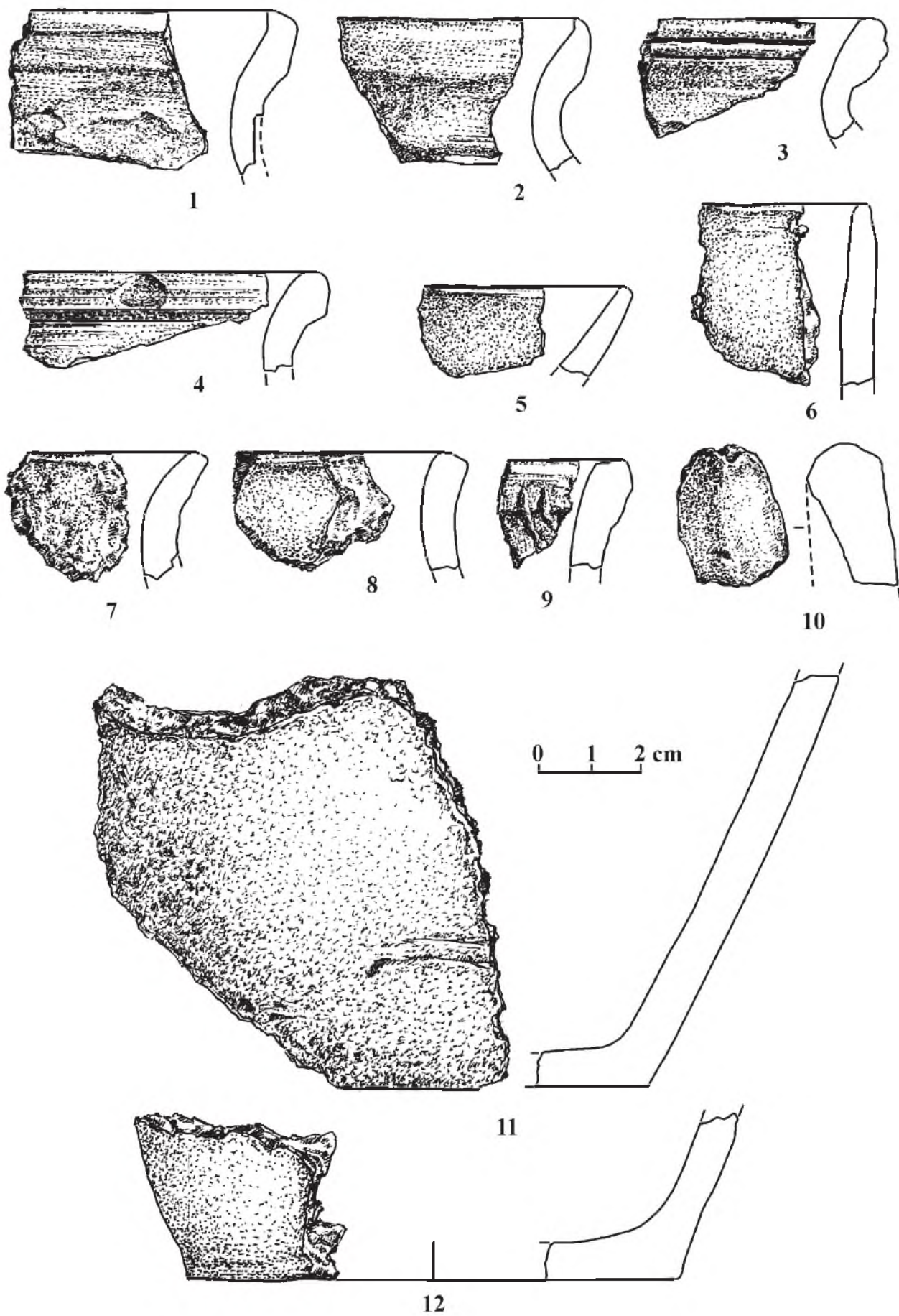

Рис.24. Ратнів-П. Об'єкт 52. Матеріали шару 4.

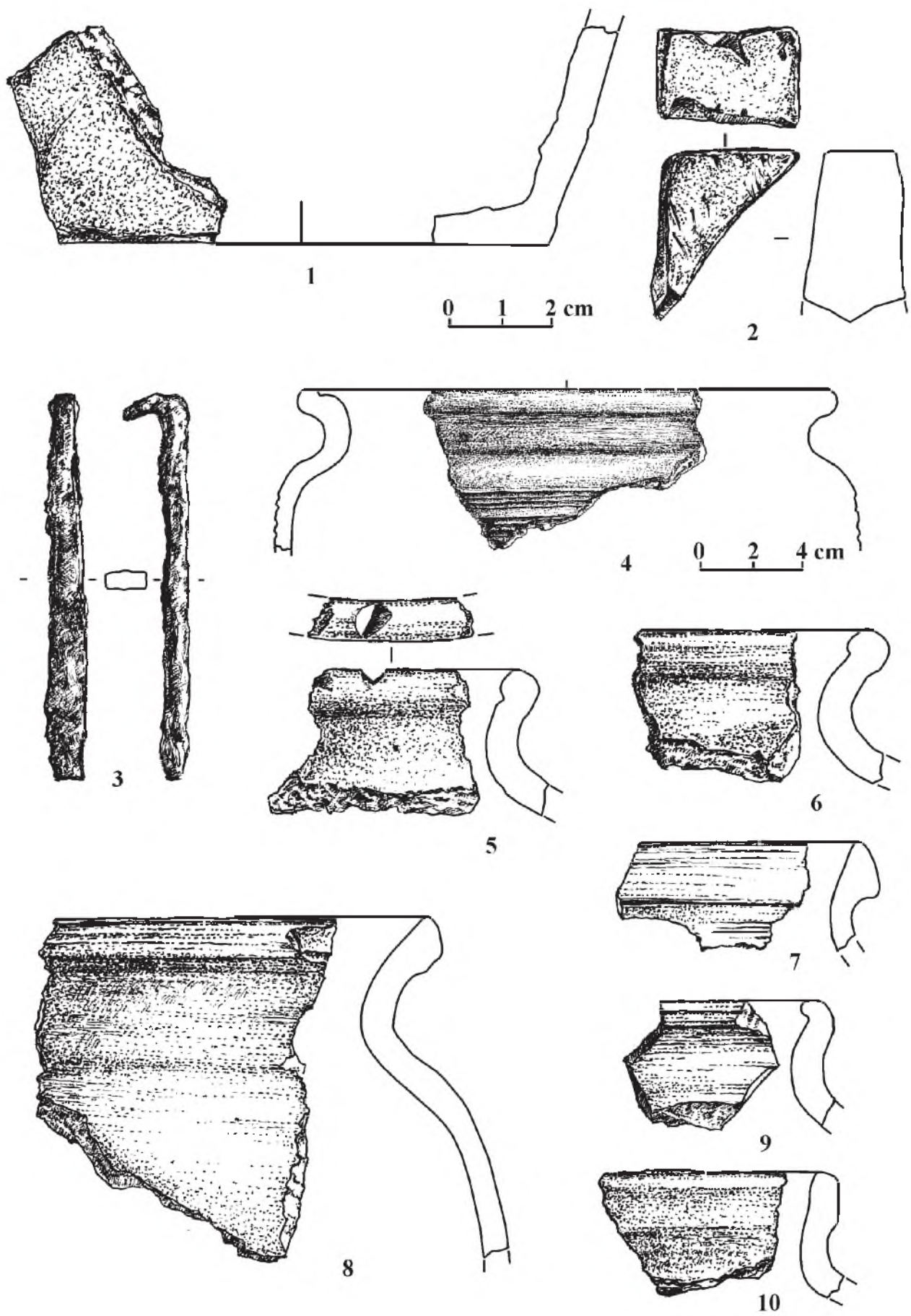

Рис.25. Ратнів-ІІ. Об'єкт 52. 11-3. Матеріали шару 4. 4-10. Матеріали шару 5.

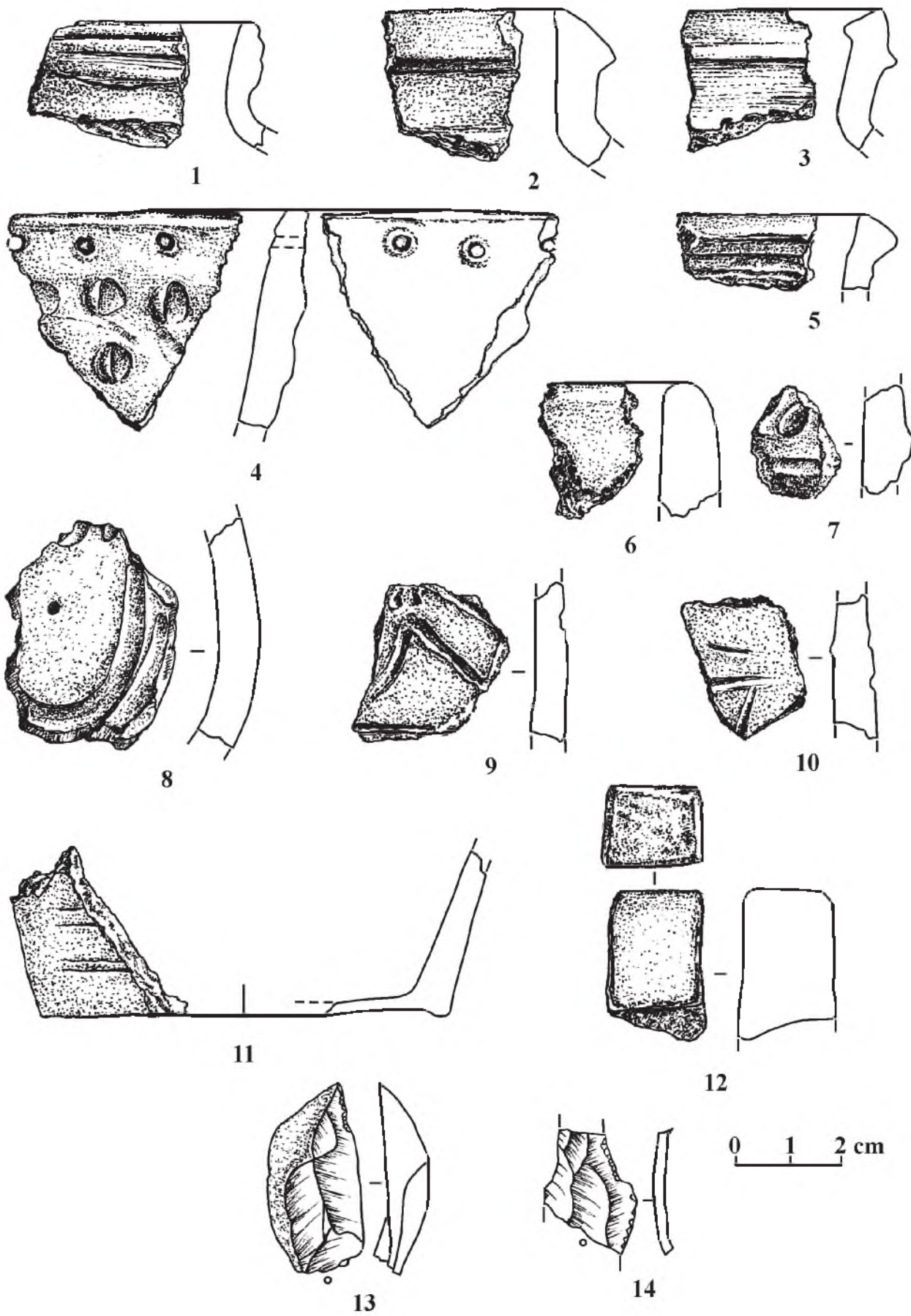

Рис.26. Ратнів-ІІ. Об'єкт 52. Матеріали шару 5.

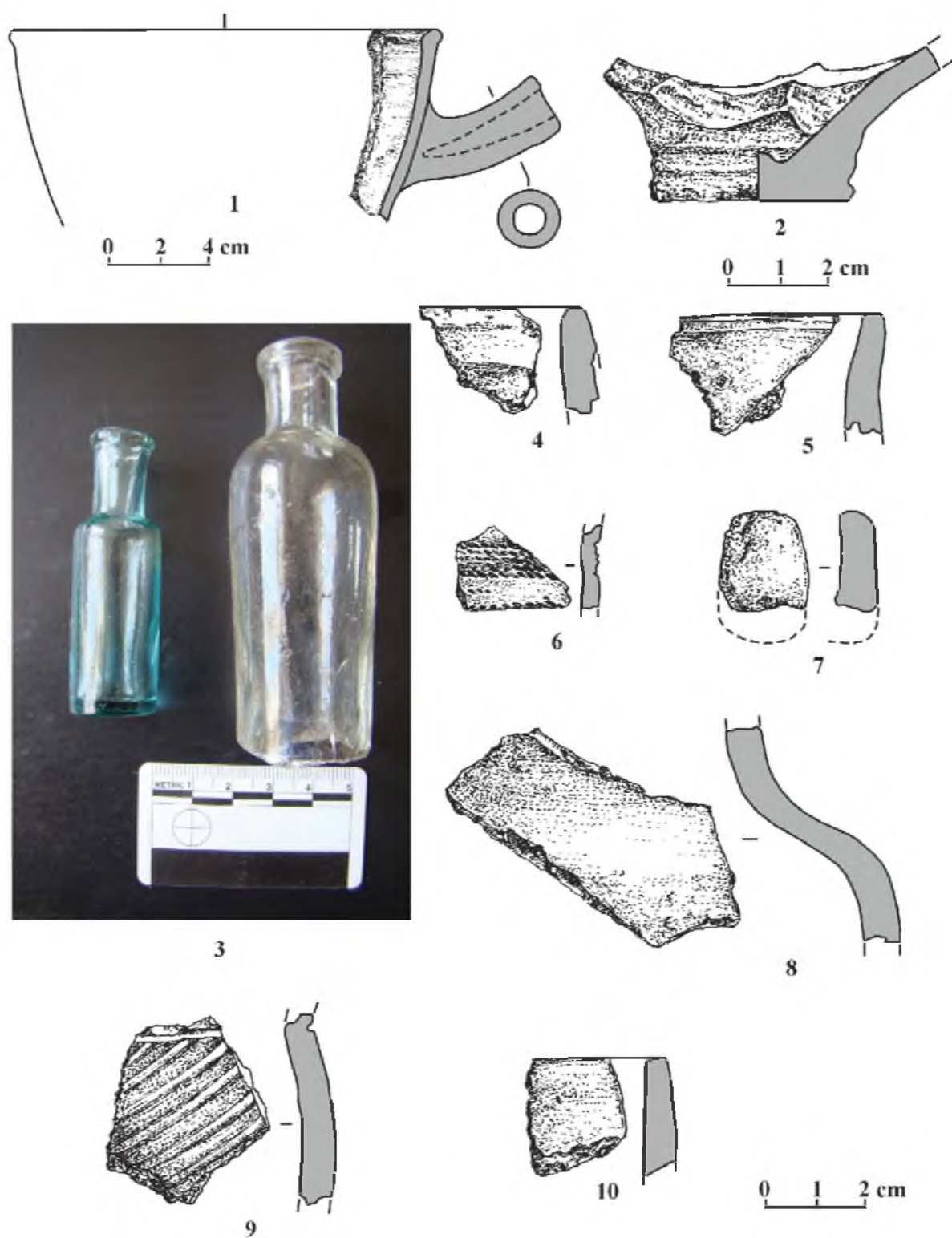

Рис.27. Ратнів-ІІ. 1-3. Матеріали об'єкту 54. 4-9. Матеріали об'єкту 55. 10. Кераміка з об'єкту 56.

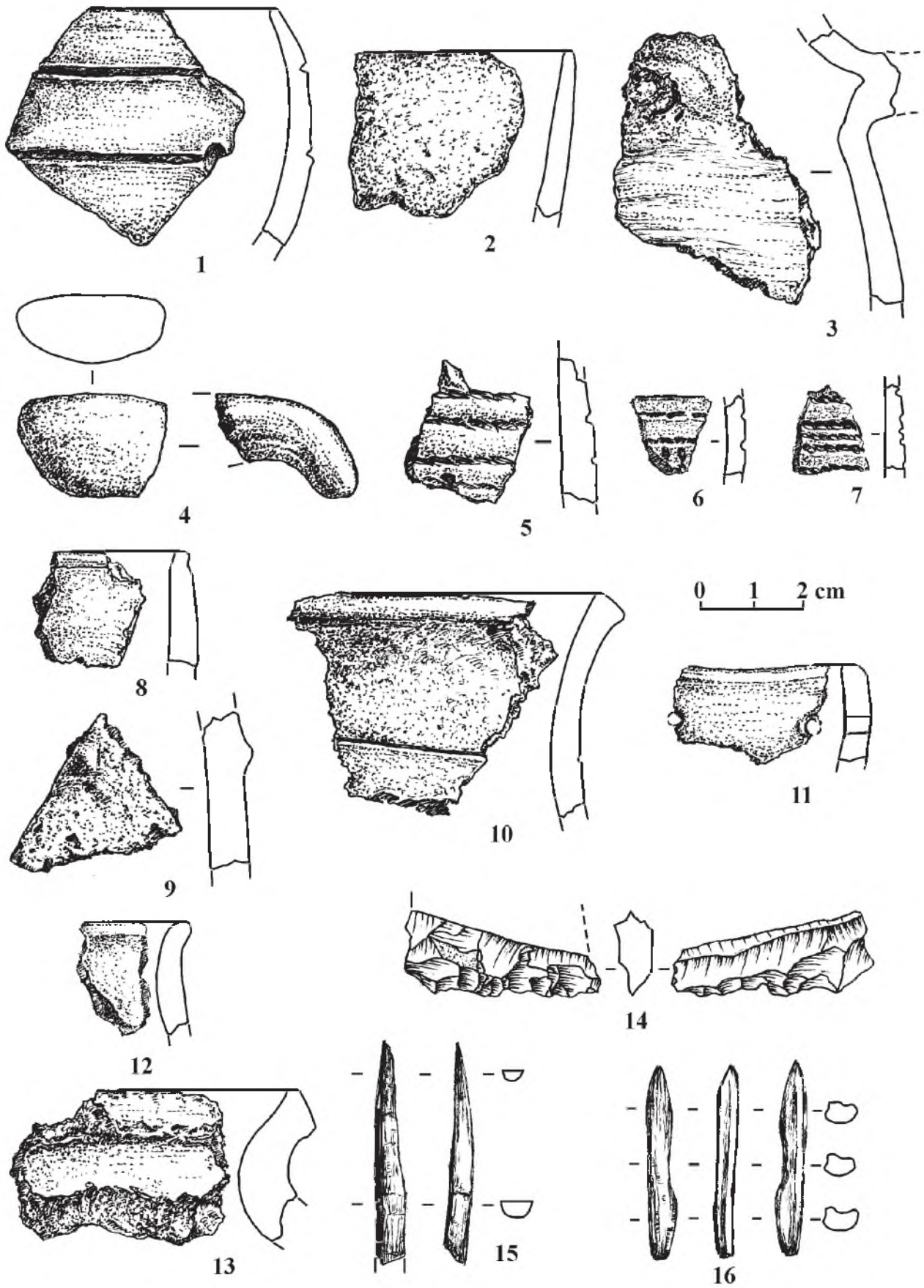

Рис.28. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 58.

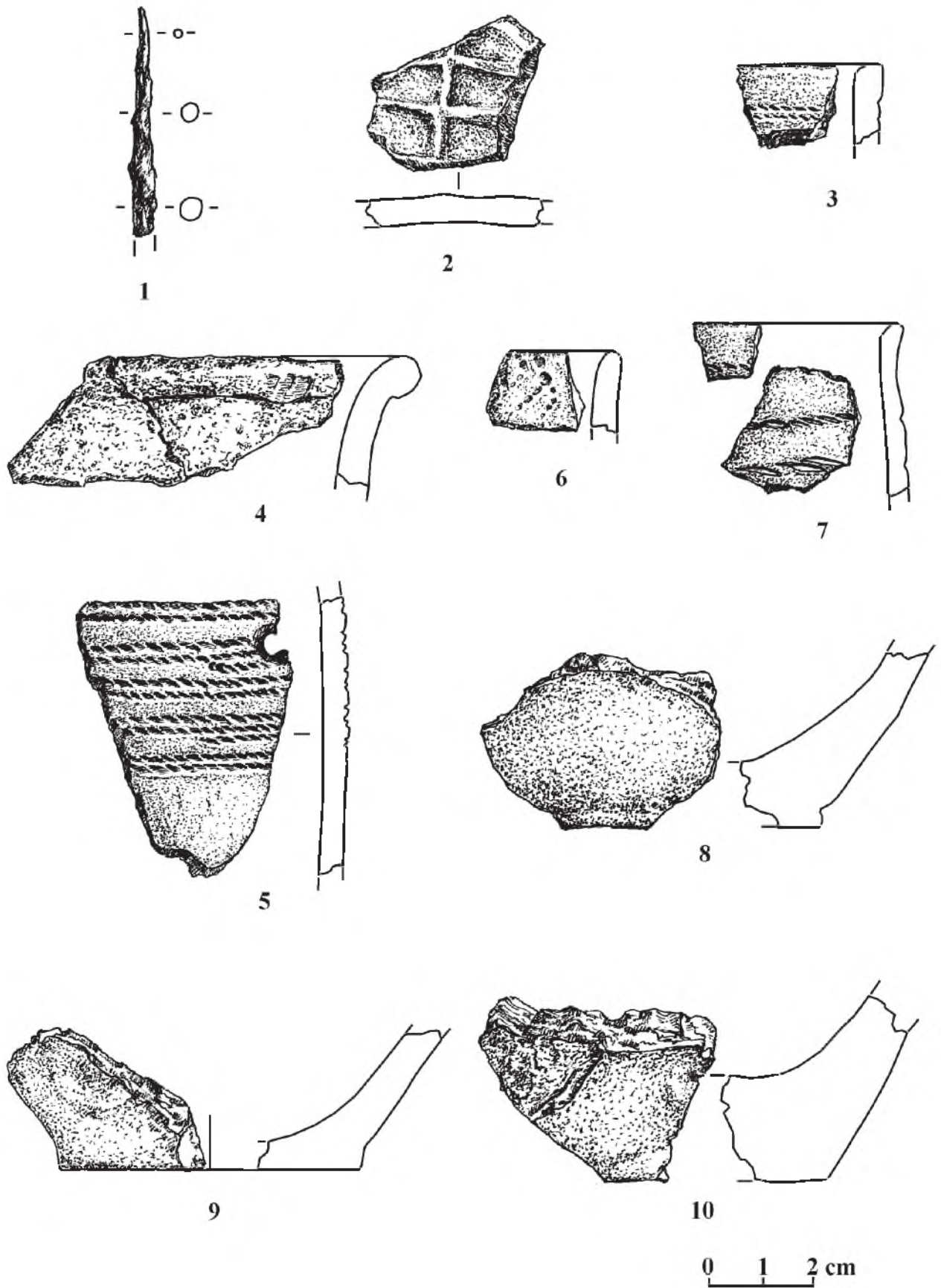

Рис.29. Ратнів-ІІ. Об'єкт 59. Матеріали шару 2а.

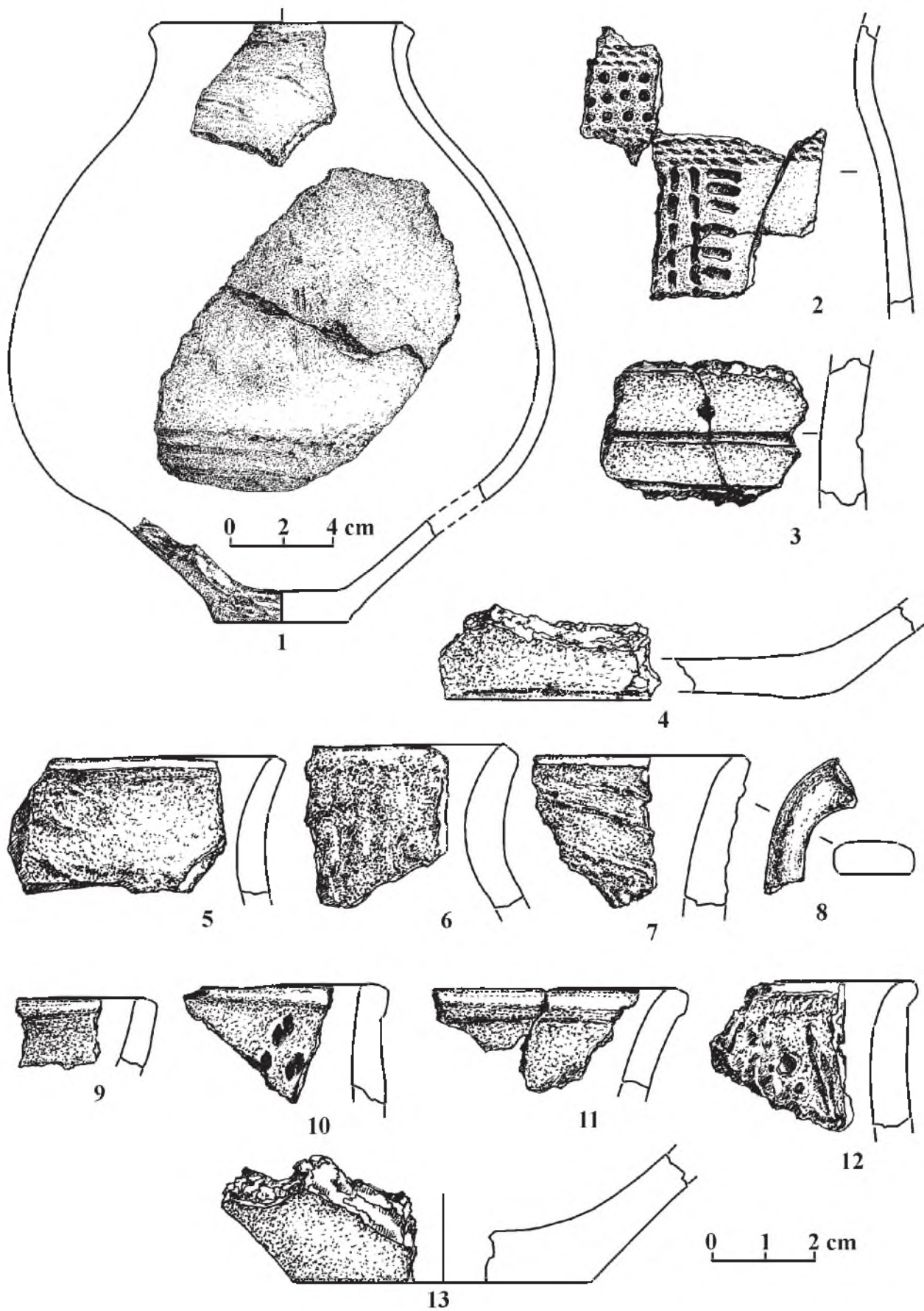

Рис.30. Ратнів-ІІ. Об'єкт 59. Матеріали шару 2b.

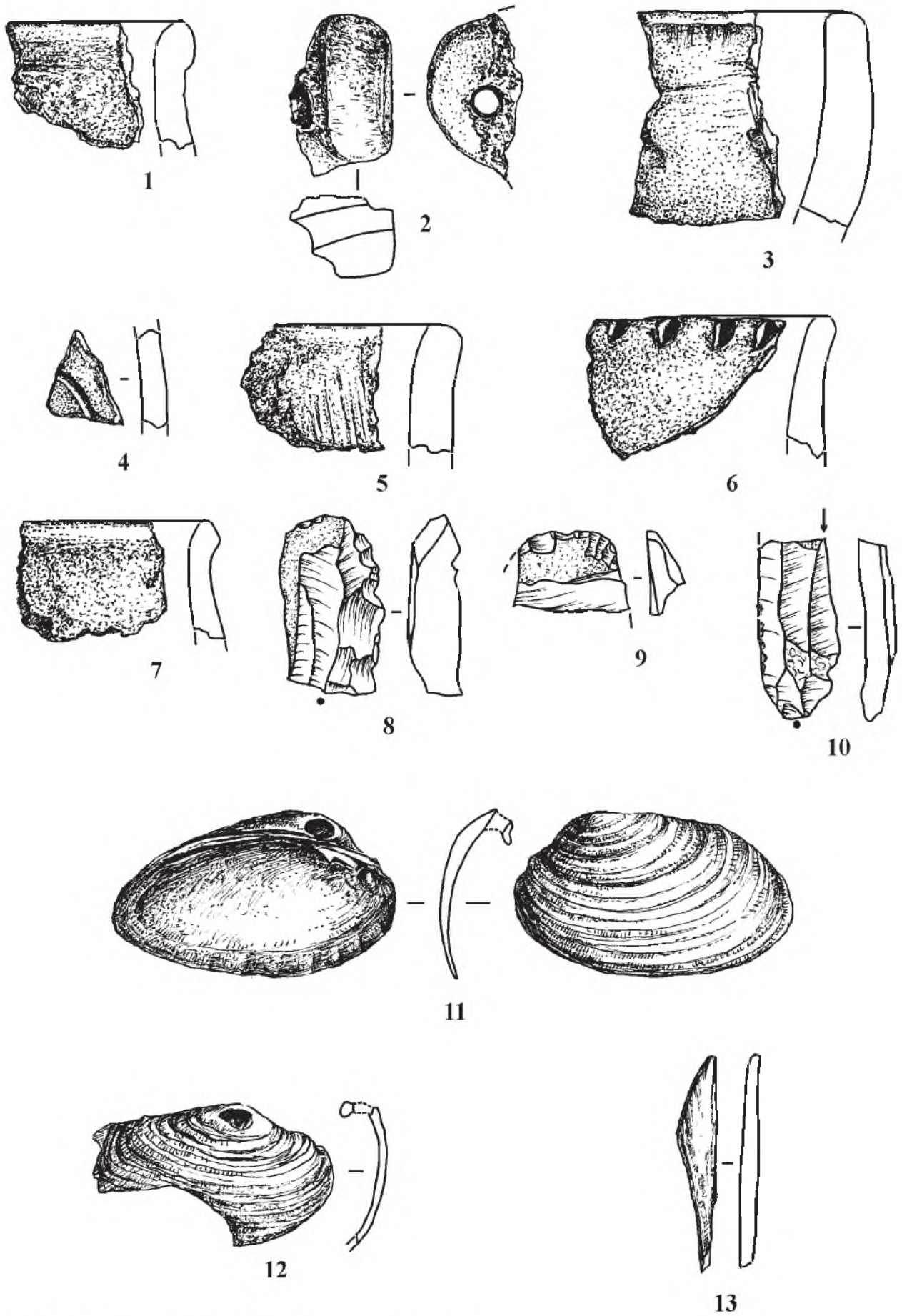

Рис.31. Ратнів-ІІ. Об'єкт 59. Матеріали шару 2b.

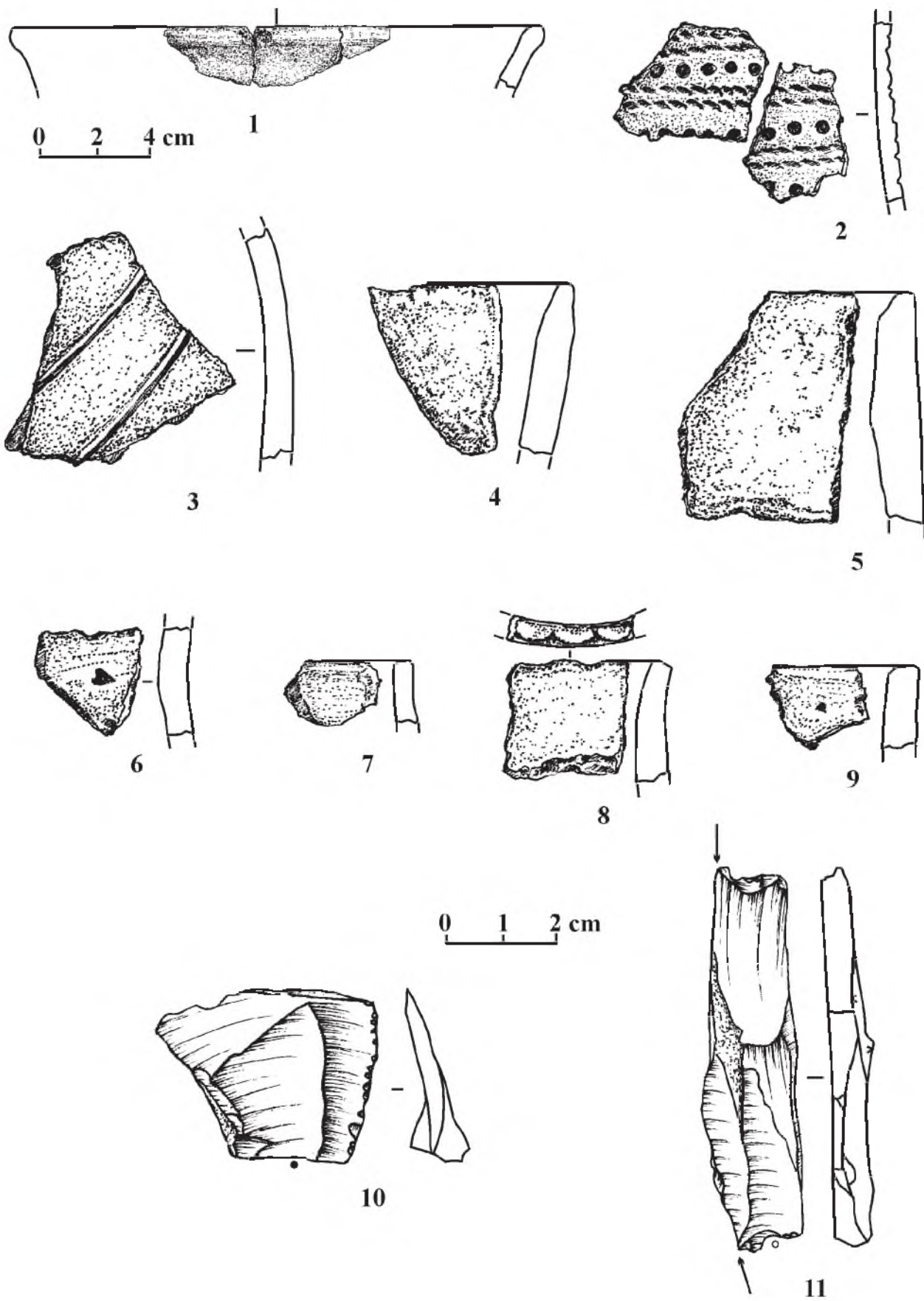

Рис.32. Ратнів-ІІ. Об'єкт 59. Матеріали шару 2с.

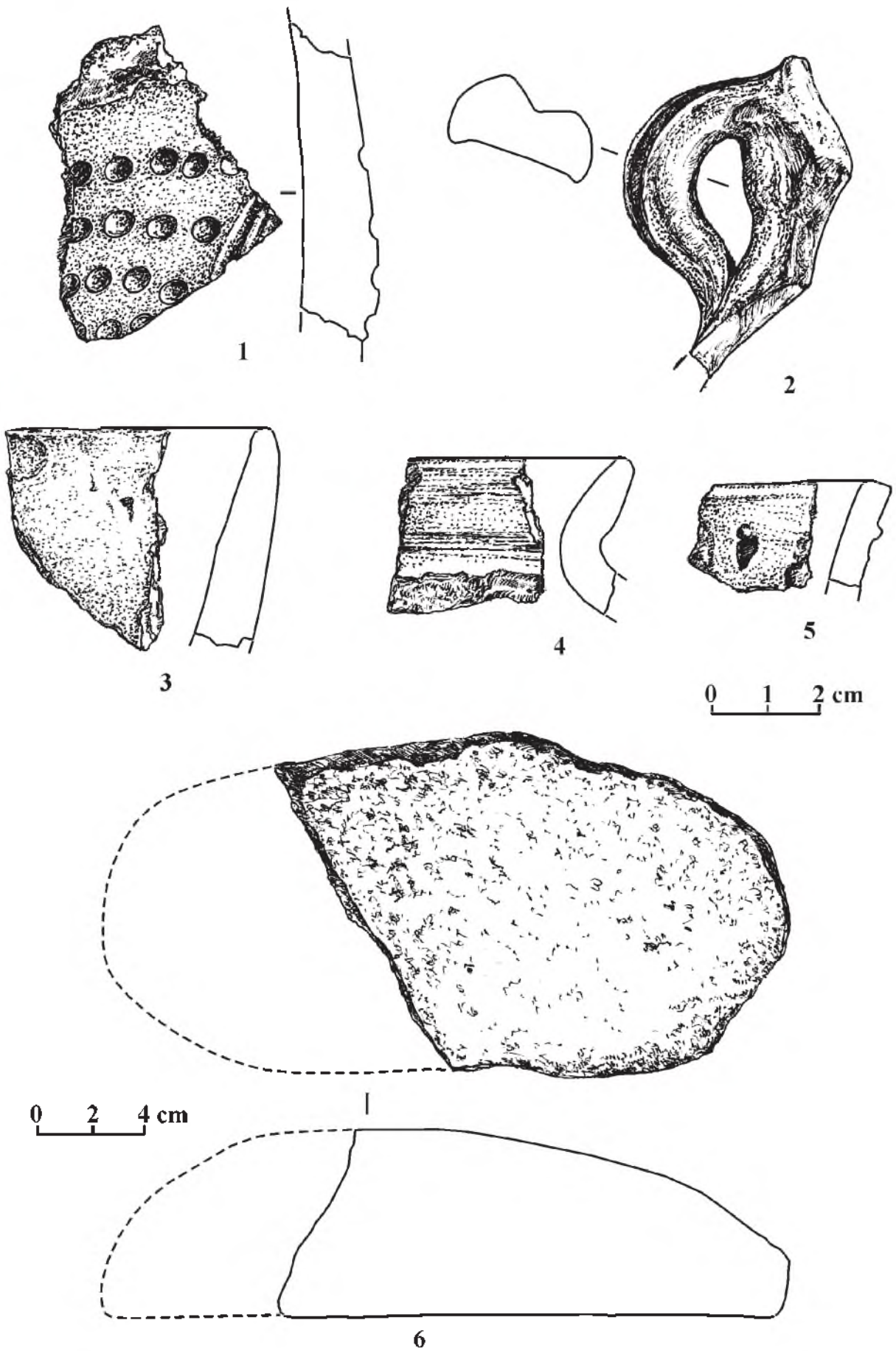

Рис.33. Ратнів-ІІ. Об'єкт 59. Матеріали шару 2с.

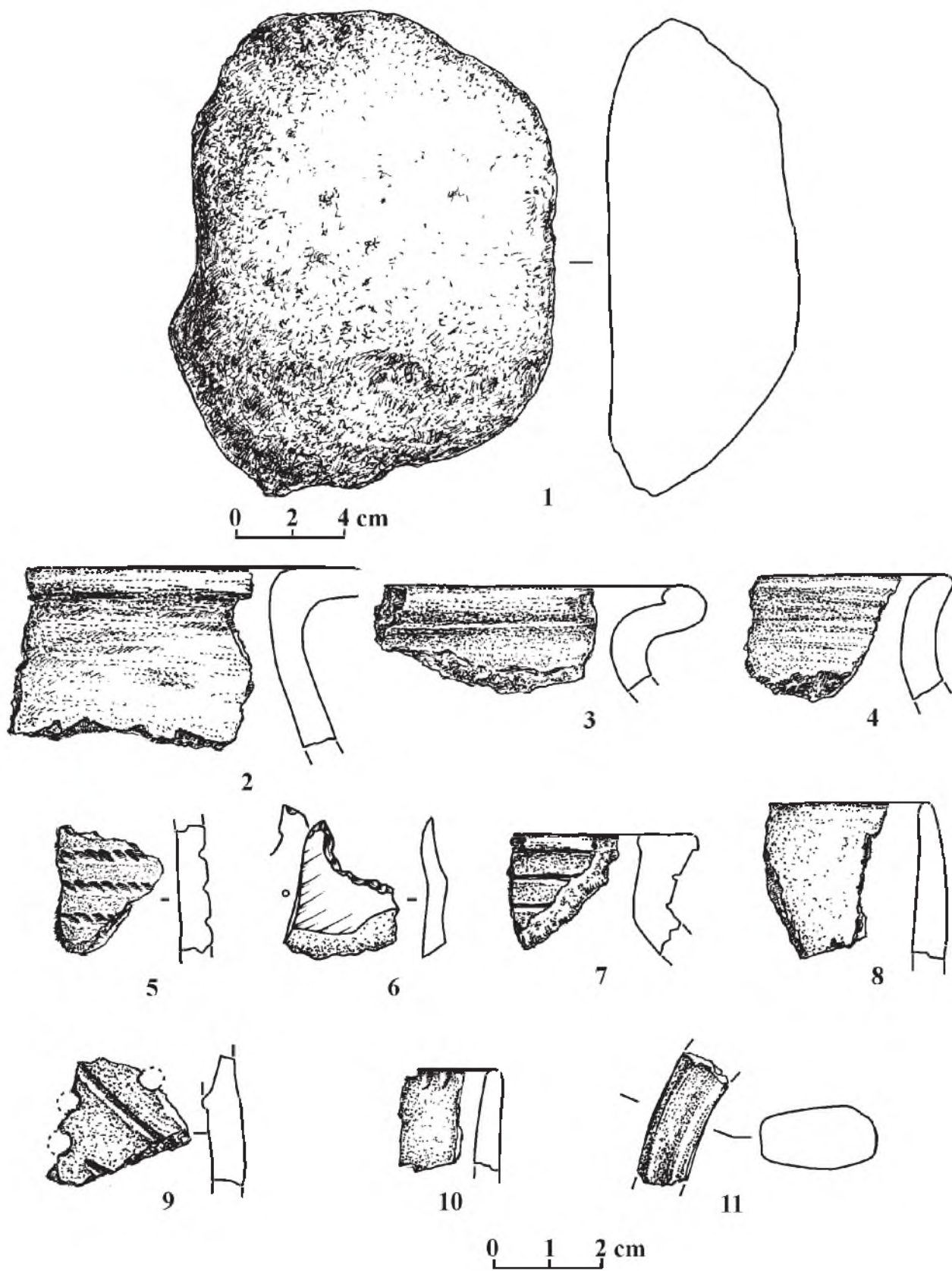

Рис.34. Ратнів-П. 1о. «Хлібець» з dna об'єкту 59. 2-6. Матеріали об'єкту 62. 7-11. Матеріали об'єкту 63.

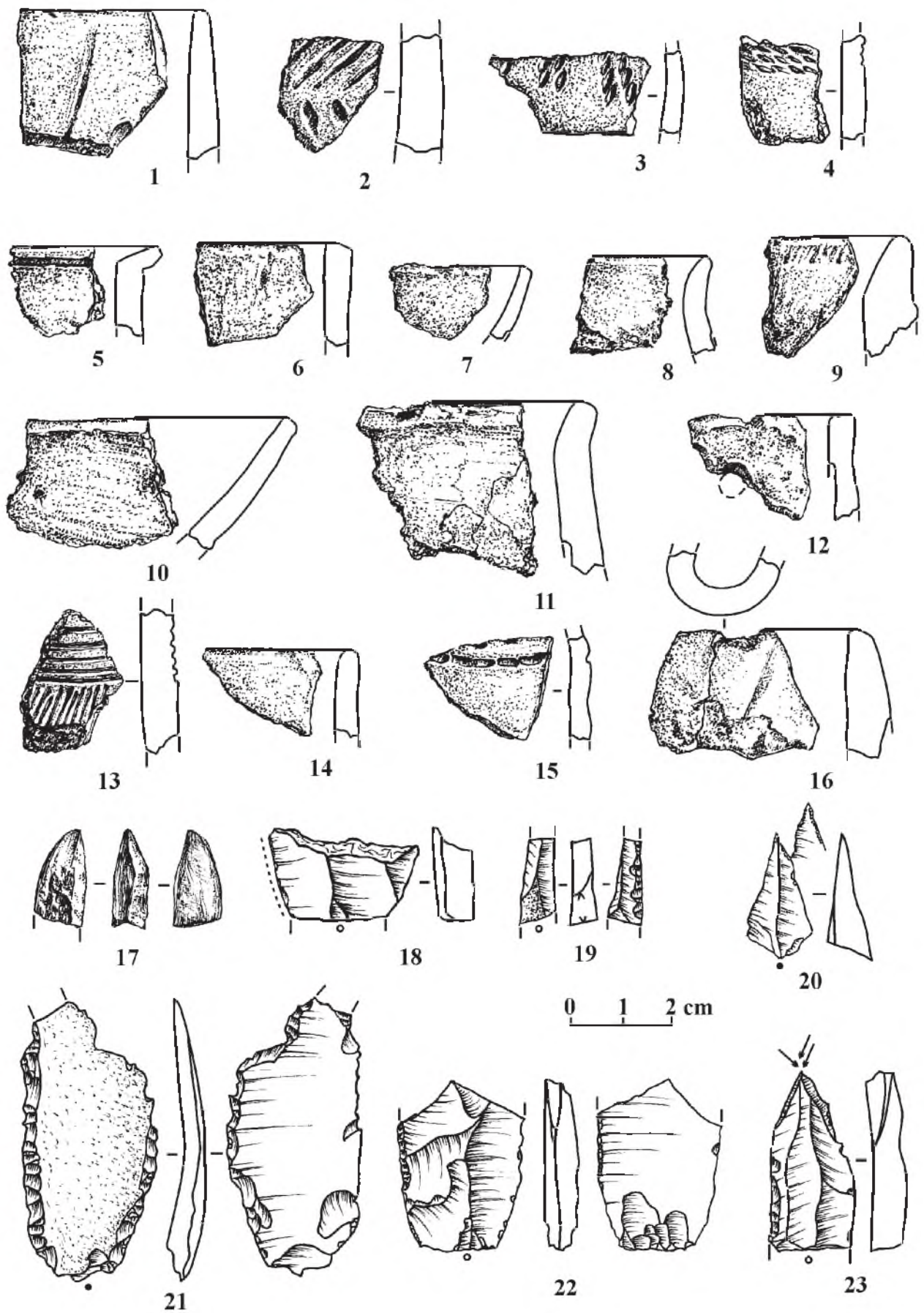

Рис.35. Ратнів-ІІ. Матеріали верхнього шару заповнення об'єкту 66.

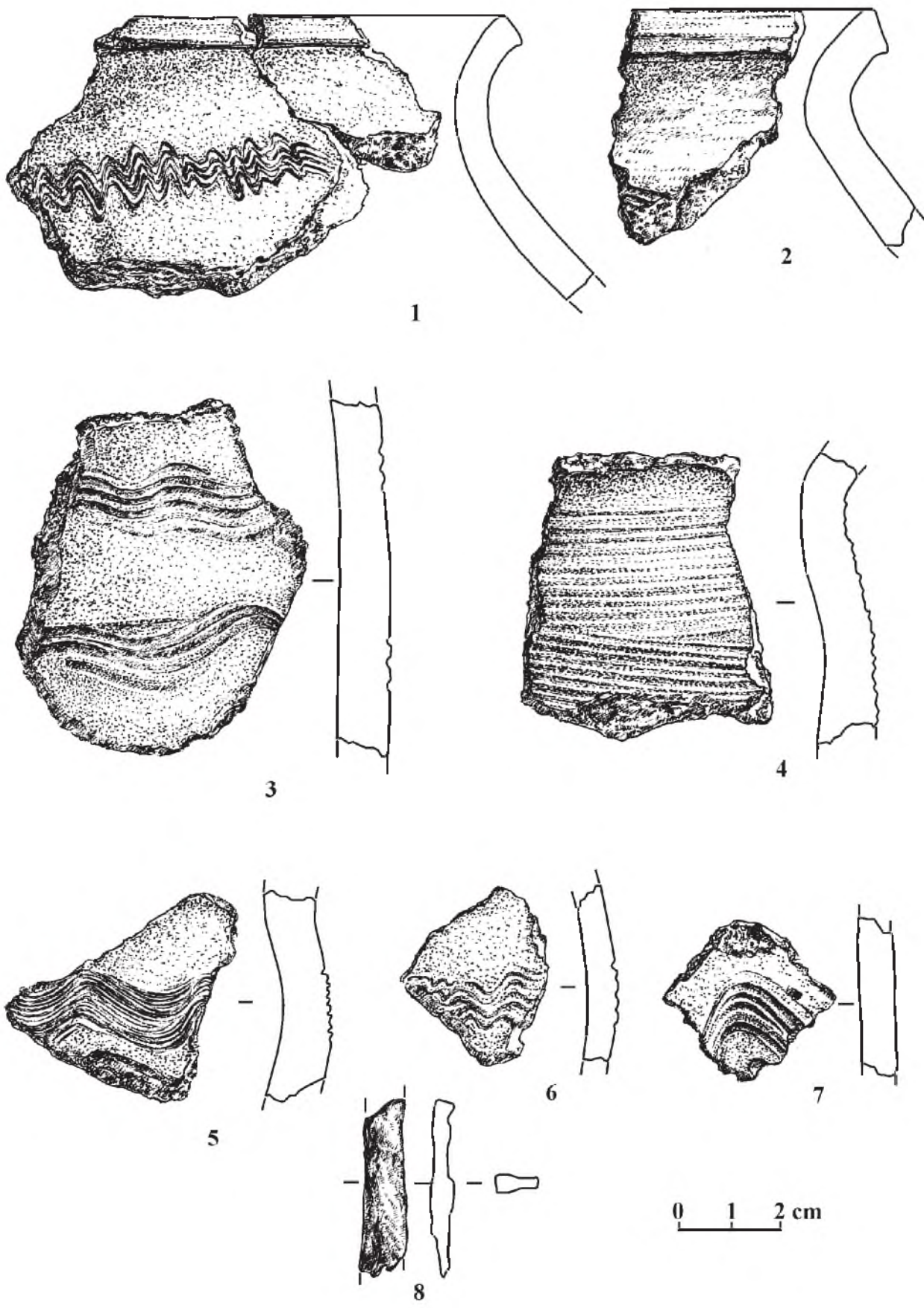

Рис.36. Ратнів-ІІ. Матеріали верхнього шару заповнення об'єкту 66.

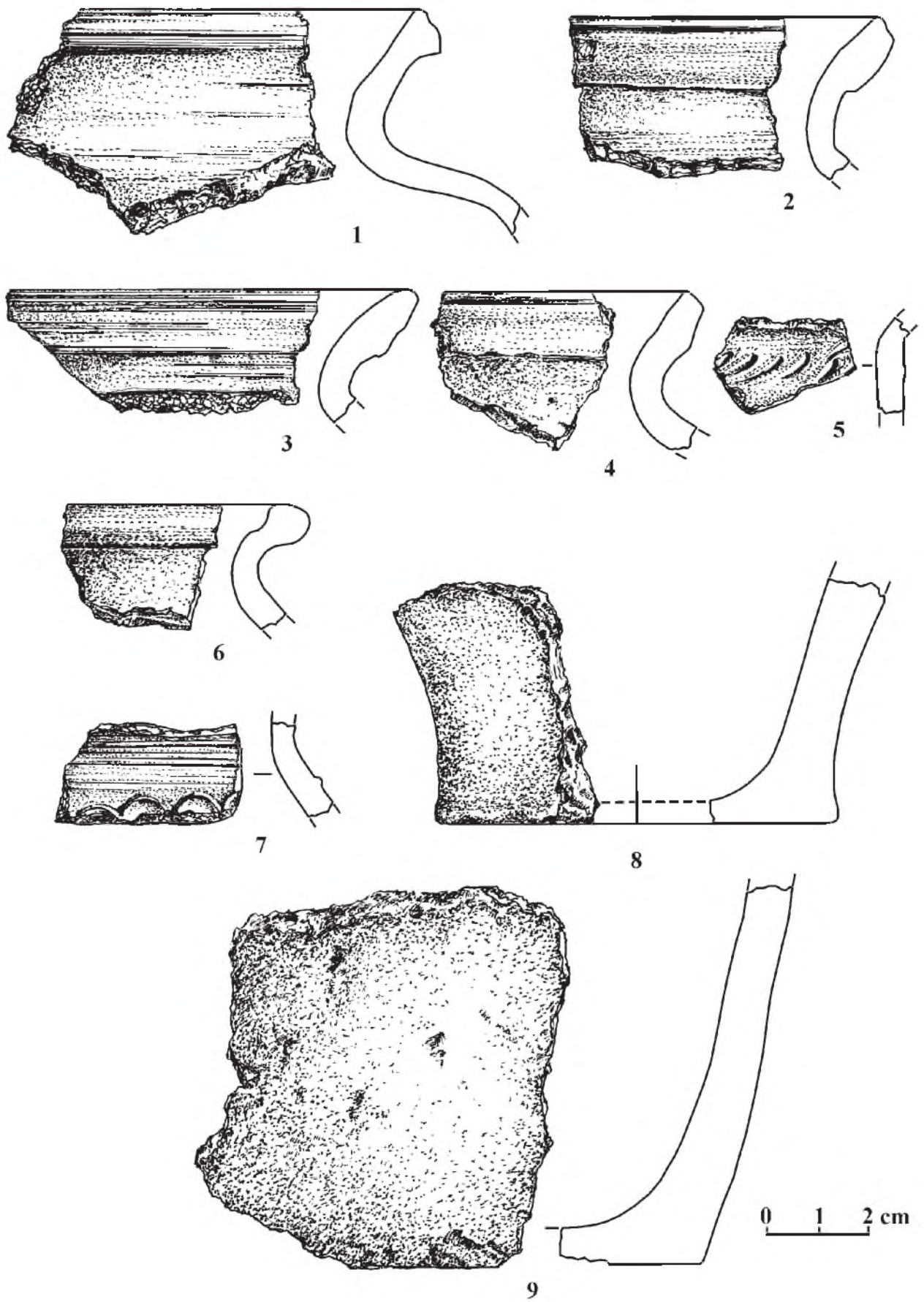

Рис.37. Ратнів-ІІ. Матеріали верхнього шару заповнення об'єкту 66.

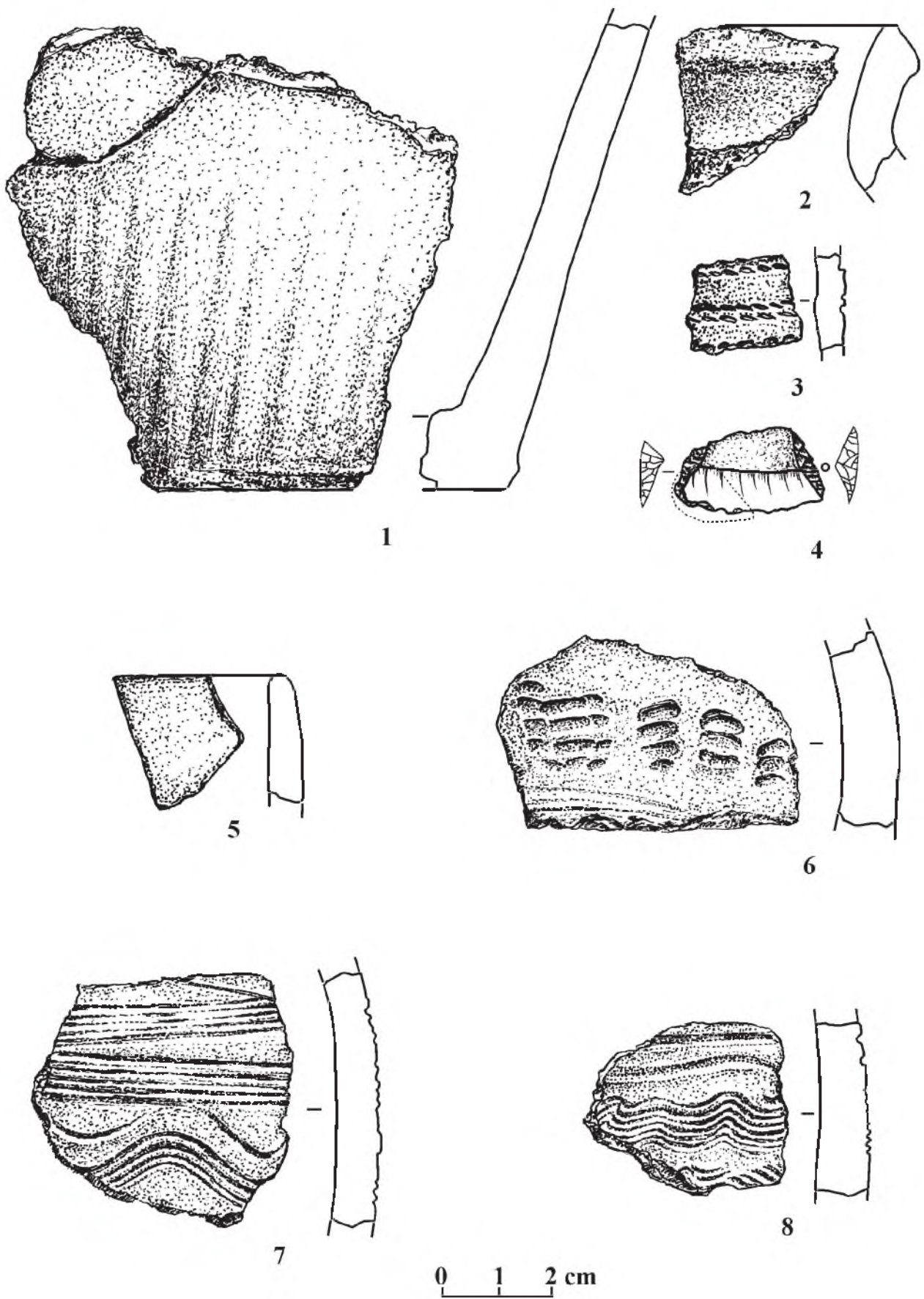

Рис.38. Ратнів-П. Матеріали об'єкту 66. 1-3. Яма 1. 4. Шар 3-4. 5. Яма 7. 6-8. Яма 6.

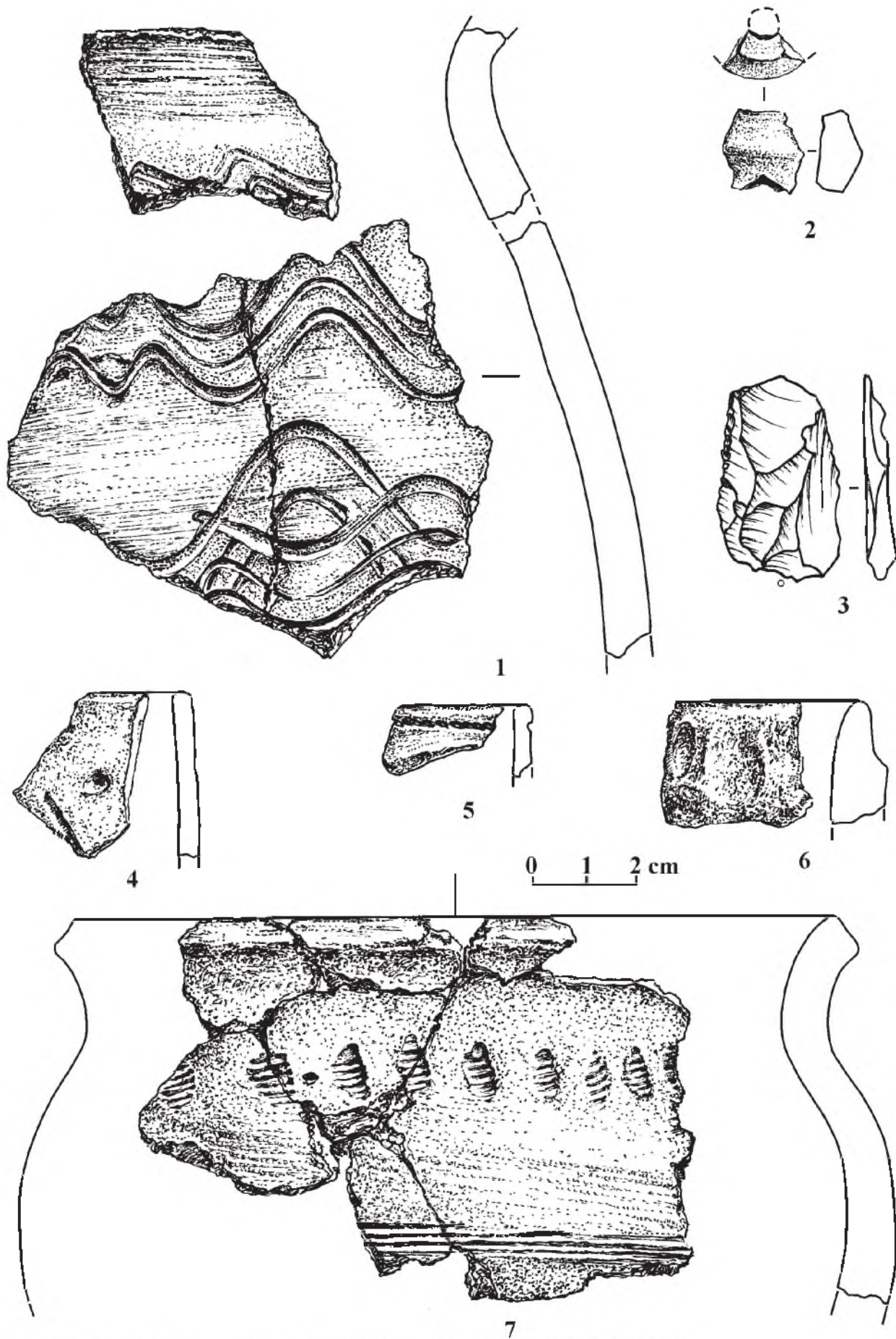

Рис.39. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 66. 1. Яма 6. 2. Піч 2. 3-7. Піч 3.

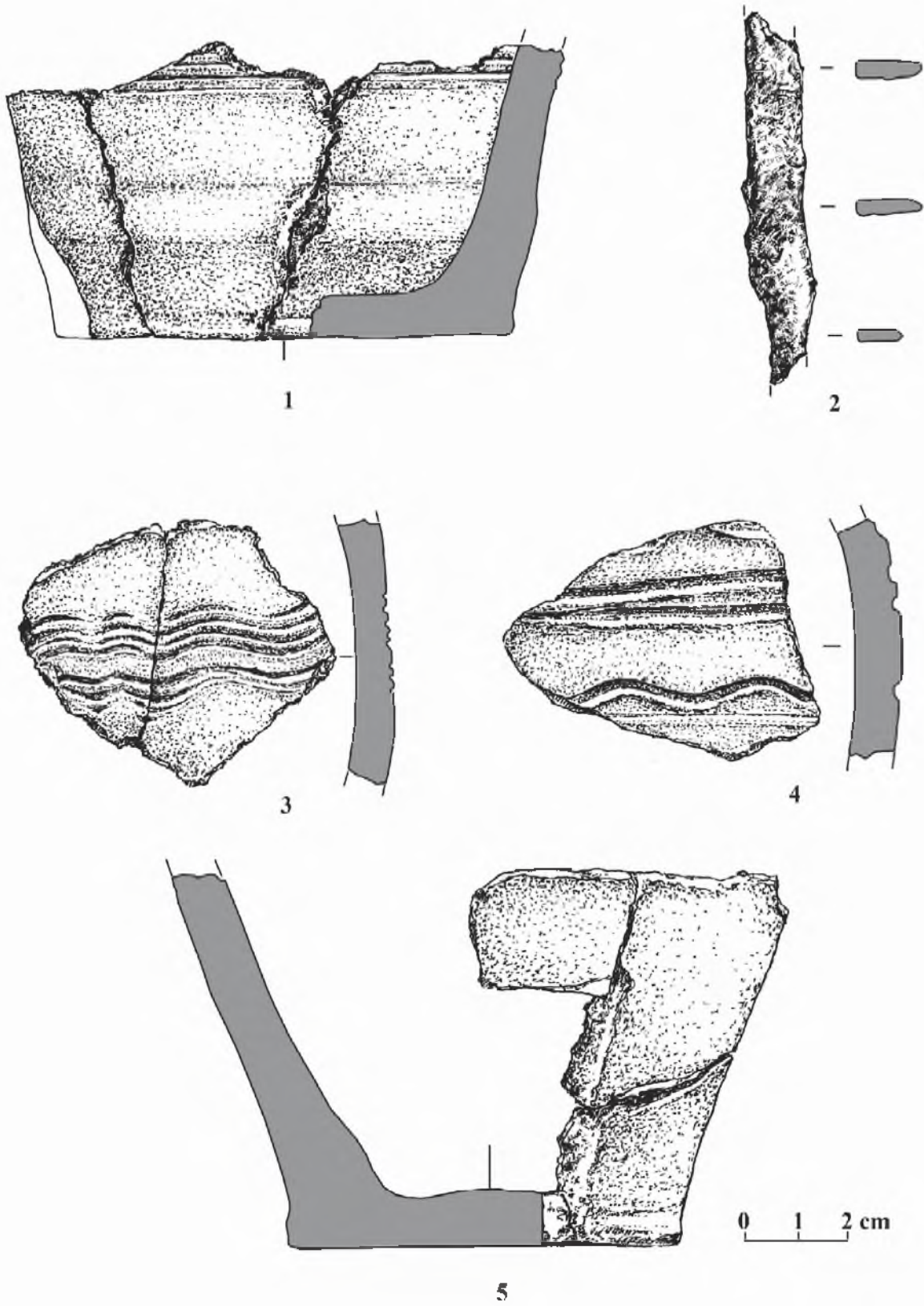

Рис.40. Ратнів-П. Матеріали об'єкту 66. Піч 4.

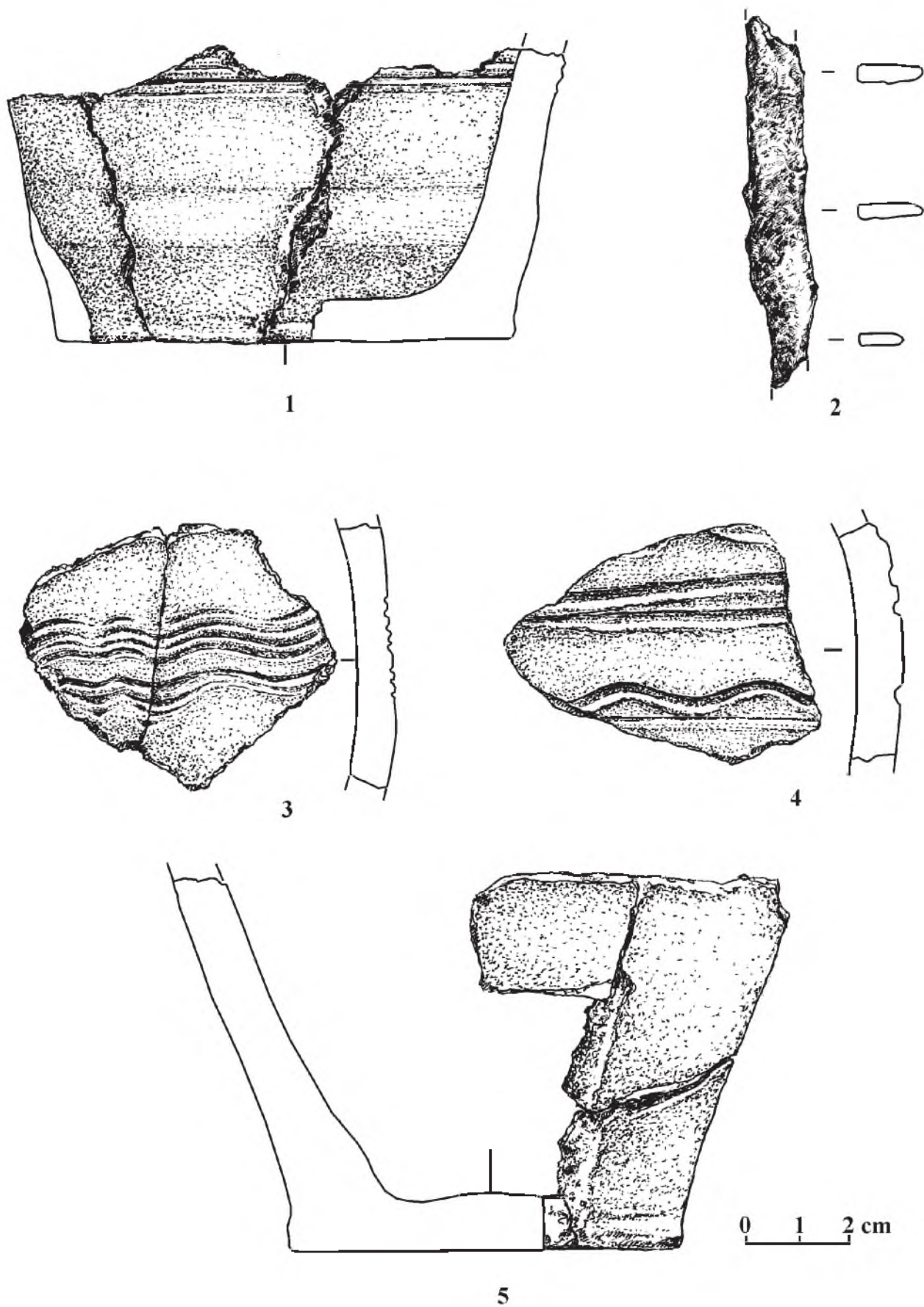

Рис.41. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 66. 1. Піч 4. 1-2. Матеріали з заповнення.
2-5. Матеріали з-під череня.

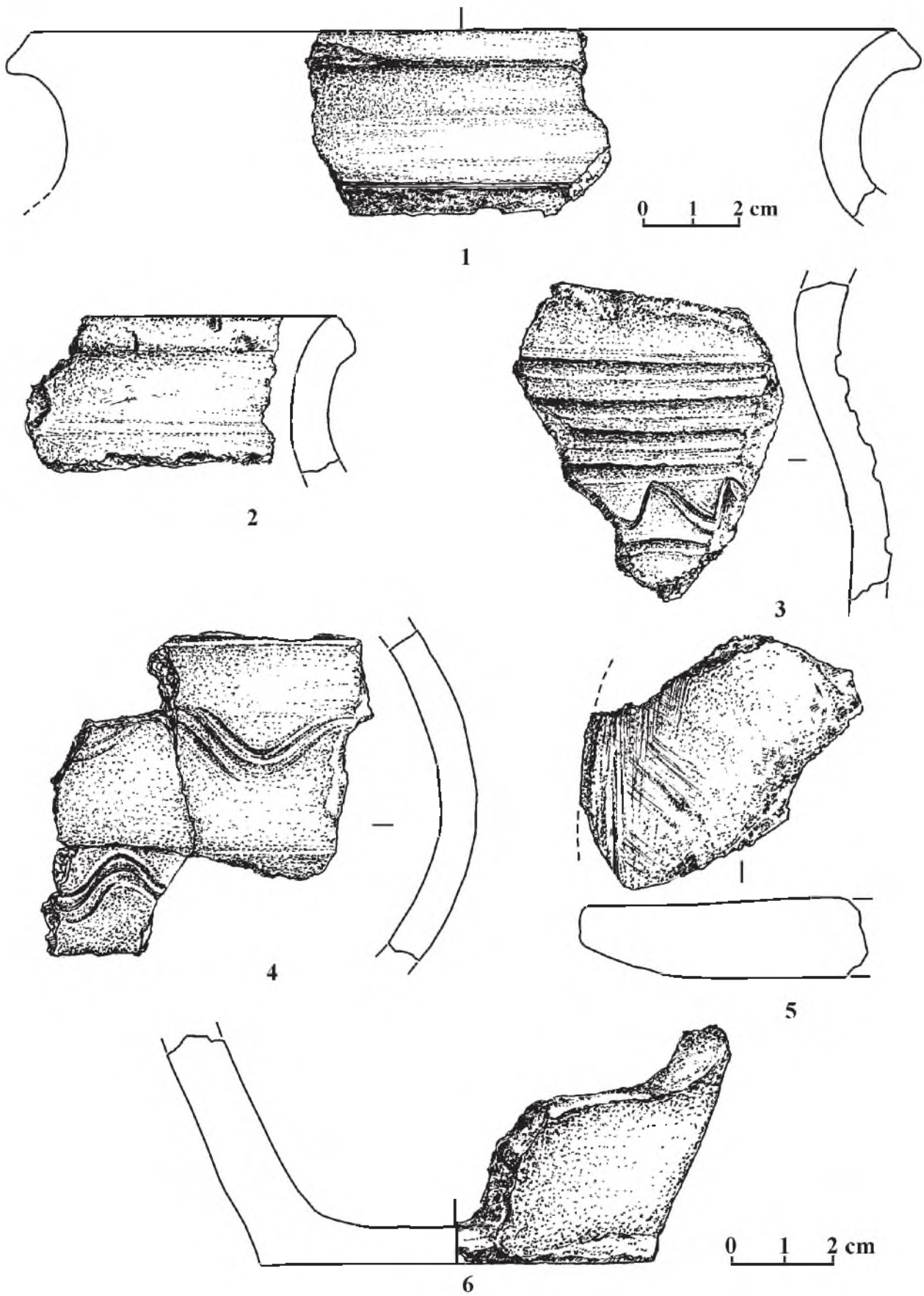

Рис.42. Ратнів-П. Матеріали з лінзи попелу під піччю 4.

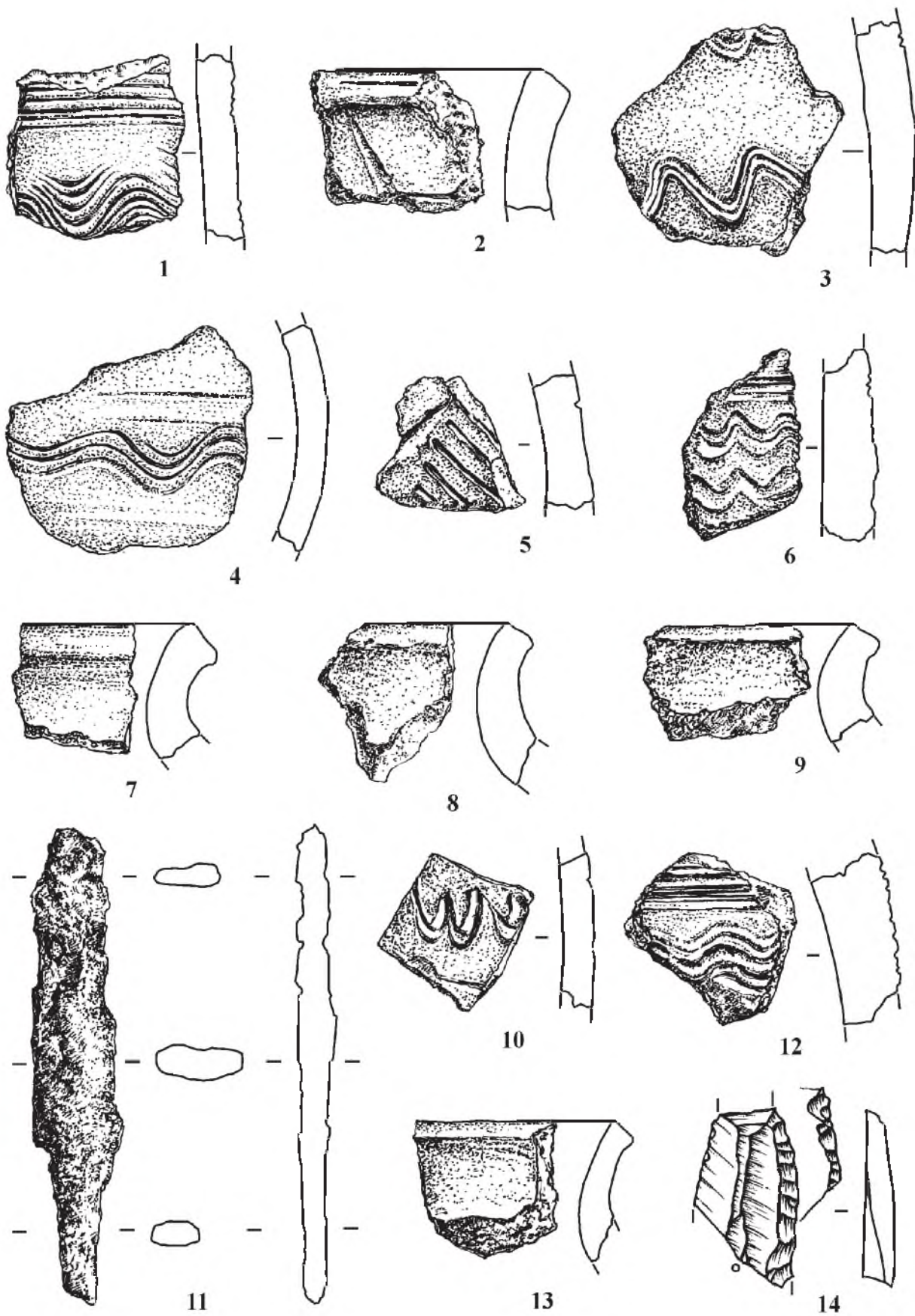

Рис.43. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 66. 1. Ніша під піччю 5. 2-5. Піч 5. 6-11. Шари 4-5. 12-14. Шар 6.

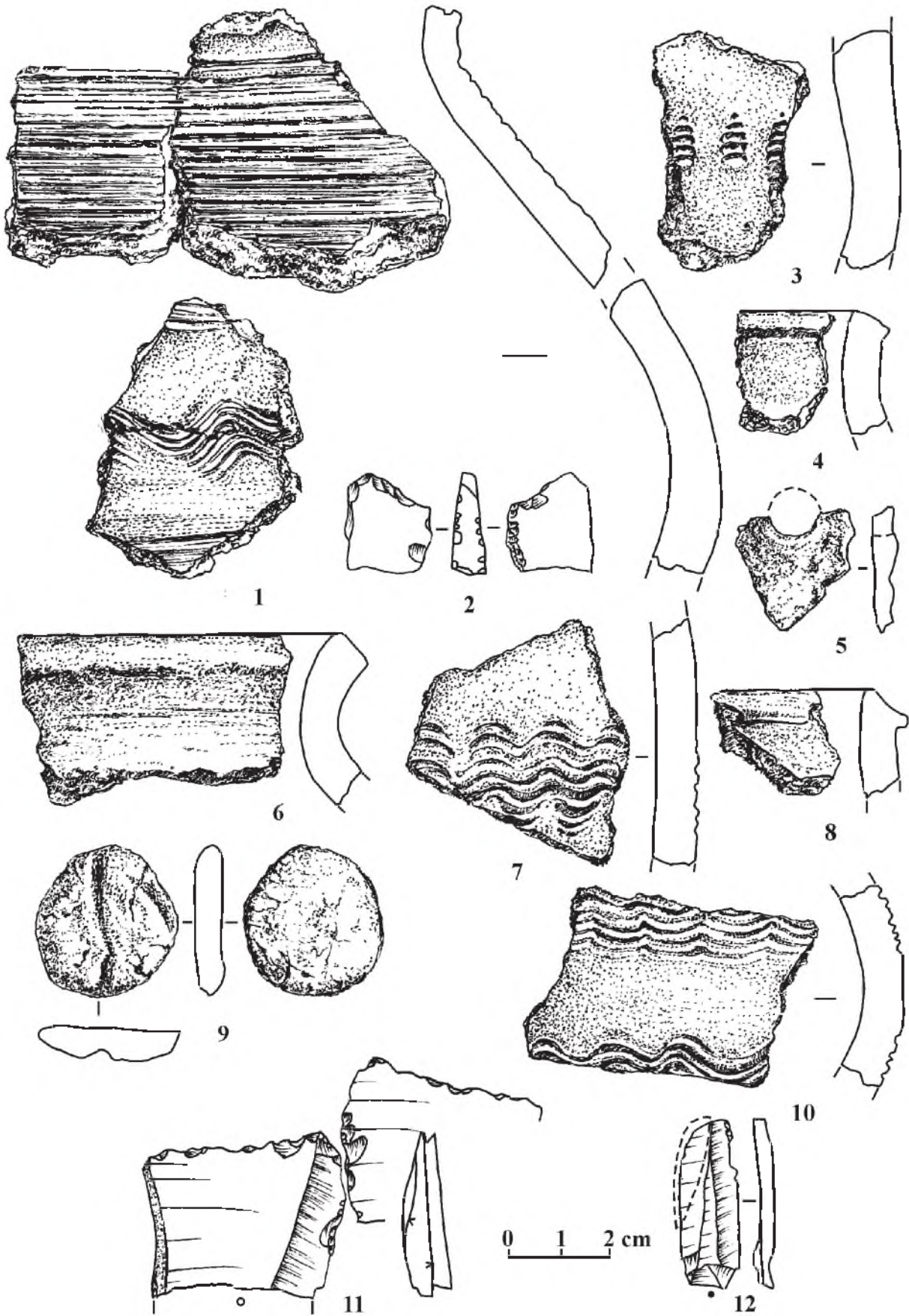

Рис.44. Ратнів-ІІ. 1-11. Матеріали об'єкту 66. 1,6-7,10. Шар 8. 3,11. Шари 1-2. 2,4-5,8-9. Підлога. 12. Пластина з об'єкту 67

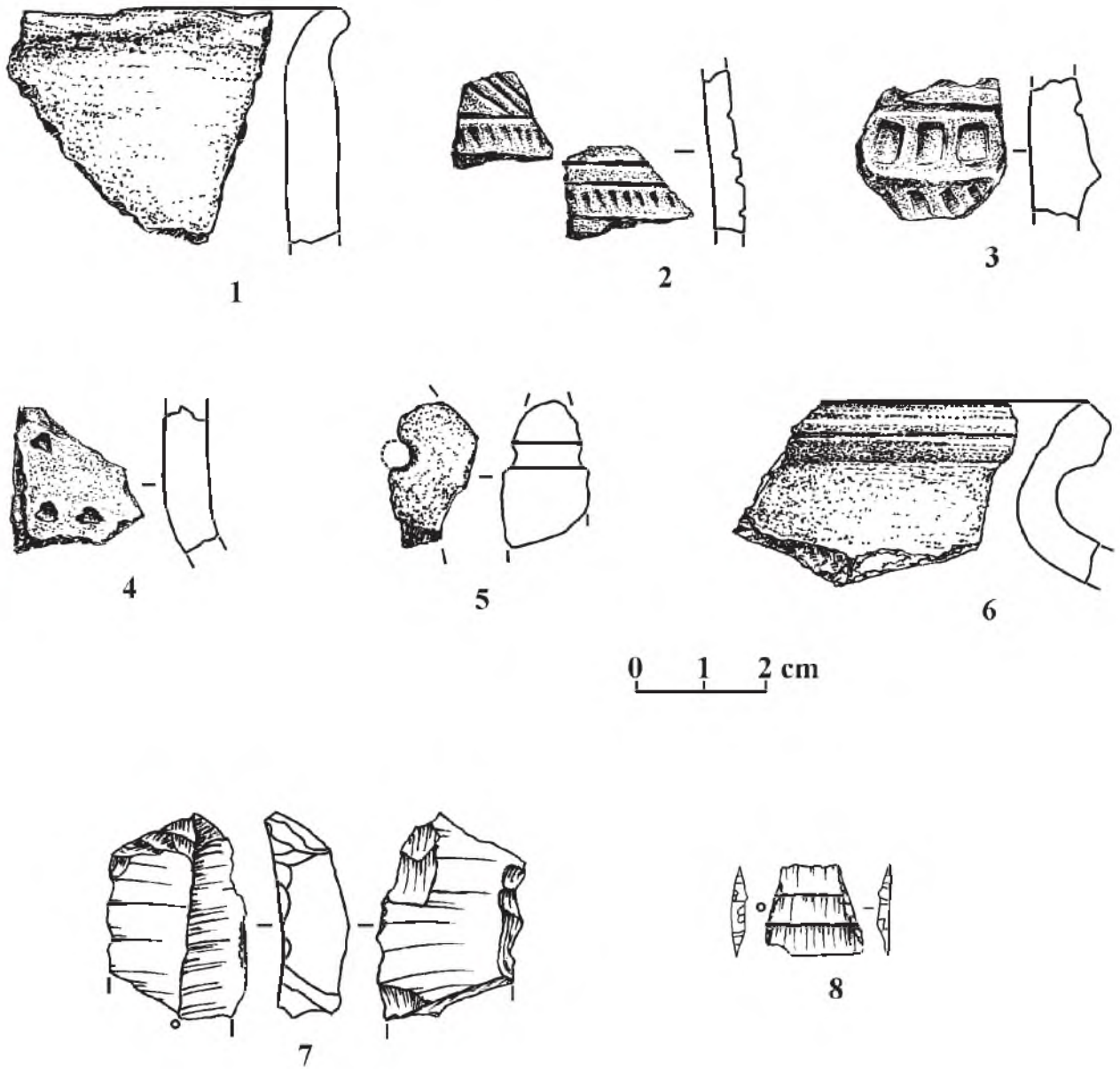

Рис.45. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 69.

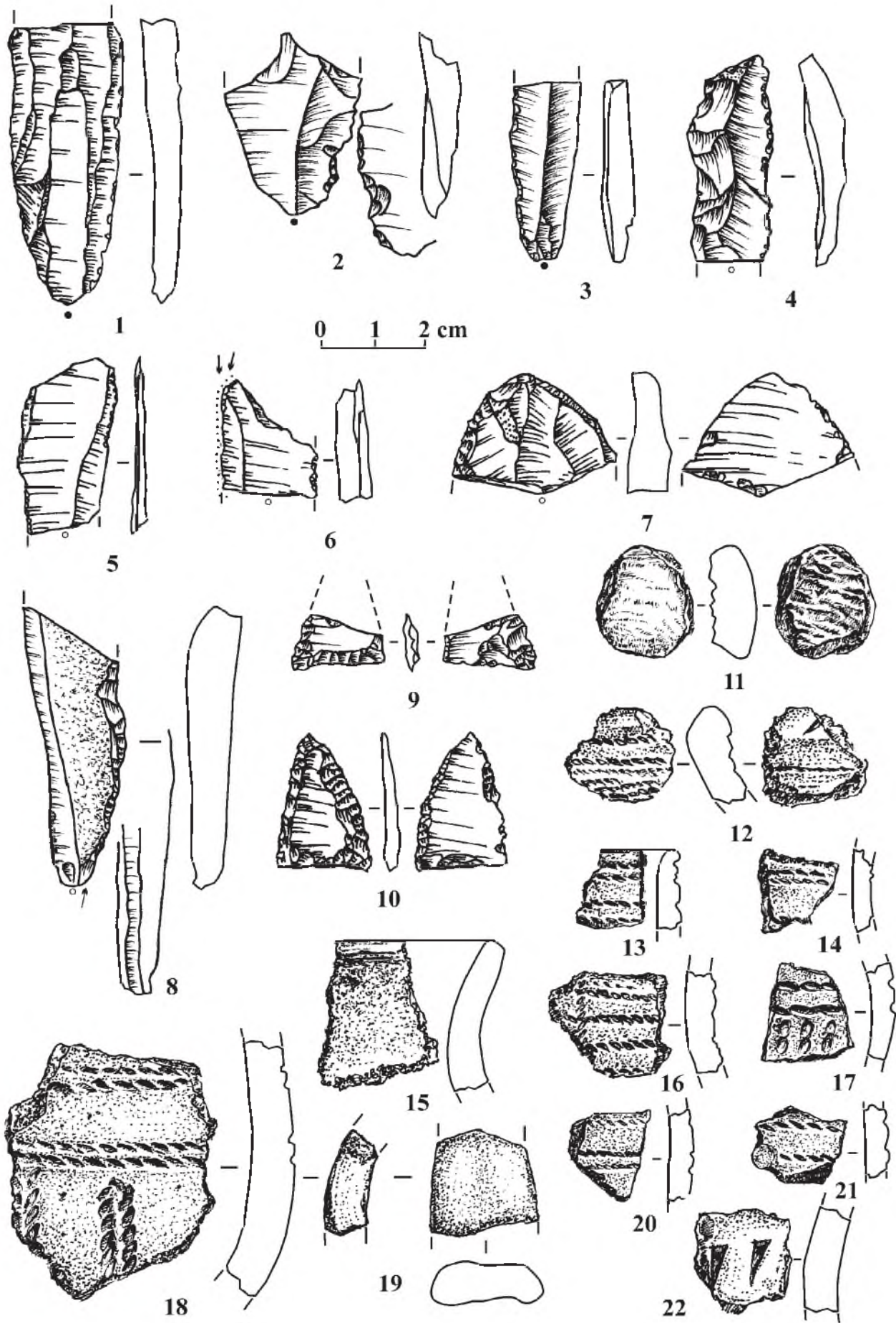

Рис.46. Ратнів-П. Матеріали об'єкту 4.

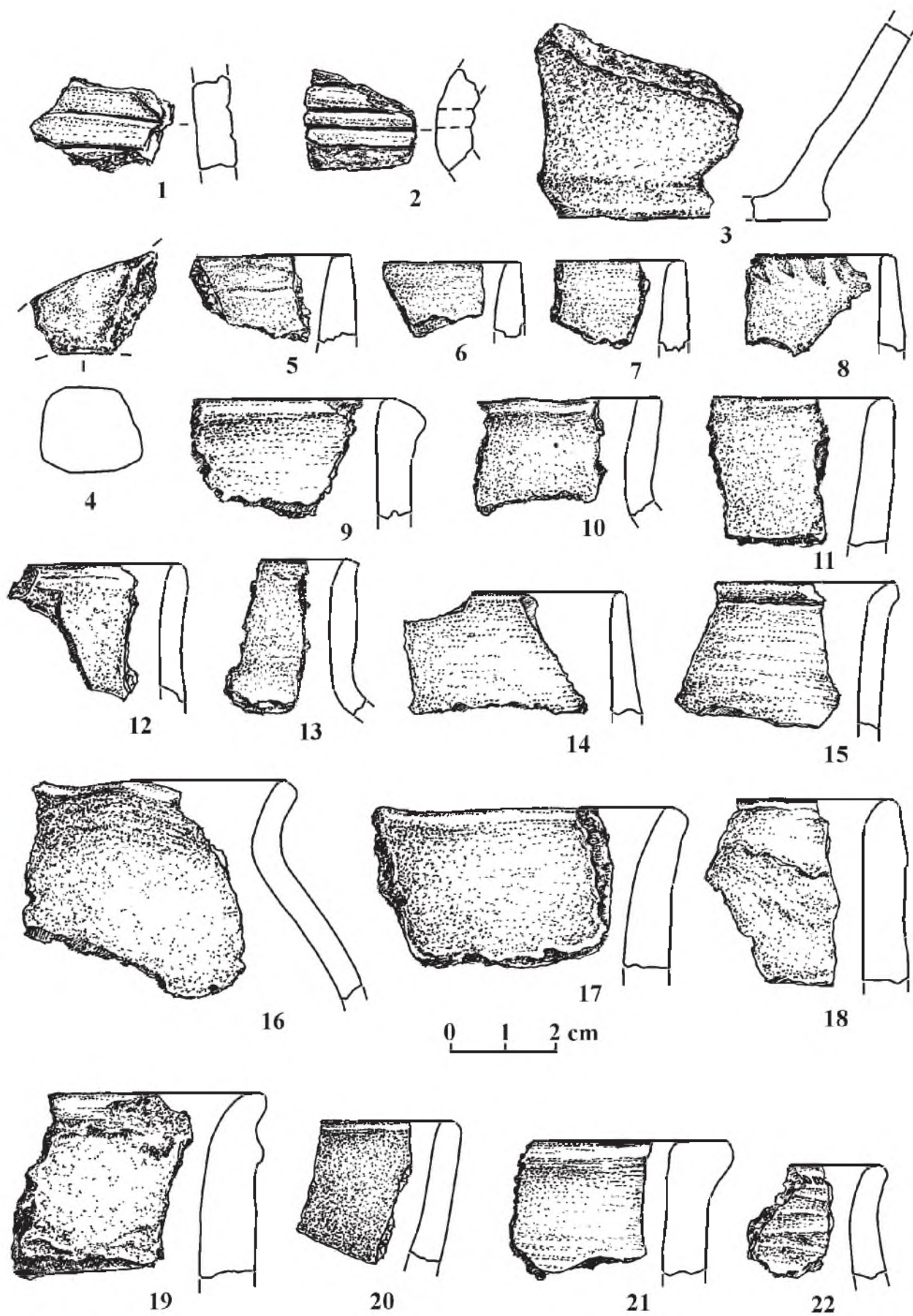

Рис.47. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 4.

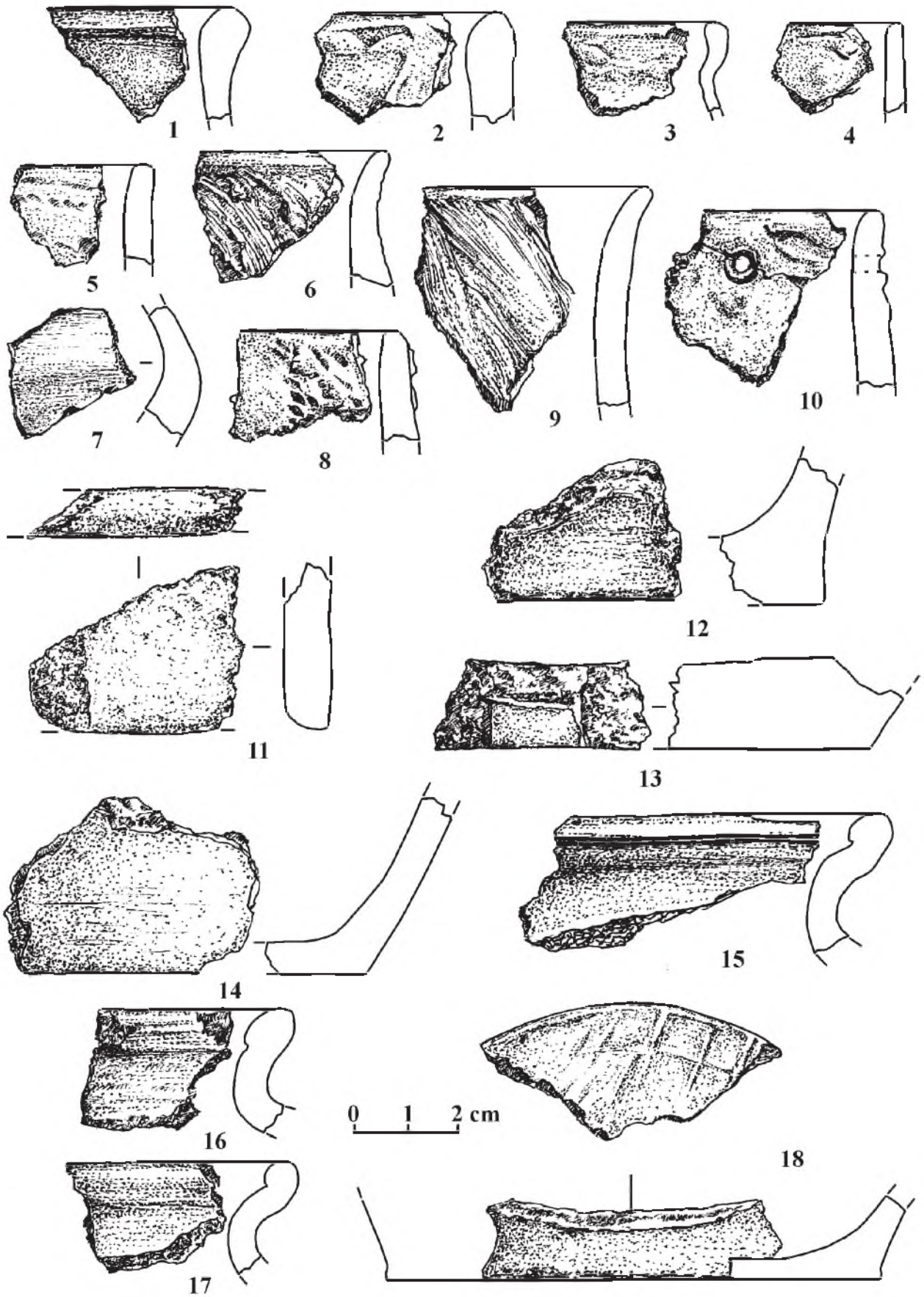

Рис.48. Ратнів-П. Матеріали об'єкту 4.

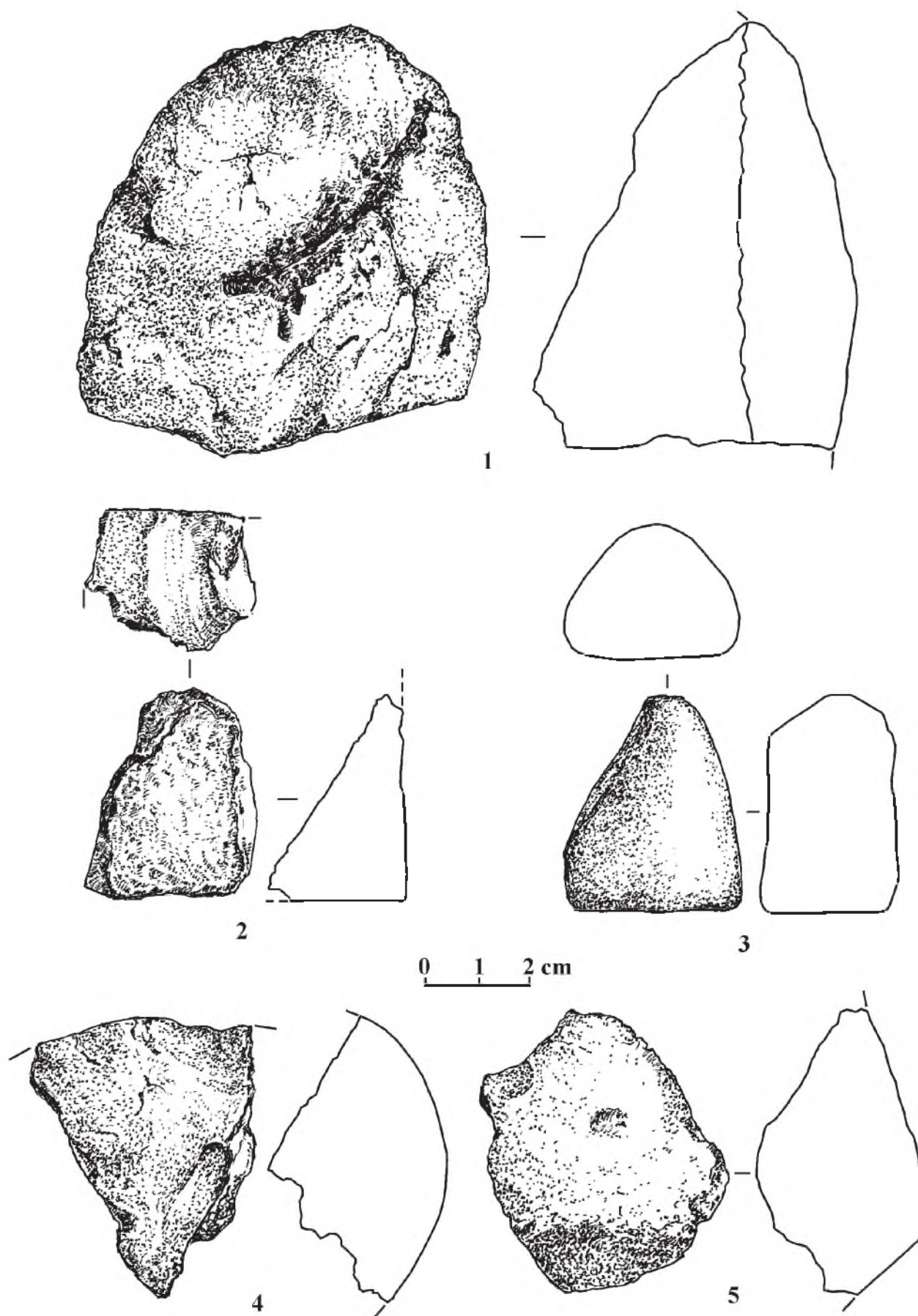

Рис.49. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 4.

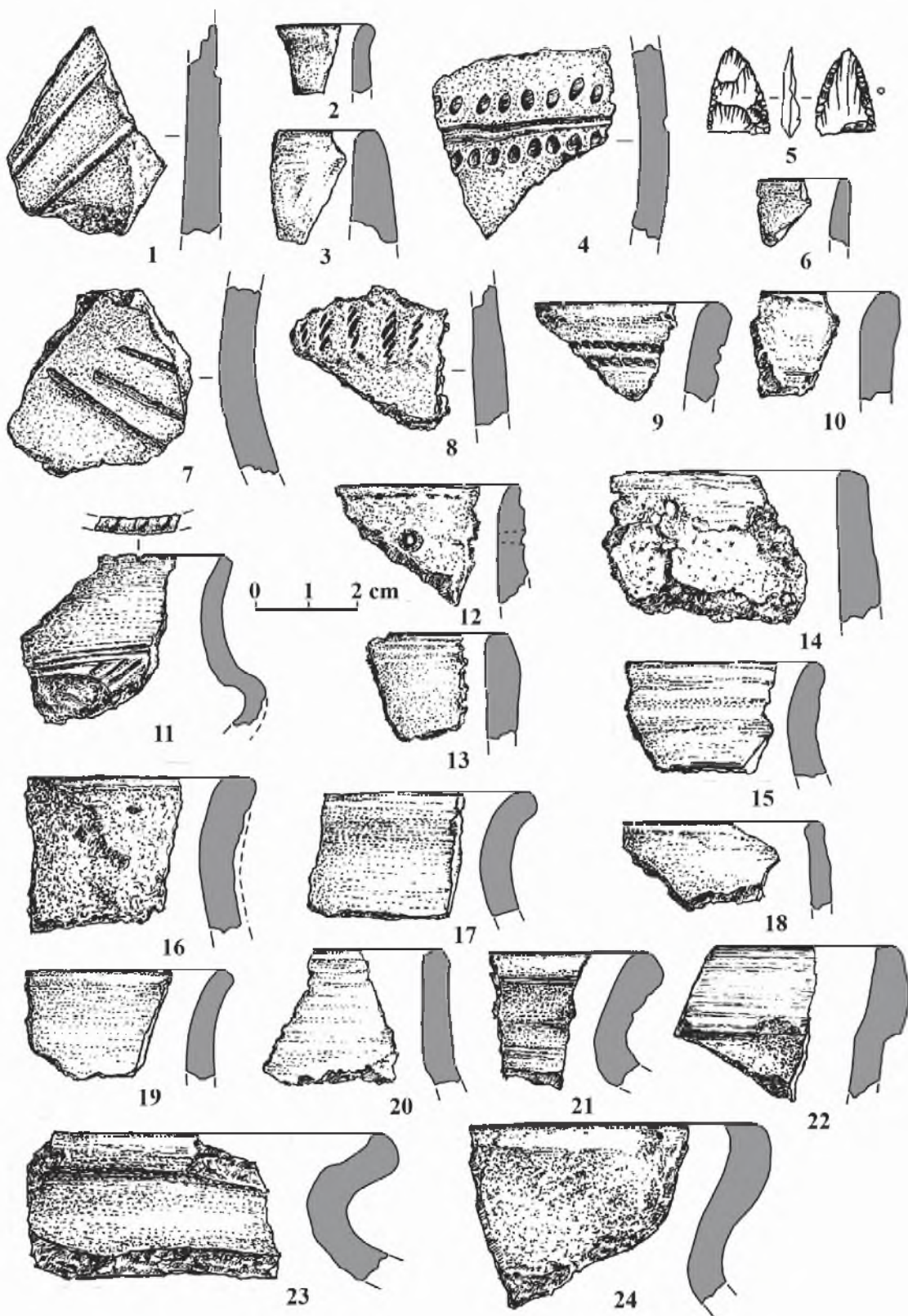

Рис.50. Ратнів-ІІ. Матеріали об'єкту 41.

ПОВЕРХНЕВІ ЗБОРИ ТА ШУРФУВАННЯ.

Оскільки площа поля, розташованого поруч, була засіяна, то збори поверхневих матеріалів відбувалися лише на ділянці, де проводилися дослідження, тобто відносно вузька смуга, видовжена по лінії північ-південь. Загалом виявлено 40 різночасових знахідок з хронологічним діапазоном від мезоліту-неоліту до середньовіччя. З мезолітом-неолітом можна пов'язувати лише кременевий комплекс, який представлений як відходами розщеплення, так і виробами з вторинною обробкою. До останніх належать: скребачка кінцева віялоподібна на пластинчастій заготовці з альтернативною субпаралельною ретушшю по краях (рис. 51.8), косотронкована пластина із субпаралельною білатеральною дорсальною ретушшю (рис. 51.9), дистальна частина пластинки з фрагментарною дорсальною ретушшю по краях (рис. 51.10).

До епохи енеоліту віднесено також лише кременеві вироби, які, тим не менш, можуть мати і більш пізнє походження. Очевидно, що уламок кінцевобічної скребачки на пластинчастій заготовці з паралельною та субпаралельною дорсальною ретушшю по краях (рис. 51.7) відноситься до цієї епохи. Що стосується двох відщепів з ретушшю (рис. 51.11,12), то їх приналежність до енеоліту – під питанням.

Доба бронзи представлена матеріалами межановицької та тшинецько-комарівської культур. До першої відноситься фрагмент ліпної посудини, орнаментованої відбитками шнура (рис. 51.4), а тшинецько-комарівська культура представлена уламком стрижнеподібної булавки, виготовленої з кістки (рис. 51.6). Поверхня виробу відполірована, шляпка пласка, у тілі виробу, прямо під шляпкою наявний наскрізний отвір, який виходить на верхній частині шляпки.

Скоріше за все, фрагмент денця сіроглиняної посудини, орнаментованої прокресленими фестонами, слід відносити до пізньоримського часу, хоча подібний

орнамент, але дугами вгору, притаманний для тшинецько-комарівської культури (рис. 51.3).

Слов'яно-руська доба представлена фрагментами вінець та стінок кружального посуду, у тому числі й орнаментованого горизонтально прокресленими лініями (рис. 51.1), а також керамічним прясельцем діаметром 2,6 см (рис. 51.5).

Досить рідко трапляються матеріали XIV-XV ст. Посуд цього часу має характерні ознаки – жолобчасті вінця, зовнішня поверхня яких має комірцеподібні потовщення, підправлені відбитками пальців (рис. 51.2).

Шурф №1. З метою встановлення ознак наявності або відсутності культурного шару в північно-східній частині багатошарового поселення Ратнів-II, яка максимально наближена до урвища берега, був закладений шурф розмірами 1x2 м (рис. 1; 52.1,3), який довгими сторонами спрямований вздовж берегової лінії (тобто схід-захід). Максимальна глибина шурфу становить 1,08 м. У результаті дослідження, була простежена наступна стратиграфія (рис. 52.2):

Шар 1. Орний шар, темно-сірий пухкий чорнозем потужністю до 0,23 м. З цим шаром пов'язуються 13 артефактів, серед яких більшість становлять фрагменти стінок, пласких денць та вінець слов'яно-руського кружального посуду (рис. 52.4), фрагмент стінки ліпної сіроглиняної посудини епохи бронзи, перепалений кремій та медіальна частина кременевої пластинки;

Шар 2. Темно-сірий гумусований, щільний ґрунт потужністю до 0,3 м. У заповненні шару виявлено 23 одиниці знахідок, більшість з яких це кістки тварин. Керамічний комплекс розпадається на декілька хронологічних груп, серед яких давнішими вважаються фрагменти стінок сіроглиняного ліпного посуду культури лінійно-стрічкової кераміки епохи неоліту. Далі йдуть уламки посуду епохи бронзи, з яких один фрагмент відноситься до межановицької культури ранньої бронзи, а

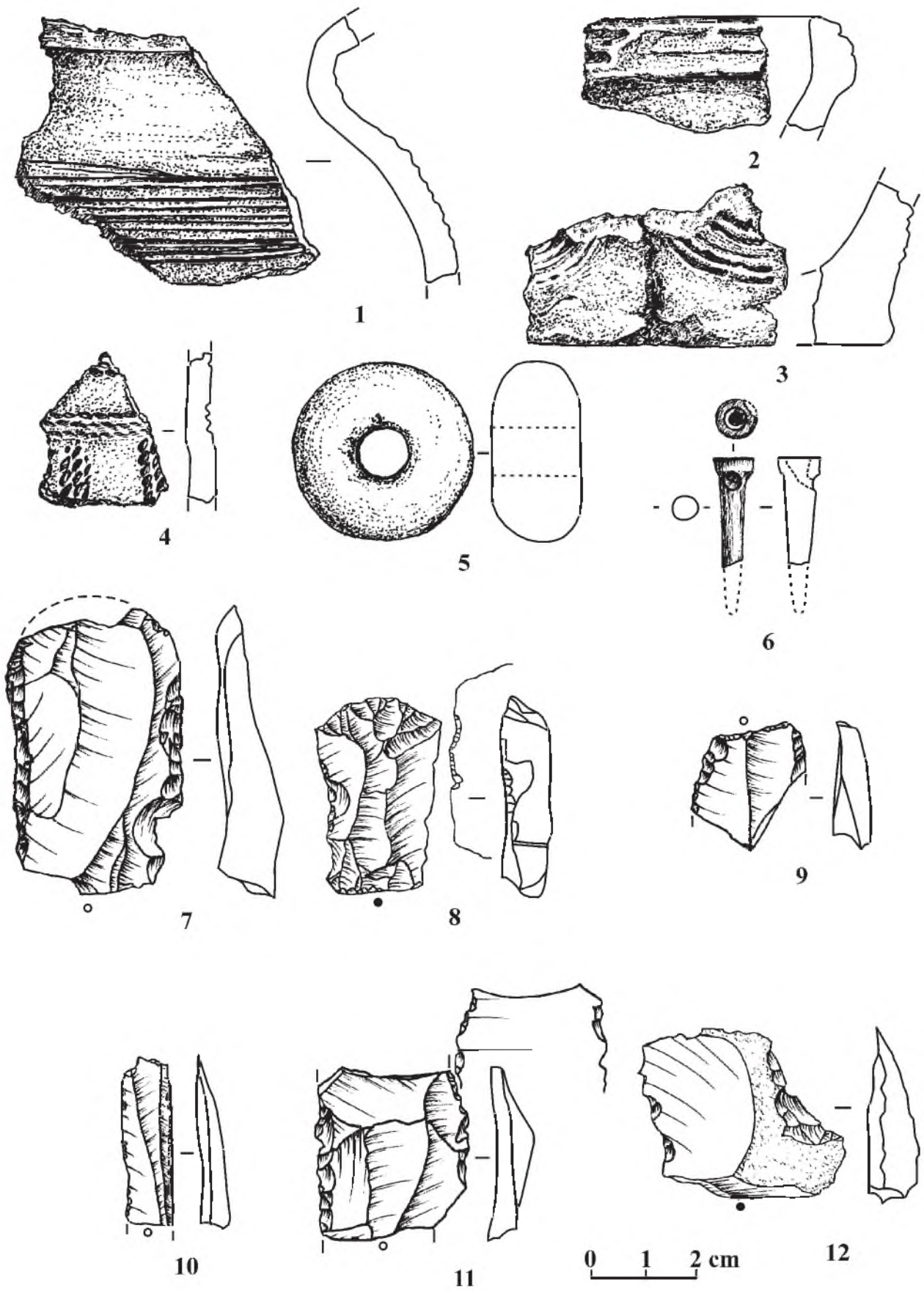

Рис.51. Ратнів-ІІ. Збори з поверхні.

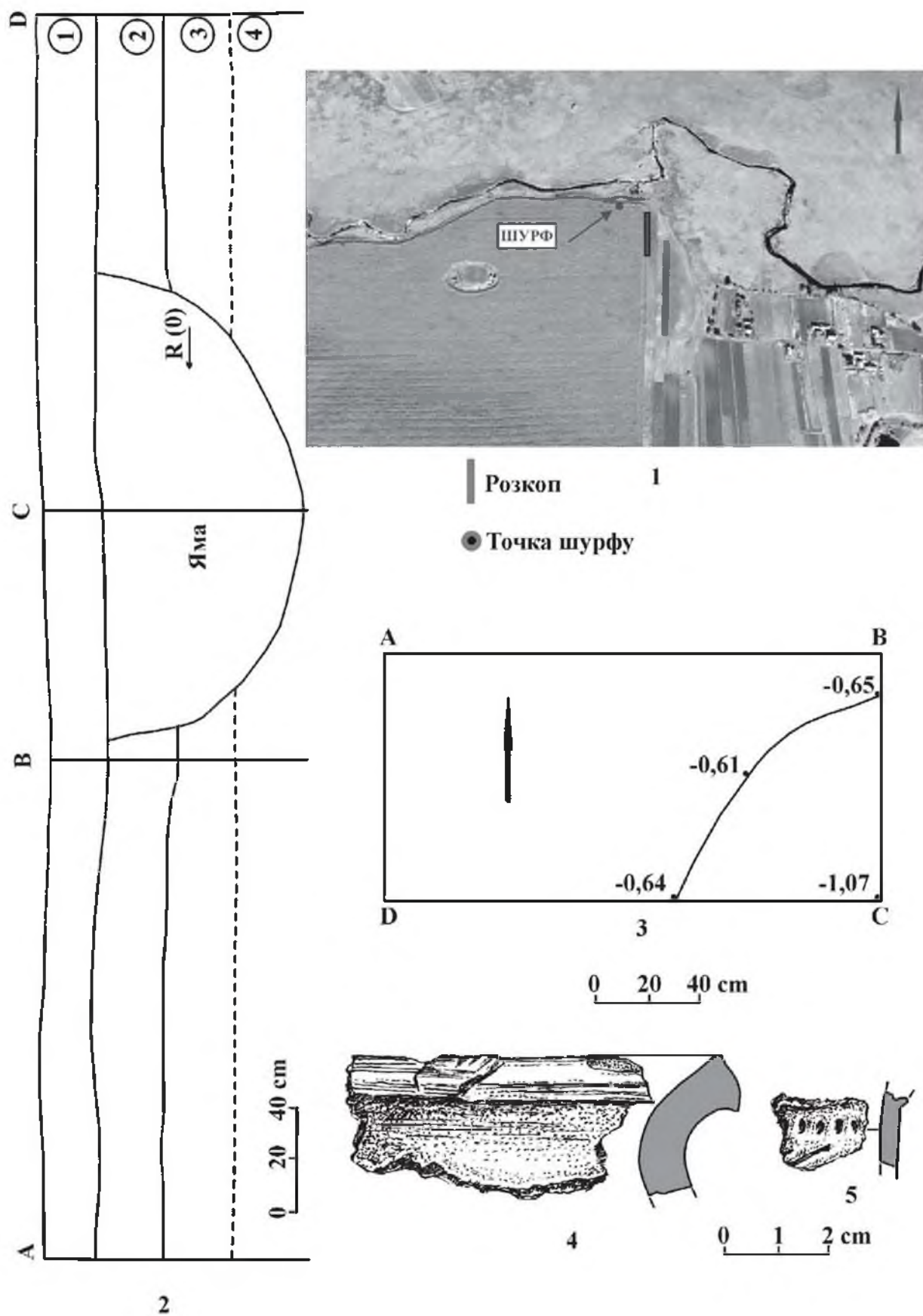

Рис.52. Ратнів-ІІ. 1. Місце розташування шурфу. 2. Стратиграфічний розріз. 3. План шурфу. 4. Кераміка з шару 1. 5. Кераміка з шару 2.

інші, у тому числі й стінка, орнаментована косопрокресленими лініями та вдавненнями загостреним штампом (рис. 52.5), можна пов'язувати з тшинецько-комарівською культурою епохи бронзи. Кварцитовий відщеп та уламки крупнозернистого піщаника, скоріше за все, також можна розглядати в контексті матеріалів епохи бронзи;

Шар 3. Коричневий гумусований щільний ґрунт потужністю до 0,3 м. У заповненні шару виявлені: фрагмент стінки ліпної посудини епохи раннього заліза, яка містить в тісті домішки подрібненого перепаленого кременю, фрагмент стінки слов'яно-руської кружальної посудини та перепалена кістка тварини;

Шар 4. Лес.

Об'єкт №1. У південно-східній частині шурфу був зафіксований слов'яно-руський господарчий об'єкт. Об'єкт, ймовірно, округлої у плані форми, впущений з верхньої частини шару 2 у лес. Стінки котловану об'єкту похилі, переходять в округле дно. Глибина ями 0,78 м. Заповнення об'єкту – темно-сірий ґрунт з включеннями часточок лесу. У заповненні об'єкту виявлено 31 знахідку, з яких більшість становлять кістки тварин та фрагменти слов'яно-руського кружального посуду. Також знайдені фрагменти стінок ліпного посуду епохи неоліту з домішками органіки, фрагмент стінки посудини епохи бронзи та шматочки металевої криці. Більша частина об'єкту розміщується поза межами шурфу.

ДОСЛІДЖЕННЯ В С. РАТНІВ ПО ВУЛ. КОРШІВСЬКА, 14.

Під час проведення земельних робіт мешканцем с. Ратнова (Волинська область, Луцький район) Федором Демчуком в с. Ратнів, вул. Коршівська, 14 на власній ділянці поблизу будинку, було виявлено потрійне поховання. Вулиця Коршівська розташована в північній частині с. Ратнів. Топографічно, місце знаходження поховання – це найвища точка правого берега річки Черногузка, вододіл між вказаною річкою та наразі відсутнім джерелом води (струмок). Приблизно у 600-700 м на північ від поховання розташовується багатощарове поселення Ратнів-II, а на тій же відстані, але у північно-західному напрямку, розташоване багатощарове поселення Бакай-I та ще ряд пам'яток (рис. 53.1).

Власник ділянки, який виявив поховання, викликав археологів занадто пізно, коли велика яма прямокутної форми та завглибшки 1,40 м була вже викопана, а людські кістки зібрані у мішки (фото 82). За словами гр. Ф. Демчука він виявив людські кістки випадково і почав їх розчищати. Скелет людини був знайдений у зібганому стані на правому боці кістками ніг на південь, а черепом на північ. Поховання супроводжувалося кременевим списом, який розміщувався в районі верхніх кінцівок. Під час огляду місця поховання нами були зафіксовані вертикальний дромос та пляма поховання, яка зберіглася на підлозі ями (рис. 53.2,3). Зачистка плями, дозволила виявити вм'ятину, залишену черепом, кістки кісті та ще фаланги пальців в кротовині (рис. 53.3; фото 83). Крім того, у кротовині були

виявлені також фрагмент стінки бежевоглиняної ліпної посудини із заглаженими сторонами, вторинний відщеп з фрагментарною ретушшю по краю (рис. 53.4) та проксимальна частина пластинки. Гр. Ф. Демчук продемонстрував археологам кременевий наконечник списа (*dagger*) але віддати його відмовився. Біфасіальний наконечник списа виготовлений із сірого кременю, завдовжки 14,5 см, підтрикутної форми з черешком, основа якого підокругла. Ретуш, що вкриває сторони, пласка. Подібні знаряддя поширені у культурах ранньої бронзи Західної Волині та Польщі. Ймовірніше, поховання відноситься до межановицької культури.

Стратиграфія борту ями, по якому простежений дромос, виглядає наступним чином (зверху-донизу) (фото 83):

Шар 1. Темно-сірий пухкий ґрунт, потужністю до 0,2 м;

Шар 2. Сірий гумусований, омішаний ґрунт, потужністю до 0,15 м;

Шар 3. Мішаний лес з вкрапленнями гумусу, потужністю до 0,8 м;

Шар 4. Лес бузький.

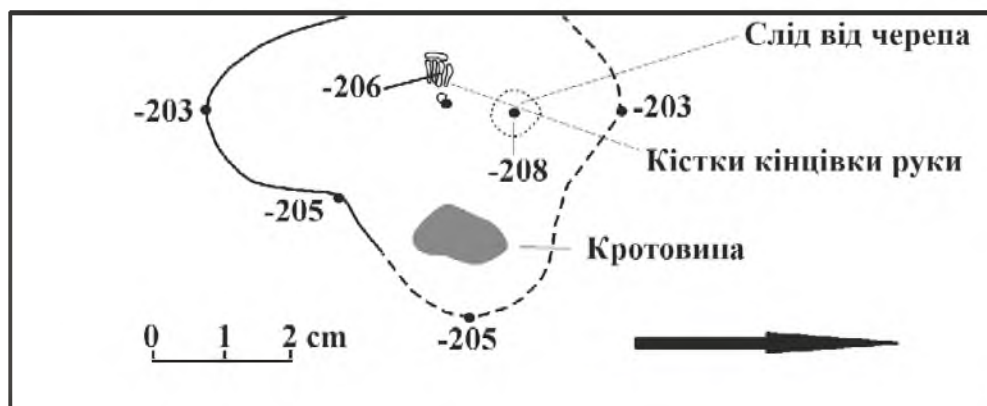
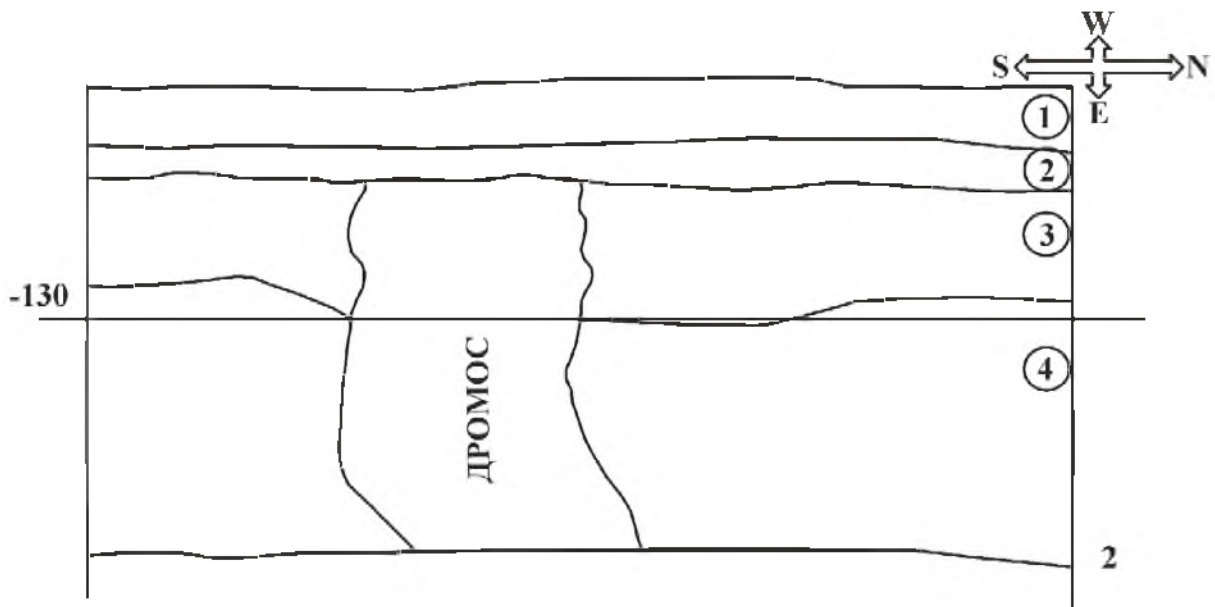
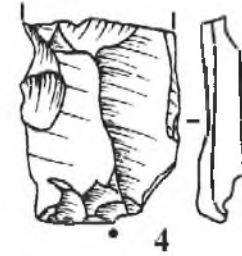
Дромос поховання був впущений з верхньої частини шару 3 в шар 4 (бузький лес) на 1,1 м.

Людські кістки (як з'ясувалося під час огляду кісток, у мішках були кістки мінімум від двох скелетів) були зібрані та передані до відділу біоархеології ІА НАН України. У додатку 2 приведений результат досліджень антропологічного матеріалу.

•Місце виявлення поховання

1

3

Рис.53. Ратнів, вул.Коршівська, 14. 1. Мапа розташування поховання. 2. Стратиграфічний розріз. 3. План зруйнованого поховання. 4. Фрагмент пластини з поховання.

ДОСЛІДЖЕННЯ НА О. БАЇВ

Багатошарова пам'ятка Баїв-Острів розташована на однойменному острові, який підвищується на 4-5 метрів над заплавою р. Черногузка, ближче до її лівого берега (рис. 54.1). Форма острова підтрикутна. Поселення виявлене Г.В. Охріменком у 2004 році та досліджувалося ним протягом кількох сезонів. Виявлені об'єкти та матеріали культури лінійно-стрічкової культури епохи неоліту, волино-люблінської культури епохи енеоліту та Трипілля СІІ. Загалом, вказаним дослідником у межах двох розкопів вивчено близько 500 м² пам'ятки. Один розкоп розташований в південній частині острова і орієнтований довгими сторонами по лінії південний захід-північний схід. Інший розкоп розташований в східній частині острова і орієнтований довгими сторонами по лінії північний захід-південний схід. На даний момент розкопи не законсервовані і добре помітні на супутникових зображеннях *Google Earth* (рис. 54.2), а денна поверхня острова добре задернована, але зі слідами діяльності мародерів. Для з'ясування стану культурного шару був закладений шурф між обома розкопами, тобто у південно-східній частині острова (рис. 54.3). Шурф розмірами 1x2 м, орієнтований довгими сторонами по лінії північний схід-південний захід (рис. 55.2). GPS координата шурфа **N 50°41.300' E 25°13.591'** По бортах шурфу простежена наступна стратиграфія (рис. 55.1; фото 84):

Шар 1. Дерновий шар, темно-сірий ґрунт, щільний, потужністю до 0,16 м;

Шар 2. Сірий гумусований ґрунт потужністю до 0,15 м. Стерильний;

Шар 3. Пухкий лесоподібний ґрунт, змішаний з сірим гумусованим ґрунтом. Містить велику кількість вапнякової крихти. В нижній частині фіксуються матеріали епохи енеоліту. Потужність шару до 0,2 м;

Шар 4. Лес.

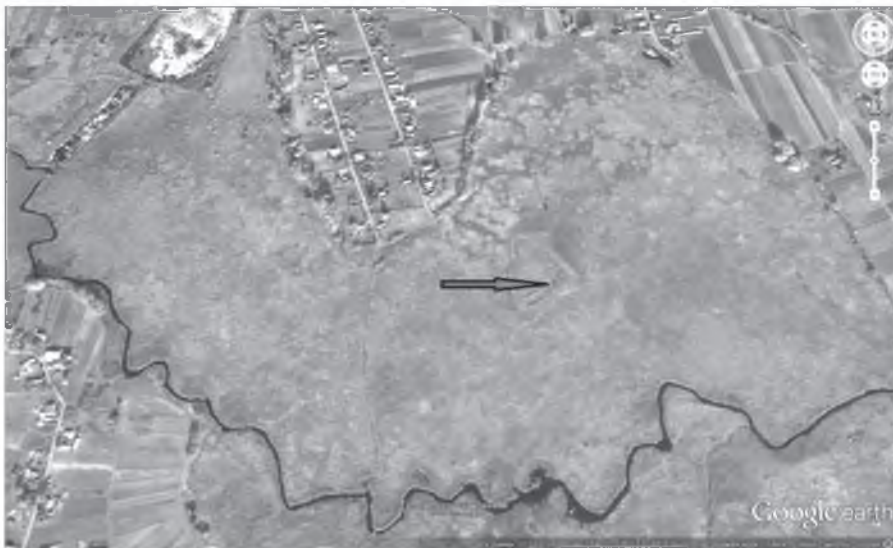
В південно-східній частині шурфу зафіксований об'єкт, заповнення якого складається з темно-сірого пухкого ґрунту. У плані об'єкт, ймовірно, округлої або овальної форми, стінки похилі, дно округле. Глибина об'єкту 0,22 м. У заповненні ями знахідки відсутні.

Артефакти, виявлені в нижній частині шару 3, відносяться виключно до волино-люблінської культури епохи енеоліту. Загалом виявлено 13 одиниць знахідок. На жаль, орнаментовані або профільні частини керамічного ліпного посуду відсутні, але слід відзначити високу якість посуду, стінки якого щільні, добре заглажені, містять домішки дрібного, добре перевіяного піску. Крем'яний комплекс, окрім відщепів та пластинчатих заготовок, представлений масивним двоплічковим перфоратором на дистальній частині пластинчастої заготовки (рис. 55.3). Робоча частина виробу зі слідами спрацьованості у вигляді плоских фасеток. Ще один перфоратор виготовлений на сколі підправки ребра нуклеусу (рис. 55.4).

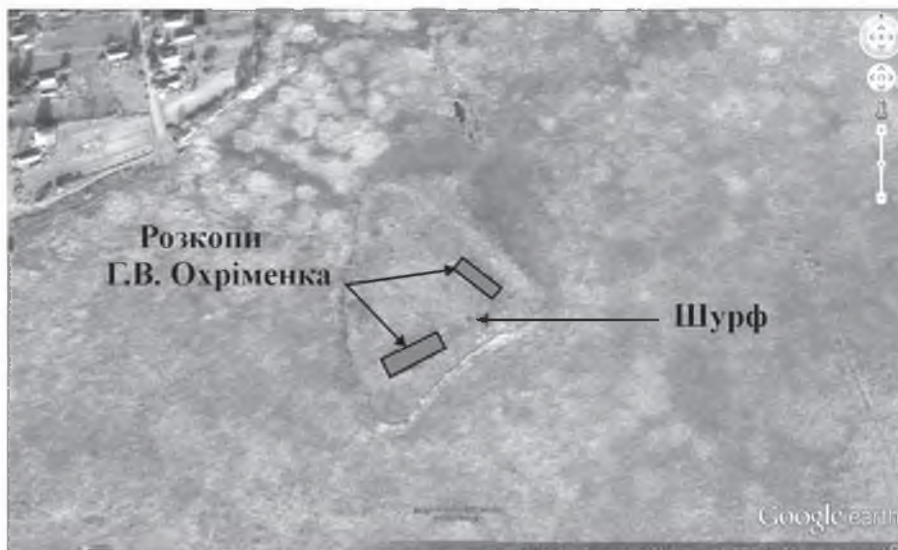
Таким чином, як показало шурфування, пам'ятка характеризується добре збереженим шаром епохи енеоліту і не містить матеріалів інших періодів.

1

2

3

Рис.54. Острів Баїв. План розташування шурфів.

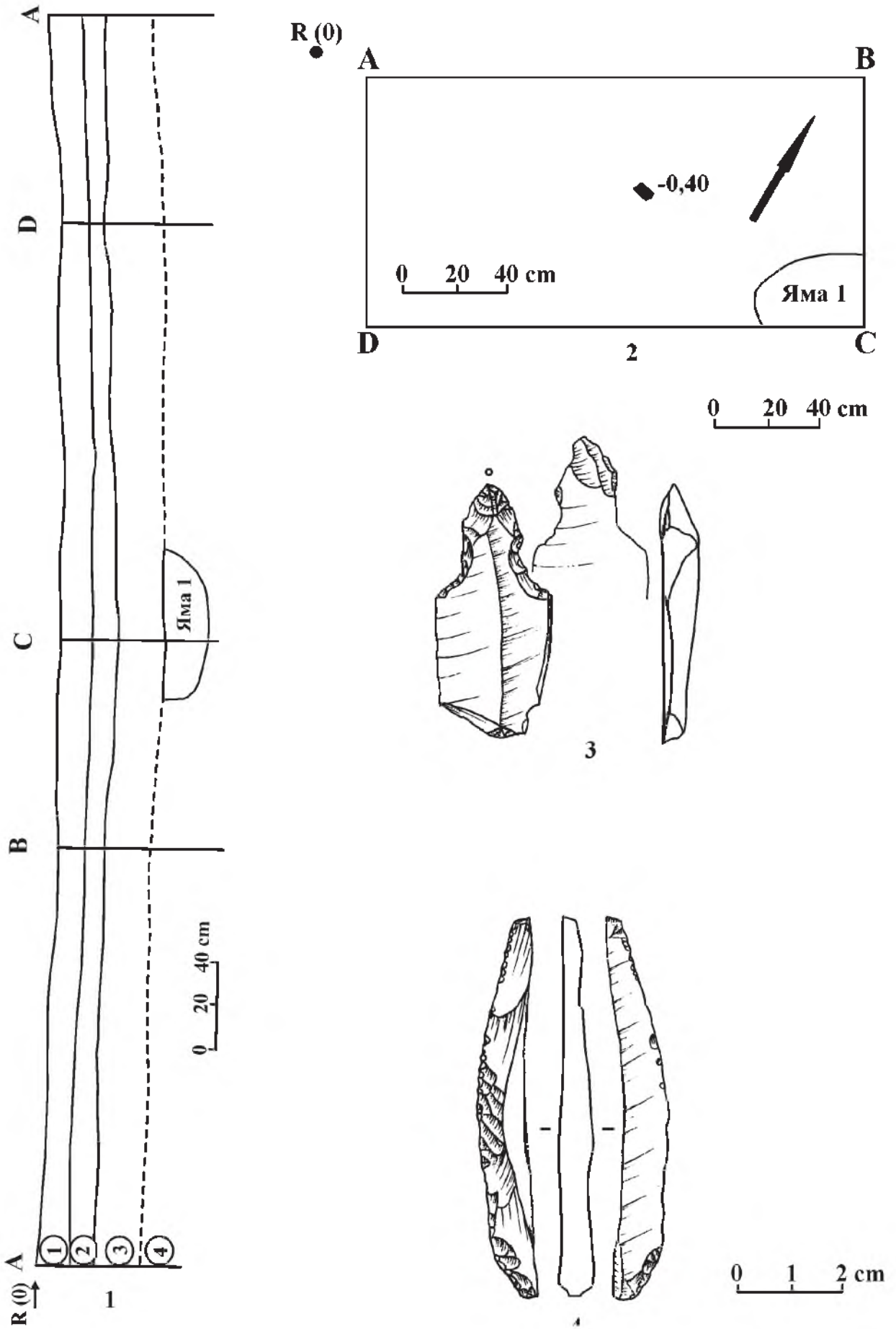

Рис.55. Острів Баїв. Шурф 1. 1. Стратиграфічний розріз. 2.План. 3-4. Матеріали з шурфу 1.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ НА ОКОЛИЦІ С. БАЇВ.

В результаті досліджень на південно-східній околиці с. Баїв (Луцький район, Волинська область), було виявлено два пункти: Баїв-височина та Баїв-II. Обидві пам'ятки були локалізовані за наявності на денній переораній поверхні археологічних матеріалів.

Баїв-височина. Пам'ятка розташована в 600-700 м на південний схід від с. Баїв, на мисоподібному виступі, який вдається глибоко у заплаву лівого берега р. Черногузка (рис. 56.1; фото 100). На оранці зібраний різночасовий матеріал. Площа поширення чітко не встановлена, оскільки сусідні ділянки на той момент знаходилися під засівами і тому доступ на них був закритий. Але можна припускати, що розміри площі поширення матеріалів дорівнює приблизно 100x50 м.

Загалом виявлено 36 знахідок, які можна розділити на декілька хронологічних груп. До найдавнішої, яка, ймовірно датується епохою неоліту, відноситься бічний різець на медіальній частині пластини з напівкрутою ретушшю по краях (рис. 56.2). З цим же часом, можуть також пов'язуватися й пластинчасті заготовки та відщепи. Виявлена пластинка з білатеральною пласкою ретушшю по краях, яку, ймовірно, слід відносити до епохи енеоліту-бронзи.

Епоха раннього заліза представлена фрагментами слабо профільованого посуду, який виготовлялися з тіста, що містить домішки перепаленого та подрібненого кременю (рис. 56.3). До цього ж часу відноситься і фрагмент пласкодонної ліпної посудини, тісто якої містить домішки добре перевианого піску та часточки блискучого мінералу (рис. 56.4). Вказаний посуд, як правило, має залісковані сторони і є характерним для милоградської культури.

Масово представлені фрагменти давньоруських кружальних горщиків, а також XIX-XX ст. Серед найпізніших можна назвати фрагмент пласкодонного горщика, з діаметром донця 15 см (рис. 56.5).

Баїв-II. Місцезнаходження також знаходиться на мисоподібному виступі, але у його північно-західній частині, прямо напроти острова Баїв (рис. 56.1). На переораній поверхні приватних ділянок на площі були зібрані археологічні матеріали. Площа поширення матеріалів дорівнює приблизно 60x80 м. Загалом зібрано 143 знахідки, які можна поділити на 5 основних груп: неоліт, енеоліт-бронза, РЗВ, пізньоримський час та середньовіччя, при цьому пізньоримський час виділено за досить умовних ознак.

Неоліт представлений здебільшого крем'яними виробами. Єдиний фрагмент стінки ліпної посудини, віднесений до цієї епохи за наявності у тісті домішок органіки. Крем'яний комплекс більш виразний і складається з продуктів первинної обробки, а також виробами з вторинною обробкою. Серед останніх широко представлені різноманітні різці: кутовий подвійний на уламку (рис. 57.4), серединний двогранний на фрагменті пластинчастої заготовки (рис. 57.5), кутовий на медіальній частині пластини (рис. 57.6). Ймовірно, що до неоліту слід також відносити й кінцеву скребачку на дистальній частині пластинчастої заготовки (рис. 57.7). Виріб має опукле лезо, сформоване напівкрутою ретушшю.

До енеоліту-бронзи можна віднести кременеві вироби, які за технологією обробки мають деякі відмінності від попереднього комплексу. Перш за все, це стосується розмірів виробів та наявності пласкої паралельної та субпаралельної ретуші, про що яскраво свідчать досить широкі пластинчасті заготовки з подібною ретушшю (рис. 57.11,12,13). Доповнюють комплекс знарядь кінцева скребачка на масивному первинному відщепі (рис. 57.8), скребачка кінцева на дистальній частині пластинчастої заготовки з пласкою паралельною ретушшю по краю (рис. 57.9) та ще одна кінцева прямолезова скребачка на дистальній частині

пластинчастої заготовки з ретушшю по краях (рис. 57.10).

Керамічний комплекс епохи раннього заліза характеризується наявністю слабо профільованого посуду із заглаженими сторонами та використанням перепаленого та подрібненого кременю у якості домішок до керамічної маси. Одним з прикладів посуду епохи раннього заліза слугує фрагмент ліпної посудини із різко відхиленим назовні вінцем

(рис. 57.3). Край вінця орнаментований округлими вдавленнями.

З пізньоримським часом пов'язуються стінки ліпного посуду, які містять в тісті домішки жорстви.

Завершує огляд поверхневих матеріалів слов'яно-руський посуд. Переважно він представлений горщиками з різко відхиленими назовні вінчиками та без ознак так званих манжетів (рис. 57.1,2).

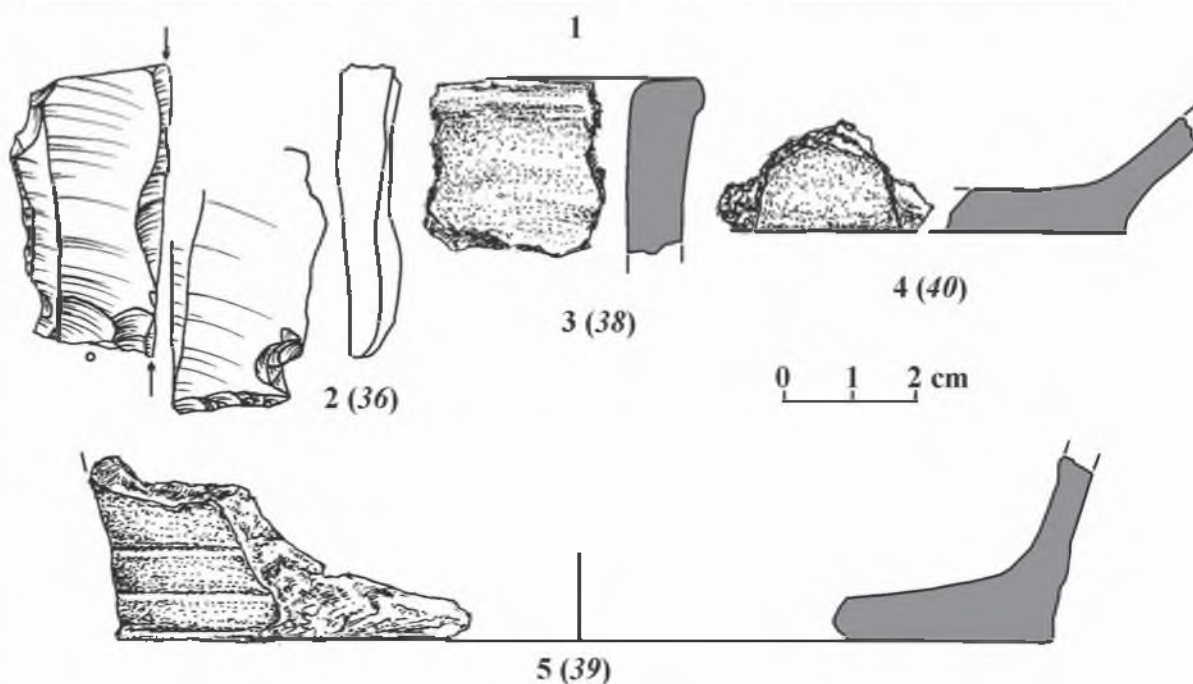
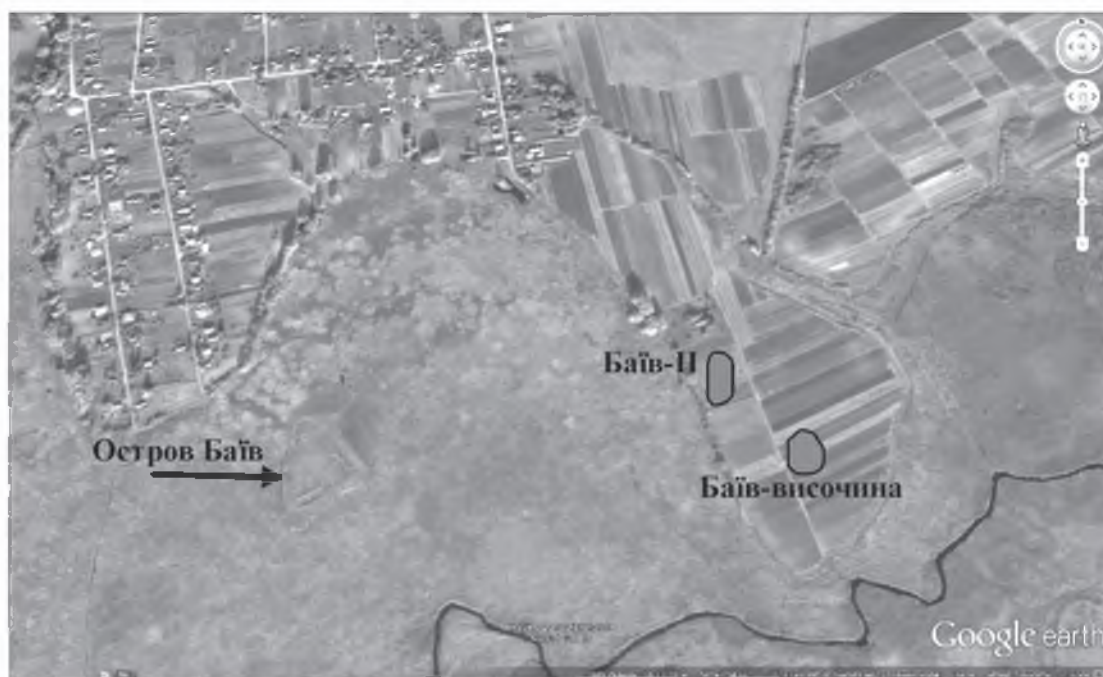

Рис.56. План розташування поселень у с. Баїв. 2-5. Матеріали з поселення Баїв-височина.

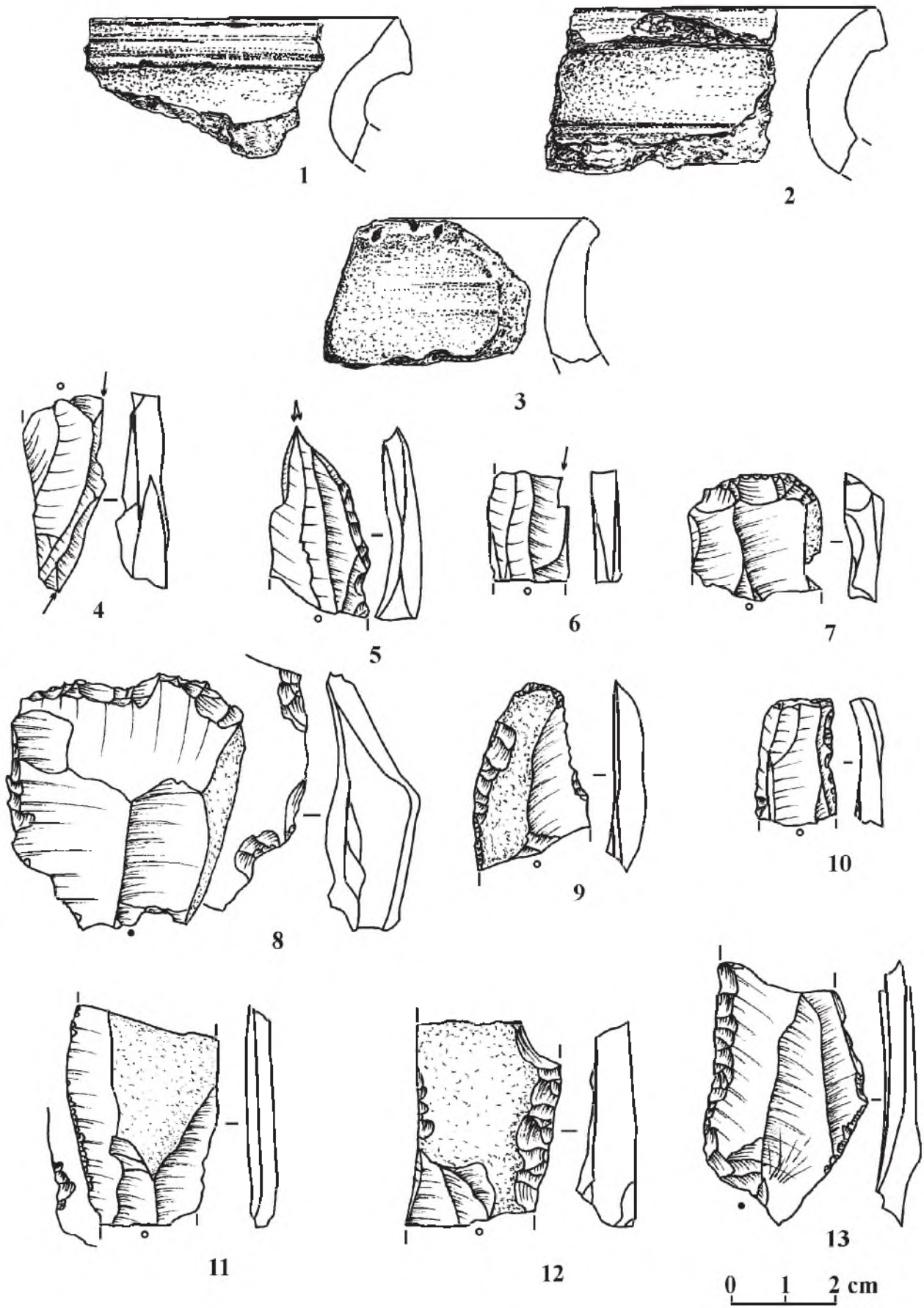

Рис.57. Баїв II. Матеріали зі зборів на поверхні.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ В УРОЧИЩУ БАКАЙ.

Бакай-I. Багатошарове поселення Бакай-I розташовано у 0,4 км на північний захід від околиці с. Ратнів, на напівстрімчастому схилі правого берега р. Черногузка, який здійснюється над рівнем вказаної ріки на 15-16 м (рис. 58.1,2; фото 85). Із західної та східної частин поселення обмежується глибокими ярами завширшки до 30 м. Приблизно у 0,5-0,7 км на схід від поселення, в урочищу Ріписько, розташовано багатошарове поселення Ратнів-II (рис. 58.2). Поселення відоме ще з 2010 року, коли відомості про нього були наведені у додатках до навчального посібника «Пам'ятки археології Луцького району Волинської області (М. Кучинко, О. Златогорський, 2010). На нашу думку, в даному урочищі є сенс виокремити два місцезнаходження – Бакай-I та Бакай-II. Бакай-I – це велике, площею до 3 га багатошарове поселення. До цього часу пам'ятка не досліджувалася шляхом розкопок. У 2014 році на поселенні проводилися збори поверхневих матеріалів, у результаті яких виявлено досить представницьку колекцію знахідок переважно пізньоримського часу. Окрім цього, у результаті зборів у 2015 році, отримано чисельні дані, які вказують на те, що дане урочище було заселене з часів мезо-неоліту. Загалом, на переораній поверхні пам'ятки зібрано 415 одиниць артефактів. Усі вони поділені за умовними групами. Найбільша проблема з крем'яними комплексом, оскільки якщо вироби з вторинною обробкою можна ще якось інтерпретувати, то технологічні відходи – відщепи та уламки і деякі пластинчасті заготовки, не піддаються хронологічному визначенню. Те ж саме стосується й окремих знарядь з кременю. Наприклад, розвинена різцева технологія притаманна як для мезоліту, так і для епохи неоліту. Для встановлення істини необхідні додаткові свідчення, які можливі лише в результаті розкопок, під час яких є можливість для отримання більш повного контексту.

Матеріали мезо-неоліту. З даним періодом пов'язується як мінімум 57 знахідок (технологічні відходи: відщепи, уламки та сколи формування платформ нуклеусів не враховано). Одним із критеріїв, за яким знахідки віднесено до мезо-неоліту, є наявність блакитної патини на поверхні. Технологічний аспект у даному випадку не розглядається, але у крем'яному комплексі трапляються вироби, виготовлені як на відтискних пластинах, так і на отриманих в ударній техніці, тобто більш ранні за походженням.

Процес розщеплення демонструють нуклеус та численні відщепи, уламки та сколи підправки ребра або платформ нуклеусів. У одному екземплярі представлений поперечний скол з нуклеусу підконічної форми та два реберчастих сколи, один з яких має сліди вторинної обробки. Показовим є двоплощинний підконічний нуклеус з негативами від відтискних пластинчастих заготовок (рис. 59.1). Вироби із вторинною обробкою поділяються за функціональною ознакою на декілька груп, серед яких кількісно превалюють пластинчасті заготовки з ретушю (рис. 62.3,5,8,9,10,13,14; 62.1,3,4,6). Ретуш здебільшого нерегулярна, лускувата та субпаралельна. Поширена ретуш з вентральної сторони. Представницькою виглядає група скребачок, серед яких наявні кінцеві форми (рис. 60.8,10,14; 61.1), кінцевобічні (рис. 60.13,15) та бічні (рис. 60.12). Багато виробів на відщепах, в тому числі й на первинних. Різці – переважно кутові на зламах пластинчастих заготовок (рис. 59.3,4,5). По одному екземпляру представлені: кутовий різець комбінований з проколкою (рис. 59.6) та серединний білатеральний різець на фрагменті реберчастого сколу (рис. 59.2). Перфоратори виготовлялися як на пластинчастих заготовках, так і на відщепах. Ці знаряддя характеризуються виділеною у вигляді жальця робочою частиною, яка має сліди

спрацьованості з вентральної та дорсальної сторін (рис. 59.7; 60.1,2,3,7). Серед інших знарядь слід назвати пластинчасту заготовку з тронкованою дистальною частиною (рис. 61.4), скобель на дистальній частині реберчастого сколу зі слідами заліскованості на вентральній частині (рис. 61.8), а також відщепи з ретушшю (рис. 61.10,11; 63.12).

Матеріали енеоліту-бронзи. До цього періоду віднесено крем'яні вироби, які за своїми характеристиками відрізняються від матеріалів більш ранніх часів. Для енеоліту Волинської височини характерним є використання відтискних пластин з паралельною огранкою дорсальної поверхні, виникнення пласкої та струменистої ретуші, а також збільшення кількості знарядь, виготовлених з м'яких порід каменю. Знаряддя епохи бронзи виготовлялися здебільшого на відщепях, у тому числі й на масивних – техніка отримання пластинчастих заготовок у цей період майже не використовується.

Оскільки процес розщеплення зазначеного періоду важко простежити по відщепях та уламках, то основну увагу було зосереджено саме на стислому аналізі виробів із вторинною обробкою. Скребачки виготовлялися на овальних та підокруглих відщепях та частинах пластинчастих заготовок (рис. 60.9,11; 61.2,5). Представлені також скребачки високих форм на округлих відщепях (рис. 60.6). У двох екземплярах виявлені проколки на вторинних відщепях (рис. 60.4,5). Поодинокі представлені: косотронкована пластина з ретушшю (рис. 61.3) та струг виімчасторетушований на вторинному відщепі (рис. 61.6). Масовою категорією знарядь являються пластинчасті заготовки з ретушшю (рис. 61.12,13,14; 62.1,2,4,6,7,11,12; 63.2,5,7). Також широко представлені відщепи з ретушшю (рис. 61.7; 63.8). Досить незвичне за морфологічними ознаками знаряддя віднесено до категорії «відщепи з ретушшю» (рис. 63.9). У цього виробу пласка ретуш нанесена на дорсальну поверхню і, можливо, що він слугував лише преформою якогось знаряддя. Також досить цікавими є вироби з біфасіальною ретушшю

(рис. 63.10,11,13,14). Можливо, що дані вироби є лише преформами біфасіальних знарядь. Заслуговує на увагу преформа біфасу підовальної форми із забитою п'яткою, з ребрами, сформованими поперечними сколами (рис. 63.15). Виріб переоформлений із заготовки сокири з перехватом в центральній частині. Фрагментарно представлені шліфоване знаряддя (рис. 64.1) та вістря підтрикутної форми з біфасіальною ретушшю (рис. 64.2).

Серед виробів з інших порід каменю, слід виокремити фрагмент абразиву підчотирикутної форми з піщаника (рис. 64.3) та товчачку-розтиральник (рис. 64.5).

З епохою ранньої бронзи пов'язуються декілька фрагментів ліпного посуду, в тому числі й орнаментованого наліпним гудзом по краю вінця (рис. 66.11), відбитками шнура (рис. 68.15) та штампом, виготовленим зі стулки моллюску (рис. 68.7). З пізнім етапом епохи бронзи, а саме – з тшинецько-комарівською культурою пов'язується ліпна посудина, орнаментована прокресленим орнаментом, розділеним відбитками загостреного штампю (рис. 67.10).

Пізньоримський час. Основу всіх артефактів, виявлених в межах місцезнаходження, складають матеріали раннього середньовіччя, які асоціюються з вельбарською та черняхівською культурами. Посуд цього часу поділяється на ліпний та кружальний, що дозволяє дослідникам цього періоду казати про культурний розподіл. Власне ліпна кераміка пов'язується з вельбарською культурою, у той час як кружальна відноситься до черняхівської культури. Важливо ще раз акцентувати увагу на те, що вся кераміка виявлена на поверхні в межах одного місцезнаходження і на даний момент важко сказати, чи одночасні ці матеріали. Як здається, на поселенні існував і ліпний, і кружальний посуд, а ось питання про можливість співіснування представників двох культур, можливо вирішити лише у результаті проведення розкопок. Увесь посуд пізньоримського часу доброї якості, міцної фактури, часто із підлощеними сторонами, поділяється на кухонний та столовий.

Виокремлюється чорно-, червоно- та бежеволощена кераміка. Здебільшого посуд не орнаментувався і представлений горщиками та слабопрофільованими формами (рис. 65. 1,2,3,6-13; 66.1-9,12-18; 67.3,8,9,11-18; 68.1). Виділяється група біконічних посудин із підлощеними сторонами (рис. 65.4,5; 69.6) та посуд із широкими горизонтальними краями вінців (рис. 67.2,4,5,7). У одному випадку верхній край вінця подібної посудини орнаментований прогладженими хвилями (рис. 67.6).

Орнаментация посуду пізньоримського часу різноманітна, зустрічається посуд із виділеними пружками (рис. 66.10; 68.3), орнаментований прогладженими плоским штампом вертикальними лініями (рис. 67.1), пальцевими зачіпами та відтисками нігтя (рис. 68.5,6,8,9,13), відбитками мушлі молюску (рис. 68.10), прокресленими лініями (рис. 68.3; 69.4), іноді у сполученні із штампованим орнаментом (рис. 68.11,14,16; 69.1,2,3,5). У одному екземплярі представлена посудина, орнаментована наліпними «ребрами» по краю вінчика (рис. 68.2).

Необхідно додати, що весь посуд пласкодонний (рис. 70.10,11; 71.1,4), деякі на піддонах (рис. 71.2,3,5,6). Також зустрічається посуд із наліпними ручками, підпрямокутними, овальними або округлими у перетині (рис. 70.3-9). Рідкісною є посудина з вертикальним наскрізним отвором (рис. 70.2).

На поселенні представлені також і інші типи посуду, як керамічні друшляки (рис. 69.7) та пательні (рис. 69.8,9,10), а також досить рідкісна форма – червоноглиняна ойнахое (рис. 70.1).

Серед виробів з глини виділяються так звані «хлібці», які, як правило, мають

підовальну форму або підчотирикутну форми (рис. 64.4,6). Можливо, що дані вироби виконували функцію підставок для вогнища або ж грузил. Доповнюють глиняні вироби одне ціле та два уламки прясельць біконічної форми із ретельно заглаженими сторонами (рис. 75.1,2,3).

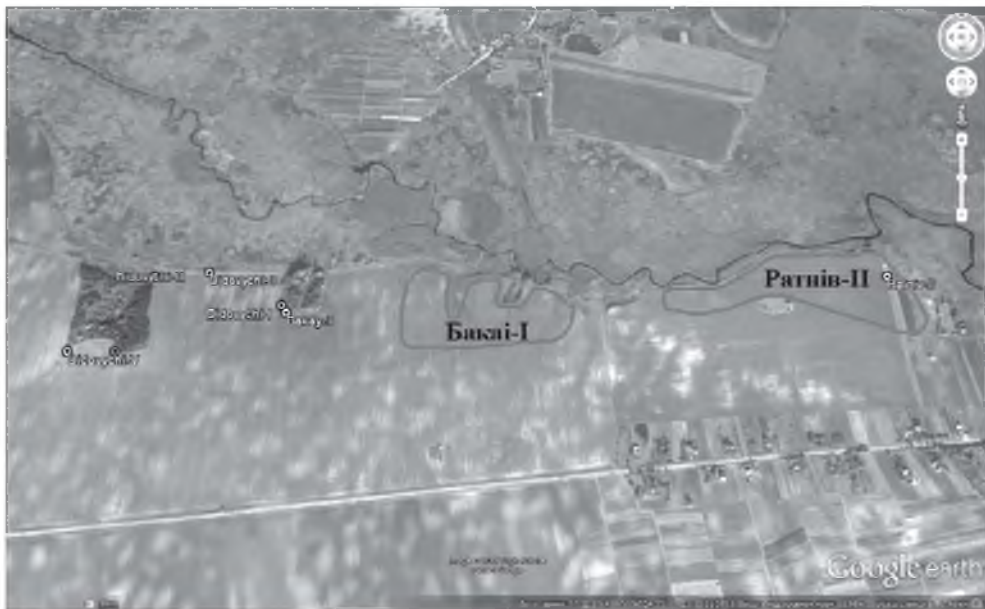
Кам'яна товчачка (рис. 72.1), абразив на плитці піщаника (рис. 73.1) та фрагменти інших виробів з каменю (рис. 72.2; 73.2) доповнюють колекцію знахідок.

На поселенні була розвинута косторізна справа, про що свідчать заготовки кісток та рогів тварин зі слідами нарізок (рис. 73.3,4,5; 74.1,2). Деякі з вказаних заготовок зі слідами використання у вигляді залощеності країв. З кістки/рогу виготовлялися гребінці, прикрашені так званими «коптськими вічками» та насічками (рис. 74.3), а також вставки до прикрас або гудзиків (рис. 74.4). З пізньоримським часом асоціюється частина пружинки бронзової фібули (рис. 74.6) та фрагмент бронзового виробу у вигляді покрученої тонкої пластинки (рис. 74.5). Сильнокорозований ніж відноситься до більш пізніх часів, можливо, до слов'яно-руського часу (рис. 74.7). Металева підкова, судячи зі стану збереженості, має відношення до початку XX ст. (рис. 74.8).

Найцікавішими слід вважати прикраси, які виготовлялися із синього, жовтого, сірого та рожево-білого скла (рис. 75.4,5,6,7,9). За формою, намистини поділяються на округлі та циліндричні. В одному екземплярі представлена намистина округлої форми із синього скла, прикрашена орнаментом у вигляді овалів та хвиль, нанесених пастою синього, жовтого та коричневого кольорів (рис. 75.8). Ще одна намистина з блакитного напівпрозорого скла, представлена фрагментарно (рис. 75.10).

1

2

Рис.58. 1. Пам'ятки долини ріки Черногузка. 2. Межі поселень Ратнів II та Бакаї I.

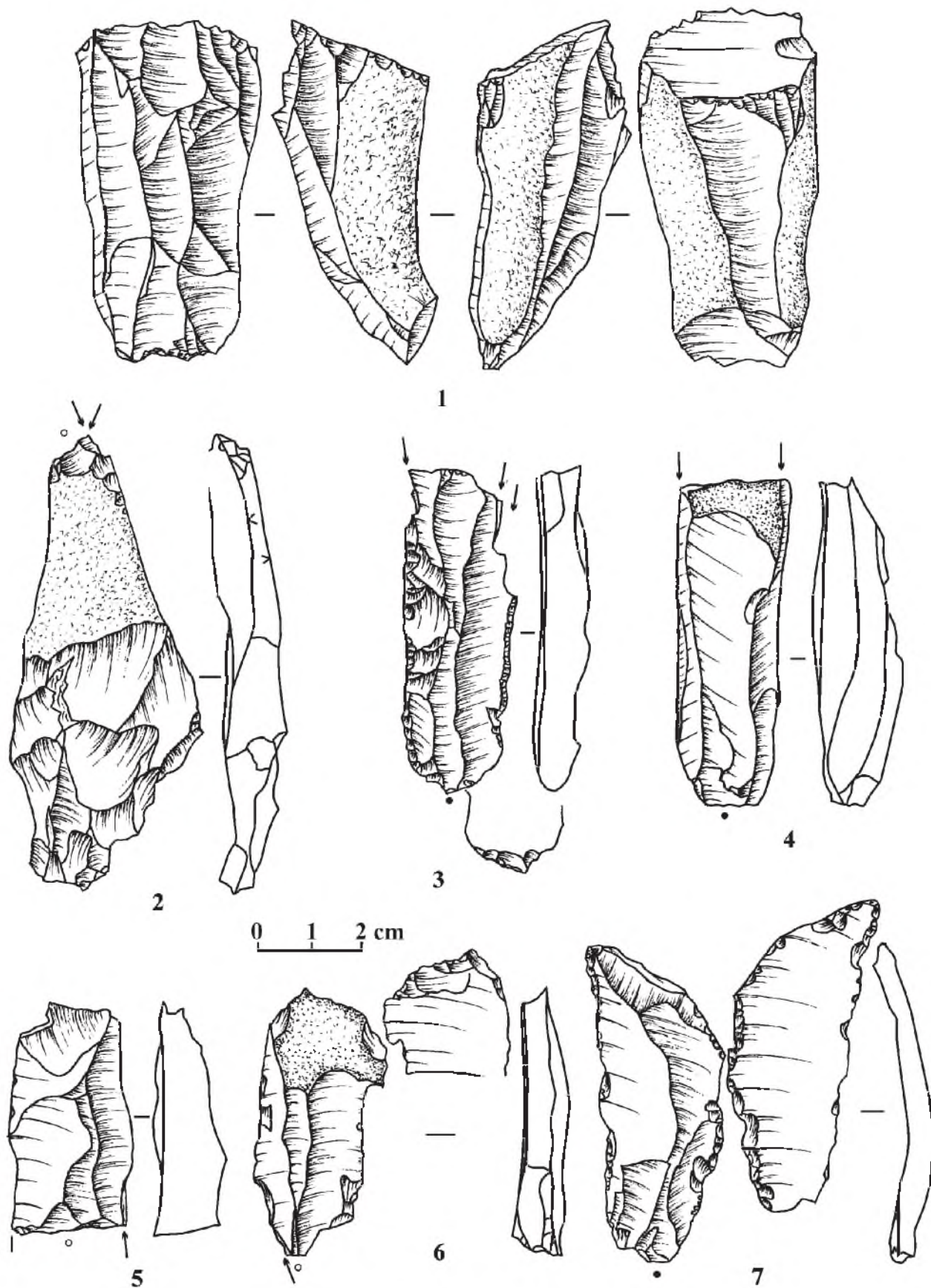

Рис.59. Бакай I. Збори з поверхні.

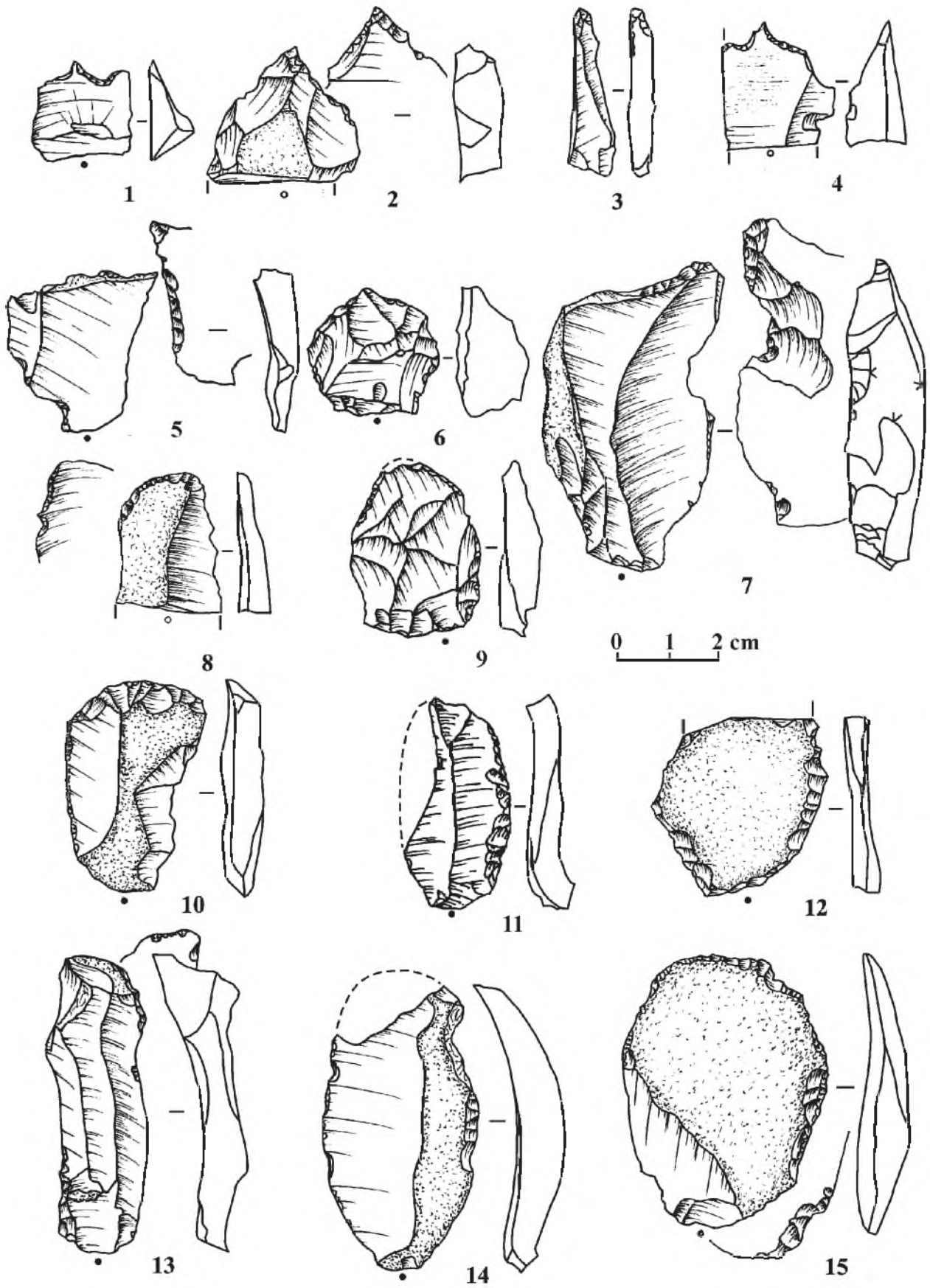

Рис.60. Бакай I. Збори з поверхні.

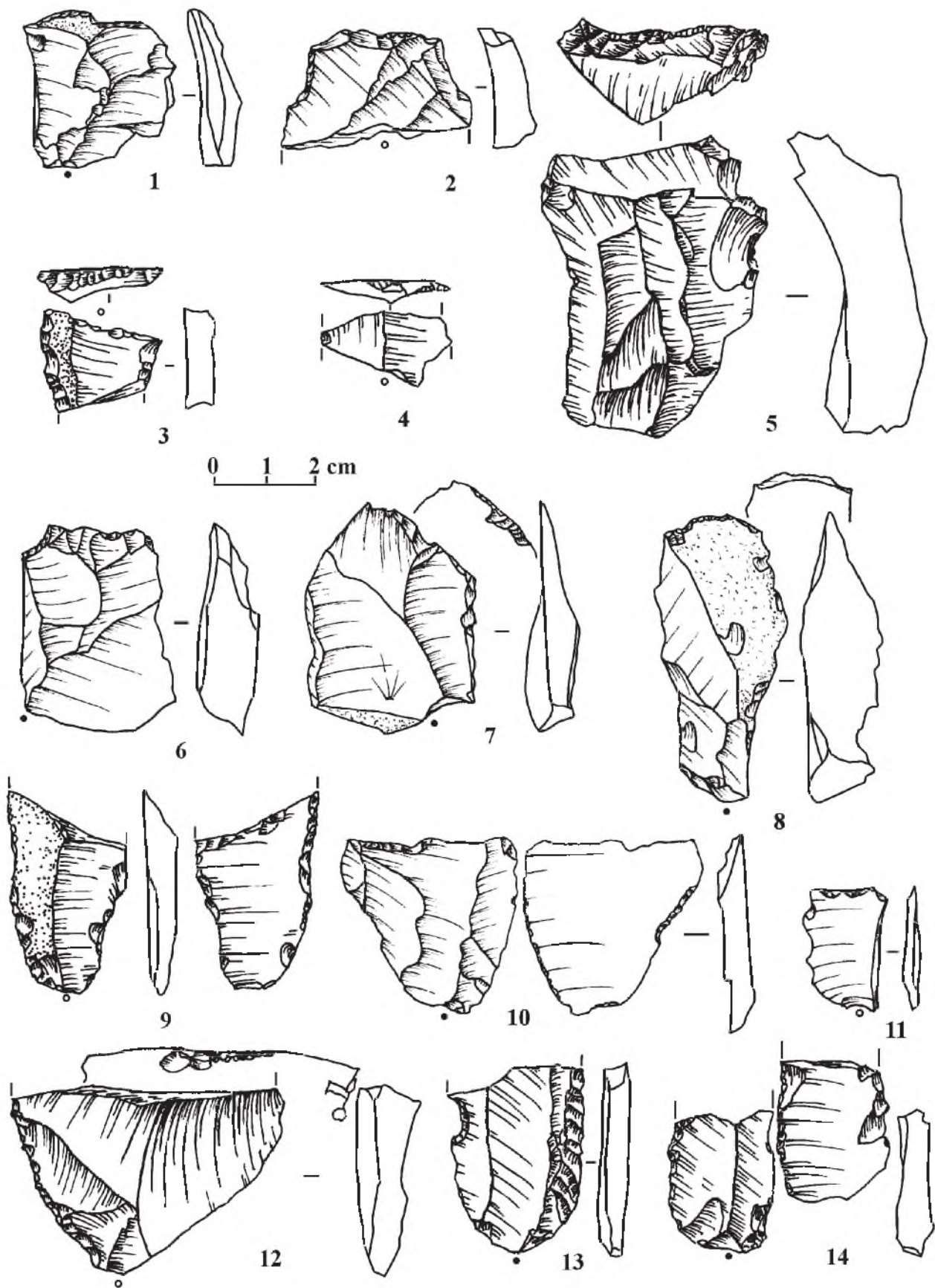

Рис.61. Бакай I. Збори з поверхні.

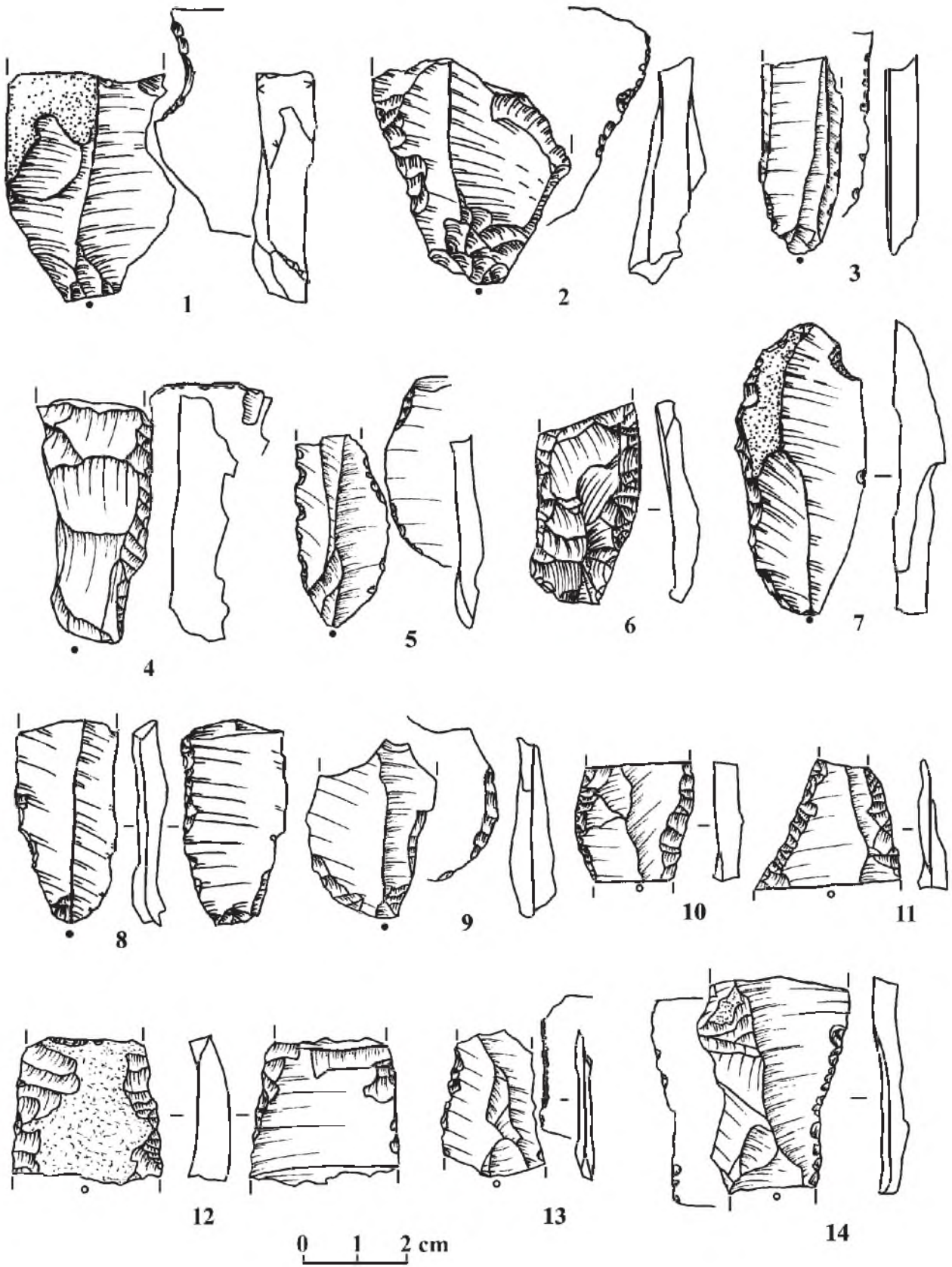

Рис.62. Бакай I. Збори з поверхні.

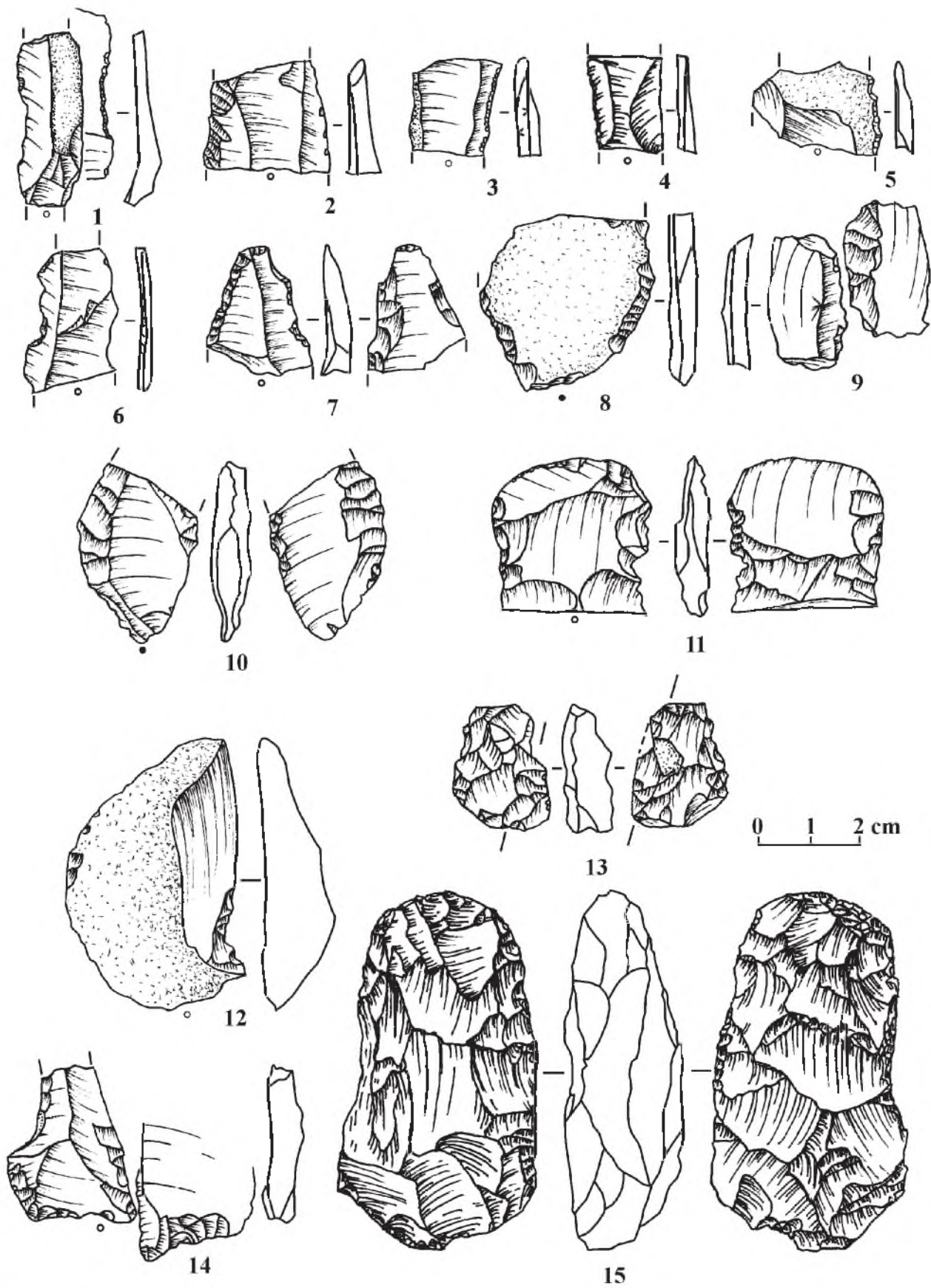

Рис.63. Бакаї I. Збори з поверхні.

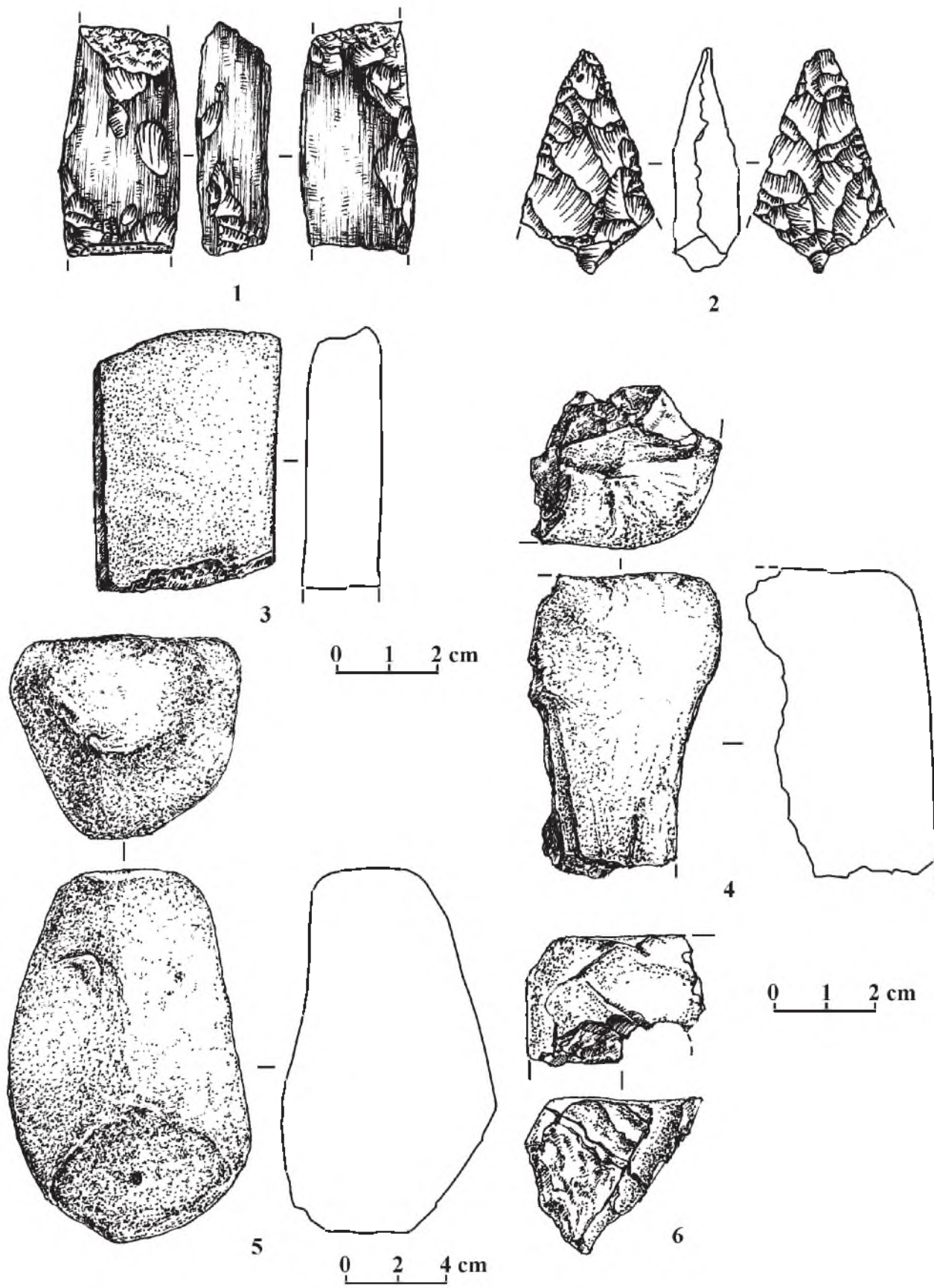

Рис.64. Бакай I. Збори з поверхні.

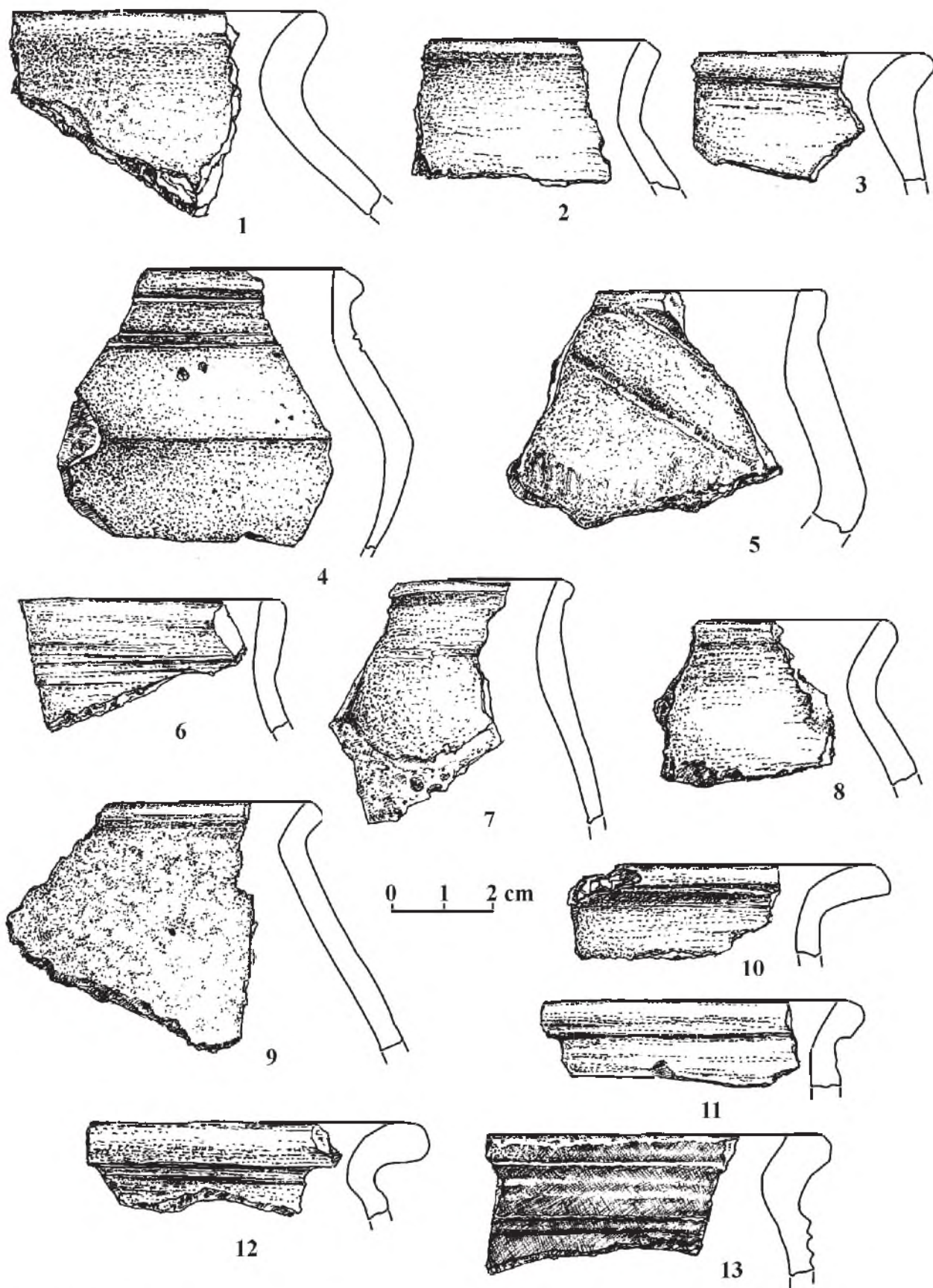

Рис.65. Бакай I. Збори з поверхні.

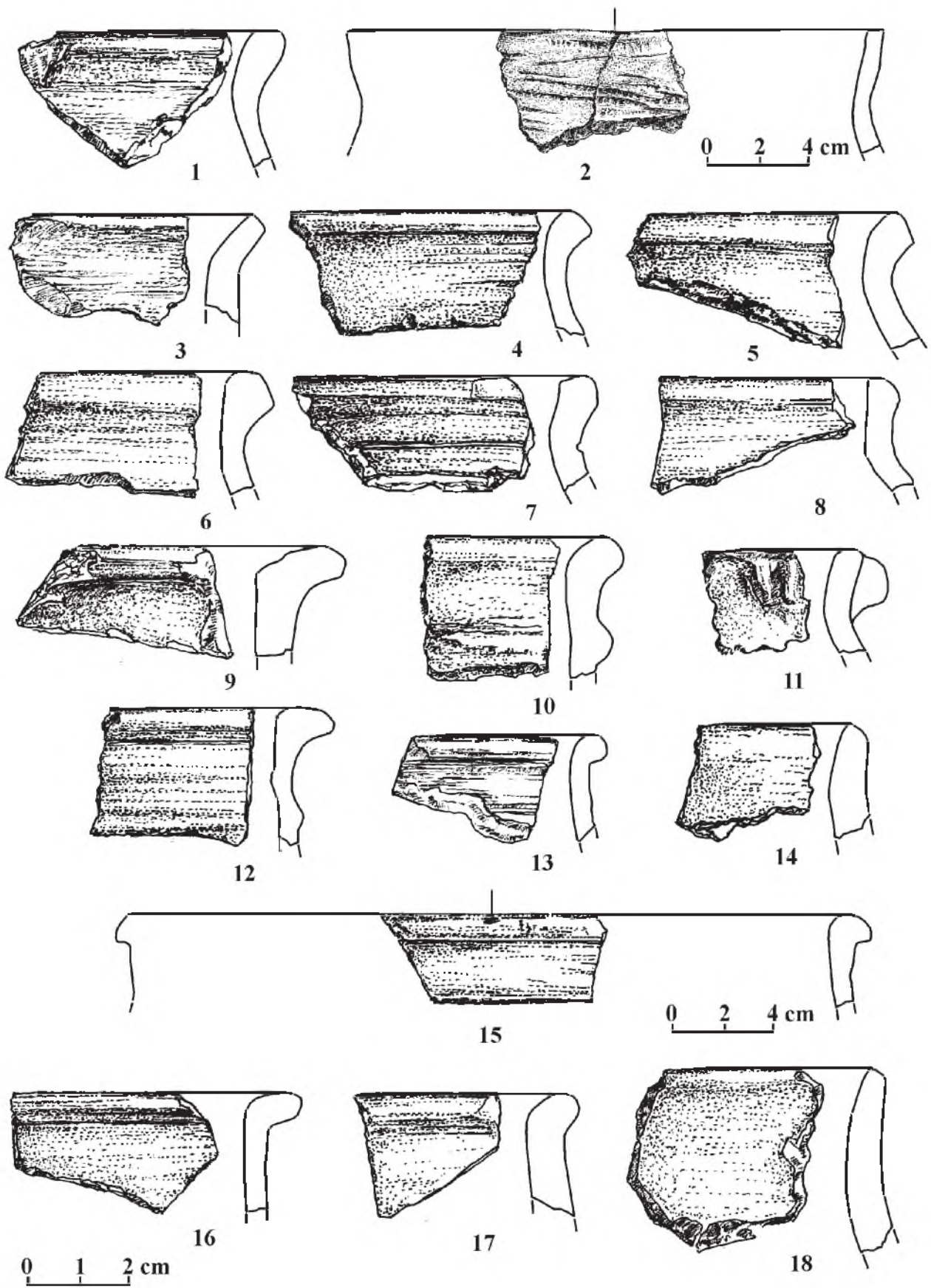

Рис.66. Бакай I. Збори з поверхні.

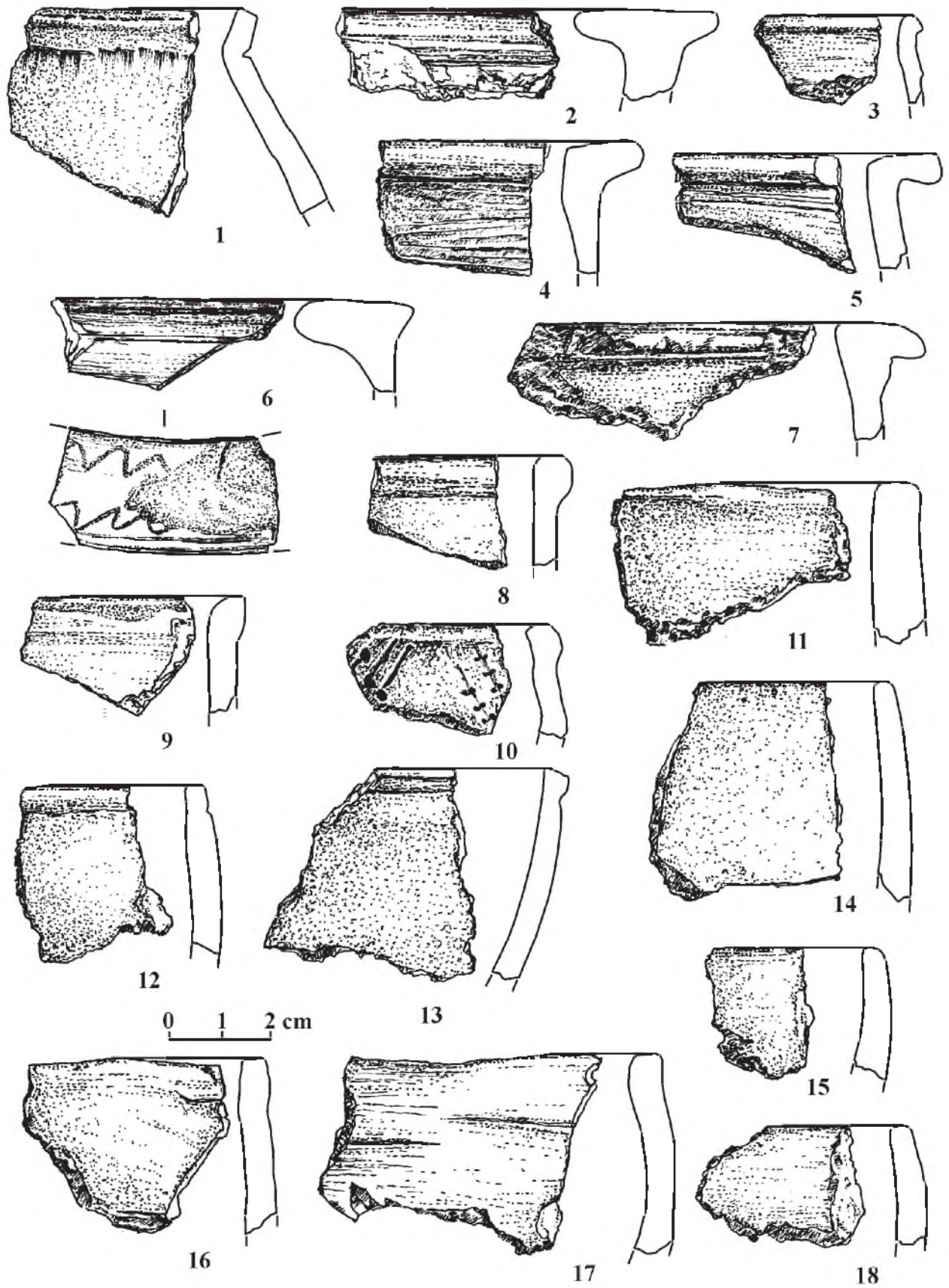

Рис.67. Бакаї I. Збори з поверхні.

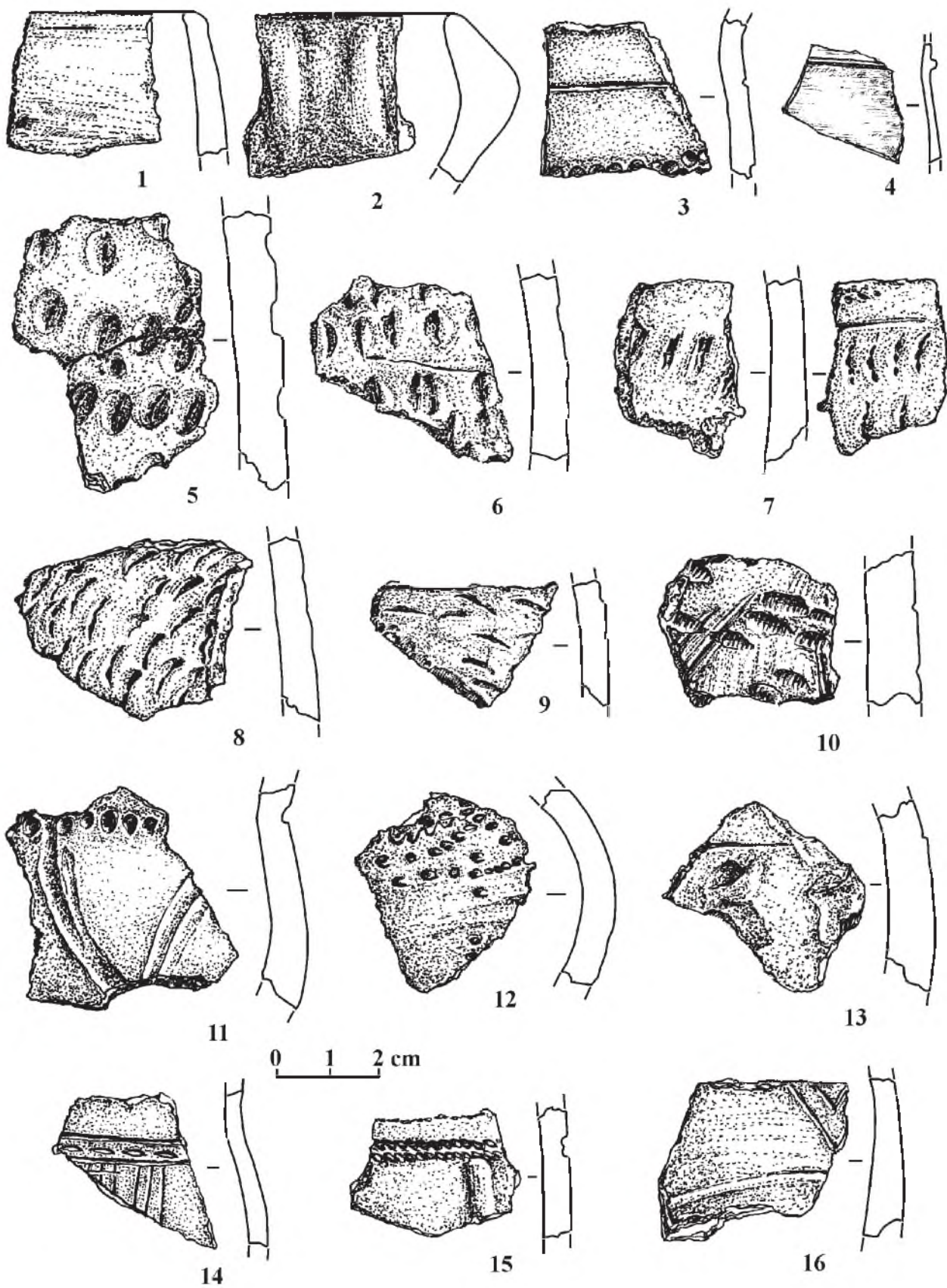

Рис.68. Бакай I. Збори з поверхні.

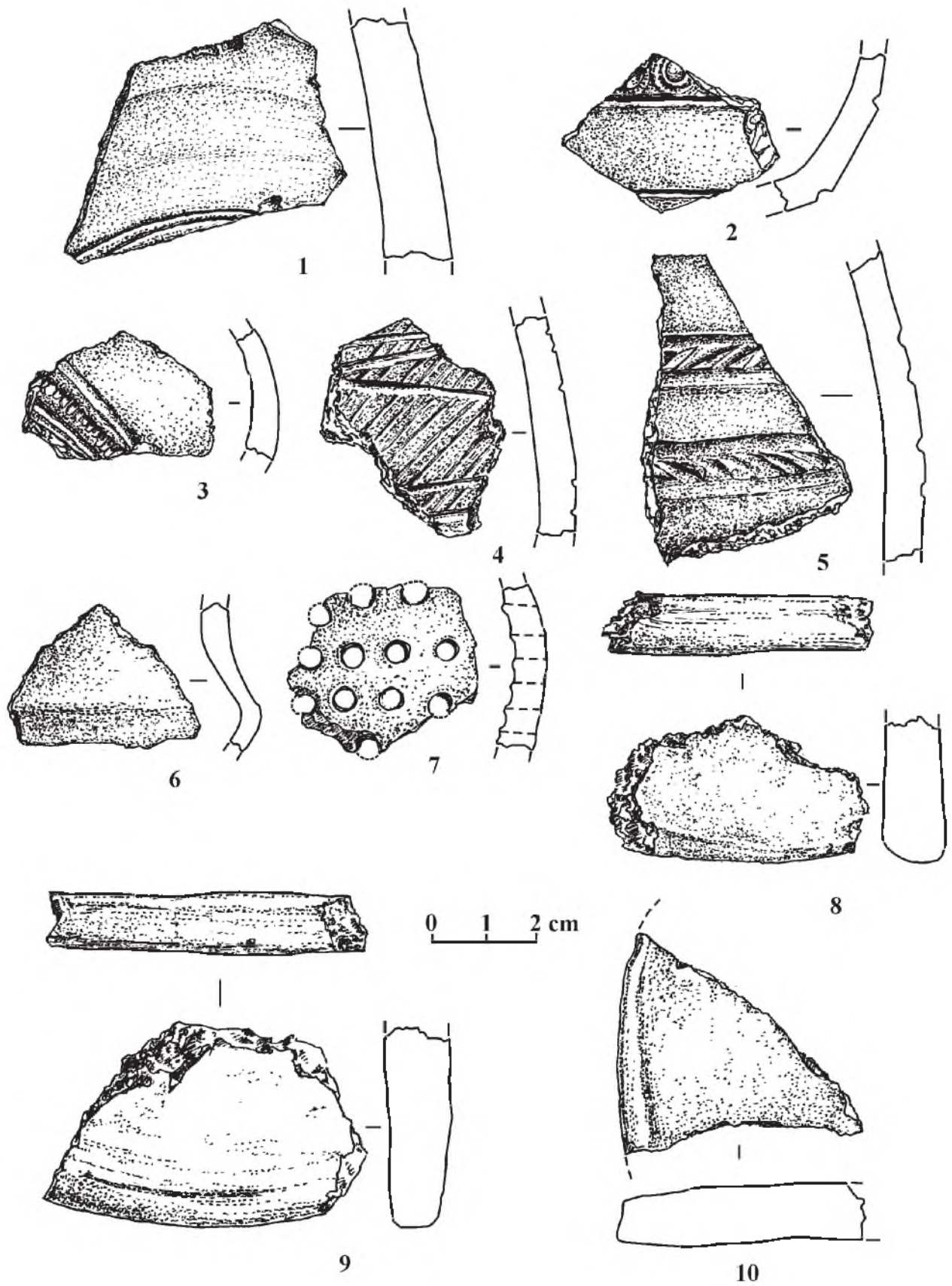

Рис.69. Бакай I. Збори з поверхні.

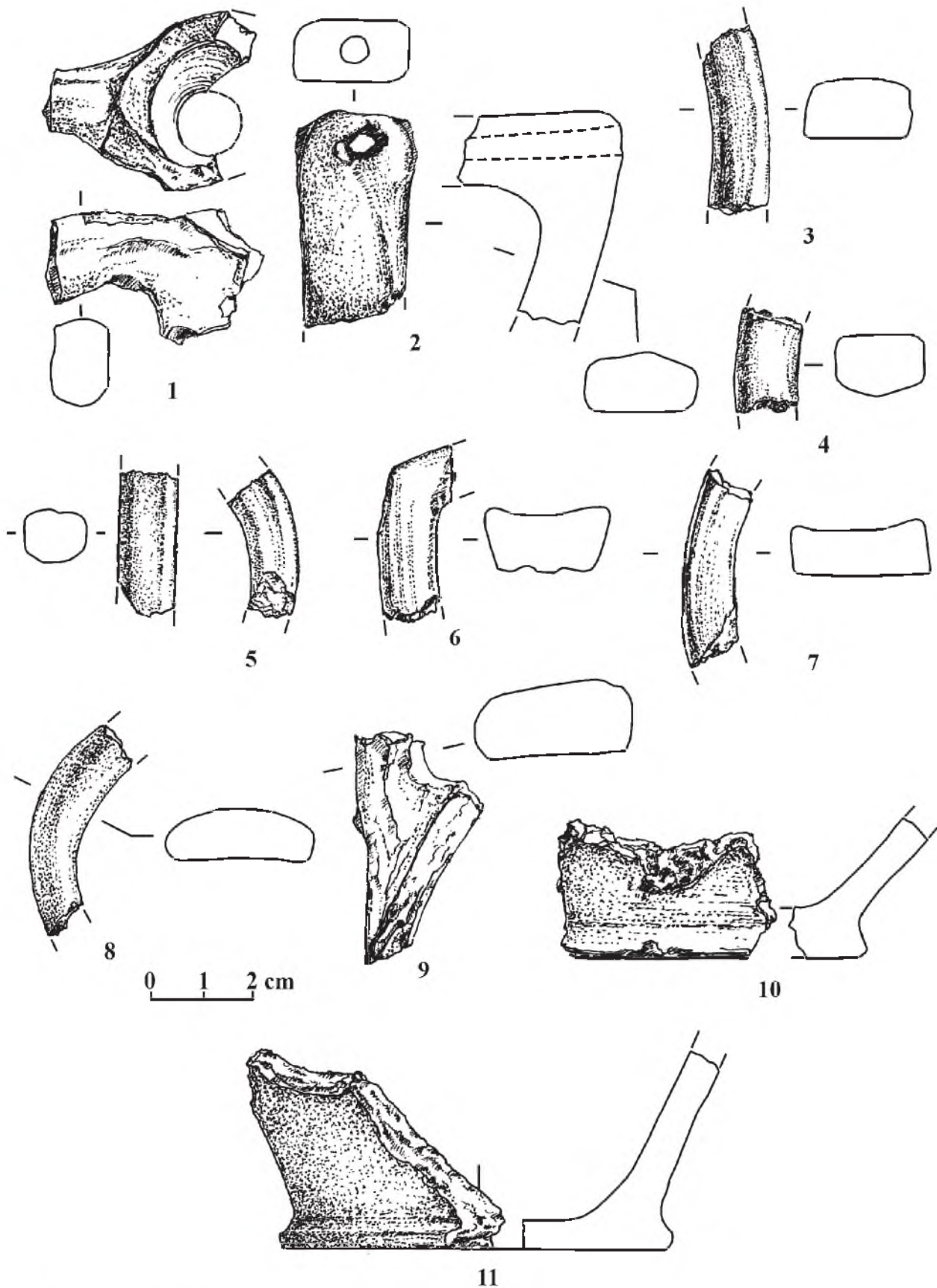

Рис.70. Бакай I. Збори з поверхні.

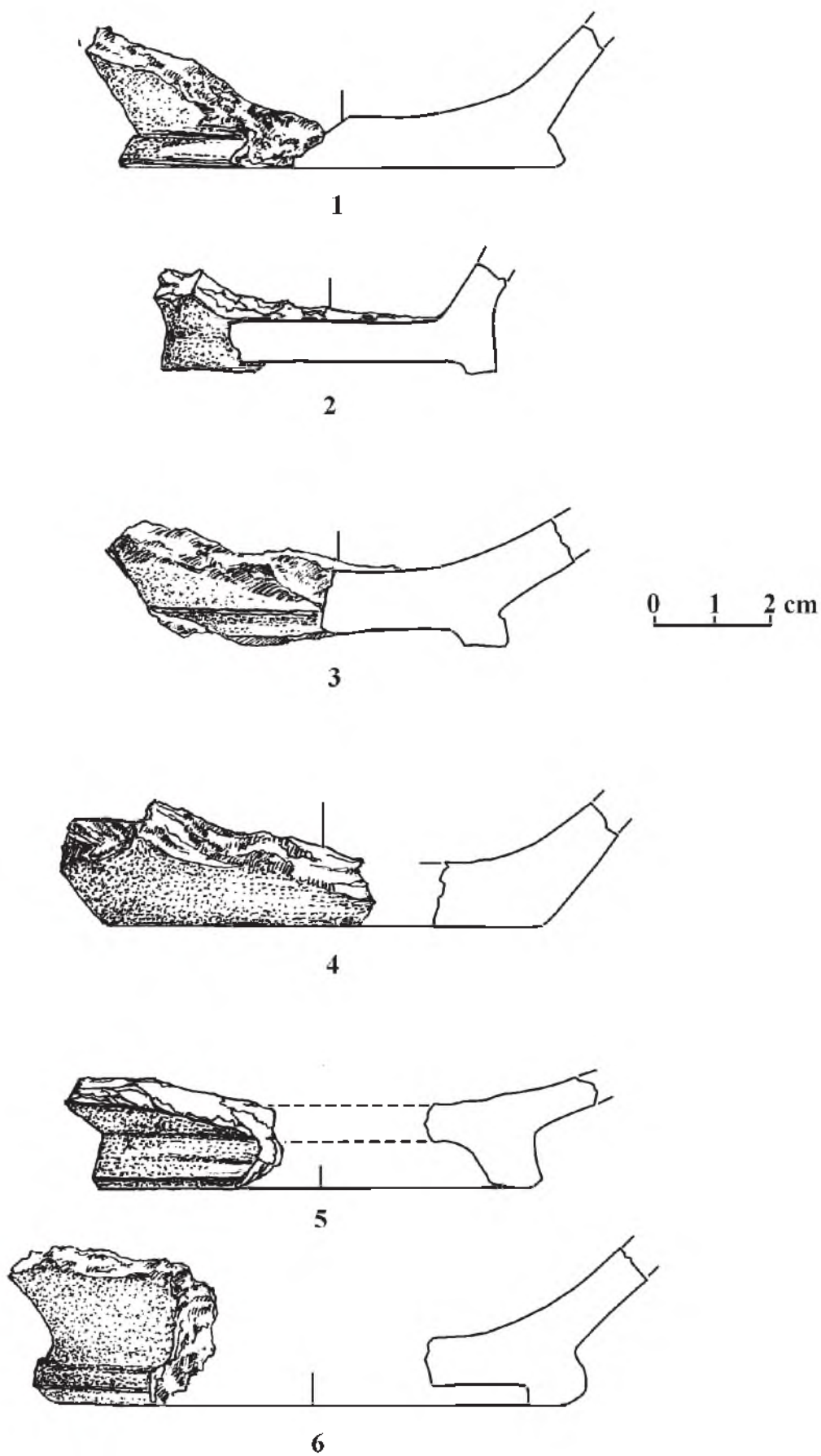

Рис.71. Бакай I. Збори з поверхні.

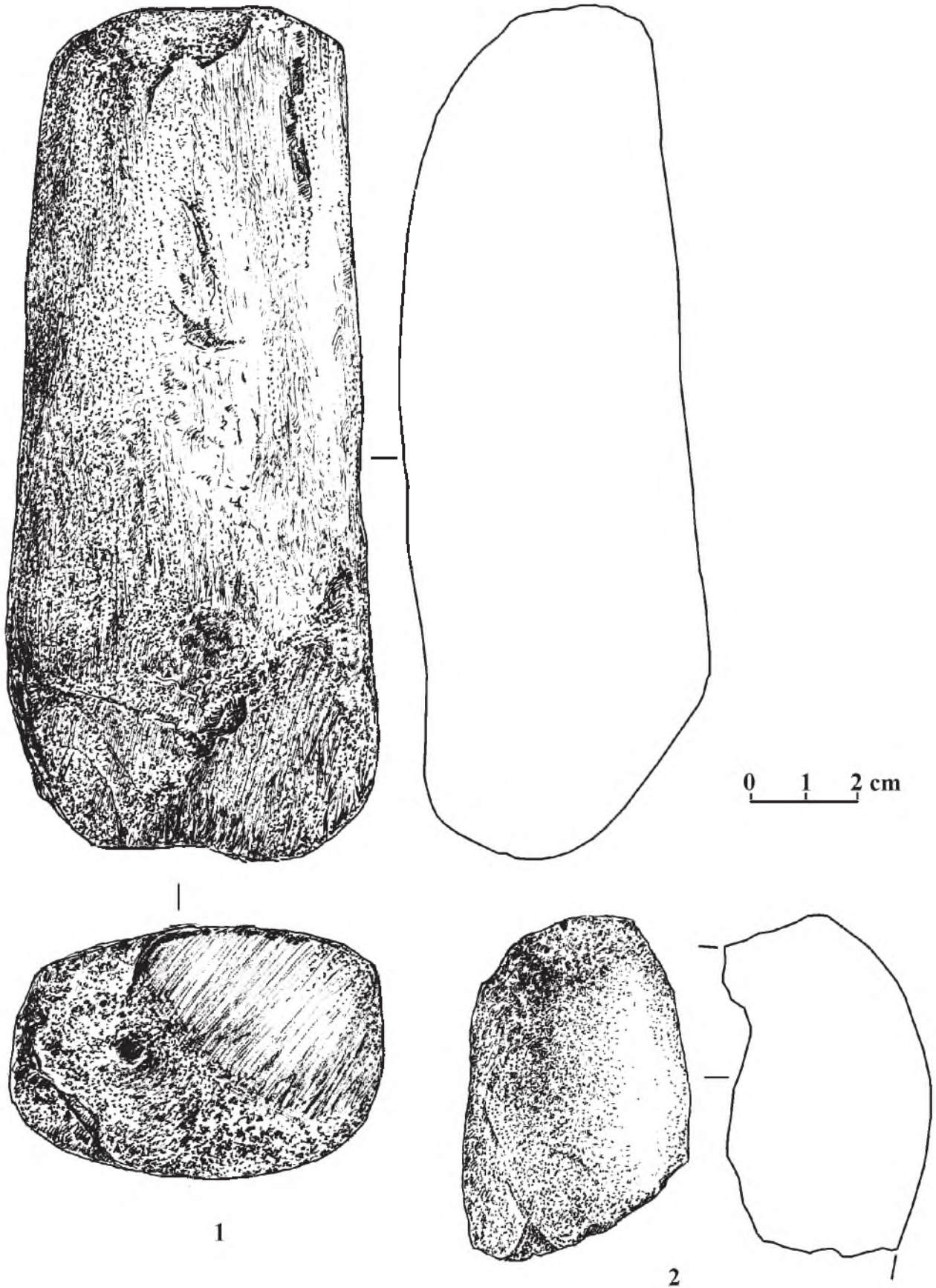

Рис.72. Бакай I. Збори з поверхні.

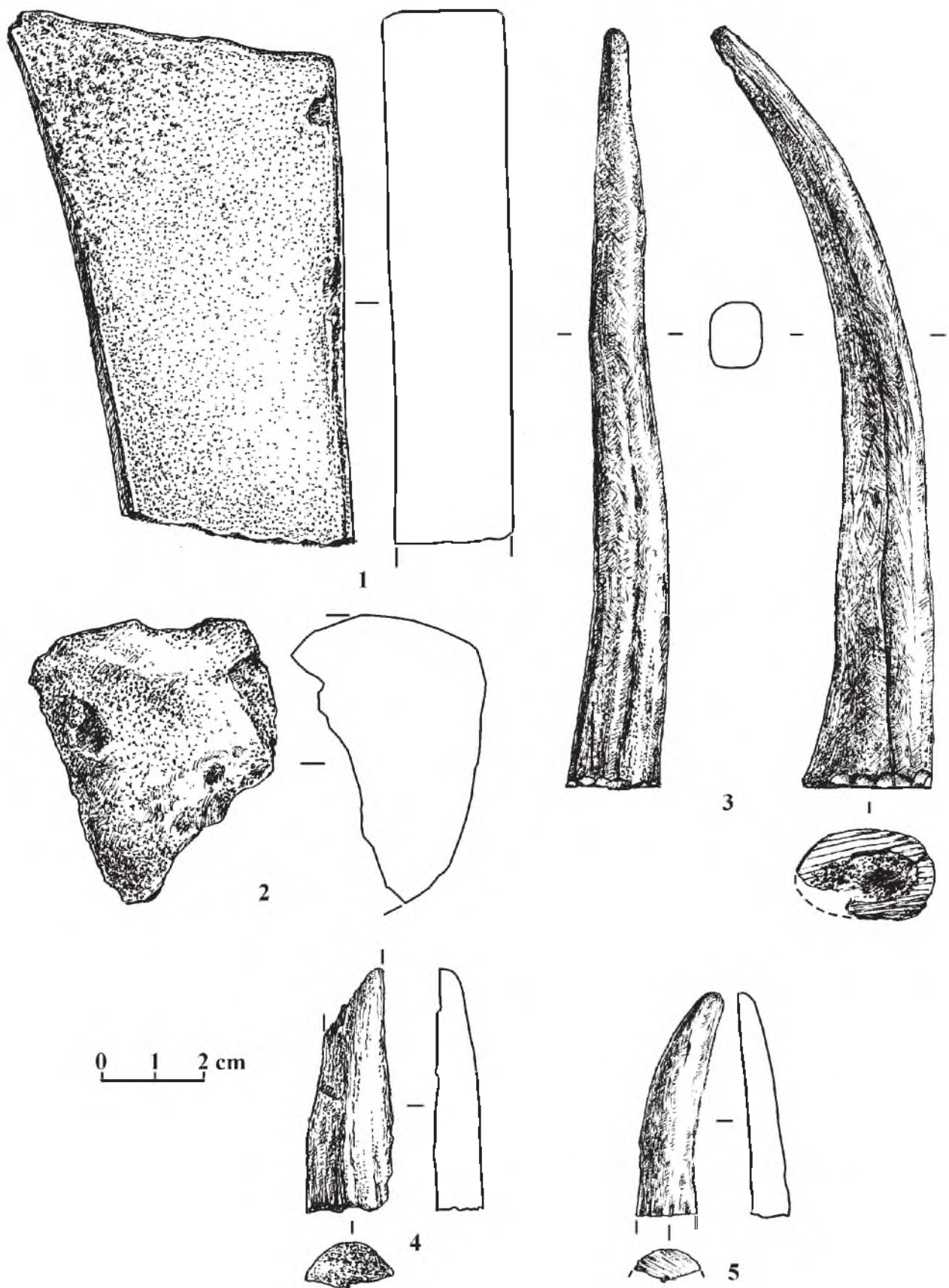

Рис.73. Бакаї I. Збори з поверхні.

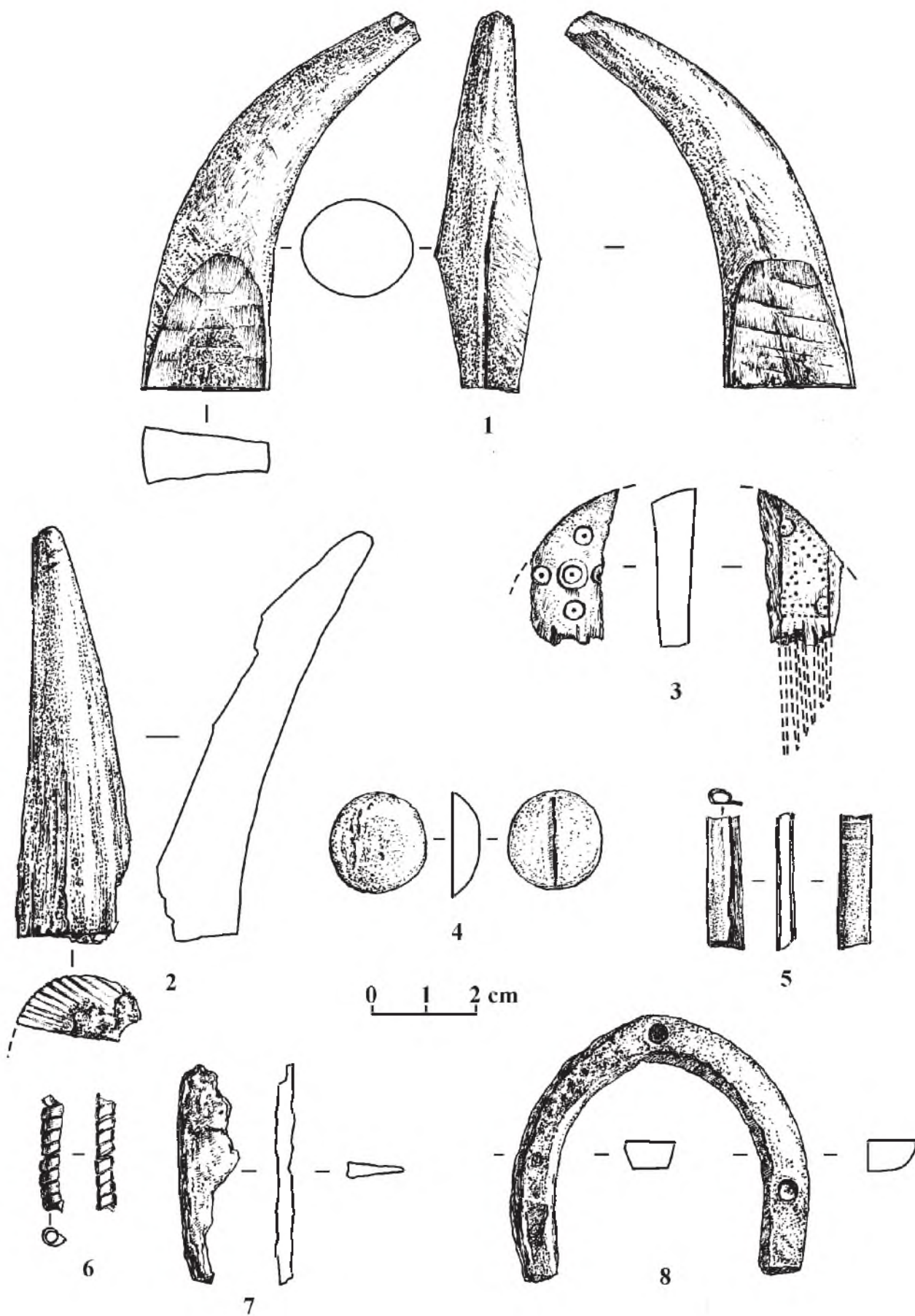

Рис.74. Бакай I. Збори з поверхні.

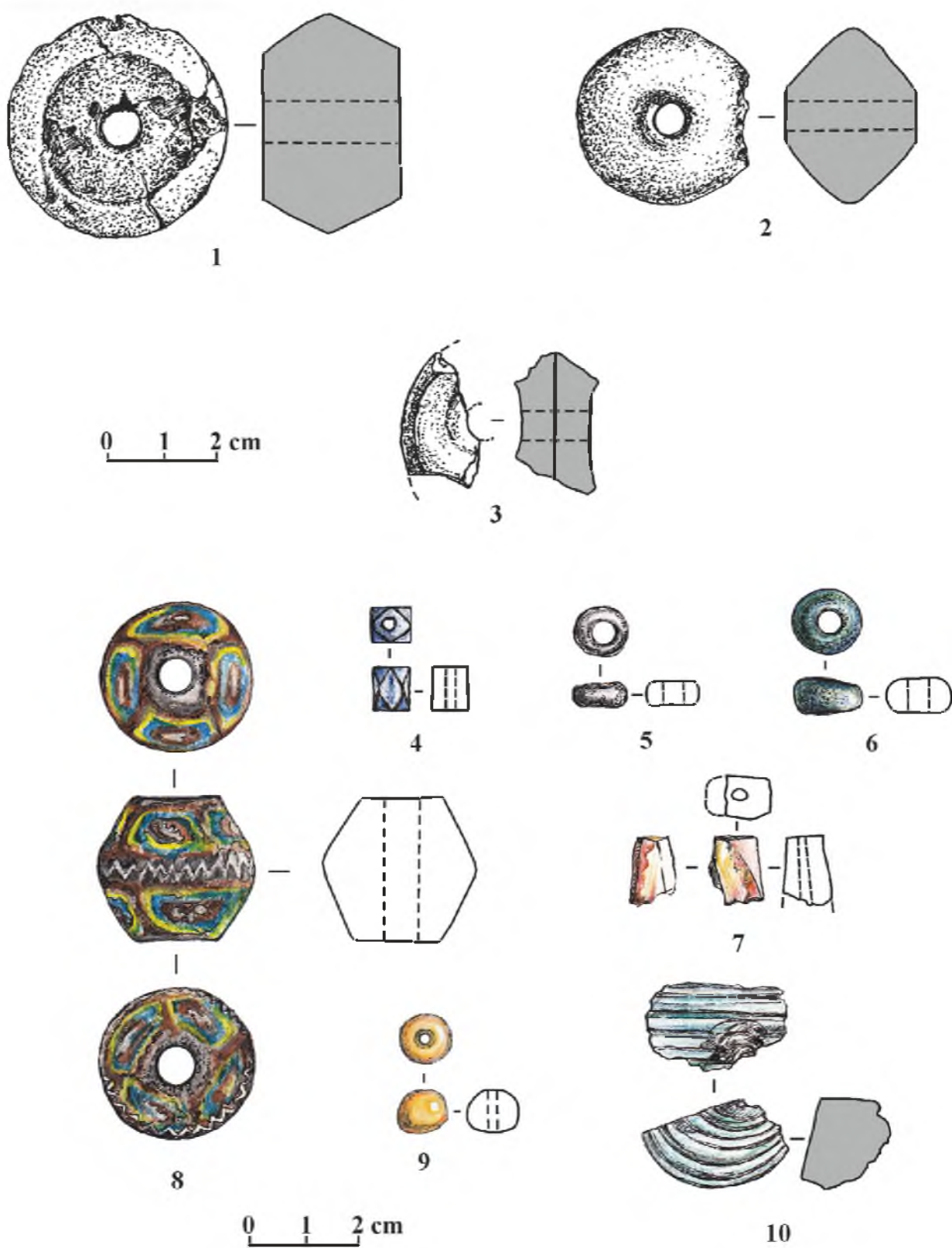

Рис.75. Бакаї I. Збори з поверхні.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ БАКАЙ-II.

Бакай-II. Розташовується у 150-200 м на захід від багаточислової пам'ятки Бакай-I, на підвищенні тераси правого берега р. Черногузка (рис. 1.2; 58.1,2; 77.1,2). Розміри місцезнаходження незначні, судячи за матеріалами на поверхні – приблизно 50x40 м. Координати центральної точки місцезнаходження **N 50°40.903' E 25°09.845'**.

Під час зборів поверхневих матеріалів, було виявлено 27 різночасових артефактів.

Епоха каменю представлена крем'яними виробами та відходами виробництва. Виробів з вторинною обробкою виявлено 6 екземплярів, серед яких слід звернути увагу на кутовий білатеральний різець, виготовлений на реберчастому сколі (рис. 76.5), який можна пов'язувати з мезолітом або неолітом, та медіальну частину пластини із похилою паралельною дорсальною ретушшю по краю (рис. 76.4). Остання знахідка є поширеним явищем серед крем'яних комплексів епохи енеоліту-бронзи. Інші вироби – частини пластинчастих заготовок з ретушшю. Слід також згадати й про

патинований скол підправки ребра нуклеусу та відщеп з полірованого кременевого знаряддя (сокири).

Кераміка, яку було виявлено на поверхні, співвідноситься з милоградською культурою епохи раннього заліза, та пізьоримським часом. До раннього заліза слід відносити фрагмент ручки ліпної посудини (рис. 76.3).

Вироби з каменю представлені товчачкою, виготовленою з крупнозернистого мінералу (рис. 76.6) та фрагментом округлого знаряддя зі шліфованими сторонами, яке виготовлено з дрібнозернистого піщаника (рис. 76.2).

З епохою середньовіччя, ймовірно, пов'язується знахідка сильнокорозованого металевого ножа із погнутим лезом (рис. 76.1). Руків'я виробу має заокруглений край.

Фрагмент горловини скляної посудини, деформованої від дії вогню, можна відносити до першої половини XX ст.

Таким чином, виявлені артефакти дають нам можливість говорити про багаторазове відвідування даного урочища протягом кількох хронологічних періодів.

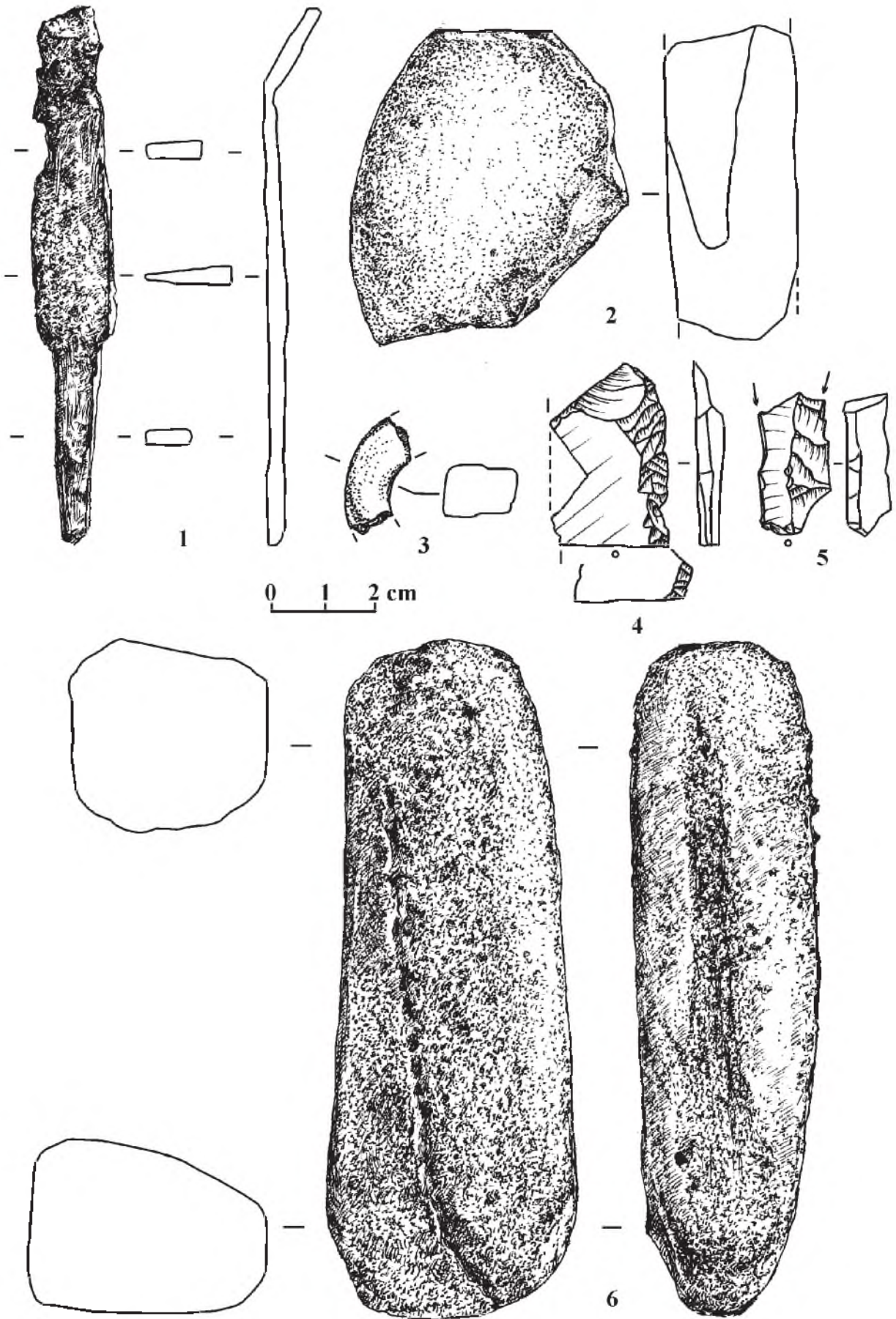

Рис.76. Бакай II. Збори з поверхні.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ В УРОЧИЩІ ДІДОВИЧІ.

На захід від урочища Бакай розташовується урочище Дідовичі, яке позначено на польській мапі 1923 року (Від польського Dziadowec, на мапі 1915 позначено «Дідовь лесь», місцева назва «Дідовець»). У межах цього урочища, яке займає схили правого берега р. Черногузка, виділено 5 пунктів (рис. 58.1,2; 77.1,2). Зазначені пункти, виявлені на розораній поверхні за концентрацією артефактів на незначній площі.

Дідовичі-I. Місцезнаходження розташовується на надзаплавній терасі правого берега р. Черногузка (висота над рівнем заплави до 15 м), приблизно у 40 м на південний захід від місцезнаходження Бакай-II, на оранці (рис. 1.2; 58.1,2; 77.1,2; фото 88). Координати приблизного центру ділянки **N 50°40.912' E 25°09.837'**. Матеріали концентрувалися на досить обмеженій ділянці, яка видовжена вузькою смугою завширшки до 7-8 м по лінії північ-південь вздовж посадки на відстань до 25-30 м. Серед 67 знахідок, 63 одиниці це вироби з кременю. Невиразні фрагменти стінок ліпного посуду (загалом 4 одиниці), можливо співвідносити як з неолітом, так і ранньою бронзою. Крем'яний комплекс також можна інтерпретувати в цих межах, що буде показано нижче. Процес розщеплення демонструє єдиний нуклеус двоплощинний монофронтальний косоплощинний з негативами від пластинчастих заготовок, отриманих у ударній техніці (рис. 78.1). Даний нуклеус пов'язується нами з епохою мезоліту. Сторони виробу вкриті блакитною патиною.

Вироби із вторинною обробкою, здебільшого, відносяться до мезоліту, на що вказує характерна біло-блакитна патина, а також нехарактерні для більш пізніх періодів знаряддя, наприклад, різець бічний подвійний-прямолезійна скребачка на масивному уламку (рис. 78.5) або скребачки на поперечних сколах з нуклеусів (рис. 78.4,6). Серед інших виробів, сторони яких вкрито блакитною патиною, слід згадати дистальну частину пластини з дрібною лускуватою

дорсальною ретушшю по краю (рис. 78.2), перфоратор на дистальному кінці пластинчастої заготовки (рис. 78.3) та дистальну частину пластинки з альтернативною лускуватою ретушшю (рис. 78.7). У одному екземплярі представлений первинний відщеп з ретушшю по поперечному краю (рис. 78.8).

З неолітом-бронзою пов'язуються вироби з кременю сірого або коричнево-сірого волинського кременю. До їх числа відносяться кінцева стрільчаста скребачка на масивному відщепі з дорсальною ретушшю по краю (рис. 78.9), фрагмент пластинчастої заготовки з альтернативною напівкрутою ретушшю (рис. 78.10) та фрагмент серпа з біфасіальною пласкою ретушшю та заліскованою робочою частиною (рис. 78.11). Останній виріб має відношення до епохи бронзи. Окрім вказаних виробів, у комплексі наявні також відщеп з шліфованого кременевого знаряддя, відщепи з ретушшю та поперечний скол з нуклеусу з фрагментарною ретушшю по краю.

Дідовичі-II. Місцезнаходження розташовується на оранці, в нижній частині тераси правого берега р. Черногузка, на висоті, приблизно 2-3 м над заплавою, на південний захід від місцезнаходження Дідовичі-I (рис. 1.2; 58.1,2; 77.1,2; фото 88). Координати приблизного центру місцезнаходження **N 50°40.957' E 25°09.677'**.

Під час зборів поверхневих матеріалів, було знайдено 206 артефактів, які у хронологічному плані дуже неоднорідні – від мезоліту до першої половини XX ст. Слід зазначити, що вище за схилом, на північ та на північний захід від Дідовичей-II простежується концентрація будівельного сміття, фрагментів побутового посуду та інші знахідки, які датуються в межах початку-другої чверті XX ст. У монографії М. Кучинко та О. Златогорського згадується місцезнаходження «Садиба Йосиповича» (Кучинко, Златогорський 2010, с. 244). Можливо, що частина матеріалів з вказаного

місцезнаходження перемістилася униз за схилом. Місцеве населення вживає здебільшого «Садиба Йозефовича» (також існує назва «Садиба Юскевича»). Що ж стосується топоніму «Дідовичі», то на сьогоднішній день він відомий лише за польської мапою 1923 року, яка є у вільному доступі у інтернет-мережі. Отже, повертаючись до матеріалів, які виявлені на місцезнаходженні Дідовичі-II, можна сказати, що вони певною мірою є перевідкладеними. У той же час, пошуки артефактів трохи вище за схилом, не дали жодних позитивних результатів. Приблизна площа поширення матеріалів 50x50 м.

Весь кременевий комплекс поділений на умовні хронологічні групи, які виокремлені за характерними технологічними ознаками.

З періодом **мезоліту-неоліту** пов'язуються відходи технологічного процесу – відщепи, уламки, пластинчасті заготовки з паралельною огранкою дорсальної поверхні, реберчасті сколи та скол *overpassed* (рис. 79.2). Серед виробів з вторинною обробкою важливе місце займають різці, серед яких представлені серединні (рис. 79.3,6,7), комбінований серединний-білатеральний бічний (рис. 79.4), бічні, у тому числі один білатеральний різець-струг (рис. 79.5,8). Залишається додати, що згадані вироби виготовлені здебільшого на масивних пластинчастих заготовках.

В одному екземплярі представлений перфоратор, виготовлений на різцевому сколі (рис. 79.10). До речі, одним зі свідчень виготовлення різців в межах стоянки, являються знахідки двох різцевих сколів.

Скребачок виявлено 9 одиниць, здебільшого кінцеві форми на пластинах або відщепках (рис. 79.12,13; 80.1,2,4,5,6,7,9).

До окремої групи віднесені знаряддя на відщепках та пластинах з тронкованими дистальними кінцями (рис. 80.10,11,12,13).

Найбільшу групу становлять пластинчасті заготовки з ретушшю по краях (рис. 80.17; 81.1,2,3), серед яких заслуговують на увагу дистальна частина пластинки з виімчастою ретушшю по краях (рис. 80.15) та дистальна

частина пластинки з притупленим краєм (рис. 80.16).

З неолітом слід пов'язувати кременевий кулеподібний відбійник, сторони якого вкрито численними вибоїнами (рис. 82.4).

Матеріали епохи енеоліту-бронзи характеризуються появою більш масивних знарядь з напівкрутою та гострою ретушшю по краях, виробів з біфасіальною ретушшю і т.п. Цікавою є знахідка одноплосинного нуклеусу з негативами від паралельних сколів пластинчастих заготовок (рис. 79.1). Даний нуклеус, який відноситься до трипільської культури, досяг максимальної спрацьованості, через що його платформи почали використовуватися у якості відбійників.

Нез'ясованою залишається функція знаряддя на пластинчастій заготовці з альтернативною пласкою ретушшю (рис. 79.9).

Серед скребачок виділяється кінцева скребачка на пластинчастій заготовці з напівкрутою дорсальною та вентральною ретушшю по сторонам (рис. 79.11). Ще одна кінцева висока скребачка, виготовлена на первинному відщепі (рис. 80.3). Опуклий робочий край даного знаряддя сформований крутою ретушшю

Пластинчасті заготовки з ретушшю по краях (рис. 80.14,18,19; 81.4,5,6) та відщепи з ретушшю (рис. 81.7,8,11) представлені масово.

Не встановлено функціональне призначення виробу на відщепі з напівкрутою дорсальною ретушшю по краю (рис. 81.10), хоча за морфологією даний виріб нагадує бічну скребачку.

Знаряддя з біфасіальною пласкою ретушшю по сторонах асоціюються з епохою ранньої бронзи. Серед вказаних знарядь слід виокремити підтрикутне мініатюрне вістря з рівною основою (рис. 81.12), спис з округлою основою (рис. 82.1) уламок середньої частини списа (рис. 82.3) та уламок серпа з округлою основою (рис. 82.2).

Кресало, виготовлене на кременевому уламку може датуватися у досить широких

хронологічних межах, від епохи раннього заліза, до середньовіччя (рис. 81.9).

Матеріали, наближені до сучасності, представлені досить широко. Слід назвати, наприклад: деталі металевого замку та ключ, керамічний мундштук, короткий металевий штик, підчотирикутний в перетині, гільзу від револьверу Smith&Wesson 32-го калібру з маркуванням S&W 32 S.B. RIGA, а також гільзи для гвинтівок, 13-14 мм (одна гільза з маркуванням «ПФ»-Русская патронная фабрика) та гудзики з мідного сплаву, на одному з яких є надписи латиницею "Buch" (курсивом) та друком кирилицею "Бухъ", по сторонах зображення гербу Російської імперії у вигляді двоголового орла, а в нижній частині надписи: курсивом "2 Corp" та друком "S. Petersburg". Перелічені вироби можуть датуватися з кінця XIX до другої чверті XX ст. Скоріше за все, гільзи, штик та гудзики пов'язуються з подіями I-ої світової війни, в орбіту якої Волинь була задіяна. Можливо, що разом з цими знахідками слід розглядати фрагменти кружального пласкодонного посуду, частина з якого мала петельчасті ручки (рис. 83.2-7). Культурно-хронологічна приналежність керамічного прясельця діаметром 2,7 см не встановлена (рис. 83.1). Скоріше за все, воно має відношення до епохи бронзи.

Дідовичі-III. Місцезнаходження локалізоване у південно-західній частині урочища. Матеріали, переважно вироби з кременю, розкидані по оранці на площі розмірами приблизно 70x40 м, а його висота відносно рівня заплави становить від 6 до 15 м (рис. 1.2; 58.1,2; 77.1,2; фото 87). З західної сторони Дідовичі-III обмежується сосною посадкою. Місцезнаходження, судячи з концентрації матеріалів, має видовжену з півночі на південь форму, тобто вздовж схилів тераси. Природно, що матеріали, зібрані на поверхні, перевідкладені. Координати місцезнаходження в місці найбільшої концентрації артефактів наступні N 50°40.951' E 25°09.565'. До південно-східної частини місцезнаходження примикає ще одне місцезнаходження, яке фігурує в монографії М. Кучинко та О. Златогорського під назвою

«Садиба Йосиповича». Збори поверхневих матеріалів на цьому місцезнаходженні не проводилися, хоча окремі речі, які були виявлені в межах місцезнаходження Дідовичі-III, явно мають відношення до «Садиби Йосиповича».

Загальна кількість знахідок, виявлених на денній поверхні місцезнаходження, становить 141 екземплярів, більша частина яких це вироби з кременю. Що стосується хронологічної прив'язки артефактів, то у цьому випадку можна виокремити досить чітко лише деякі кременеві вироби, які відносяться до мезоліту та неоліту, а також енеоліту-бронзи. Інша ж частина знахідок знаходить своє відображення в досить широких хронологічних межах. Крім цього, представлені знахідки епохи раннього заліза, пізьоримського часу, середньовіччя та модернового часу.

З періодом мезоліту-неоліту можна пов'язувати лише деякі вироби, серед яких реберчасті сколи, пренуклеус, нуклеуси та їх уламки домінують. Для розщеплення відбиралися кременеві жовна, у яких видалялася основа та готувалася площадка, з якої і велося зколювання заготовок. Нуклеуси переважно одноплощинні (лише один двоплощинний), косо- та прямоплощинні, підпризматичні або підконічні, з негативами від пластинчастих заготовок та відщепів (рис. 84.1,3; 85.1). Зколювання заготовок здійснювалося у ударній техніці, при цьому деякі нуклеуси розщеплювалися по всьому периметру, а у деяких використовувався лише один фронт. У одному екземплярі представлений уламок нижньої частини торцевого підпризматичного нуклеусу, з якого, після досягнення максимальної спрацьованості, виготовили кінцеву скребачку (або скобель) (рис. 84.2). Слід додати, що поверхня більшості нуклеусів вкрита блакитною патиною.

Група різців представлена у кількості 6 одиниць і всі, скоріше за все, відносяться до епохи мезоліту-неоліту. Білатеральний бічний різець-струг виявлено всього у одному екземплярі (рис. 86.4). Інші різці поділяються

на кутові на зламах пластинчастих заготовок (рис. 86.5,6,7) та поперечний (рис. 86.3).

Скребачок виявлено всього 7 одиниць (разом зі скребачкою, яку згадували вище). Всі знаряддя можливо розглядати у досить широких хронологічних межах – від мезоліту до енеоліту. Скребачки, за виключенням двох, виготовлені на овальних або округлих відщепках. Усі скребачки кінцеві, з опуклими лезами (рис. 86.8-12). Знайдено також комбіноване знаряддя проколка-скребачка на фрагменті вторинного відщепу (рис. 87.18).

З періодом мезоліту-неоліту можна пов'язати: скобель на фрагменті пластинчастої заготовки (рис. 87.2), пластинчасті заготовки з нерегулярною ретушшю по краях (рис. 87.3,4,5), проколку на дистальній частині пластинчастої заготовки (рис. 87.8) та, можливо, анкош (рис. 87.14).

Інші кременеві вироби, серед яких відщепи з ретушшю (рис. 86.13; 87.1,10,11,13,15,16,17), відщеп з тронкованою дистальною частиною (рис. 86.14), фрагменти пластинчастих заготовок з ретушшю (рис. 87.6,7,9,12) можливо розглядати в хронологічних межах енеоліту-бронзи. До епохи бронзи також відносяться уламок серпа з біфасіальною пласкою ретушшю та зубчастим робочим краєм, який має сліди зализкованості (рис. 87.19), уламок верхньої частини ще одного біфасіального серпа (рис. 88.2) та фрагмент преформи серпа (рис. 88.1). З енеолітом або епохою бронзи пов'язуються 2 відщепи з шліфованих кременевих сокир.

Фрагменти керамічного посуду зустрічалися поодинокі, здебільшого, мали відношення до часів початку-кінця другої чверті XX ст. У одному екземплярі представлено вінце ліпної бежевоглиняної посудини, в тісті якої містилися домішки часточок блискучого мінералу (рис. 86.5). Згадуючи посуд, виявлений на поселенні Ратнів-II, можна стверджувати, що дана посудина відноситься до межановицької культури ранньої бронзи.

До пізньоримського часу відноситься уламок кістяного гребінця (рис. 88.4). Для

металевого сильнокорозованого ножа немає певних аналогій (рис. 88.3), але можна припускати, що він може датуватися епохою середньовіччя.

Цікавою знахідкою є фрагмент керамічної миски-покришки, з якою також можна пов'язувати металеву накладку у вигляді кошика з трояндами (рис. 87.6). Ці знахідки, скоріше за все, слід розглядати у контексті з матеріалами, які були виявлені у нижній частині місцезнаходження Дідовичі-II і які мають відношення до «Садиби Йосиповича».

Дідовичі-IV. Місцезнаходження знаходиться у 150-200 м на південний захід від Дідовичі-III (рис. 1.2; 58.1,2; 77.1,2; фото 86), на висоті до 17 м над рівнем заплави правого берега р. Черногузка. Поверхневі матеріали концентрувалися на досить обмеженій ділянці розмірами 20x20 м, яка приурочена до краю досить молоді балки антропогенного походження. Координати місцезнаходження наступні N 50°40.853' E 25°09.533'.

На місцезнаходженні виявлено 39 артефактів, які потрібно відносити до періоду мезоліту-неоліту, енеоліту, бронзи та пізнього середньовіччя.

З епохою каменю пов'язуються крем'яні вироби, серед яких уламок підконічного одноплщинного нуклеусу з фронтом сколювання по периметру (рис. 89.1) та два спрацьованих нуклеуси з негативами від пластинчастих заготовок. Комплекс виробів із вторинною обробкою неоднорідний та не містить великої кількості показових речей. До періоду мезоліту можна віднести комбіноване знаряддя – серединний трьохгранний різець-проколку на фрагменті пластинчастої заготовки (рис. 89.2), подвійний кутовий різець на зламі пластинчастої заготовки (рис. 89.3) та перфоратор на дистальній частині пластинчастої заготовки (рис. 89.4). Ще два вироби - кінцева скребачка на підчотирикутному вторинному відщепі (рис. 89.5) та заготовка знаряддя з пласкою паралельною ретушшю на відщепі (рис. 89.6), можна пов'язувати з епохою енеоліту.

Підтвердженням перебування в даній місцевості представників енеолітичного

волино-люблінського населення є фрагмент вінця ліпної мисочки (рис. 89.7).

Епоха бронзи представлена фрагментами денця пласкодонної посудини (рис. 89.8) та стінки ліпної посудини, орнаментованої наліпною пружкою, нижче якої у прокресленій манері виконані горизонтальні лінії, простір між якими заповнений прокресленими діагональними відрізками та відбитками округлого штампу (рис. 89.9). Цю посудину слід розглядати у контексті пам'яток бабинського часу епохи бронзи.

До епохи пізнього середньовіччя відноситься фрагмент сіроглиняної люльки з округлою чашечкою (рис. 89.10). Подібні люльки характерні для XVII-XVIII ст.

Дідовичі-V. Місцезнаходження розташовано на лівому борті молодого балки, напроти пункту Дідовичі-IV і не виключається, що обидва місцезнаходження у минулому були єдиним поселенням (стоянкою) (рис. 1.2; 58.1,2; 77.1,2; фото 86). Координати місцезнаходження **N 50°40.846' E 25°09.435'**. Далі на захід, до с. Вікторяни, сліди археологічних об'єктів майже не фіксуються. Загалом, на розораній поверхні місцезнаходження зібрано 28 артефактів, значну частину яких становлять вироби з кременю, які, судячи з усього, мають досить широку хронологію. З мезолітом можна пов'язувати різець серединний із зустрічним зняттям на первинному відщепі (рис. 90.2), кутовий подвійний на фрагменті пластинчастої заготовки (рис. 90.1), ще один

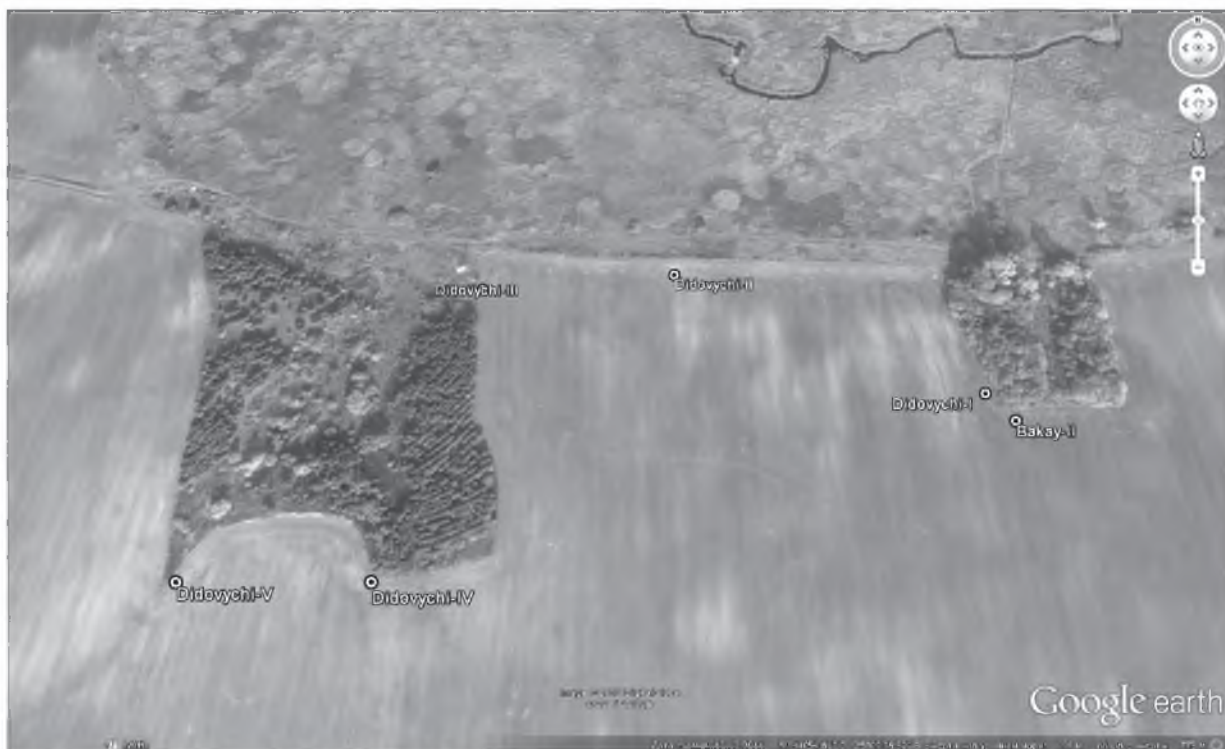
кутовий різець та кінцева скребачка на первинному відщепі з віялоподібним робочим краєм (рис. 90.3).

Поява струменевої паралельної ретуші пов'язується з виникненням металевих (мідних) ретушерів-віджимників, тобто з епохою енеоліту. Ймовірно саме до цієї епохи відноситься фрагмент пластинчастої заготовки, дистальна частина якої вкрита лускатою та паралельною струменевою ретушшю (рис. 90.4).

Окрім вказаних виробів на місцезнаходженні були також виявлені і інші знаряддя, наприклад, перфоратор на вторинному відщепі, пластинчасті заготовки та відщепи з ретушшю, а також преформа біфасіального знаряддя.

В одному екземплярі представлений фрагмент товчачки, виготовлений з рожевого дрібнозернистого мінералу (рис. 90.5). Бічні сторони виробу зашлифовані. Культурно-хронологічна належність знаряддя не встановлена, але можна припускати, що його потрібно відносити від енеоліту до раннього залізного віку.

Фрагментів керамічного ліпного посуду виявлено два екземпляри. Мова йде про два вінця від слабопрофільованих горщиків, один з яких має рустовану зовнішню поверхню та орнаментацию у вигляді округлих вдавлень (рис. 90.6). Ще один горщик із заглаженими сторонами (рис. 90.7). Ці посудини мають певні аналогії серед матеріалів милоградської культури епохи раннього заліза.

1

2

Рис.77. Дідовичі. 1. Місце розташування пам'яток. 2. Вид з заплави Черногузки на місце розташування пам'яток.

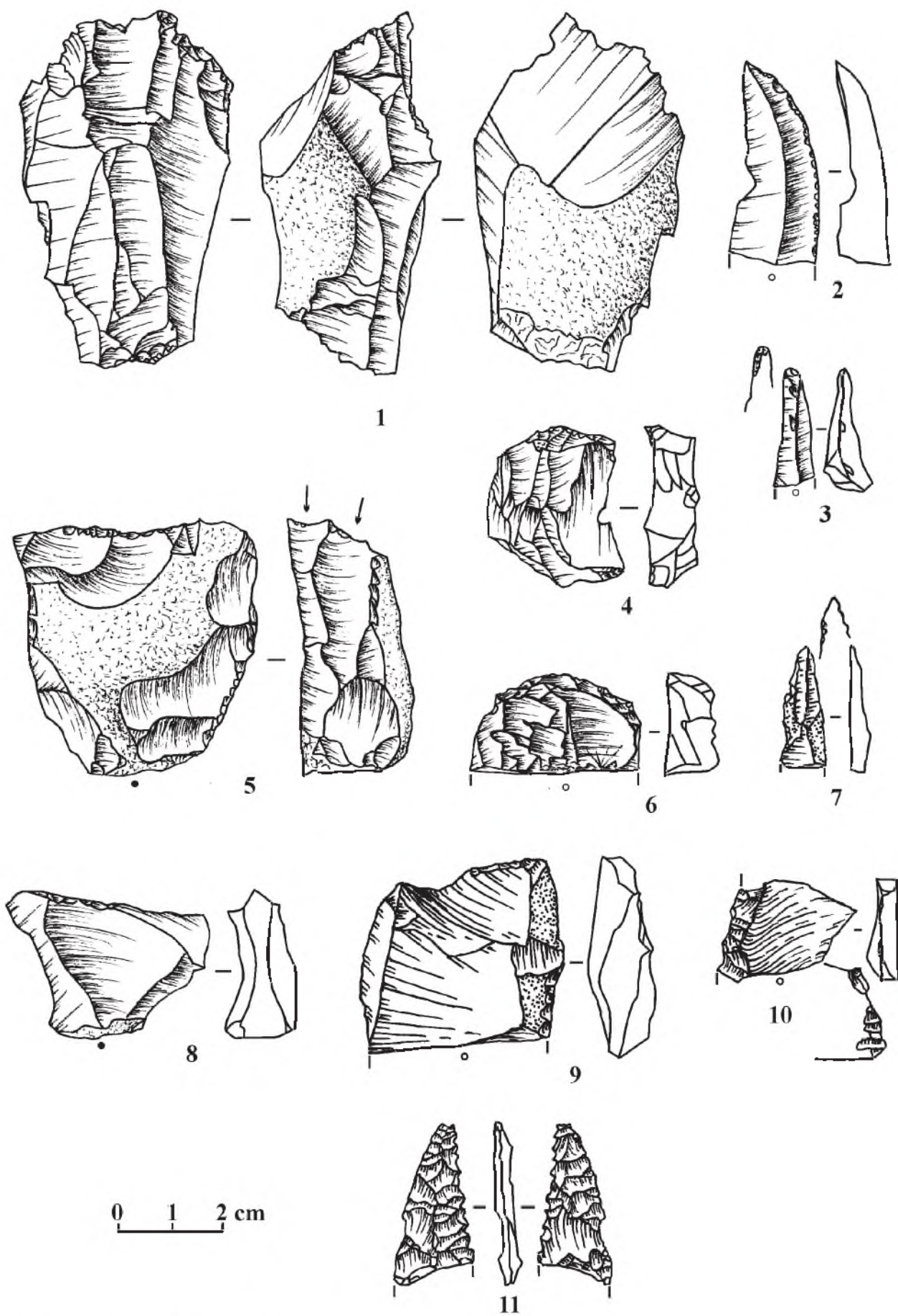

Рис.78. Дідовичі I. Збори з поверхні.

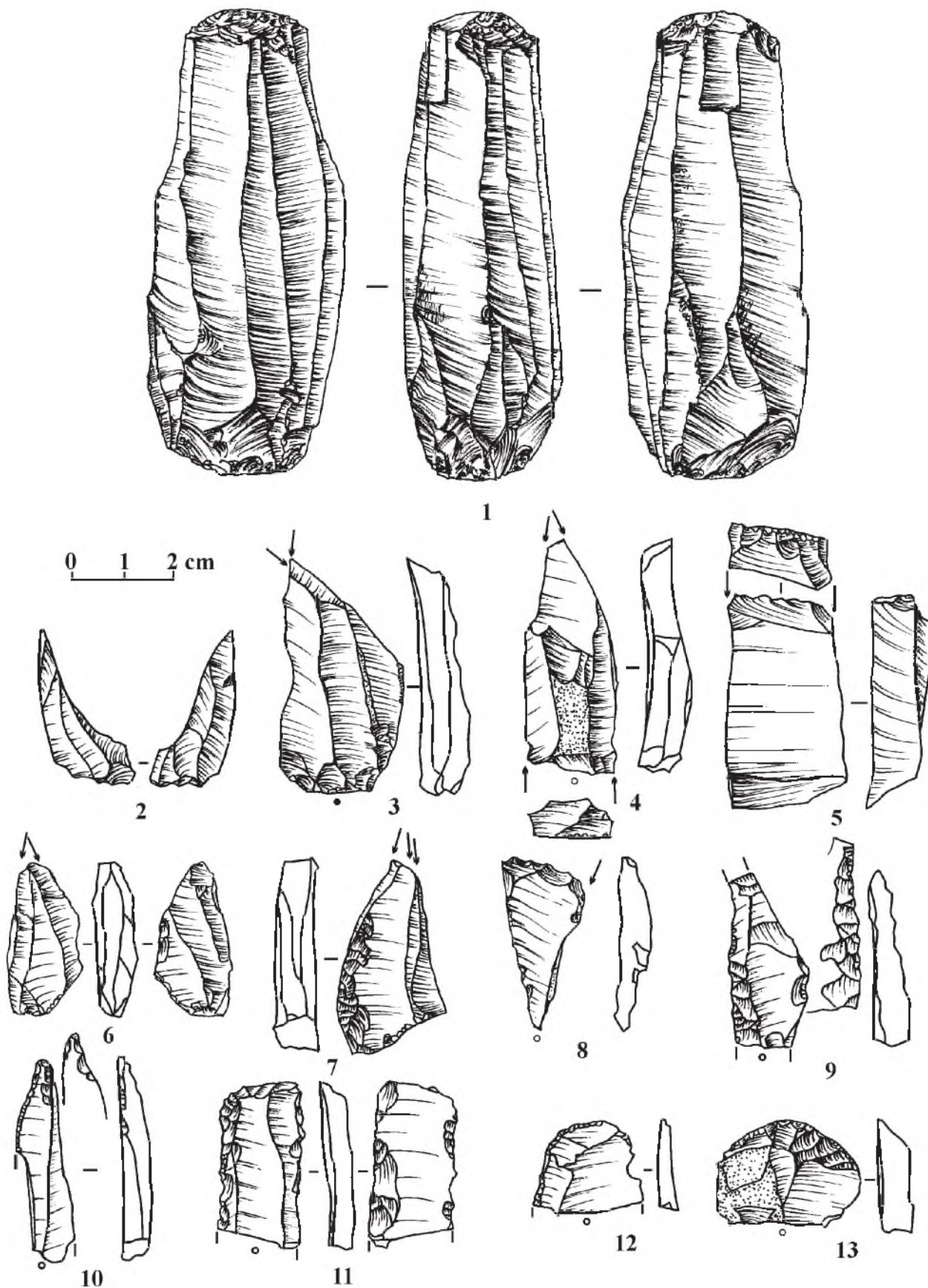

Рис.79. Дідовичі II. Збори з поверхні.

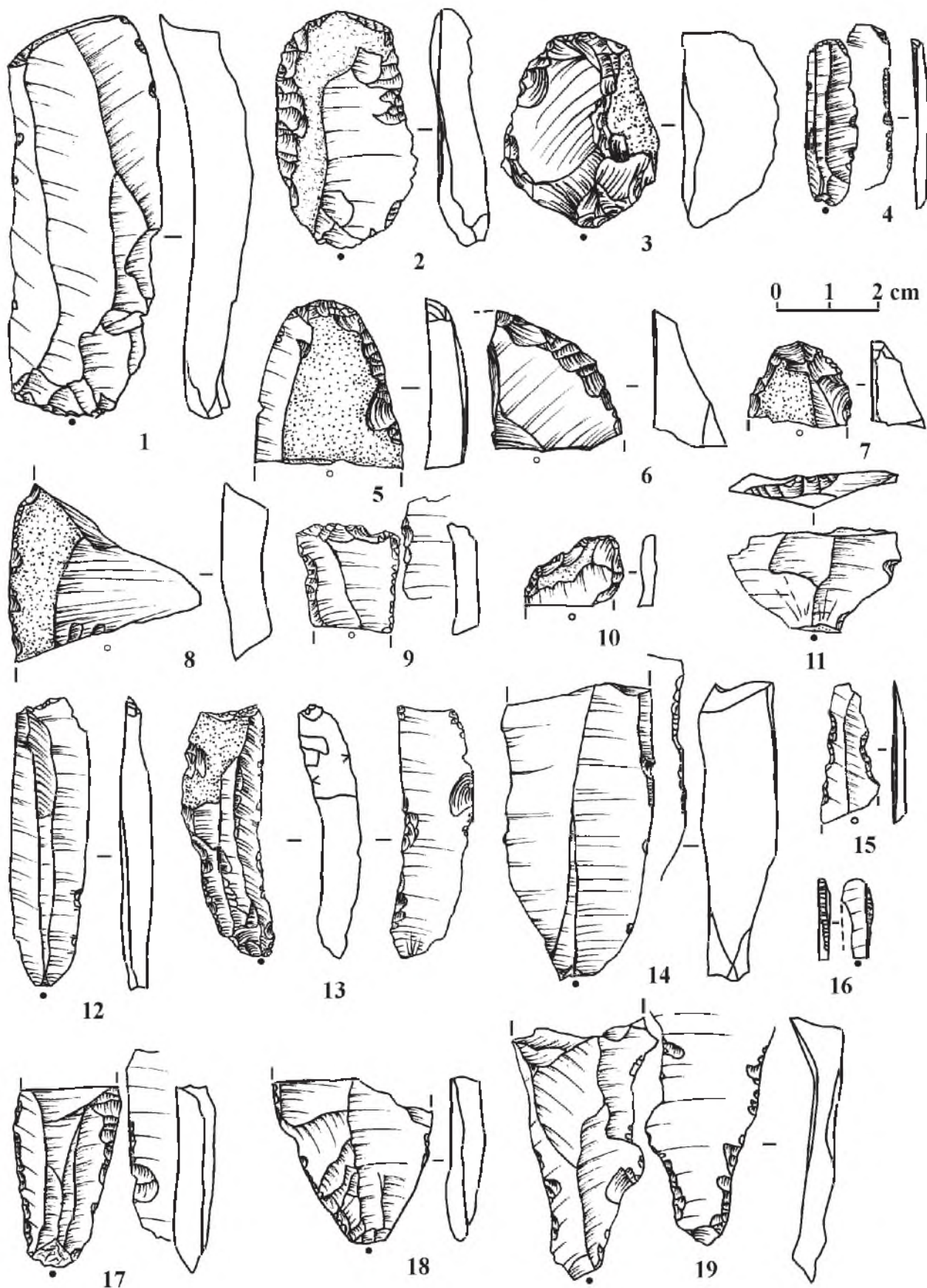

Рис.80. Дідовичі II. Збори з поверхні.

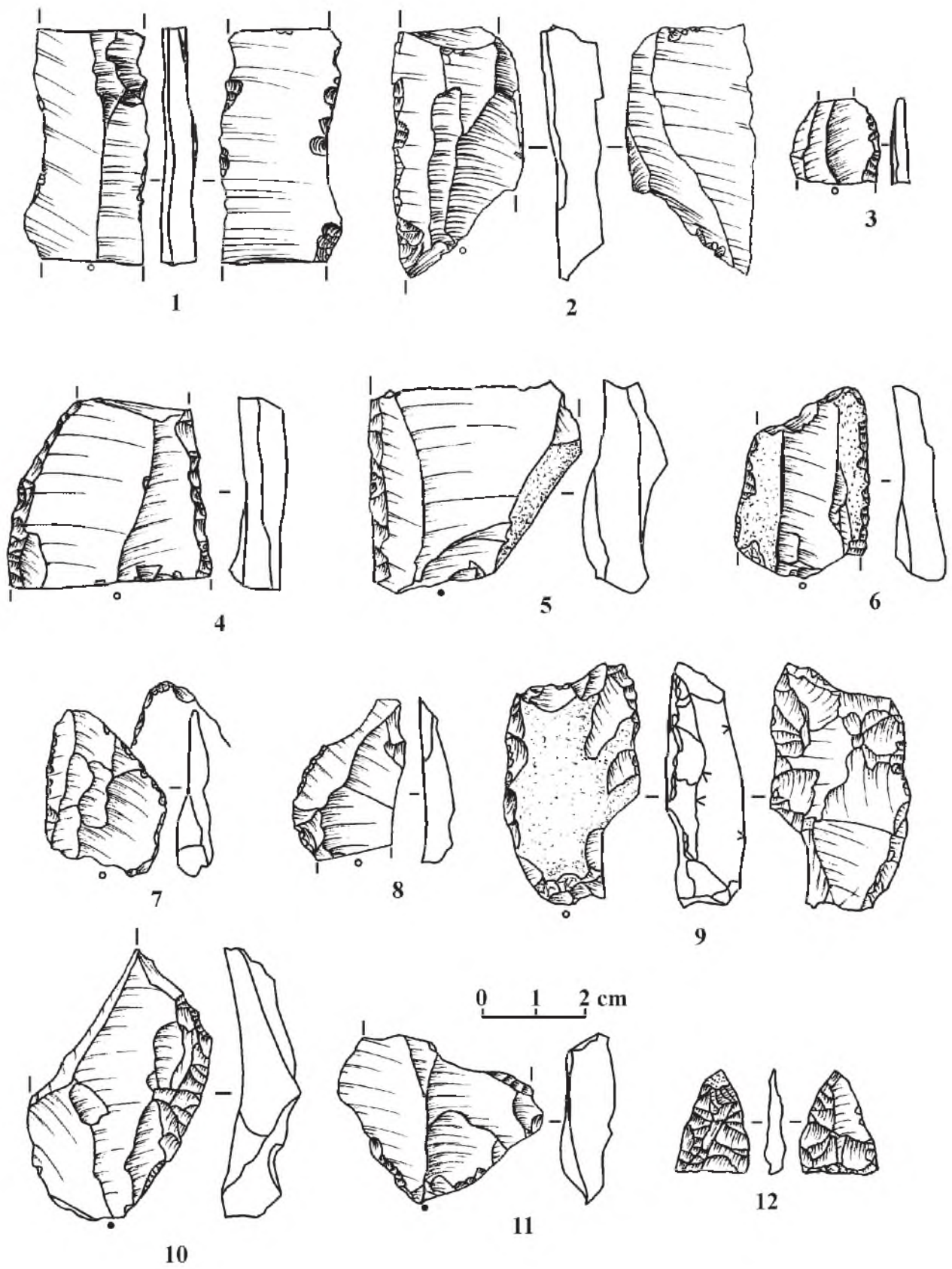

Рис.81. Дідовичі II. Збори з поверхні.

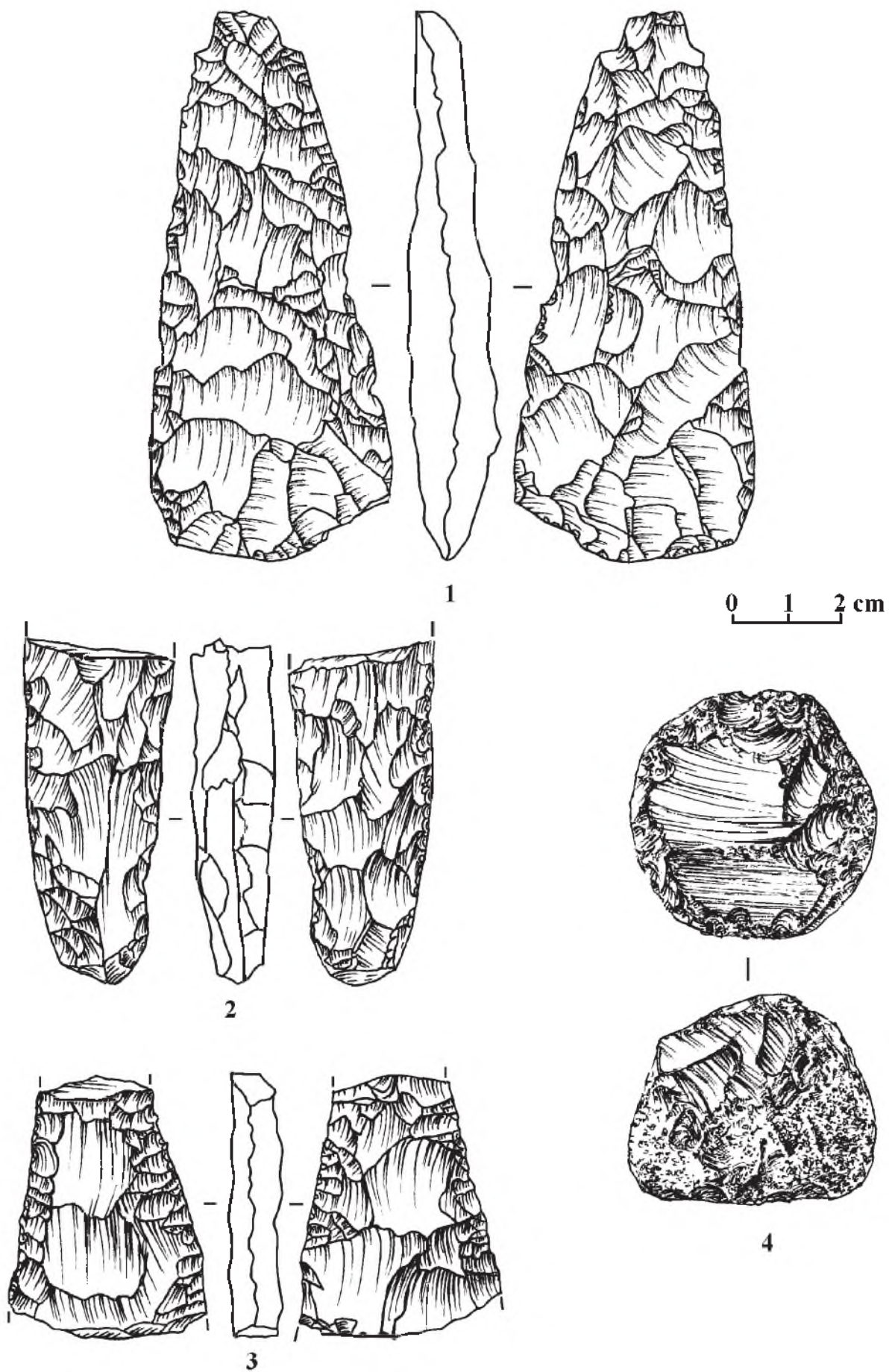

Рис.82. Дідовичі II. Збори з поверхні.

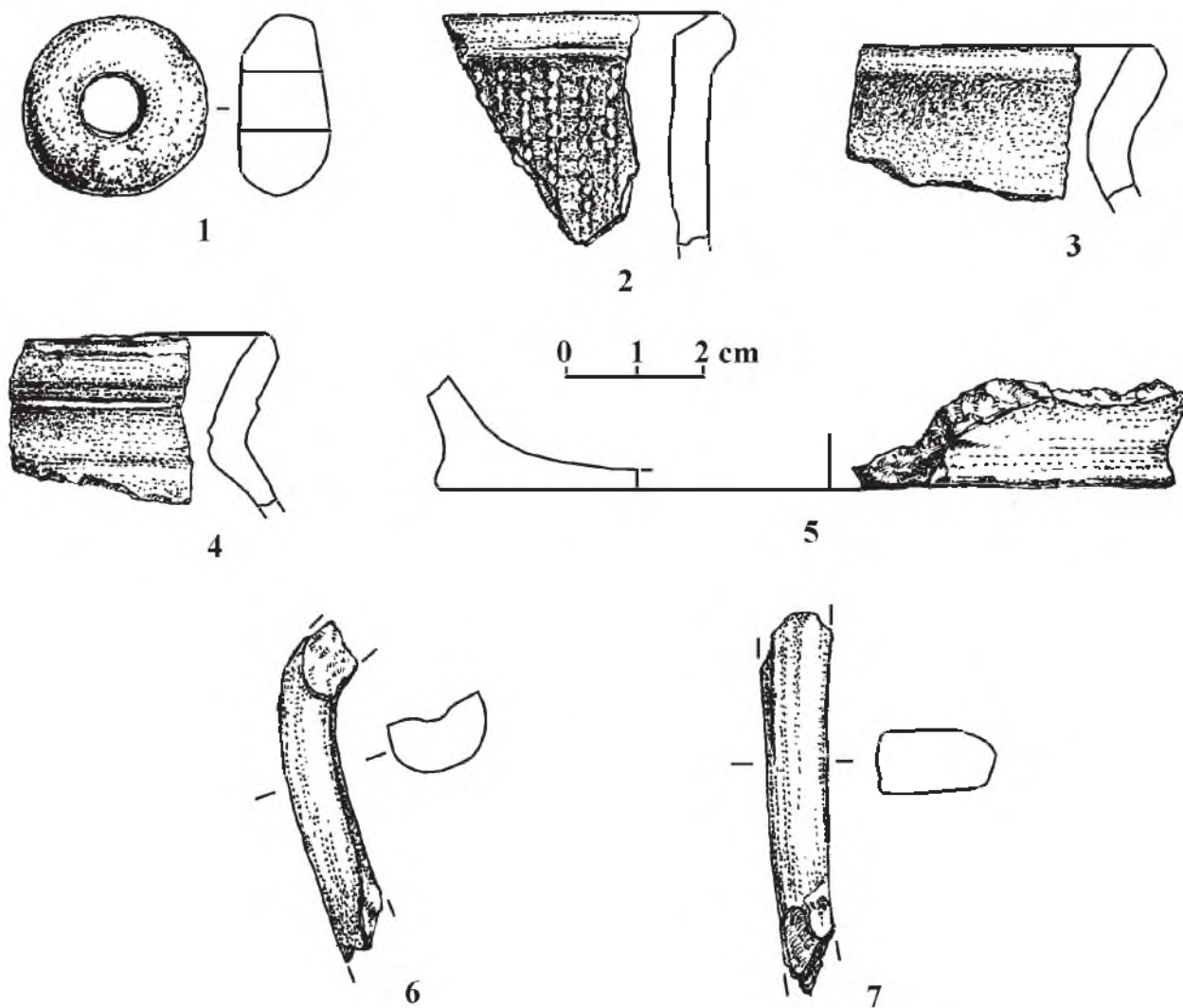
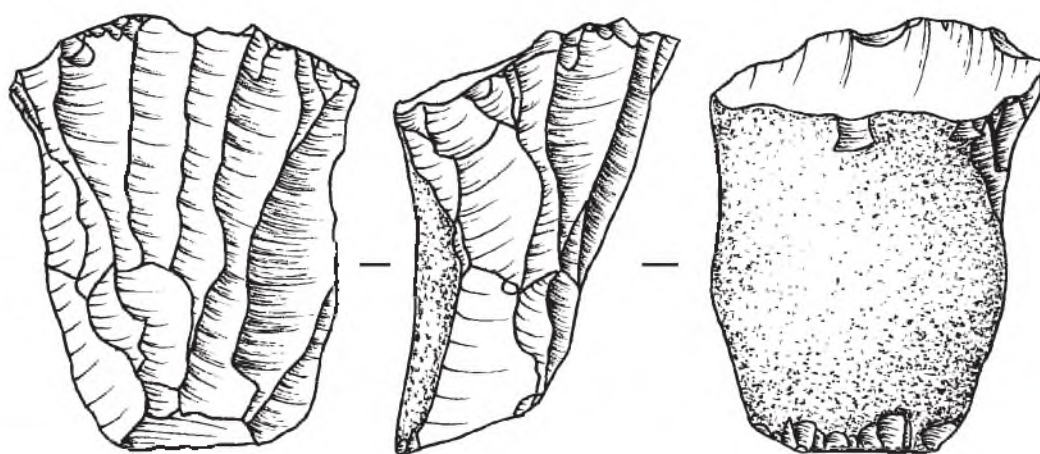
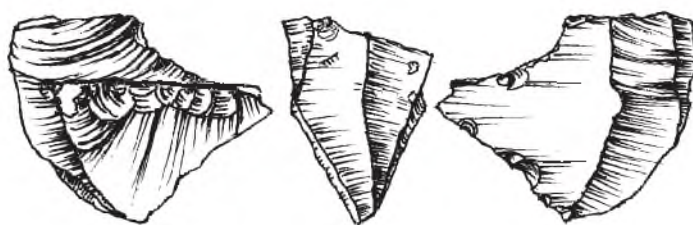

Рис.83. Дідовичі-II-2015. Поверхневі збори. 1-керамічне прясельце; 2-7-фрагменти керамічного посуду.

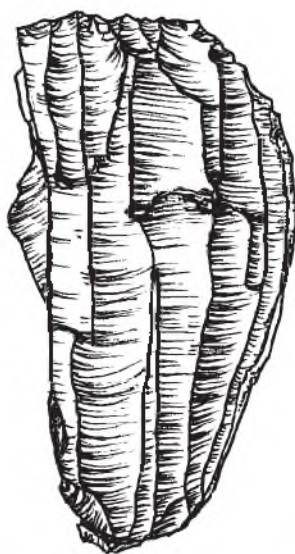

1

2

0 1 2 cm

3

Рис.84. Дідовичі Ш. Збори з поверхні.

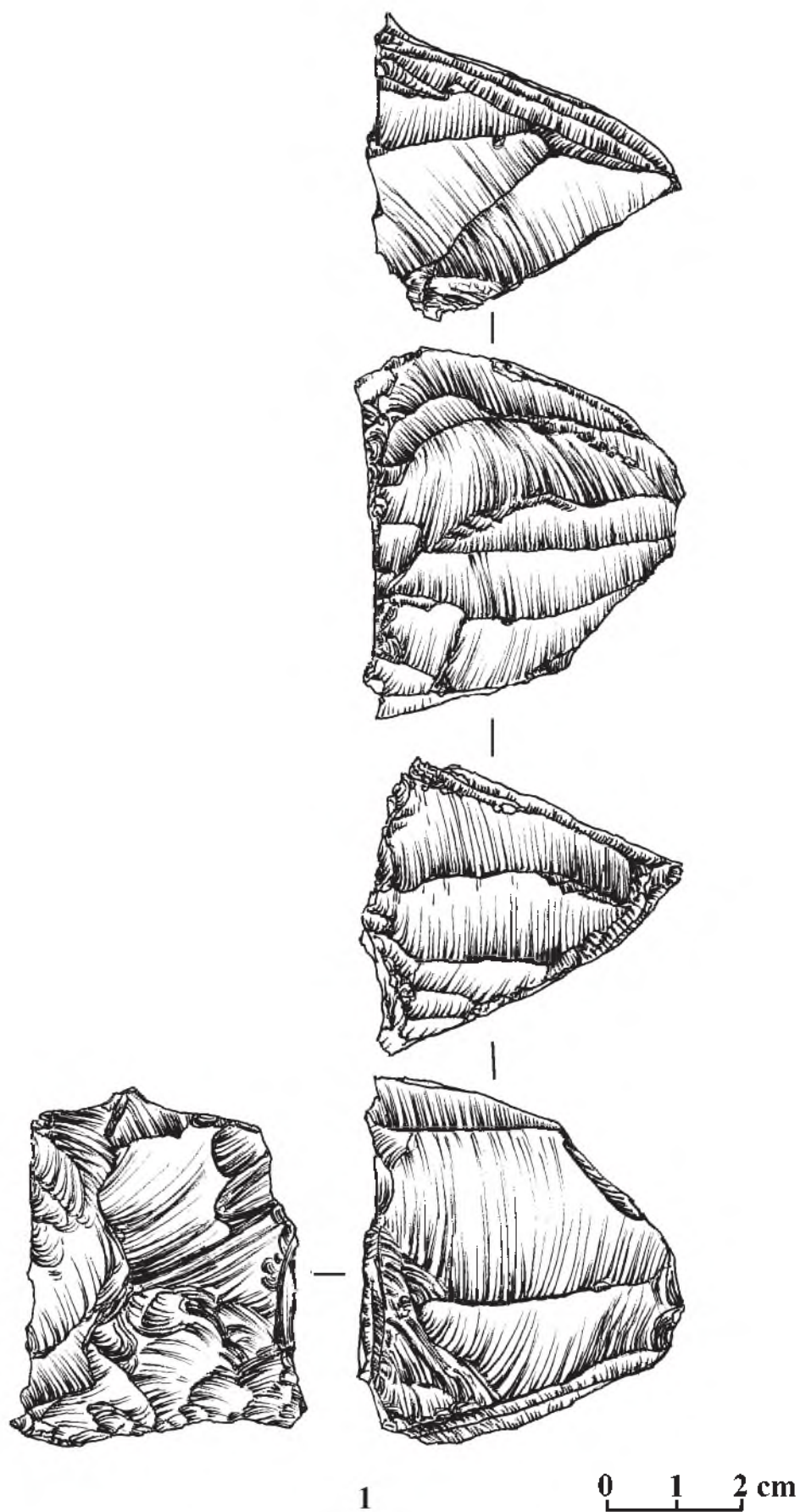

Рис.85. Дідовичі Ш. Збори з поверхні.

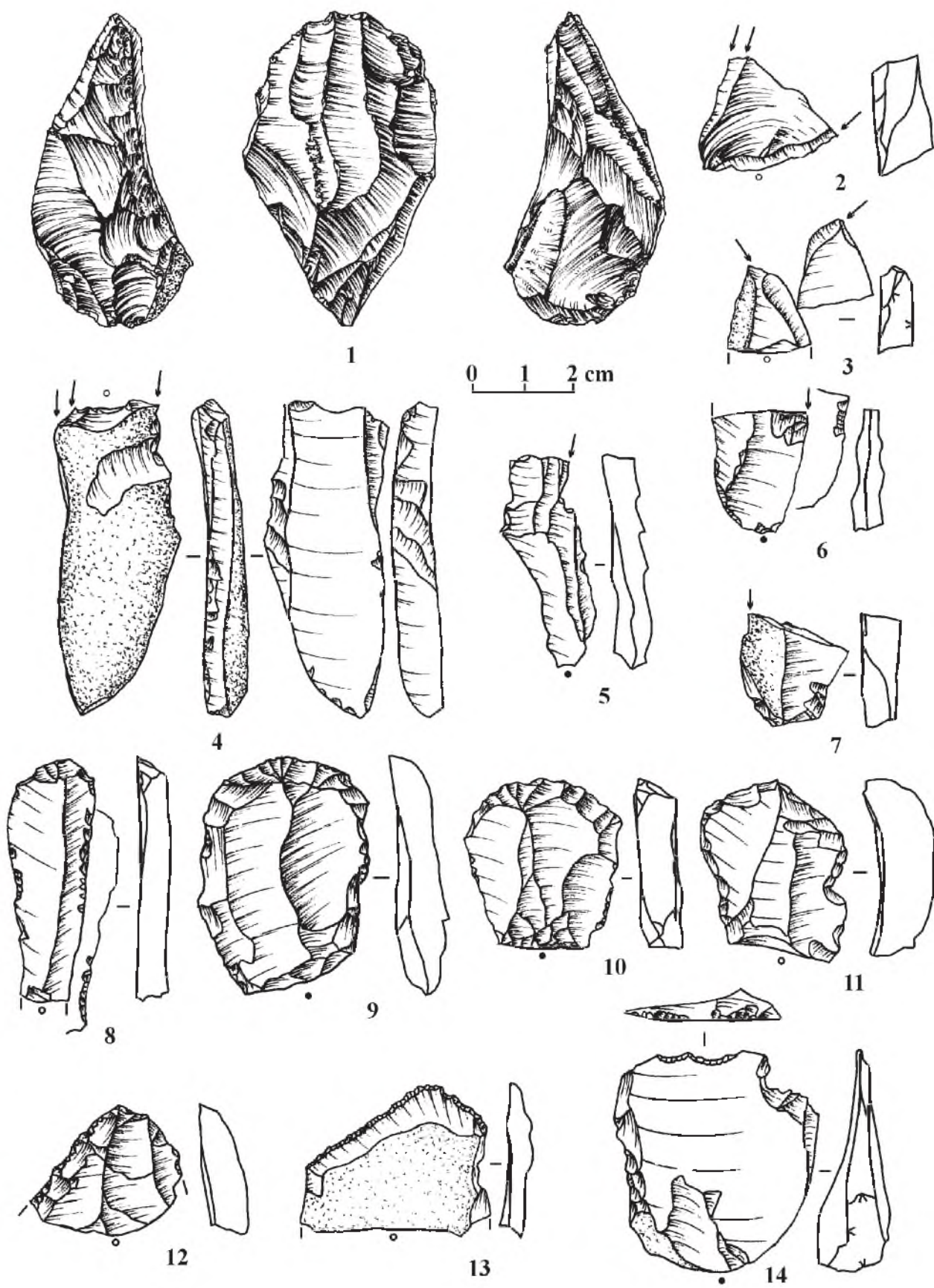

Рис.86. Дідовичі III. Збори з поверхні.

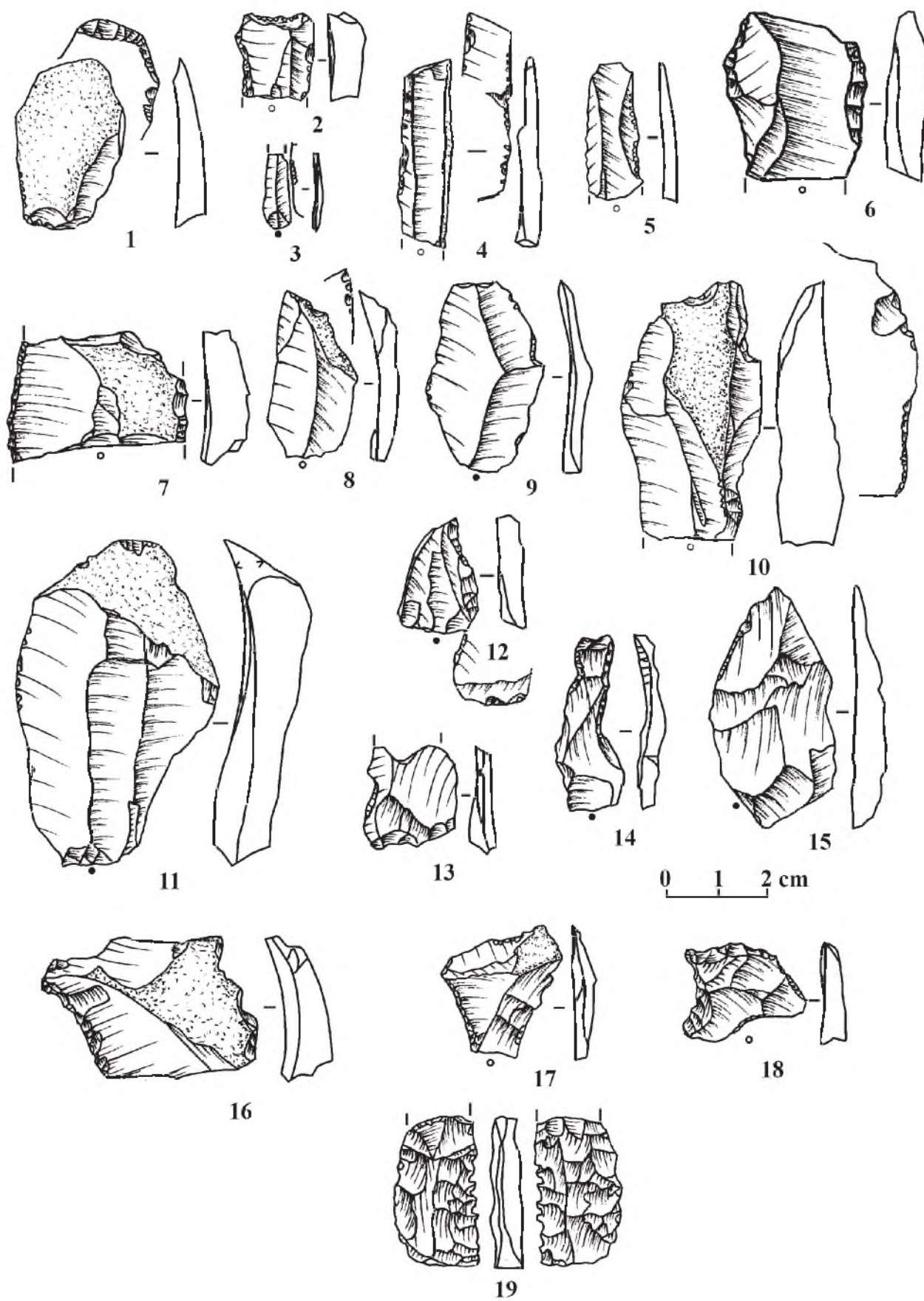
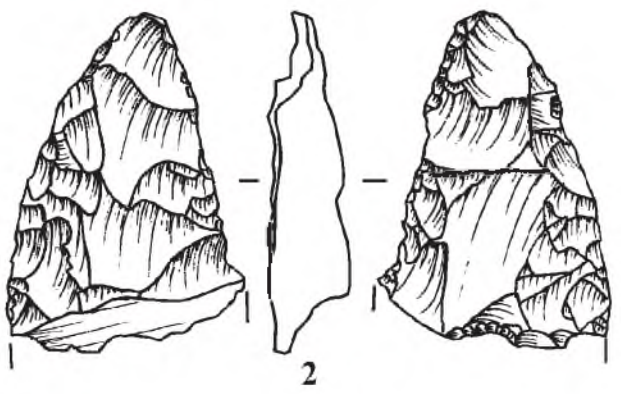
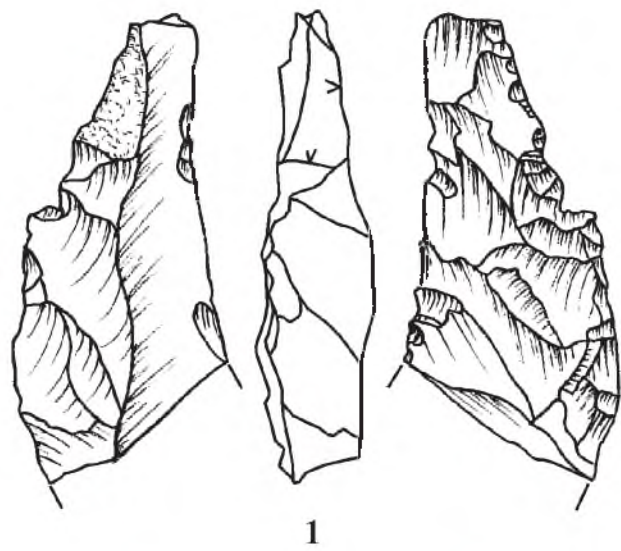

Рис.87. Дідовичі ІІІ. Збори з поверхні.

0 1 2 cm

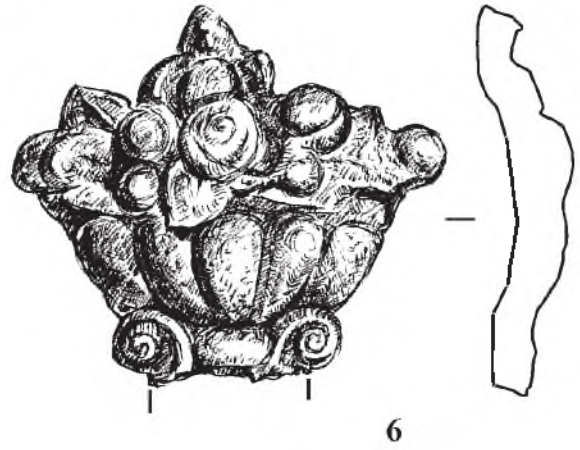
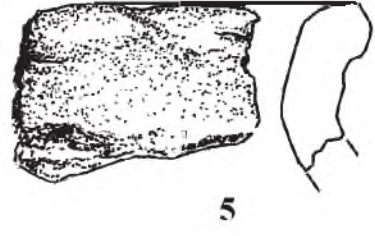
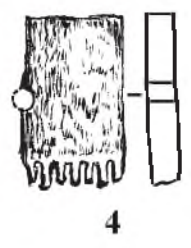
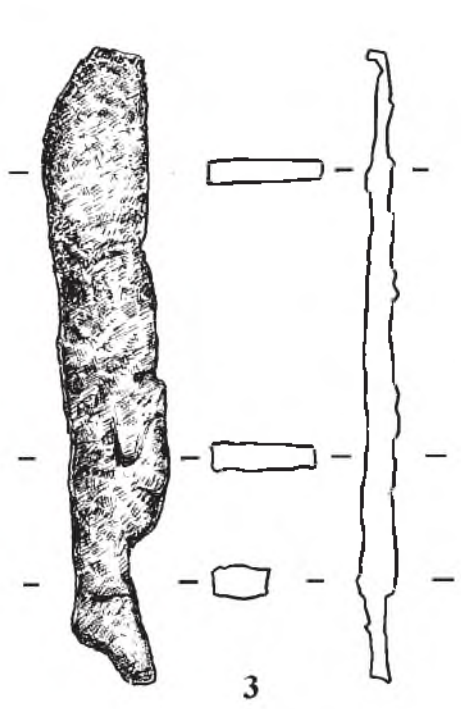

Рис.88. Дідовичі III. Збори з поверхні.

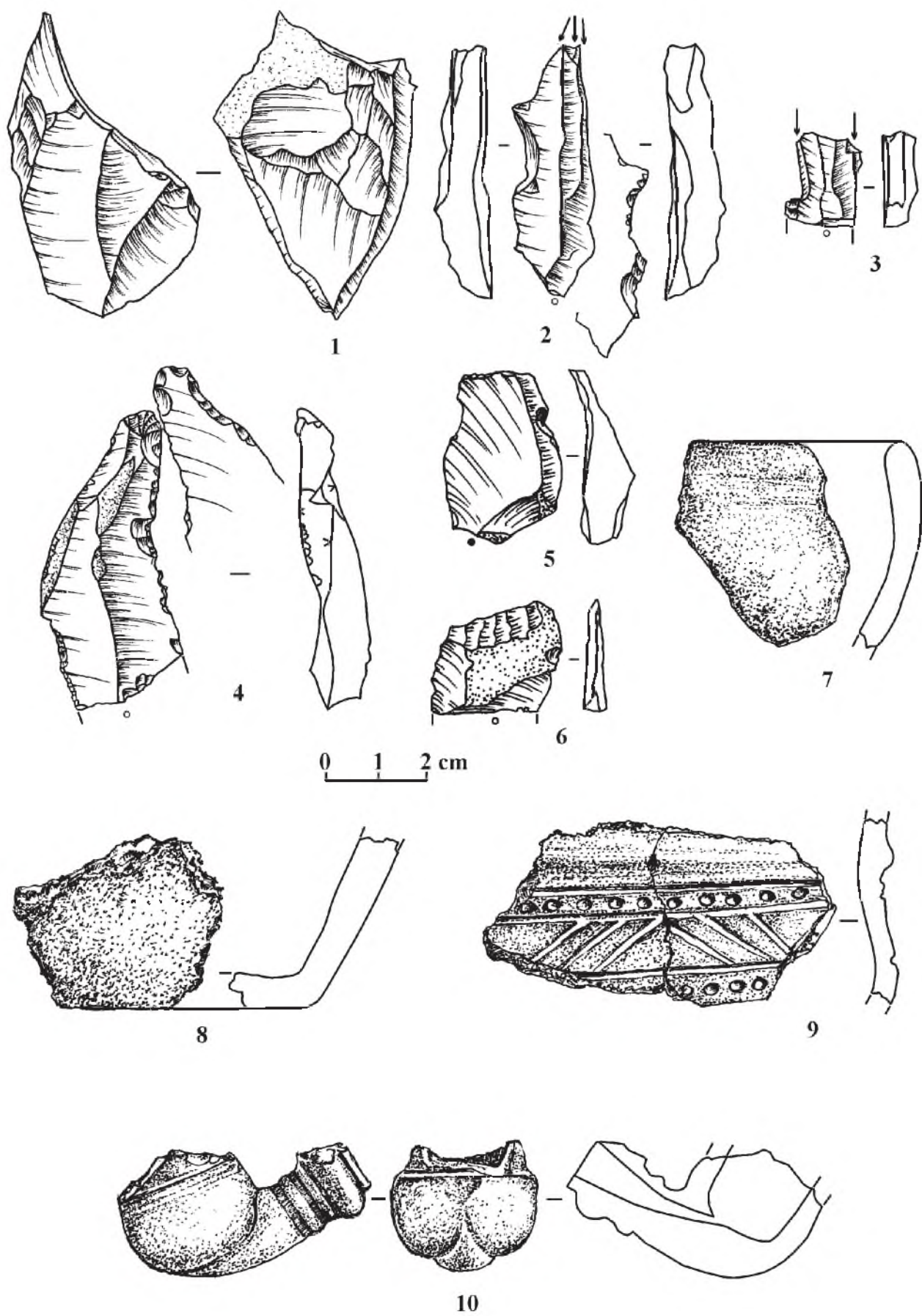
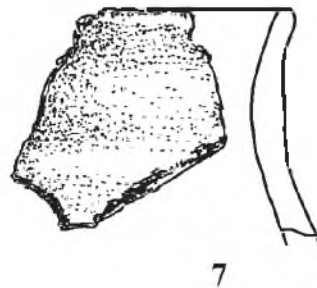
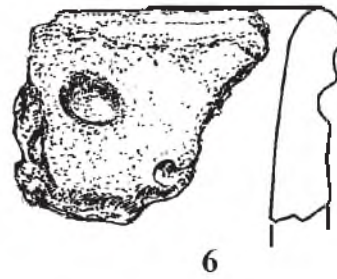
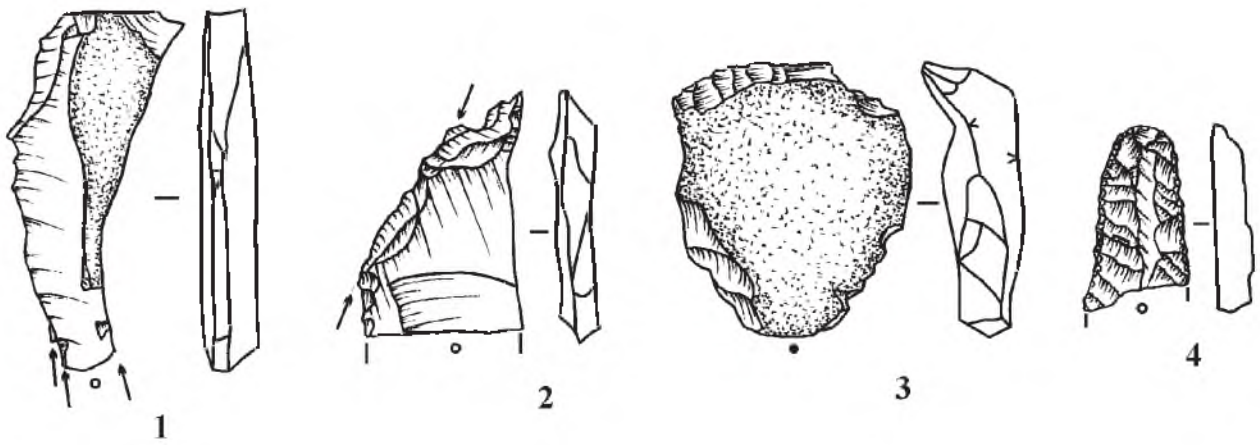

Рис.89. Дідовичі IV. Збори з поверхні.

5

0 1 2 cm

Рис.90. Дідовичі V. Збори з поверхні.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ НА О. ВІКТОРЯНИ.

В заплаві лівого берега р. Черногузка, напроти с. Вікторяни, на відстані близько 700 м на північ від нього, знаходиться однойменний острів. Острів підвищується над заплавою приблизно на 1-2 м, має видовжену з південного заходу на північний схід форму та вузьку частину, що відходить від острова на захід (рис. 91.1,2). На сьогоднішній день поверхня острова добре задернована, місцями переорана та містить велику кількість копанок, які залишені мародерами. У результаті огляду кротовин та лунок копачів, були виявлені фрагменти стінок кружального посуду. Для встановлення наявності/відсутності стратифікованого археологічного поселення та з метою дослідження культурних нашарувань, було вирішено закласти два шурфи.

Шурф №1. Закладений у південно-західній частині острова (рис. 91.1,2), розмірами 1x2 м, орієнтований по сторонах світу (рис. 92.1; фото 90). По бортах шурфу було простежено наступну стратиграфію (рис. 92.2; фото 89):

Шар 1. Орний шар, темно-сірий ґрунт потужністю до 0,32 м;

Шар 2. Лес, стерильний.

З нижньої частини шару 1 в лес впущений об'єкт, видовженої форми, з похилими та стрімкими стінками. Заповнення об'єкту складається з щільного темно-сірого ґрунту. Об'єкт не досліджувався і знахідки в ньому не виявлені.

Археологічні матеріали. Всі знахідки були виявлені у шарі 1, особливо вони концентрувалися ближче до нижньої частини. Загалом знайдено 19 артефактів, які представлені виключно фрагментами кружального посуду, який можливо датується періодом XIV-XV ст. Для даного періоду характерними є пласкодонні сіро- та темно-сіроглиняні слабопрофільовані горщики з плавно відхиленими назовні вінцями (рис. 92.3,4,10,11) та посудини зі складнопрофільованими вінцями (рис. 92.5,6,7). У одному екземплярі представлена округла у перетині ручка посудини (рис. 92.9)

та фрагмент вінця кружальної посудини, орнаментований по краю пальцевими защипами (рис. 91.8).

Шурф №2. Закладений у північно-східній частині острова, на добре задерновані та порослій трав'янистою рослинністю денній поверхні (рис. 91.1,2; фото 91). Огляд території навколо шурфу, дозволив виявити знахідки, які датуються часами від мезоліту до сучасності. Серед знахідок слід назвати кінцеву скребачку на пластинчастій заготовці (рис. 93.3), фрагменти ліпного посуду епохи бронзи та середньовіччя тощо.

Шурф розмірами 1x2 м орієнтований по сторонах світу (рис. 93.1). По бортах шурфу простежено наступну стратиграфію (рис. 93.2):

Шар 1. Орний шар, пухкий темно-сірий ґрунт потужністю до 0,23 м;

Шар 2. Темно-коричневий щільний гумусований ґрунт потужністю до 0,21 м;

Шар 3. Лес.

В південно-східній частині шурфу простежений об'єкт, в заповненні якого щільний темно-сірий ґрунт. Об'єкт впущений з нижньої частини шару 2 в лес на глибину до 0,23 м. В плані об'єкт має заокруглену форму, стінки похилі.

Археологічні матеріали. У шарі 1 виявлено 10 артефактів, серед яких фрагмент стінки ліпної посудини малицької культури епохи енеоліту, орнаментованої відбитками здвоєного штамп (рис. 93.7) та медіальна частина пластини з паралельною дорсальною ретушю по краю (рис. 93.8), яка також може відноситися до епохи енеоліту. Ймовірно, з XIV-XV сторіччям пов'язуються слабопрофільована банка (рис. 93.4,5,6) фрагменти посуду із наліпними пружками, розділені пальцевими вдавленнями.

У шарі 2 знахідки також різночасові. До епохи неоліту-енеоліту слід відносити фрагмент кінцевобічної скребачки на вторинному відщепі (рис. 93.13) та пластину з субпаралельною огранкою дорсальної поверхні. До межановицької культури епохи

ранньої бронзи відноситься фрагмент стінки ліпної бежевоглиняної посудини, орнаментованої вертикальними відбитками шнурового штампугу (рис. 93.12) та, скоріше за все, фрагмент ліпного горщика із заглаженими сторонами (рис. 93.11). З епохою середньовіччя пов'язуються фрагменти кружального сіроглиняного посуду, вінця якого мають потовщення та наліпи, розділені пальцевими вдавленнями (рис. 93.9,10).

Таким чином, можна припускати, що місцезнаходження має досить тривалу історію, яка розпочалася ще в період мезоліту-неоліту та завершилася в XVIII-XIX ст. При цьому, найбільш виразними періодами, судячи з кількості знахідок, були рання бронза та XIV-XV сторіччя. В цілому, як здається, дане місцезнаходження є перспективним з огляду проведення комплексних археологічних досліджень.

1

2

Рис.91. Вікторяни. План розташування шурфів.

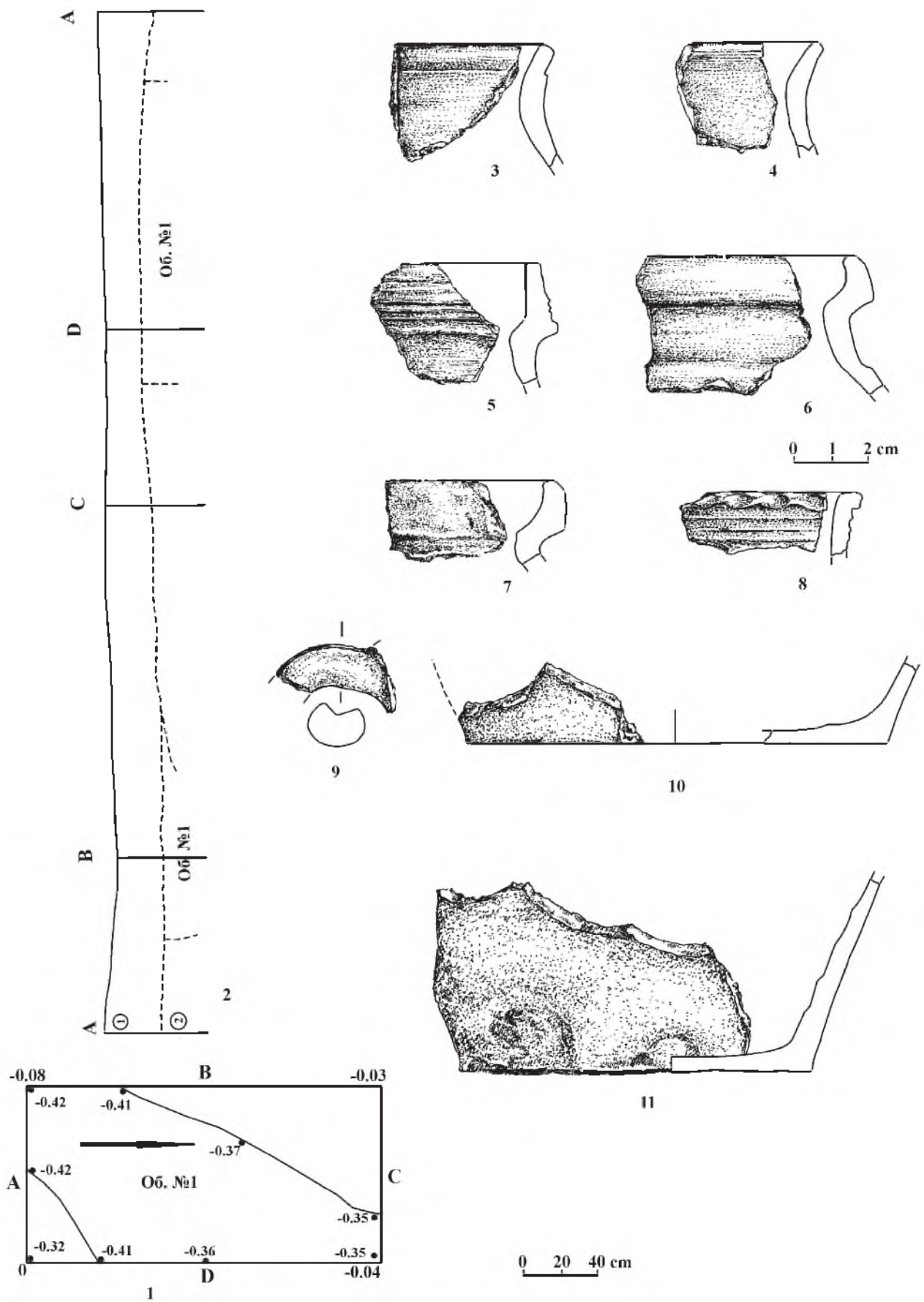

Рис.92. Вікторіяни. Шурф 1. Матеріали шару 1.

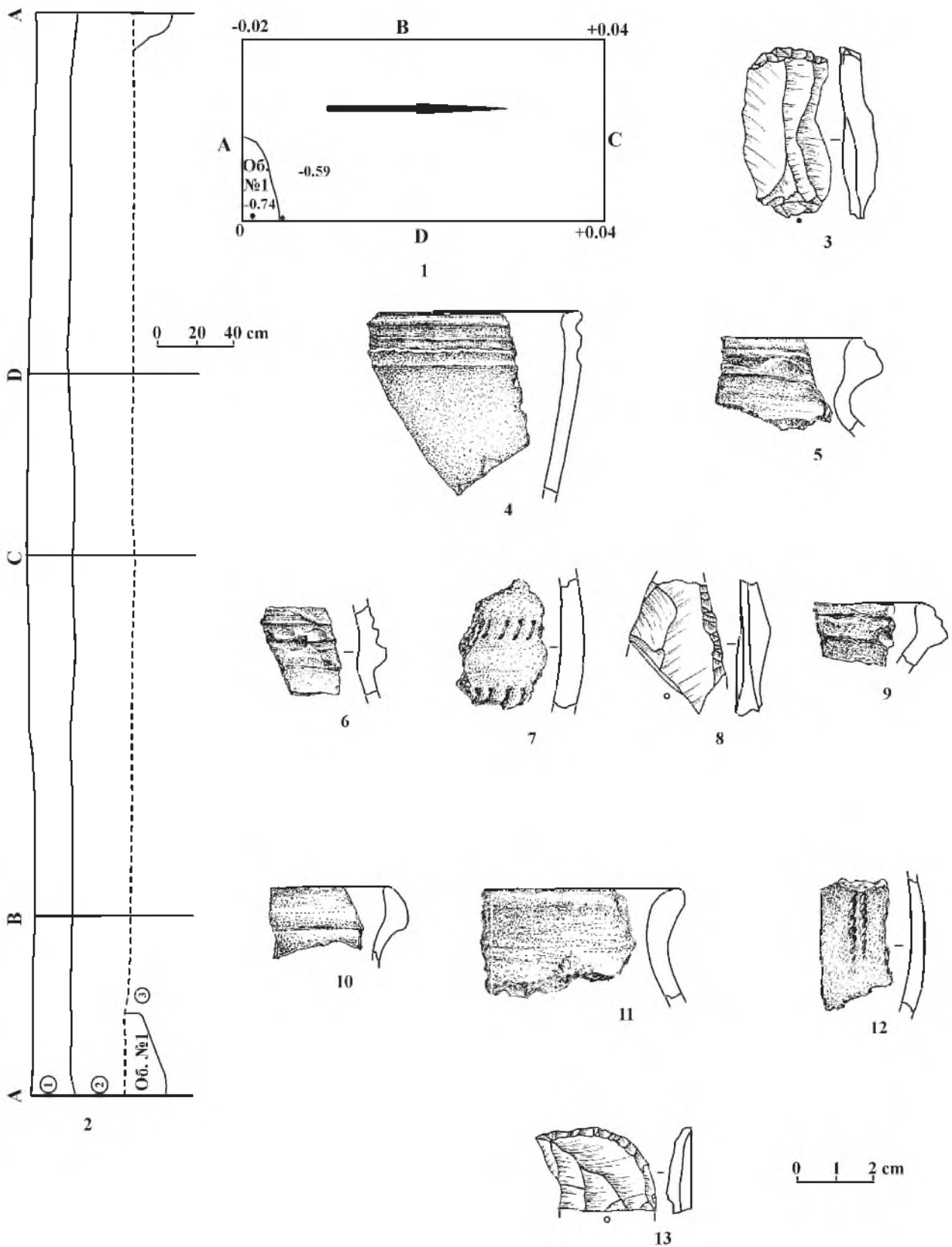

Рис.93. Вікторія. Шурф 2.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ НА ОСТРОВІ КОЛЯДКА.

Одним з об'єктів дослідження був острів Колядка, який розташовується в 930 м на північний схід від північної околиці с. Ратнів. Острів Колядка приурочений до заплави лівого берега р. Черногузка, має підовальну форму, видовжену по лінії північний захід-південний схід (рис. 94.1). Приблизно в 200 м на схід від нього розташовується острів Ратнівський, який здіймається над рівнем заплави на 3-3,5 м. Розмір острова приблизно 485х270 м. Огляд площі острова не дав жодних результатів, можливо, через те, що денна поверхня добре задернована і вплив процесу біотурбації мінімальний. В 360 м на південний схід від острова Колядка розташовується ще один острів, який нами не досліджувався.

Поверхня острова Колядка на сьогоднішній день інтенсивно розорується та засаджується сільськогосподарськими культурами. Це стосується переважно південно-західної частини острова (фото 94). Східна частина, яка відділена від західної ґрунтовою дорогою, добре задернована та вкрита трав'янистою рослинністю. В цій частині острова, напроти острова Ратнівського був закладений *шурф №1* (рис. 94.2). Шурф, розмірами 1х2 м, орієнтований по сторонах світу (рис. 95.2; фото 92). Максимальна глибина шурфу до 0,95 м. По бортах шурфу простежено наступну стратиграфію (рис. 95.1; фото 93):

Шар 1. Дерновий шар, темно-сірий щільний ґрунт, вкритий трав'янистою рослинністю. Потужність шару до 0,08 м;

Шар 2. Щільний сірий гумусований ґрунт, потужністю до 0,25 м, насичений будівельним сміттям XX ст.;

Шар 3. Ґрунт луговий, темно-сірий, пухкий, потужністю до 0,25 м, насичений матеріалами епохи бронзи;

Шар 4. Суглинок коричневий, гумусований, потужністю до 0,20 м;

Шар 5. Лес світло-жовтий;

Шар 5a. лінза лесу в ямі №1.

З нижньої частини шару 4 у лес впушено два об'єкти. Об'єкт №1, простежений у південно-західній частині шурфу, у плані округлої форми, має вертикальні стінки. Верхня частина котловану об'єкту перекривається лінзою лесу потужністю до 0,1 м. Об'єкт не досліджувався, простежений лише на глибину до 0,25 м.

Об'єкт №2, знаходиться у північно-східній частині шурфу і також у плані має заокруглені стінки. Об'єкт простежений на глибину до 0,08 м і не досліджувався з метою збереження для майбутніх досліджень.

Археологічні матеріали. Загальна кількість знахідок, виявлених в результаті шурфування, становить 62 одиниці, з яких лише 11 мають наукову цінність. Найбільша кількість артефактів пов'язується з шаром 3 – загалом 57 одиниць, з яких більшість це кістки тварин, фрагменти стінок неорнаментованого посуду епохи бронзи і середньовіччя та обмазка. Серед найбільш значимих знахідок слід звернути увагу на фрагмент вінця ліпної посудини межановицької культури з горизонтальними відбитками шнурового штамп (рис. 95.3), а також уламок посудини, ймовірно енеолітичного часу, з рельєфним виступом на поверхні (рис. 95.4). З епохою енеоліту-бронзи можна також пов'язувати абразив з дрібнозернистого піщаника підчотирикутної форми (рис. 95.6). Ще одна знахідка відноситься до слов'яно-руського періоду - вінце ранньокружального горщика (рис. 95.5).

З об'єктом №1 пов'язується лише 5 артефактів, серед яких кременевий уламок та відщеп, медіальна частина кременевої пластини з паралельною та субпаралельною напівкрутою дорсальною ретушкою (рис. 95.7) та два фрагменти ліпного посуду межановицької культури.

Загалом, можна зробити висновок про те, що найдавнішими об'єктами в місці, де був закладений шурф, являються ями межановицької культури.

Шурф №2. Був закладений у крайній південній частині острова (рис. 95.1,2), приблизно у 186 метрах на південний захід від шурфу №1. Ділянка у цій частині острова положисто спускається в заплаву. Площа навколо шурфу розорана і тому навколо шурфу було зібрано представницьку колекцію артефактів про що мова нижче. Шурф, розмірами 1x2 м. орієнтований по сторонах світу (рис. 96.2; фото 95). По бортах шурфу простежено наступну стратиграфію (рис. 96.1; фото 96,97):

Шар 1. Орний шар. Пухкий гумусований ґрунт потужністю до 0,28 м;

Шар 2. Лес.

У північно-західній частині шурфу було зафіксовано та частково досліджено яму межановицької культури епохи ранньої бронзи. За своїми конструктивними особливостями, дана яма нагадує об'єкт №59 тієї ж культури, досліджений на багат шаровому поселенні Ратнів-II. Тобто вузький округлий отвір, вузька центральна частина та максимальне розширення ближче до дна.

У плані об'єкт має заокруглену форму. В межах котловану об'єкту зафіксовано наступну стратиграфію:

Шар А. Сірий відносно щільний гумусований ґрунт з вкрапленнями часточок лесу. Потужність шару до 0,22 м;

Шар В. Ґрунт сірий гумусований потужністю до 0,28 м;

Шар С. Ґрунт темно-коричневий гумусований потужністю до 0,30 м;

Шар D. Ґрунт гумусований чорний, пухкий, потужністю до 0,15 м;

Шар E. Ґрунт коричневий гумусований з включеннями попелу та деревного вугілля. Потужність шару до 0,27 м;

Шар F. Ґрунт сірий гумусований з включеннями крихти лесу та вапнякових конкрецій, простежено на глибину до 0,08 м.

Простежено також руйнацію стінок об'єкту, яка визначається за лінзами лесу. Оскільки розміри шурфу не дозволяли провести більш масштабні дослідження об'єкту, було прийнято рішення про їх припинення.

Археологічні матеріали відбиралися за шарами накопичення у межах об'єкту межановицької культури. Загалом їх було виявлено 107 одиниць, з яких лише 46 одиниць мають наукову цінність. Розглянемо пошарово матеріали:

Шар В. Виявлено 54 артефакти. Серед яких 39 це здебільшого фрагменти стінок ліпного посуду межановицької культури та два фрагменти стінок слов'яно-руського кружального посуду. До найбільш значимих віднесено кременеві уламки, відщепи та фрагменти пластинчастих заготовок, фрагмент стінки посудини вельбарської культури, орнаментованої вдавленнями, вінце посудини межановицької культури та кінцеву скребачку з опуклим лезом на краю пластинчастої заготовки (рис. 96.3).

Шар С. Виявлено 40 артефактів, з яких – 17 це неорнаментовані стінки ліпного посуду межановицької культури. Інші 23 знахідки також здебільшого відносяться до межановицької культури і серед них слід назвати фрагмент вінця ліпної слабопрофільованої посудини (рис. 96.5), фрагменти ліпного посуду цієї ж культури, в тому числі й орнаментовані горизонтальними відбитками шнурового штамп (рис. 96.7) та відбитками стулкою моллюску (?) (рис. 96.8). До інших знахідок відносяться кременеві пластинки, відщепи, кінцева скребачка на масивному реберчастому сколі (рис. 96.6).

Шар E. У даному шарі виявлено 8 артефактів. Більшість знахідок відноситься до межановицької культури і представлені фрагментами керамічного посуду, у тісті якого містяться домішки блискучого мінералу. Серед інших артефактів пластина, відщепи та фрагмент стінки ліпної посудини, орнаментованої прокресленою «ялинкою» (рис. 96.9). Ймовірно, що даний фрагмент слід пов'язувати з тшинецько-комарівською культурою епохи бронзи.

Таким чином, як показують дослідження об'єкту в шурфі №2, він був створений представниками межановицької культури епохи ранньої бронзи.

У південній частині острова був зібраний підйомний матеріал, кількість якого сягає 230

одиниць. Цікаво відзначити, що більшість знахідок, які відносяться до епохи каменю та доби бронзи, поширювалися ближче до краю острова. Трішки вище на північ превалують матеріали епохи середньовіччя, серед яких багато фрагментів давньоруського ранньокружального посуду. У цілому, весь комплекс артефактів можна поділити на декілька хронологічних груп (за найбільш показовими знахідками) – неоліт, енеоліт, доба бронзи, РЗВ, пізньоримський час, слов'яно-руський час, XIV-XV століття та сучасність.

У керамічному комплексі найдавнішою знахідкою слід вважати фрагмент вінця ліпної посудини із заглаженими сторонами в тісті якого містяться домішки блискучого мінералу (рис. 97.3). Ця посудина нагадує кераміку волино-люблінської культури епохи енеоліту. З ранньою бронзою пов'язується лише два фрагменти вінця. Масово представлений посуд лужицької та милоградської культур епохи раннього заліза, орнаментований наскрізними проколами та «перлінками» під вінцями (рис. 97.6,7,8,12) або підтрикутними відбитками (рис. 97.4). В колекції представлені горщики, банки та миски з ретельно, майже до блиску, заглаженими стінками (рис. 97.10,11,14,15). У одному екземплярі представлено вінце посудини лужицької культури з нігтевими вдавненнями по краю (рис. 97.13).

Поморсько-кльошова культура представлена двома фрагментами ліпного посуду, один з яких це вінце чорнолощеної посудини з горизонтально прокресленими лініями (рис. 97.2), а ще один фрагмент стінки посудини орнаментованої косими хрестами (рис. 97.5). Фрагмент округлого наліпу також слід відносити до епохи раннього заліза (рис. 97.1).

Пізньоримський час представлений лише фрагментом керамічного друшляку (рис. 97.9).

Слов'яно-руська доба представлена найбільшою кількістю фрагментів керамічного посуду, в тому числі й орнаментованого (рис. 97.16-22). Даний комплекс слід поділяти мінімум на два хронологічні періоди, один з яких,

ранньокружальний, характеризується більш крихкою структурою стінок та орнаментациєю прокресленими хвилястими лініями. Окрім цього, форма вінців ранньокружального часу суттєво відрізняється від більш пізнього посуду.

Найбільш цікавими виробами з каменю слід назвати фрагмент абразива з дрібнозернистого піщаника підпрямокутної форми (рис. 97.23) та відбійник-молот кулястої форми, виготовлений з кварциту (рис. 97.24).

Крем'яний комплекс численний і тому нижче будуть наведена інформація лише про вироби з вторинною обробкою, серед яких можна ідентифікувати речі неолітичного походження. До таких ми відносимо скол *overpassed* (рис. 98.1), серію кутових та бічних різців на фрагментах пластинчастих заготовок (рис. 98.2-7), перфоратори (рис. 98.8,9,11) та пластинчасті заготовки і їх частини з ретушшю (рис. 98.17,18).

До хронологічно невизначених відносяться відщепи з ретушшю (рис. 98.12,16,22), скобель на вторинному відщепі (рис. 98.19), кінцевобічна скребачка на первинному відщепі (рис. 98.13) та проколка на відщепі (рис. 98.15). Рання та середня бронза характеризуються виробами з напівкрутою паралельною ретушшю по краях (рис. 98.14) та типовими знаряддями з біфасіальною пласкою ретушшю, серед яких – наконечник з виімкою в основі (рис. 98.23) та спис (рис. 97.26). Інші вироби з біфасіальною ретушшю представлені фрагментарно і тому їх визначення ускладнюється (рис. 98.20,21,24). Ще одне знаряддя, листоподібне вістря (?) з біфасіальною ретушшю по краях, що не заходить на центр виробу також складно ідентифікувати (рис. 98.25).

Таким чином, як можна побачити з наведених матеріалів, які походять з шурфів та зборів поверхневих матеріалів, острів Колядка був місцем майже безперервного існування поселень та стоянок з часів неоліту до епохи пізнього середньовіччя. Дане місце є досить перспективним з огляду на проведення комплексних археологічних досліджень.

1

2

Рис.94. Острів Колядка. 1. План розташування пам'яток. 2. План розташування шурфів.

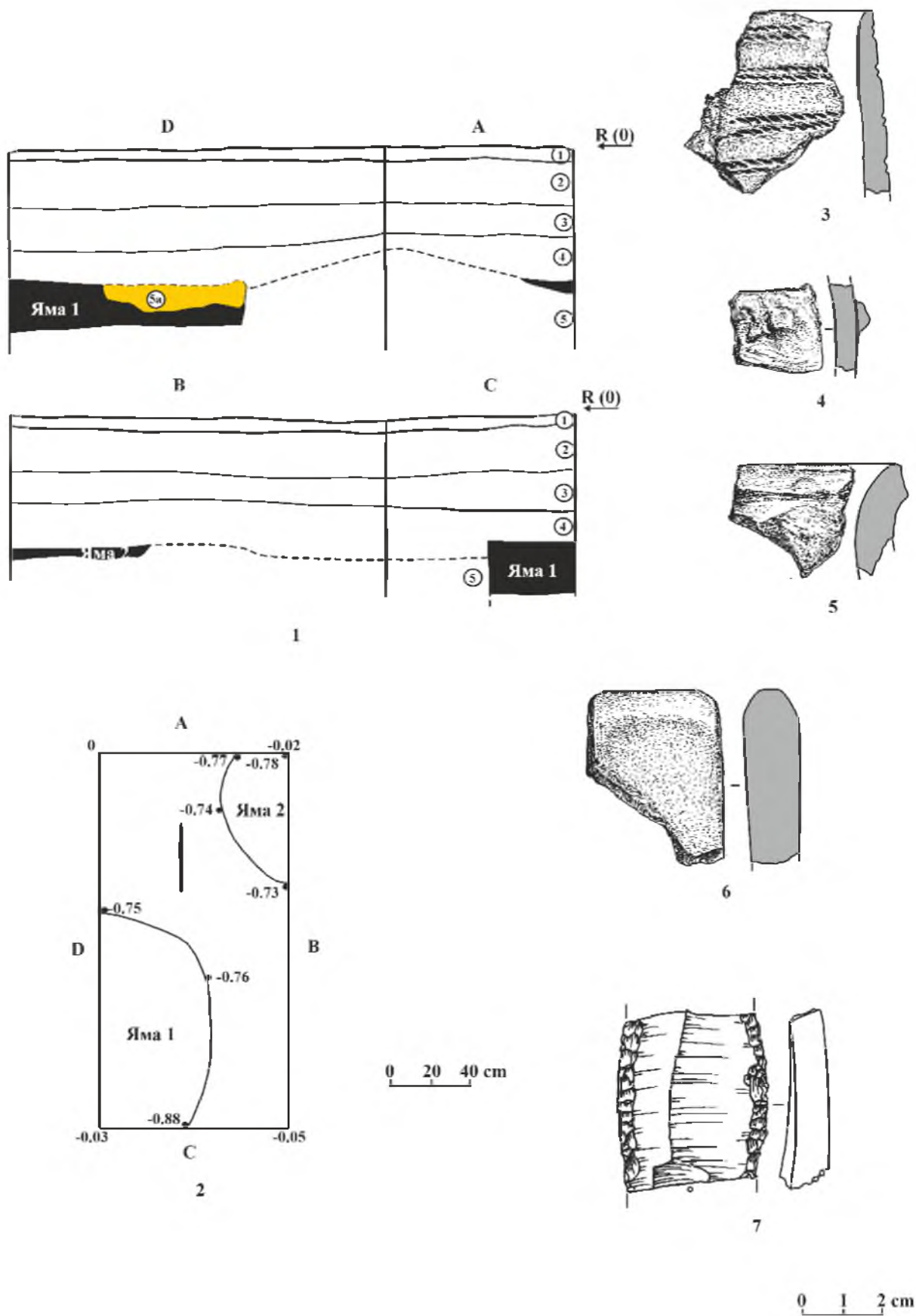

Рис.95. Острів Колядка. Шурф 1. 1. Стратиграфічні розрізи. 2. План шурфу. 3. Знахідка з заповнення ями 1. 4-6. Знахідки з шару 3.

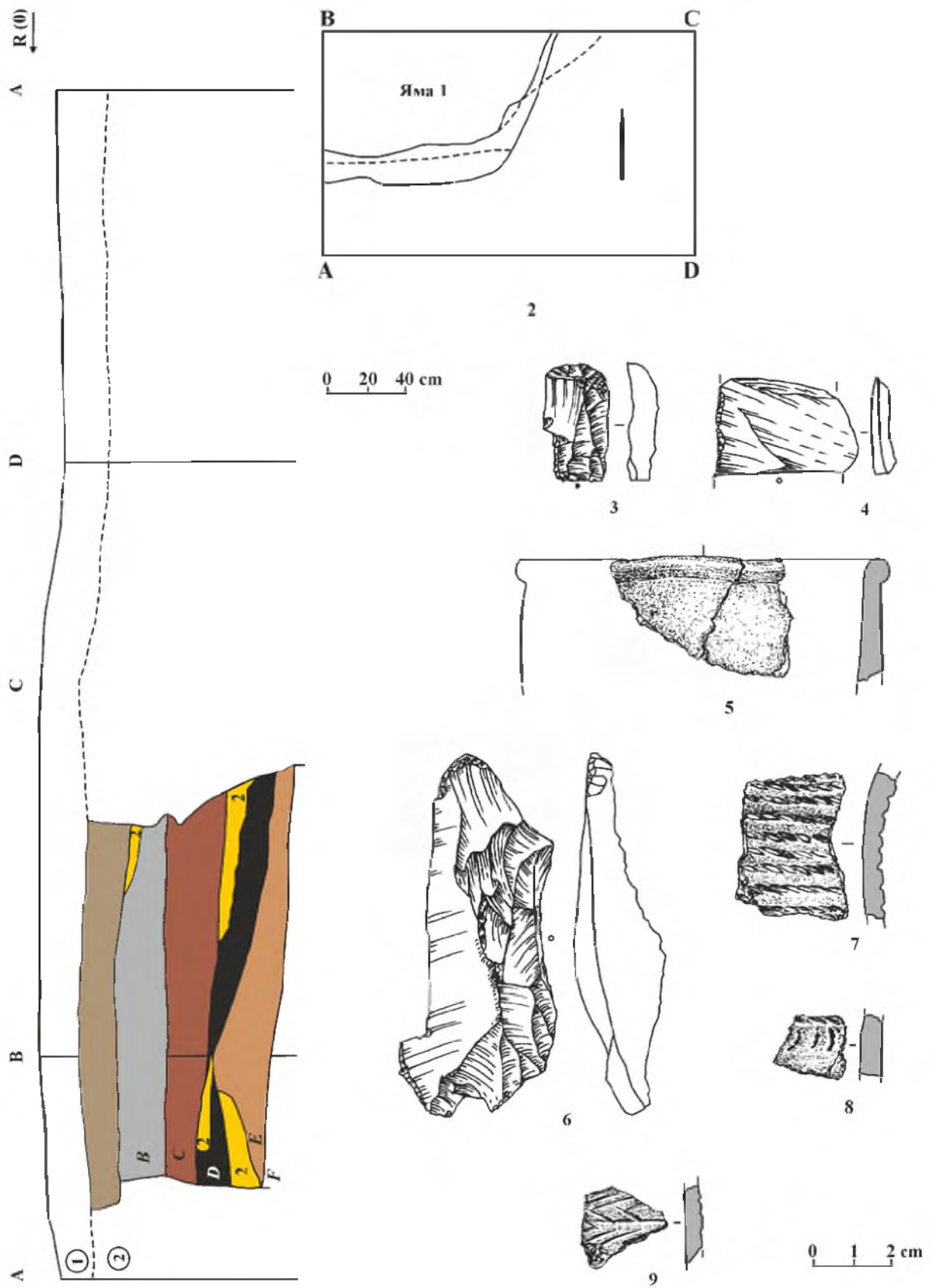

Рис.96. Острів Колядка. Шурф 2. 1. Стратиграфічний розріз. 2. План шурфу. 3. Знахідка з шару В. 4-8. Знахідки з шару С. 9. Знахідка з шару Е.

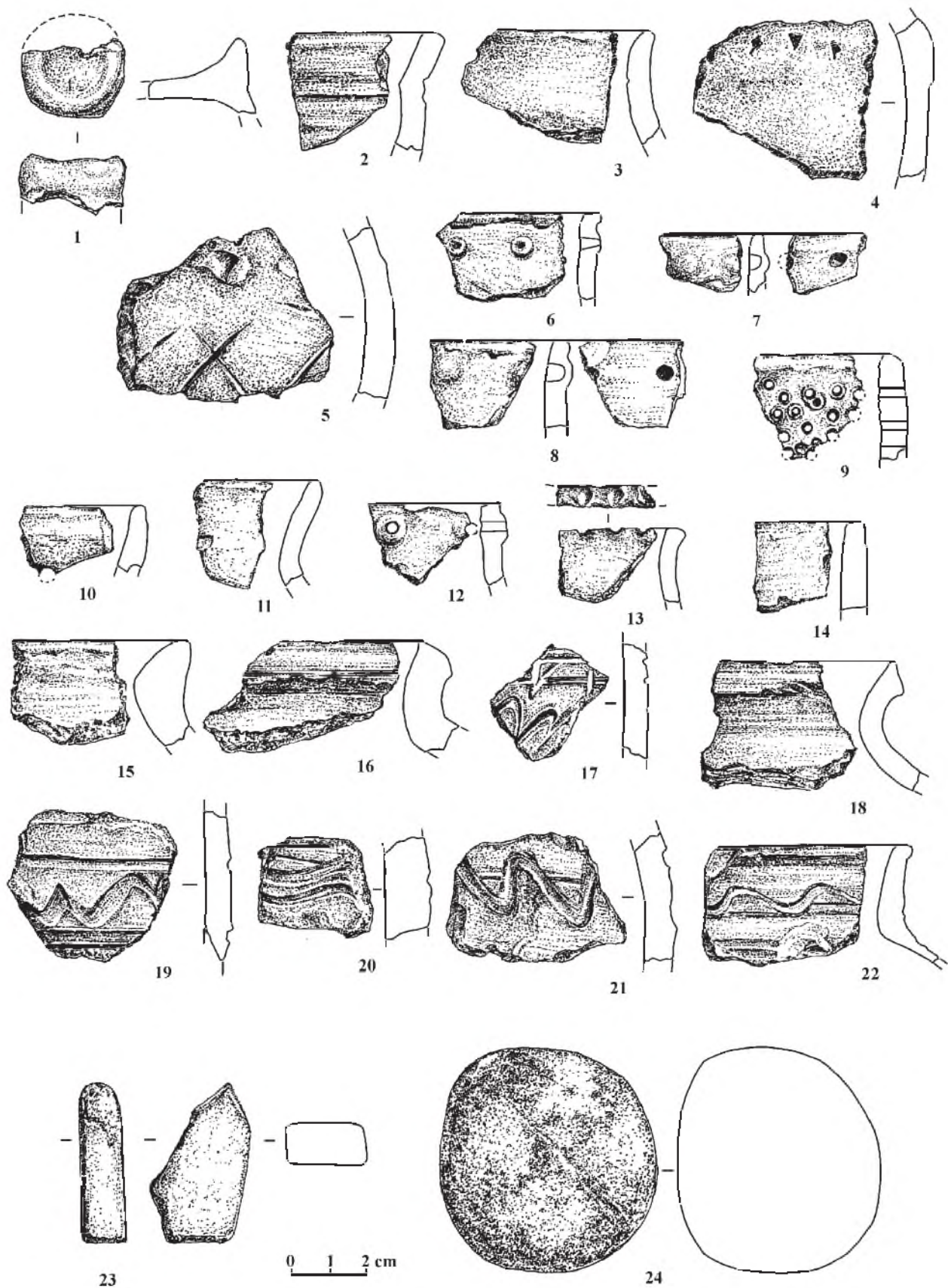

Рис.97. Острів Колядка. Збори з поверхні.

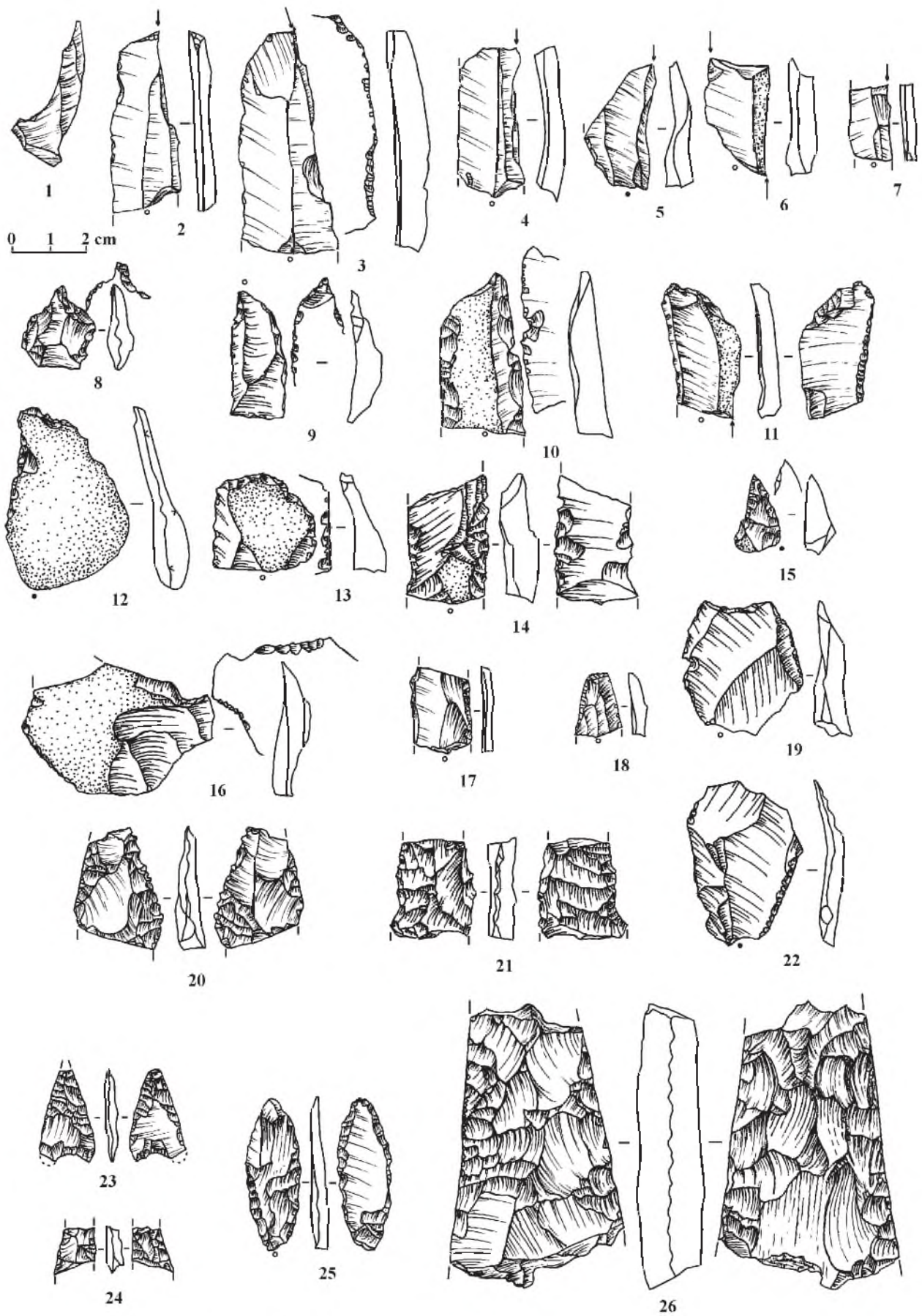

Рис.98. Острів Колядка. Збори з поверхні.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ У С. ОЗДІВ.

Селище Оздів, Луцького району Волинської області, розташовується вздовж правого берега р. Черногузка і межує з північною частиною с. Ратнів, де проводилися дослідження багаточислової пам'ятки Ратнів-II (рис. 98.1). На території с. Оздів візуально оглянуто два місцезнаходження, які отримали назви Оздів-I (урочище Стара Церква) та Оздів-II (вул. Зоряна.)

Оздів-I. Місцезнаходження розміщується у північній частині с. Оздів, у східній частині мисоподібного виступу (рис. 99.2,3), який підвищується над рівнем заплави на 3-4 м (фото 99). На цьому ж підвищенні розміщувалася церква, яку було зруйновано в роки другої світової війни. Від місця розташування церкви вниз, до заплави йде стежка, на якій зустрічався підйомний матеріал але здебільшого знахідки були зібрані на самому мису. Більша частина знахідок співвідноситься з слов'яно-руським часом та XIX-початком XX сторіччя. Серед поодиноких давньоруських знахідок слід відзначити фрагменти вінців сіроглиняних горщиків (рис. 100.5,6), у тому числі й орнаментованих прокресленими хвилястими лініями (рис. 100.1). Можливо, до епохи середньовіччя відноситься також й світлоглиняна «катушка» або прясельце циліндричної форми, прикрашена по краях відбитками нігтя (рис. 100.9).

Кераміка XIX-XX ст. представлена фрагментами кружального пласкодонного

посуду (рис. 100.10), серед якого зустрічаються макітри (рис. 100.2), сіролощені горщики (рис. 100.3), горщики з жовто-коричневою зовнішньою та зеленою поливою з внутрішньої сторін (рис. 100.4). Поширений також посуд з ручками (рис. 100.7,8).

Абразив, виготовлений з дрібнозернистого пішаника має досить широкий хронологічний інтервал (рис. 101.1). На поверхні виробу вузькі сліди від заточування гострих знарядь (ножів).

Оздів-II. Місцезнаходження розташовується у північно-східній частині с. Оздів по вул. Зоряна, на першій надзаплавній терасі р. Черногузка (рис. 99.2). Тераса здіймається над заплавою на 2-3 м. На сьогодні денна поверхня місцезнаходження постійно розорюється, оскільки перебуває у приватній власності (фото 99). Площа місцезнаходження не встановлена. На розораній поверхні зібрано 7 виробів з кременю, серед яких скол підправки ребра нуклеусу зі стрімкою ретушшю (рис. 101.2), вторинний відщеп з фрагментарною дорсальною ретушшю по краю (рис. 101.3) та виїмчаторетушоване знаряддя на проксимальній частині пластини (рис. 101.4). З огляду на характерні ознаки знарядь з кременю, можна припускати, що він може бути датованим в межах епохи бронзи-раннього заліза.

1

2

3

Рис.99. Плани розташування пам'яток на околиці села Оздів.

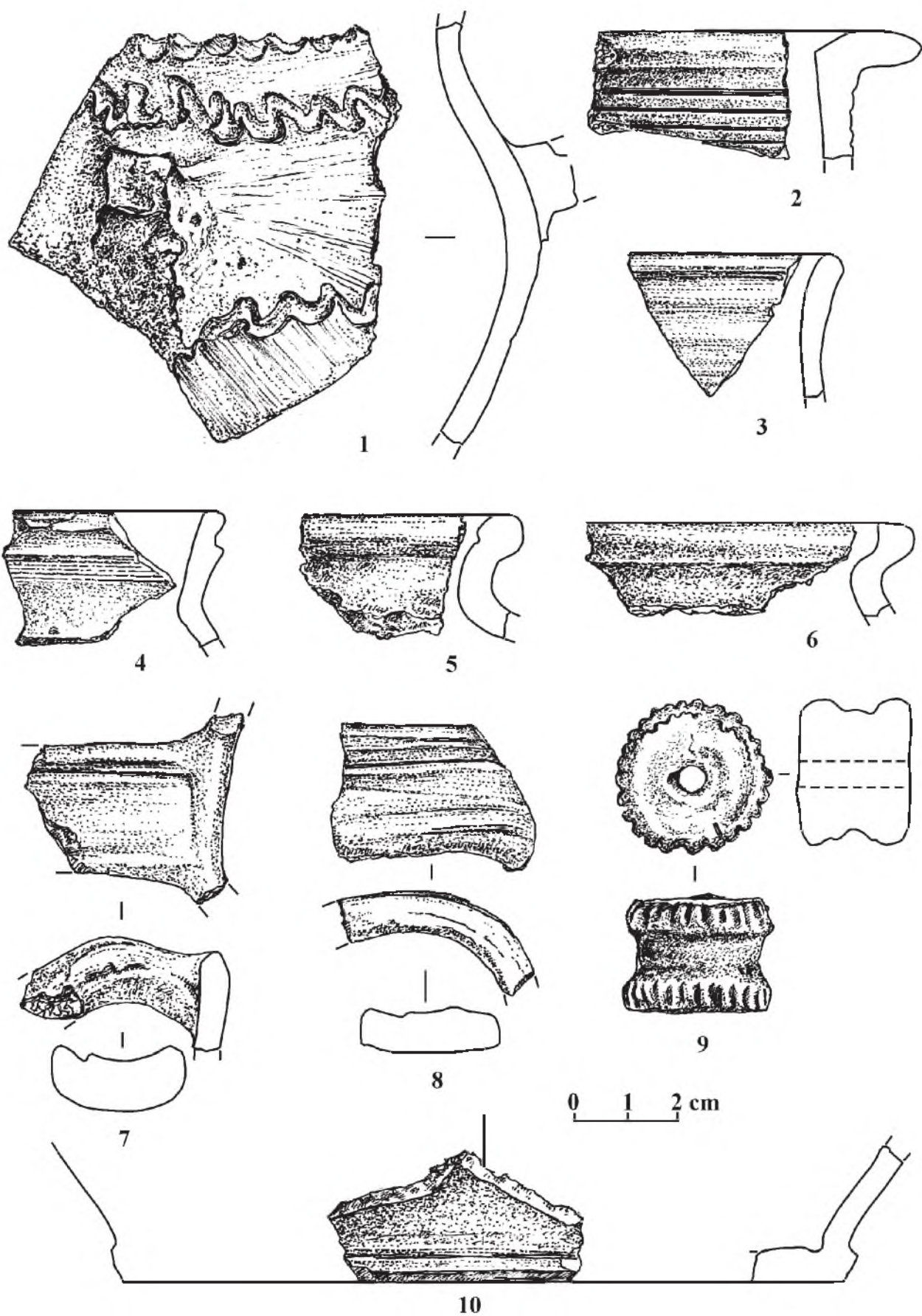
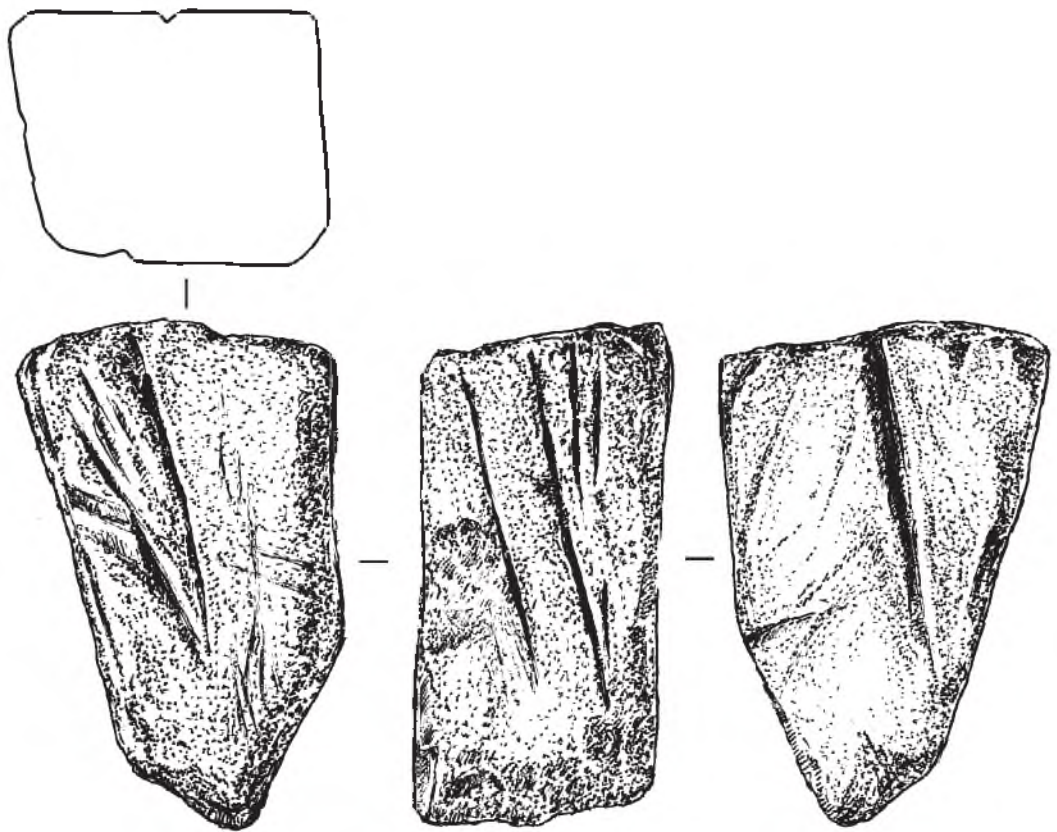
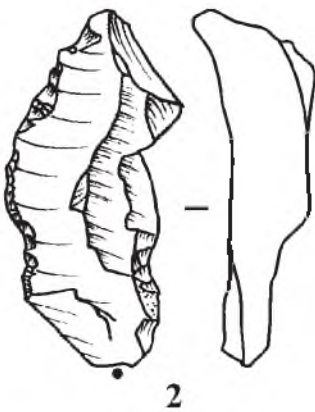

Рис. 100. Оздів-І. Збори з поверхні.

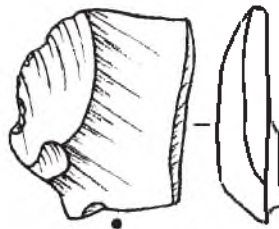

1

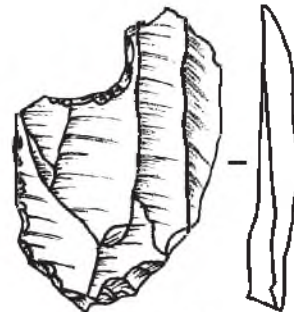
0 1 2 cm

2

3

4

Рис. 101. Збори з поверхні. 1. Оздів-І. 2-4. Оздів-ІІ.

ВИСНОВКИ

В результаті проведених у 2015 році досліджень було досліджено розкопками східну частині багат шарової пам'ятки Ратнів-II, проведено збори поверхневих матеріалів в пунктах Бакай-I, Бакай-II, Дідовичі-I-V, острів Вікторяни, острів Баїв, острів Колядка та на околицях с. Баїв і Оздів. Встановлено, що в долині середньої течії р. Черногузка існувала зона суцільного існування яка має хронологічні межі від мезоліту до сучасності.

Отримані наукові результати були б неповноцінними без додаткових кропітких досліджень науковців зоологів та антропологів, чийі результати досліджень присутні в даному звіті (дивіться Додатки I-IV).

Негативним досвідом стало дослідження зруйнованого поховання в с. Ратнів по вул. Коршівська 14. Факт самої руйнації та утримання археологічних артефактів свідчить про низьку свідомість окремих представників вказаного села.

Ми схильні до того, щоб продовжити дослідження старожитностей села Ратнів. Однак ми повинні відзначити, що подальше дослідження археології Волині потребує організації комплексних експедицій, у складі яких повинні бути фахівці з кам'яної доби, доби бронзи, раннього залізного віку та з археології слов'яно-руського періоду. Бажана участь археозоолога. Тільки таким чином ми можемо організувати повноцінне дослідження пам'яток, забезпечити фаховий опис матеріалів і надання професійних висновків.

Ми сподіваємося, що подальша співпраця з меценатами волинської археології надасть нам таку можливість.

Поки ж ми ще раз хочемо висловити свою вдячність архімандриту Онуфрію (Куцу) та Віктору Анатолійовичу Шумському, чия неоціненна допомога зробила можливою і археологічні дослідження і цю публікацію матеріалів.

ДОДАТОК 1.

Яніш Є.Ю.

Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України

РЕЗУЛЬТАТИ ВИЗНАЧЕННЯ ОСТЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ПАМ'ЯТКИ РАТНІВ-2015.

Матеріал був отриманий в результаті розкопок багатощарової пам'ятки Ратнів-II, розташованого в околицях с. Ратнів, у 2015 році. Об'єм вибірки – 2048 фрагментів, з них 2052 – кістки ссавців, 40 – птахів, 2 – риб, 6 – рептилій, 19 – моллюсків та 1 рак.

Збереженість матеріалу у середньому складає 4 бали за п'ятибальною шкалою (Антипина 2003). У даному випадку 1362 фрагмента (66.5% від загальної кількості кісток ссавців) склали невизначені до виду у зв'язку зі значною їхньою фрагментованістю кістки. Для птахів цей показник склав 81,1% від кісток всіх птахів (n = 37).

Залишки ссавців та птахів визначені шляхом порівняння кісткових фрагментів з екземплярами сучасних та субфосильних видів з колекції Національного науково-природничого музею НАН України. Залишки риб визначені шляхом порівняння з кістками та лускою риб з порівняльної остеологічної колекції автора.

Для визначення розмірів субфосильні кістки вимірювались штангенциркулем з точністю до 0,1 мм за методикою von Drisch (von Drisch 1976). Статистична обробка виконана у програмі PAST. Загальна характеристика колекції наведена в таблиці 1.

Найбільша кількість археозоологічного матеріалу походить з об'єкту №59 (n=632), далі за кількістю залишків тваринного походження йде об'єкт №66 (n=519) та об'єкт №52 (n=307). Відсоток диких ссавців промислових видів у колекції дуже невеликий – 0,5% від усіх ссавців. Окрім того, 79 кісток належать гризунам, зокрема хомяку звичайному (*Cricetus cricetus*, Linnaeus, 1758).

Більша частина кісток гризунів походять з об'єкту №52. З урахування анатомічного складу кісток гризунів та їхніх тафономічних характеристик, ми можемо сказати, що у даному випадку хом'як у їжу не був вжитий. Хоча розміри окремих особин дозволили б їх використати в їжу у випадку голоду (середня вага хом'яка звичайного біля 700 гр). Крім того, можуть бути використані шкурки хом'яка для господарських потреб.

Основна кількість кісток диких видів (без врахування гризунів) походить з об'єкту №66, по одному зубу ведмедя бурого (*Ursus arctos*, Linnaeus, 1758) та бобра (*Castor fiber* Linnaeus, 1758) знайдено в матеріалі з об'єкту №59. В одному випадку виявлені кістка кабана з шурфу з о. Колядка. Відсутність диких видів з інших об'єктів може свідчити як про невелике значення мисливства у мешканців даного поселення, так і про недостатню вибірку. Наявність серед матеріалів з об'єкту №59 зубів ведмедя та бобра може свідчити про їхнє ритуальне використання.

Дослідження видового складу показало, що в колекції присутні 11 видів ссавців, які відносяться до 4 рядів: ряд Парнокопитні (*Artiodactyla*) – родина Порожнисторогі (*Bovidae*), родина Свині (*Suidae*), родина Оленеві (*Cervidae*); ряд Непарнопали (*Perissodactyla*) – родина Коневі (*Equidae*); ряд Хижі (*Carnivora*) – родина Ведмежі (*Ursidae*); родина Псові (*Canidae*); ряд Гризуни (*Rodentia*), родина Боброві (*Castoridae*), родина Хом'якові (*Cricetidae*). Окрім того, знайдені у значній кількості залишки мишоподібних гризунів (збірна назва для дрібних гризунів родини мишеві *Muridae* та хом'якові *Cricetidae*).

Кістки свійських ссавців склали 95,5% від усіх залишків ссавців. Так, в матеріалі представлені: бик свійський (*Bos taurus* Linnaeus, 1758), кінь свійський (*Equus ferus caballus* Linnaeus, 1758), свиня свійська (*Sus scrofa domestica* Linnaeus, 1758), вівця свійська (*Ovis aries* Linnaeus, 1758), коза свійська (*Capra hircus* Linnaeus, 1758) та собака свійський (*Canis lupus familiaris* Linnaeus, 1758).

Основна частина кісток відноситься до кухонних залишків, що опосередковано підтверджують сліди зовнішнього впливу на поверхні частини з них – сліди розрубання, надрізи, погризи собаками та гризунами, а також значна кількість кісток зі слідами вогню (табл. 2). Цікавою є знахідка ребра собаки свійського палевого кольору. Слідів кухонної обробки на кістці не виявлено.

Сліди кухонної обробки на кістках, погризи собаками та сліди вогню зустрічаються на всіх об'єктах. Найбільша кількість обгорілих кісток походить з об'єкту №66, кістки були знайдені біля пічок №1 та №4. Білий та палевий колір свідчить про високі температури, впливу яких вони зазнали, більше 800°C. У ряді випадків значний відсоток обгорілих кісток, які зазнали високих температур, може свідчити про пожежу у приміщенні, де вони були виявлені. Обов'язково необхідно враховувати археологічний контекст.

Колір кістки, яка була у вогні, дозволяє встановити умови та температуру випалу, яку вона зазнала. Так, чорний колір кісток виникає при впливі відкритого вогню (наприклад, багаття) при температурі до 600°C (Bradley 2005). В дослідженому матеріалі такий колір мають 164 кістки (80,0% від всіх фрагментів, які обгоріли).

На кістках коня з об'єкту 52 виявлені сліди кухонної обробки. Сліди вогню на кістці коня з об'єкту 69 також опосередковано вказують на вживання тварини у їжу.

Також у 15 випадках кістки чорні зсередини та кальциновані (білі) ззовні (7,3%). Подібний колір з'являється при температурі біля 800°C, що можливо при обпаленні кістки у вогнищі. Ще 4 кістки

повністю кальциновані, 22 мають палевий колір. Відповідно, температура, якої вони зазнали, була біля 1000°C (їхня доля – 12,7%). Подібна температура досягається у пічках, та інколи при пожежах. Таким чином, найбільш ймовірно, після того, як м'ясо було з'їдене, кістки задля утилізації викидалися у багаття або пічку.

За абсолютною кількістю визначених до виду кісток з об'єкту №17 серед ссавців домінує дрібна рогата худоба (ДРХ, n=13), потім йдуть свиня свійська (n=9), черепаха болотяна (*Emys orbicularis* Linnaeus, 1758; n=8) і бик свійський (n=7). Собака та мишоподібні гризуни представлені одиничними екземплярами. Дрібні гризуни є коменсалами людини та до матеріалу, ймовірно, потрапили випадково.

Представленість видів близька по всіх об'єктах. За абсолютною кількістю визначених до виду кісток серед ссавців домінує ДРХ – 36,5% (n=238), потім йдуть бик свійський – 23,5% (n=153) та свиня свійська – 18,6% (n=121). Всі 6 домашніх видів, виявлених на пам'ятці, представлені в об'єкті №4 та об'єкті №59. Кістки собак також зустрічаються у багатьох об'єктах, при цьому в об'єкті №4 знайдене обгоріле ребро собаки палевого кольору, що свідчить про вплив значної температури. Звідти ж походить більша частина залишків собак. Не виключено, що вони були використані в їжу, можливо, при голоді на поселенні. Також перебування кістки у вогні може свідчити про пожежу, в якій вона могла обгоріти.

Одиничні кістки бобра та ведмедя також походять з об'єкту №59. Значний відсоток свині в матеріалі, кістки бобра, кабана та ведмедя вказують на існування значних за площею лісів неподалік від поселення.

При підрахунку всіх кісток ссавців, в тому числі невизначених до вида (при цьому з урахуванням розмірної характеристики їх можна віднести до ВРХ+ кінь або ДРХ) отримуємо дещо інші пропорції: на першому місці виявляються великі за розмірами тварини (ВРХ+кінь, оскільки їхні кістки подібні за розміром і за фрагментами часто

Таблиця 1

Видовий склад ссавців, (абсолютна кількість кісток), Ратнів-2015

Об'єкт	Бик свійський	Кінь свійський	ДРХ	Свиня свійська	Бобер	Вівця свійська	Хом'як звичайний	Кабан	Ведмідь бурий	Козуля європейська	Собака свійський	Не визначено			Всього
												ВРХ+Кінь	ДРХ	Гризуні	
Р-2-15, Об'єкт 52															
Заповнення під першим завалом	2	2	14	7			2					16	1	6	50
Заповнення під другим завалом	2		13	5								19	12	5	56
Верхня частина заповнення		4	6	4			2					21	2	1	40
Нижня частина заповнення	8	1	13	6								28	2	1	59
Зачистка дна та стінок	6		9	14			1				1	24	2	5	62
Верхня частина заповнення		4	6	4			2					21	2	1	40
Всього	18	11	61	40			7				1	129	21	19	307
Об. 4 з заповнення, рівчак	12	23	33	16		1	2				11	151	16	4	269
Р-П-15, о.Колядка, шурф 2															
Шар. 2 (заповнення ями межановицької культури)	1		1									2			4
Шар 3 (заповнення ями межановицької культури)	2			1								4	1	1	9
Шар 5								1				3	3		7
Шар 6			1												1
Всього	3		2	1				1				9	4	1	21
Об. 41, низ	1		4									16	5		26
Об. 55	5		2	3		1	1				1	8	4		25
Об. 56												3		1	4
Об. 58			1	1								12			14
Об. 58, рівчак 2	2		12	6							2	62	6	34	124
Р-П-15, Об. 59															
Горловина об'єкту	1		2	1								12	1	1	18
Верхній рівень заповнення			6									20	1	1	28
Рівень нижче "натопаного"	5		12									31	7	1	56
Дно	1		1	2								3			7
Нижн. рів, заповнення	2		2	3								21	2	1	31
Рівень заповнення до натопаного та натоптаний горизонт	41	2	54	18	1		1		1		1	256	99	3	477
Ніша у південній частині	2		4	2								5	2		15
Загалом	52	2	81	26	1		1		1		1	348	112	7	632
Об. 61	1	1													2
Об. 62	19		2	1								6			28
Об. 63	2		3									4	1		10
Об. 64												6			6
Об. 65												2			2

Об'єкт 66															
Верх заповнення			9	6								44	10	1	70
Кв. 6, 7, CD, нижня частина	2											8	4		14
Кв. 6-9, верх.	1		7			1	4					46	4		63
Кв. 8 С, D, низ			1									14	2		17
Кв. 8, 9 - низ			2									2	2		6
Кв. 9, 10-D-F, шар 4												2	1		3
Кв. 9 С, лит.шар. 4	1											8		1	10
Кв. 9, CD, шар 6	3		4	1								6	4		18
Шар 8	13			4								8			25
Пічка 1, підсіпка під черень				1								9			10
Пічка 3	2		2									26			30
Обгорілий ґрунт біля пічки 3	2											8	1		11
Пічка 4, 67	5		3	10								32	12		62
Заповнення пічки 4												15			15
Черень пічки 4				1			1					26			28
Лінза над пічкою 4			1									37			38
Пічка 5, заповнення				2				1				10	1		14
Ніша під пічкою 5	1											10			11
Дно над раннім об'єктом				1								18			19
Я. 1			2									1		1	4
Я. 2												5			5
Я. 6	1			3								5			9
Я. 6, шар 8	3		3	1								15	3		25
Я. 8, заповнення				1								3			4
Я. 12	1		1									3			5
Я. 11	1														1
Шар 15												2			2
Всього	36		35	31		1	5	1				363	44	3	519
Об. 67	1		4									10	2	1	18
Об. 68			1									2	1		4
Р-II-15, Об'єкт 69															
Об. 69, низ		1										3			4
Об. 69	1		2									5			8
Всього	1	1	2									8			12
о. Баїв, шурф 1, гор. 0,5			1												1
Загалом по об'єктах	153	34	238	121	1	2	10	6	1	1	16	1118	214	69	1984

їх розрізнити неможливо) – 64,1%, на другому місці – ДРХ – 22,8%.

В результаті дослідження виявлено, що серед кісток, для яких можливо коректне визначення віку (Клевезаль 2007), зустрічаються рештки як дорослих (старших 18 місяців) так і молодих особин. У цілому, дещо переважають дорослі тварини, але оскільки по об'єктах вибірки не репрезентативні, вирахувати достовірні вікові співвідношення для видів без додаткових досліджень неможливо.

Об'єкт №52. Лише для невеликої кількості кісток можливо визначити вік. Кістки коней належали переважно дорослим та

напівдорослим тваринам, для ВРХ та ДРХ – майже рівне співвідношення дорослих та молодих, для свиней – незначне переважання дорослих особин. Всі кістки гризунів належали молодим тваринам.

Об'єкт №4. Кістки бика, коня, свині та собаки належали дорослим тваринам, серед кісток ДРХ – дещо більше молодих тварин, що опосередковано може вказувати на переважно м'ясний напрямок тваринництва на поселенні. Але для достовірних висновків потрібна більша вибірка.

О. Колядка. Вік тварин визначений у п'яти випадках. Так, всі кістки ВРХ, свині та кабана належали дорослим особинам.

Таблиця 2.

Сліди зовнішнього впливу на кістки ссавців, Ратнів-2015.

Об'єкти	Надруби	Надрізи	Погризи собаками	Сліди вогню				Оброблені кістки	Всього
				Чорний колір	Чорно-білий колір	Білий (кальциновані)	Палеві		
Об. 4			3	34			1	1	38
Об. 52	2	6	7	4	3				22
Об. 55			1						1
Об. 58, ровик 2				6	9	1			16
Об. 59	1		2	29		2			34
Об. 61			1						1
Об. 62				8		1			9
Об. 63				4					4
Об. 64				1					1
Об. 66			6	74	3		21		104
Об. 68				3					3
Об. 69				1					1
о. Колядка			2						2
Усього	3	6	22	164	15	4	22	1	237

Таблиця 3

Вікова структура свійської худоби, Ратнів, 2015

Вік	Бик свійський	Свиня свійська	ДРХ	Сезон	Всього
До 2 місяців		3	3	Літо	6
10-14 місяців			2	Зима	2
6-12 місяців	1			Осінь-зима	1
20 місяців		1		Осінь	1
До 24 місяців			4	Осінь-зима-весна	4
Всього	1	4	9		14

Об'єкт №67. Три кістки ДРХ належали молодим тваринам, при чому одна – молочній особині (вік до 2 місяців), що також вказує на переважно м'ясний напрямок тваринництва.

Об'єкт №55. Одиначні кістки вівці, свині та собаки належали дорослим особинам.

Об'єкт №58. В матеріалі представлені кістки дорослих та молодих свиней та ДРХ,

всі кістки мишоподібного гризуна належали молодій тварині.

Об'єкт №59. Найбільша кількість кісток, для яких виявилось можливим визначити вік, походить з цього об'єкту. Для бика свійського та свині незначно переважають залишки молодих тварин, для ДРХ – домінують молоді. Найявніші залишки одного молочного поросяти та двох особин ДРХ, а також вікове

Таблиця 4
Результати визначення кісток птахів, Ратнів, 2015 р.

Об'єкти	Курка свійська			Птахи, не визначені	Риби		Черепаша бологяна	Перлівниця <i>sp.</i>		Рак річковий (<i>Astacus sp.</i>)	Всього
	Кількість особин	Стать птаха	Сліди вогню (t ? 200-400°C)		Щука	Сазан		Кількість особин	Вік (років)		
Об. 4	1			5						1	7
Об. 52	6	1 - >, 1 - +	2	11	1						18
Об. 59				6				15	12		21
Об. 58				3							3
Об. 66	1		1	7		1	3	2	15		15
о. Колядка							3				3
Об. 69								1			1
Об. 63								1			1
Всього	8	1-+, 1->	1	32	1	1	6	19	-	1	69

Таблиця 5.
Осгновні параметри риб, реконструйовані шляхом екстраполяції даних

Вид	Проміри				Вік	
	Lmax, см	l min, см	L ср	Вага, ср., кг	Статевозрілі	Нестатевозрілі
Щука	-	-	43,9	0,6	1	-
Сазан	-	-	26,3	0,8	1	-

співвідношення в цілому, вказують на м'ясний напрямок тваринництва.

Кістки ведмедя та гризуна належали дорослим особинам. Точний вік, визначений за ступенем прорізування зубів та приростання епіфізів до діафізів наведений у таблиці 3. Найбільш точну інформацію щодо віку тварин дає ступінь прорізування зубів у молодих тварин на момент загибелі. У ряді випадків можливо визначити вік з точністю до 1-2 місяців, що дозволяє визначити сезон забою.

Об'єкт №66. Кістки бика свійського та козулі належали дорослим тваринам, для свині та ДРХ кількість дорослих та молодих

особин майже однакова. Для точних висновків необхідні подальші дослідження.

Наявність молочних поросят та ягнят/козенят віком до 2 місяців маркує забій в літній період, тоді як інших молодих тварин забили у осінній та зимовий період. Часто осінній забій пов'язують зі скороченням поголів'я стада до маточного, оскільки прокорм худоби в зимовий період достатньо складне завдання. Хоча не всі археозоологи вважають, що подібна практика застосовувалася. Відповідно необхідне подальше дослідження, з врахуванням археологічного контексту.

Окрім того, з настанням холодів з'являлася можливість робити запаси для довготривалого зберігання (заморожувати, засолювати м'ясо та сало) а тварини за літо – початок осені набирали достатню масу.

Всі виявлені кістки рептилій ($n = 6$) відносяться до одного виду – черепаха болотяна. Наявність залишків болотяної черепахи вказує на полювання на цей вид у теплий період року, оскільки в умовах холодної зими цей вид зимує на дні водойм, занурившись у мул. Після зимівлі тварини з'являються у квітні-травні, при температурі повітря $+6-14^{\circ}\text{C}$ та води $+5-10^{\circ}\text{C}$, на зимівлю йде з кінця жовтня-листопада. Окрім того, зазвичай болотяні черепахи активні вдень, а вночі сплять на дні водойм. Можна припустити, що полювання на них проходило переважно у світлу частину доби. Середньозимова температура не знижувалася нижче $+2,3^{\circ}\text{C}$. Черепах, ймовірно, використовували в їжу, а пластини панцирів могли бути використані, як матеріал для виробів. Таким чином, забій худоби та полювання проводилися цілорічно.

Також нами проаналізована частота, з якою зустрічаються різні елементи скелету ссавців. Для таких видів, як ВРХ, ДРХ, свиня, кабан та козуля анатомічний спектр є характерним для кухонних залишків. Щодо собаки та коня необхідні подальші дослідження, з врахуванням археологічного контексту. Зуби бобра та ведмедя могли бути використані з ритуальною метою. Хоча для цього частіше використовували ікла ведмедів, а в дослідженому матеріалі знайдений корінний зуб (M_2), але таку можливість виключати не можна.

Традиційно за економічним значенням виділяють три групи мисливської здобичі. До м'ясної належать кабан та козуля, до другої групи (види дрібного та середнього розміру, які здобували заради м'яса та хутра) – бобер. До третьої групи (хижаків, здобуті заради хутра та тварини, здобуті для отримання лікарських препаратів – наприклад, борсучого та ведмежого жиру, та/або для проведення ритуалів) – ведмідь та знов-таки, бобер.

Кістки хом'яка звичайного та невизначені до виду мишоподібні гризуни, ймовіріше, відносяться до комплексу коменсалів та до археологічного матеріалу потрапили не в результаті здобування людиною, а випадково. Хом'як міг бути використаний в їжу (окремі особини можуть досягати ваги 400 гр), але анатомічний склад кісток та відсутність слідів в даному випадку це не підтверджують.

Наявність кісток ведмедя, кабана та козулі свідчать про наявність лісових масивів біля поселення, змішаних, ймовірно соснових та дубових. Наявність козулі та бобра вказує на наявність в заплавах та по берегах річок порід з м'якою деревиною: осики, вільхи та верби.

Для багатьох тварин вирішальним фактором розповсюдження є максимальна глибина снігового покриву взимку. Так, козуля не зустрічається там, де цей показник є більшим за 30,0 см, навіть глибина снігу в 25,0 см вже є критичною для виду.

Для таких видів, як кінь, ВРХ та ДРХ а особливо вівця свійська дуже важливим є наявність місць для випасання та для сінокосіння (якщо тебенівка в зимовий період не можлива), широкі заплави для цього добре підходять. Хом'як маркує степові ділянки.

Відповідно у досліджуваній період поселення знаходилося у лісо-степовій зоні, значні території якої вздовж річок займали заплави.

В матеріалі виявлені кістки курки свійської (*Gallus gallus* Linnaeus, 1758), а також не визначені внаслідок значної фрагментованості кістки птахів (табл. 4).

Сліди вогню на кістках птахів свідчать про те, що вони відносяться до кухонних залишків. Чорний колір вказує на температуру вогню біля $200-400^{\circ}\text{C}$, скоріш за все, кістки були кинуті в багаття. Наявність кісток курки свійської, при чому як самців (півнів), так і самок (а також під питанням – молоді особини) підтверджує існування на даній пам'ятці птахівництва.

Всі виявлені мушлі молюсків ($n = 19$) відносяться до роду перлівниць (*Unio* sp.). Скоріш за все, молюски, як і черепахи, використовувалися у їжу. Знайдені мушлі лише великих перлівниць, у двох випадках

встановлений вік: моллюскам було 12 (об. №59) та 15 (об. №66) років.

Важлива знахідка з об'єкту №4. За попередніми визначеннями, знайдений жорновок (обгорілий, біло-чорного кольору, діаметр – 90 мм), який міститься в головогрудях десятиногих ракоподібних (зокрема, річкових раків роду *Astacus sp.*). Якщо визначення підтвердиться, це означатиме, що місцеві мешканці не лише черепах та перлівниць здобували та використовували у їжу, але і раків (що, з одного боку, досить очевидно, з іншого – підтвердження знахідок залишків раків з археологічних розкопок нам не відомо).

Сліди вогню також вказують на кухонне походження фрагмента. Окрім того, раки дуже чутливі до забруднення води. Таким чином, якщо визначення вірне, ми можемо стверджувати, що вода водойми, де він був вилловлений, була чиста, влітку прогрівалася до 16-22°C, а глибина водойми складала 3-5 м (з «ямами» до 7-12 м).

Також знайдені кістки риб: сазана (*Cyprinus carpio* Linnaeus, 1758, об'єкт №52) та щуки (*Esox lucius* Linnaeus, 1758, об'єкт №66, верх заповнення). Для риб реконструйовані довжина, орієнтовна вага та вік (табл. 5).

Кількість виявлених риб дуже незначне. Визначені види належать до типових представників іхтіофауни талих та середніх річок чорноморського басейну, а також до основних промислових видів на поселеннях по їхнім берегам як у історичному минулому, так і у теперішній час.

В результаті реконструкції виявлено, що досліджені особини були середніх для свого виду розмірів. Для їхнього вилову могли бути використані як сітки, так і гачкові знаряддя або ятері. Для точних висновків необхідні подальші дослідження.

Окрім того, в об'єкті №66 (верх заповнення котловану) виявлений зуб людини.

Висновки:

1. Основна частина остеологічних матеріалів відноситься до категорії «кухонні залишки», що опосередковано підтверджує

анатомічний склад колекції, сліди обробки та високих температур. Припускаємо, що кінь та собака могли бути використані в їжу. Окрім того, зуби бобра та ведмедя бурого могли бути використані з ритуальною метою. В одному випадку виявлена кістка зі слідами обробки.

2. Найбільша кількість археозоологічного матеріалу походить з об'єкту №59 (n=632), на другому місці за кількістю залишків тваринного походження об'єкт №66 (n=519), на третьому – об'єкт №52 (n=307).

3. У дослідженому матеріалі сліди впливу вогню мають 183 кістки. Чорний колір мають 80,0% від всіх обгорілих фрагментів (t d" 600°C). В 15 випадках кістки чорні зсередини та білі (кальциновані) ззовні, це складає 7,3%, при температурі біля 800°C. Ще 4 кістки повністю кальциновані, а 22 мають палевий колір. Відповідно температура, впливу якої вони зазнали, була біля 1000°C (їх доля – 12,7%). Таким чином, після того, як м'ясо було з'їдене, кістки задля утилізації викидали у багаття або пічку. Можливо, частина кісток побувала у пожежі.

4. В матеріалі виявлені кістки 11 видів ссавців (бик свійський, кінь свійський, свиня свійська, вівця та коза свійські, собака свійська, кабан, козуля, бобер, ведмідь бурий та хом'як звичайний).

5. Також виявлені кістки мишоподібних гризунів. Останні (хом'як в меншому ступені) є коменсалами людини і, ймовірно, потрапили до матеріалу випадково. Хом'як звичайний міг бути використаним в їжу, але анатомічний склад кісток та відсутність слідів обробки на них в даному випадку це не підтверджує.

6. Серед матеріалів виявлені залишки курки свійської, а також не визначені до виду залишки птахів. Наявність на поселенні кісток курки свійської (півнів та курок) свідчить про розвинене птахівництво на досліджуваній пам'ятці.

7. В ході досліджень виявлені кістки черепахи болотяної. З моллюсків виявлені у значній кількості мушлі перлівниці річкової (*Unio sp.*). І черепахи і перлівниці, ймовірно, були використані у їжу.

8. Відсоток диких видів ссавців промислових видів становить 0,5% від всіх ссавців. Мисливство мало дуже незначне значення у житті мешканців поселення.

9. На кістках коня з об'єкта 52 виявлені сліди кухонної обробки, а на кістках коня з об'єкта 66 – вогню, що опосередковано вказує на використання тварин у їжу. В окремих випадках, ймовірно, вид використовували у їжу.

10. Наявність молочних поросят та ягнят/козенят свідчить про забій у літній період, тоді як забій інших молодих тварин відбувався переважно в осінньо-зимовий період.

11. Залишки черепашки болотяної вказують на інтенсивне полювання на даний вид в теплий період року. Окрім того, полювання на цей вид відбувалося переважно у світлий період доби.

12. За попередніми результатами в матеріалі виявлений фрагмент річкового *Astacus sp.* Відповідно місцеве населення активно використовувало раків в їжу. Окрім того, наявність рака дозволяє визначити, що вода у водоймі, де він був виловлений, була чиста, влітку прогрівалася до 16-22°C, а глибина водойми складала 3-5 м (з ямами до 7-12 м).

13. З риб виявлені залишки щуки та сазана, які є типовими представниками іхтіофауни малих та середніх річок чорноморського басейну, а також основними промисловими як в історичному минулому, так і до теперішнього часу. Виявлено, що досліджені особини були середніх для свого виду розмірів. Для їхнього вилову могли бути застосовані як сітки, так і гачкові знаряддя або ятеря.

14. В історичний період поселення знаходилося у лісо-степовій зоні, але зі значними змішаними лісами (переважно сосновими та дубовими), та широкими заплавами, а по берегах річок росли дерева листяних порід з м'якою деревиною: осики, вільхи та верби. Максимальна глибина

снігового покриву не перевершувала 30,0 см. А середньозимова температура не опускалася нижче +2,3°C.

15. Основним джерелом їжі на поселенні було тваринництво. Полювання та, ймовірно, рибна ловля відігравали незначне значення в житті місцевого населення. Забій худоби здійснювався цілорічно, переважно в літньо-осінній період.

Література:

Антипина, Е.Е. 2003. Археозоологические исследования: задачи, потенциальные возможности и реальные результаты *Новые археозоологические исследования в России*. Москва, С. 7 – 34.

Клевезаль, Г.А. 2007. Принципы и методы определения возраста млекопитающих. Москва, С. 49 – 54.

Bradley, R. 2005. The Moon and the Bonfire. An investigation of three stone circles in northeast Scotland. *Society of Antiquaries of Scotland*. Edinburgh.

von den Driesch, A. 1976. A Guide to the Measurements of Animal Bones from Archaeological Sites. *Peabody Museum Bulletin* 1, Cambridge.

References

Antipina, E.E. 2003. Arxeozoologicheskie issledovaniya: zadachi, potentsial'ny'e vozmozhnosti i real'ny'e rezul'taty' Novy'e arxeozoologicheskie issledovaniya v Rossii. Moskva, S. 7 – 34.

Bradley, R. 2005. The Moon and the Bonfire. An investigation of three stone circles in northeast Scotland. *Society of Antiquaries of Scotland*. Edinburgh.

Klevezal', G.A. 2007. Principy' i metody' opredeleniya vozrasta mlekopitayushhix. Moskva, S. 49 – 54.

von den Driesch, A. 1976. A Guide to the Measurements of Animal Bones from Archaeological Sites. *Peabody Museum Bulletin* 1, Cambridge.

ДОДАТОК 2.

Козак О.Д.

АНТРОПОЛОГІЯ ТА ПАЛЕОПАТОЛОГІЯ ПОХОВАННЯ МЕЖАНОВИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ У С. РАТНІВ.

Вступ. Могильники межановицької культури відомі на території Польщі та західної Волині (Охріменко, Скляренко 2014), однак вони поодинокі в Україні (Волиця, Хрінники). Найбільші з відомих могильників нараховують до 300 поховань (Охріменко, Скляренко 2014, 96). Антропологічно досліджена лише невелика частка таких поховань (Szczepanek 2014, Bogowska-Striginska 2017). Загальних відомостей про населення цієї культури не існує. Поховання переважно одиночні, іноді парні. Серед таких трапляються поховання двох дорослих або дорослого і дитини. На жаль, більш докладних статевих-вікових визначень немає. Тому знайдене поховання має неабияке значення у вивченні населення межановицької культури на Волині.

Для антропологічного дослідження представлені кістки зі зруйнованого поховання. Стан збереженості задовільний. Поверхня більшості кісток збережена на 50-75%, консистенція кісток – тверда. Колір поверхні – світло-коричневий та кремовий різної інтенсивності і відповідає складу ґрунтів. Виняток становлять фаланги пальців, зібрані окремо – ймовірно, на сучасній поверхні, зрушені земляними роботами за деякий час до відкриття поховання. Вони білі з жовтуватим відтінком.

За кольором, розміром, віковими та морфологічними характеристиками вдалося ідентифікувати великі кістки посткраніального скелету, фрагменти черепів та деякі хребці і кістки кистей. Вони належали трьом індивідам: чоловіку 35-45 р., можливо чоловіку 18-22 (25) р., та підлітку 16-18 років (стать визначити не вдалося). Частина фрагментів ребер та хребців, так само як дрібних кісток кистей, на жаль, ідентифікації не піддається. Для фіксації стану збереженості

кісток використані схеми, розроблені групою палеопатології Університету Георга-Августа у м. Гьоттінген, Німеччина (M. Schultz©).

Після розділення скелетів була визначена стать індивідів за морфологією черепу та тазу, а також за певними метричними показниками (Алексеев, Дебец 1964; Buikstra & Ubelaker 1994), вік індивідів визначено за ступенем облітерації черепних швів, станом приростання епіфізів (Vallois 1937; Алексеев & Дебец 1964, Ubelaker 1978), стертістю жувальної поверхні зубів (Герасимов 1955, Brothwell 1981), а також за особливостями кісток посткраніального скелету (Lovejoy et al. 1985; Brooks, Suchey 1990; Scheuer, Black 2000). Стертість зубів, не пов'язана з віком, визначена за модифікованою схемою Perizonius, Pot (1981). Osteологічні виміри проводились за методиками Р. Мартіна в модифікації В.П. Алексеева (1966). Дослідження палеопатологічних маркерів проводили за методиками, розробленими групою палеопатології Центру Анатомії та ембріології Університету м. Гьоттінген *Німеччина), проф. Шульцом (Schultz 1988), та модифікованими групою палеопатології відділу біоархеології ІАНАНУ. Досліджені сліди зубних, метаболічних, інфекційних та інших захворювань, сліди дегенеративних процесів на кістках та суглобах та наслідки травм.

Результати дослідження.

Приведена нумерація індивідів є умовною, вона надана в порядку розбору кісток посткраніальних скелетів.

Скелет 1.

Морфологія. Кістки масивні. Розміри, морфологічні й тафономічні ознаки дозволили віднести до цього скелету фрагментований, але майже повний череп з лівою частиною нижньої щелепи, фрагменти

ключиць та лопаток, плечові кістки (праві та ліві), ліві променева та ліктьова кістки, а також дистальний фрагмент правої променевої кістки (рис. 1).

Діаметр голівки плечової кістки складає 49 мм, що відносить її до чоловічих величин. Це стосується й інших широтних та поздовжніх розмірів кісток (табл. 1). Соскоподібні відростки – великі, розвинутий парамастоїд, перенісся дуже широке, глабелла виступає помірно, рельєф скроневих кісток розвинутий добре. При цьому череп має метопічний шов, пряме чоло, слабо виражений рельєф потилиці й загалом малу товщину кісток склепіння (рис. 2). Останні ознаки можуть бути пов'язані з генетичними успадкованими особливостями скелету (на жаль, морфологічний тип представників цієї культури невідомий), недосконалим розвитком внаслідок певних генетичних порушень або з молодим віком. Евентуально, скелет належить скоріш за все чоловіку з певними жіночими морфологічними рисами.

Метафізарні пластинки закриті на більшості довгих кісток. Метафізарна лінія присутня на голівці плечової кістки, а також дистально на кістках передпліччя, що свідчить про вік не старше 25-30 років. Стертість зубів відповідає 20-25 рокам. Треті моляри прорізалися частково, дорсальна їх частина, очевидно, була закрита тканинами ясен. Стертість зубів коса, можливо, частково штучна.

Таким чином, можна припустити, що кістяк належав молодому чоловіку 18-20 (25) р.

Зріст, визначений за довжиною променевої кістки, складає 171.6 см за формулою Р. Пірсона (1899) й 178 см за формулою М. Троттера (1970). Кістки передпліччя помірно масивні, м'язовий рельєф виражений досить сильно.

Слід відзначити ентесопатії (травматичні зміни) в місці прикріплення *великого круглого м'язу*. Симетрично виражений гребінь *великого грудного м'язу* та значно розвинені інсерції *розпрямлювачів зап'ястка*. Підкреслений кістковий рельєф праворуч та ліворуч на ключицях в місці прикріплення

дельтоподібного м'язу. Ліворуч добре розвинений кістковий рельєф у місцях прикріплення *супінатора, пронатора та біцепса*, спостерігається деструкція в області прикріплення трапецієподібної зв'язки ключиці. Праворуч виявлені травматичні зміни ромбовидної ямки (місце прикріплення реберно-ключичної зв'язки). На малих горбах плечової кістки присутні пористість та нашарування, характерні для початкової стадії запалення ротаторів плеча. На значні навантаження на м'язи плеча при підйомі чогось важкого на витягнутих вперед руках вказує розширення борозни біцепса. Крім цього, стан розвитку кісткового рельєфу та локалізація змін суглобів свідчить про значні навантаження на кисть правої руки та лівий лікоть.

На жаль, кістки нижніх кінцівок не збереглися.

Патологічні ознаки. В лобних пазухах (рис. 3) та соскоподібних виростках спостерігаються сліди хронічного запалення.

На лівій збереженій стінці носа у місці прикріплення середньої мушлі знаходиться утворення округлої форми з діаметром 6 мм. Кістка в цьому утворенні має дрібнокоміркову, а у більшій частині – піскоподібну структуру (рис. 4). Осередок концентрується навколо отвору судини й поступово “інфільтрує” оточуючу кістку, що проявляється у пористій структурі навколо. Подібні утворення були описані раніше як “лепроми” або кісткові осередки специфічної інфекції (Козак, Шульц 2006; Козак 2010, Козак 2015).

Пальцеподібні вдавлення на тім'яних кістках вздовж сагітального синуса вказують на підвищення внутрішньочерепного тиску, причиною якого може бути системна інфекція. Так звані “гроноподібні вдавлення” знайдено в передній черепній ямці за орбітами та на потиличній кістці. Ці зміни описані як наслідки атрофії внутрішньої пластинки кісток мозкового черепа внаслідок залягання в місцях його утворення інкапсульованих туберкулом (скупчень мікроорганізмів). Причиною таких змін вважається латентний туберкульозний лептоменінгіт (Schultz 1999). Однак такі зміни

Таблиця 1. Остеологічні виміри та індекси. Ратнів.

Розміри та індекси / № скелету	Ск.1 Чоловік		Ск. 2 Чоловік		Ск.3. Ч=Ж	
	18-22 р.		30-40 р.		16-18 р.	
Вік	права	ліва	права	ліва	права	ліва
Плечова кістка						
1.Найбільша довжина	\	\	\	\	\	\
2.Вся довжина	\	\	\	\	\	\
3.Верхня епіфізарна ширина	\	\	\	\	\	\
4.Нижня епіфізарна ширина	\	67	\	\	\	\
5.Найбільший діаметр середини діафізу	\	25	\	\	23	22
6.Найменший діаметр середини діафізу	\	17	\	\	18	18
7.Найменша окружність діафізу	\	76	\	\	61	61
7а.Окружність середини діафізу	\	77	\	\	67	64
6:5 Індекс січення	\	68,0	\	\	78,3	81,8
7:1 Індекс масивності	\	\	\	\	\	\
Променева кістка						
1.Найбільша довжина	\	262	\	\	\	\
2.Фізіологічна довжина	\	259	\	\	\	\
4.Поперечний діаметр діафізу	\	15	\	\	\	\
5.Сагітальний діаметр діафізу	\	13	\	\	\	\
3.Найменша окружність діафізу	\	50	\	\	\	\
5:4 Індекс січення	\	86,7	\	\	\	\
3:2 Індекс масивності	\	19,3	\	\	\	\
Ліктьова кістка						
1.Найбільша довжина	\	294	\	\	\	\
2.Фізіологічна довжина	\	255	\	\	\	\
11.Передньо-задній діаметр	\	18	\	\	\	\
12.Поперечний діаметр	\	18	\	\	\	\
13.Верхній поперечний діаметр	\	22	\	\		21
14.Верхній дорсо-вентральний діаметр	\	22	\	\		20
3.Найменша окружність діафізу	\	49	\	\	\	\
3:2 Індекс масивності	\	19,2	\	\	\	\
11:12 Індекс січення	\	100,0	\	\	\	\
13:14 Індекс к платоленії	\	100,0	\	\	\	105,0
Ключиця						
Довжина	\	\	\	\	\	\
Окружність	47	\	\	\	\	\
Найбільший діаметр	14	\	\	\	\	\
Найменший діаметр	10	\	\	\	\	\
Індекс масивності	\	\	\	\	\	\
Індекс січення	71,4	\	\	\	\	\
Стегнова кістка						
Вертикальна ширина голівки *	\	\	54*	51		
1. Найбільша довжина	\	\		480		
2.Довжина в натуральному положенні	\	\	\	\	\	\
21.Виросткова ширина	\	\	\	\	\	\
6.Сагітальний діаметр середини діафізу	\	\	28	27	25	25

7. Поперечний діаметр середини діафізу	\	\	30	30	28	28
9. Верхній поперечний діаметр діафізу	\	\	40	40	37	\
10. Верхній сагітальний діаметр діафізу	\	\	26	25	23	\
8. Окружність середини діафізу	\	\	91	87	\	\
8:2 Індекс масивності	\	\	\	\	\	\
6:7 Індекс пілястрії	\	\	93,3	90,0	89,3	89,3
10:9 Індекс платомерії	\	\	65,0	62,5	62,2	\
Велика гомілкорова кістка						
1b. Медіальна довжина	\	\	\	\	\	\
2. Виростково-таранна довжина	\	\	\	\	\	\
1. Повна довжина (медіо-латеральна)	\	\	\	\	\	\
1a. Найбільша довжина	\	\	\	\	\	\
5. Найбільша ширина верхнього епіфізу	\	\	\	78	\	\
6. Найбільша ширина нижнього епіфізу	\	\	\	\	\	\
8. Сагітальний діаметр середини діафізу	\	\	21	22	\	\
8a. Сагітальний діаметр на рівні живильного отвору	\	\	28	31	\	\
9. Поперечний діаметр середини діафізу	\	\	25	24	\	\
9a. Поперечний діаметр на рівні живильного отвору	\	\	34	33	\	\
10. Окружність середини діафізу	\	\	78	86	\	\
10b. Найменша окружність діафізу	\	\	74	75	\	\
9a:8a Індекс січення на рівні живильного отвору	\	\	121,4	106,5	\	\
9:8 Індекс січення на рівні середини діафізу	\	\	119,0	109,1	\	\
10b:1 Індекс масивності	\	\	\	\	\	\

можуть розглядатись як неспецифічні рубці й бути наслідком інших процесів у оболонках мозку.

На зубах спостерігаються лінії поперечної гіпоплазії емалі. Вони утворились у віці 5 та 6 років. У цей період людина пережила декілька епізодів голоду або дитячих захворювань.

Слабкий пришийковий зубний камінь та карієс трьох молярів (17, 16 та 46) вказує на незбалансоване харчування або порушення обміну речовин з дитинства. Про це свідчать вади прорізання зубів та, ймовірно, порушений порядок зміни молочних зубів на постійні. Карієс мандибулярного моляра ускладнився запаленням пародонта та гранульомою. Наслідки пародонтиту або пародонтозу відсутні.

Скелет 2 представлено фрагментами склепіння черепа, окремими зубами правої сторони верхньої щелепи, діафізом правої ліктьової кістки, фрагментами таза, стегновими, гомілковими кістками та лівою таранною кісткою (рис. 5). До цього ж кістяка, вочевидь, належать хребці, ребра й кістки пальців рук. Поверхня кісток зберіглась менш ніж на 50%, вони є досить крихкими.

Морфологія. За будовою таза, розмірами кісток ніг та будовою кісток черепа можна припустити, що скелет належав чоловіку. За станом суглобових поверхонь вік визначається більшим за 30 років. Початкові ознаки остеопорозу вказують на вік, що наближається до 50 років. Стертість зубів нерівномірна й сильна. За схемою Д. Бросвелла (Brothwell 1981), стертість оклюзивної поверхні молярів відповідає віку 35-45 років.

Зріст, визначений за відновленою довжиною стегнової кістки (480 см) становить 171.5 см за формулою Пірсона (1899) та 175.7 см за формулою Троттер (1970).

Ліворуч знайдено ентесопатії в місці прикріплення *зовнішнього затульного м'яза* й *двоголового м'яза*, пористість та інші зміни навколо суглобових поверхонь лівої таранної кістки вказують на навантаження зв'язкового апарату лівої стопи. Праворуч – асиметрично

розвинені шорстка лінія, інсерції *медіального та інтермедіального пасма чотириголового м'яза*, *колатеральної великогомілкової зв'язки*, а також *згиначів стопи*.

Патологічні ознаки. Аурикулярна (вушна) поверхня на тазі має ознаки деформації внаслідок порушення розвитку крижко-клубового суглоба. Вона вузька, дугоподібна, з заглибленням ззаду й дрібнопористою поверхнею (рис. 6). Під нею присутня невелика преаурикулярна борозна. Така деформація пов'язана з травмою з утворенням асептичного некрозу (рис. 7а) або з вродженою деформацією голівок обох стегон (рис. 7б). Під обома голівками спостерігається сильна васкуляризація, на передній поверхні шийки знайдено сильні дегенеративні зміни.

На збереженій поверхні *великого вертлюга* ліворуч присутні ознаки трохантеричного (підглютеального) бурситу.

Чіткі лінії гіпоплазії на іклі свідчать про тимчасові перерви в розвитку емалі внаслідок короткотривалого стресу в віці 5 та 6 років (рис. 8). Жувальна поверхня коронок зубів стерта косо в язиковому напрямку. Стертість, можливо, частково штучна. Карієс (рис. 9) та мікротравми емалі присутні на першому молярі.

Скелет 3 представлено плечовими кістками, лівим передпліччям, фрагментом першого сегмента крижової кістки, та діафізами стегнових кісток (рис. 10). Стан приростання епіфізів свідчить про вік не більший за 18 років. На жаль, визначити стать неможливо.

Морфологія. В місцях прикріплення *великого грудного м'яза* спостерігаються заглиблення. *Радіальний імпринт* у дистальній метафізарній зоні плечової кістки свідчить про інтенсивне згинання руки у лікті ліворуч. До того ж у місці прикріплення м'яза, який згинає руку у лікті, знайдено ентесопатію. Також ліворуч є видиме, можливо, травматичне розширення суглобової поверхні ліктьової кістки в латеральну сторону. Досить сильні зміни спостерігаються в гребні супінатора. Інші

патологічні зміни на кістках цього скелету не знайдені.

Аналіз результатів та висновки.

Враховуючи, що всі кістки, ймовірно, походять з одного місця і розглядалися з самого початку як одне ціле, можна припустити, що вони відносяться до потрійного поховання. Погана збереженість кісток пояснюється як посмертними та фонемічними змінами, так і антропогенними факторами під час та після відкриття поховання.

Результати показали, що у могили знаходились дорослий та молодий чоловіки і підліток. Є певна спільність в морфологічних рисах та патологічних змінах двох або навіть трьох скелетів. Зріст обох старших індивідів є високим та дуже високим, в залежності від способу визначення (від 172 за формулами Пірсона, до 176-178 за формулами Троттер). Така сама величина зросту визначена для окремих індивідів межиновецької культури території Польщі (Borowska-Strugińska 2017).

Деформації кісткового апарату внаслідок навантажень на верхній та нижній пояс кінцівок та хребет знайдено у всіх трьох індивідів. Найстарший чоловік страждав на симетричний асептичний некроз голівки стегна. Це захворювання, спричинене порушенням кровотоку у кістці та суглобі внаслідок травми чи хронічного перенавантаження (Косинская 1961, 59-60), є наслідком вродженої дисплазії стегна або захворювань кровоносної системи (Мустафин 2014, 8) і трапляється переважно у чоловіків після 30-40 р. Це захворювання спричиняє поступову втрату працездатності людини. У будь-якому випадку чоловік зміг прожити з цим захворюванням у своїй спільноті достатньо довгий час.

У двох індивідів знайдено карієс та початкові стадії розвитку зубного каменя, що свідчить про змішані або переважно вуглеводні дієти. Про харчування рослинними продуктами, які включали, можливо, не дуже добре перемелене зерно, свідчить коса та нерівномірна стертість зубів. А завищені в порівнянні з середніми показники стертості для певного віку можуть бути наслідком

попадання у борошно піску при використанні жорен з м'якого каміння.

Гіпоплазія емалі у двох індивідів утворилась в віці 5 та 6 років і відображає певні події у житті дітей, які мали місце в період переходу у вік другого дитинства (дитячі захворювання?).

Патологічні прояви на черепі індивіда 1 вказують на гіпотетичну причину його смерті. Чоловік хворів на туберкульоз, а, можливо, й інше супроводжуюче захворювання, яке спричинило запалення мозкових оболонок та утворення інфекційних осередків у кістках обличчя. Не виключено, що смерть його наступила від інших причин, в період латентної стадії основного захворювання або в момент його рецидиву. Туберкульоз (як і інше захворювання – проказа, спричинене мікобактеріями) супроводжує людство з доби неоліту та ранньої бронзи. Вони мають різні причини та шляхи поширення. Найдавніші випадки цих захворювань на території Волині та Полісся знайдені у похованнях культури кулястих амфор (Козак 2015).

Література

Borowska-Strugińska, B. 2017. Antropologiczna analiza szczątków kostnych. Hyrchały A. (red.) *Wielokulturowe stanowisko w Czerniczynie w świetle badań archeologicznych w latach 1981-1985*. Hrubieszów. 202-222

Brooks, S., Suchey, J.M. 1990. Skeletal Age Determination Based on the Os Pubis: a Comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks Methods. *Human Evolution* 5 (3). 227-238

Brothwell, D.R. 1981. *Digging up bones*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, British Museum (Natural History).

Buikstra, J.E., Ubelaker D.H. (Eds.) 1994 *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains: Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History* (Arkansas Archeological Report Research Series).

Lovejoy, C.O., Meindl, R.S., Pryzbeck T.R., Mensfort, R.P. 1985. Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: a New Method for the Determination of

Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology* 68(1). 15-28.

Machnikowie, A. J. Kaczanowski, K. 1987 *Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na «Gurze Klin» w Iwanowicach*. Wrocław-Warszawa: Wyd. Pol. Akad. Nauk.

Pearson, K. 1899. On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A* 192. 169-244.

Perizonius, W.R.K., Pot, T.J. 1981. Diachronic Dental Research on Human Skeletal Remains Excavated in the Netherlands. *Dorestad's Cemetery on "The Heul", Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 31. 369-413.

Scheuer, L., Black, S. 2000. *Developmental Juvenile Osteology*. Academic Press.

Schultz, M. 1988. Paläopathologische Diagnostik. Knussmann R. (Hrsg.). *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. 1 (1): Wesen und Methoden der Anthropologie*. Stuttgart: Fischer Verlag, 480—496.

Schultz, M. 1999. The Role of Tuberculosis in Infancy and Childhood in Prehistoric and Historic Population. G. Pálfi, O. Dutour, J. Deák, I. Hutás (Eds.), *Tuberculosis. Past and Present*. GBTB foundation. Budapest. 503—507.

Szczepanek, A. 2014. An Anthropological Analysis of Skeletons of the Mierzanowice Culture People from Książnice, Site 2, Pacanów commune, Świętokrzyskie voivodeship. *Sprawozdania Archeologiczne* 66, 279–283.

Trotter, M. 1970. Estimation of Stature from Intact Long Limb Bones. Stewart T.D. (Ed) *Personal Identification in Mass Disasters*. Smithsonian Institution. 71-83.

Ubelaker, D.H. 1978. *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Vallois, H.V. 1937. La Durée de la Vie chez l'Homme Fossile. *L'Anthropologie* (Paris) 47. 499-532.

Алексеев, В.П. 1966. *Остеометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.

Алексеев, В.П., Дебец, Г.Ф. 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.

Герасимов, М.М. 1955. *Восстановление лица по черепу*. Москва.

Козак, О.Д., 2010. Кияни княжої доби. Біоархеологічні студії. Київ: Академперіодика.

Козак, О.Д. 2015. До питання про фізичні навантаження та захворювання населення культури кулястих амфор Хмельниччини (на матеріалі групового поховання з с. Лятка). *Старожитності культури кулястих амфор на Поділлі*. Збірник. Хмельницький. 61-112.

Козак, А.Д., Шульц, М. 2006. Проказа в древнерусском Киеве по данным палеопатологии. *Вестник антропологии* 14. Москва. 34-40

Косинская, Н.С. 1961. *Дегенеративно-дистрофические поражения костно-суставного аппарата*. Ленинград: МЕДГИЗ.

Мустафин, Р.Н. 2015 Асептический некроз головки бедренной кости. *Лечебное дело* 4. 7 – 20.

Охріменко, Г.В. Скляренко, Н.В. 2014. Межановицька культура на Західній Волині. *Праці Центру пам'яткознавства* 26. Київ. 89-105

References

Alekseev, V.P. 1966. Osteometriya. Metodika antropologicheskix issledovanij. Moskva: Nauka.

Alekseev, V.P., Debecz, G.F. 1964. Kраниometriya. Metodika antropologicheskix issledovanij. Moskva: Nauka.

Borowska-Strugińska, B. 2017. Antropologiczna analiza szczątków kostnych. Hyrchały A. (red.) *Wielokulturowe stanowisko w Czerniczynie w świetle badań archeologicznych w latach 1981-1985*. Hrubieszów. 202-222

Brooks, S., Suchey, J.M. 1990. Skeletal Age Determination Based on the Os Pubis: a Comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks Methods. *Human Evolution* 5 (3). 227–238

- Brothwell, D.R. 1981. *Digging up bones*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, British Museum (Natural History).
- Buikstra, J.E., Ubelaker D.H. (Eds.) 1994 *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains: Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History* (Arkansas Archeological Report Research Series).
- Gerasimov, M.M. 1955. Vosstanovlenie licza po cherepu. Moskva.
- Kosinskaya, N.S. 1961. Degenerativno-distroficheskie porazheniya kostno-sustavnogo apparata. Leningrad: MEDGIZ.
- Kozak, A.D., Shul'cz, M. 2006. Prokaza v drevnerusskom Kieve po danny'm paleopatologii. Vestnik antropologii 14. Moskva. 34-40
- Kozak, O.D. 2015. Do pytannia pro fizychni navantazhennia ta zakhvoriuvannia naseleennia kultury kuliastykh amfor Khmelnychchyny (na materiali hrupovoho pokhovannia z s. Iliatka). Starozhytnosti kultury kuliastykh amfor na Podilli. Zbirnyk. Khmelnytskyi. 61-112.
- Kozak, O.D., 2010. Kyiany kniazhoi doby. Bioarkheolohichni studii. Kyiv: Akademiropydka.
- Lovejoy, C.O., Meindl, R.S., Pryzbeck T.R., Mensfort, R.P. 1985. Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: a New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology* 68(1). 15-28.
- Machnikowie, A. J. Kaczanowski, K. 1987 *Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brazu na «Gurze Klin» w Iwanowicach*. Wroclaw-Warszawa: Wyd. Pol. Akad. Nauk.
- Mustafin, R.N. 2015 Asepticheskij nekroz golovki bedrennoj kosti. Lechebnoe delo 4. 7 – 20.
- Okhrimenko, H.V. Skliarenko, N.V. 2014. Mezhanovytska kultura na Zakhidnii Volyni. Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva 26. Kyiv. 89-105
- Pearson, K. 1899. On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A* 192. 169-244.
- Perizonius, W.R.K., Pot, T.J. 1981. Diachronic Dental Research on Human Skeletal Remains Excavated in the Netherlands. *Dorestad's Cemetery on "The Heul", Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 31. 369-413.
- Scheuer, L., Black, S. 2000. *Developmental Juvenile Osteology*. Academic Press.
- Schultz, M. 1988. Paläopathologische Diagnostik. Knussmann R. (Hrsg.). *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. 1 (1): Wesen und Methoden der Anthropologie*. Stuttgart: Fischer Verlag, 480—496.
- Schultz, M. 1999. The Role of Tuberculosis in Infancy and Childhood in Prehistoric and Historic Population. G. Pálfi, O. Dutour, J. Deák, I. Hutás (Eds.), *Tuberculosis. Past and Present*. GBTB foundation. Budapest. 503—507.
- Szczepanek, A. 2014. An Anthropological Analysis of Skeletons of the Mierzanowice Culture People from Książnice, Site 2, Pacanów commune, Świętokrzyskie voivodeship. *Sprawozdania Archeologiczne* 66, 279–283.
- Trotter, M. 1970. Estimation of Stature from Intact Long Limb Bones. Stewart T.D. (Ed) *Personal Identification in Mass Desasters*. Smithsonian Institution. 71-83.
- Ubelaker, D.H. 1978. *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Vallois, H.V. 1937. La Durée de la Vie chez l'Homme Fossile. *L'Anthropologie* (Paris) 47. 499-532.

© 1994 M. Schultz, Zentrum Anatomie, Göttingen
modifiziert nach K.-G. Beck / St. Klug 1994

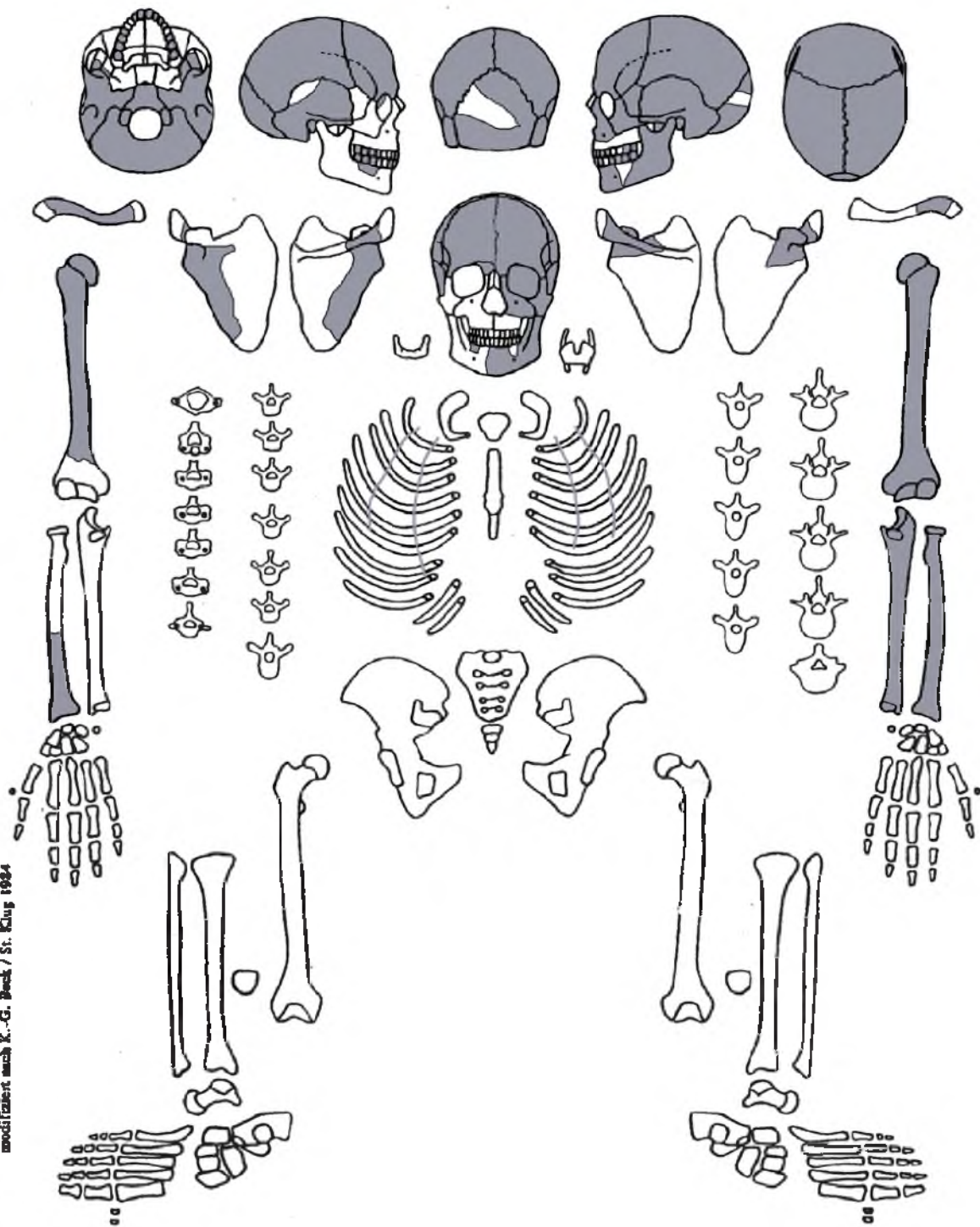

Рис. 1. Збереженість скелета 1. Чоловік 18-25 років.

Рис. 2. Чоловік 18-25 років.
Склепіння черепа, вигляд
справа.

Рис. 3. Чоловік 18-25 років.
Доброякісні утворення у лобному
синусі.

Рис. 4. Чоловік 18-25 років. "Вогнище"
запалення на стінці носового отвору.

© 1994 M. Schultz, Zentrum Anatomie, Göttingen
modifiziert nach K.-G. Beck / S. Kling 1984

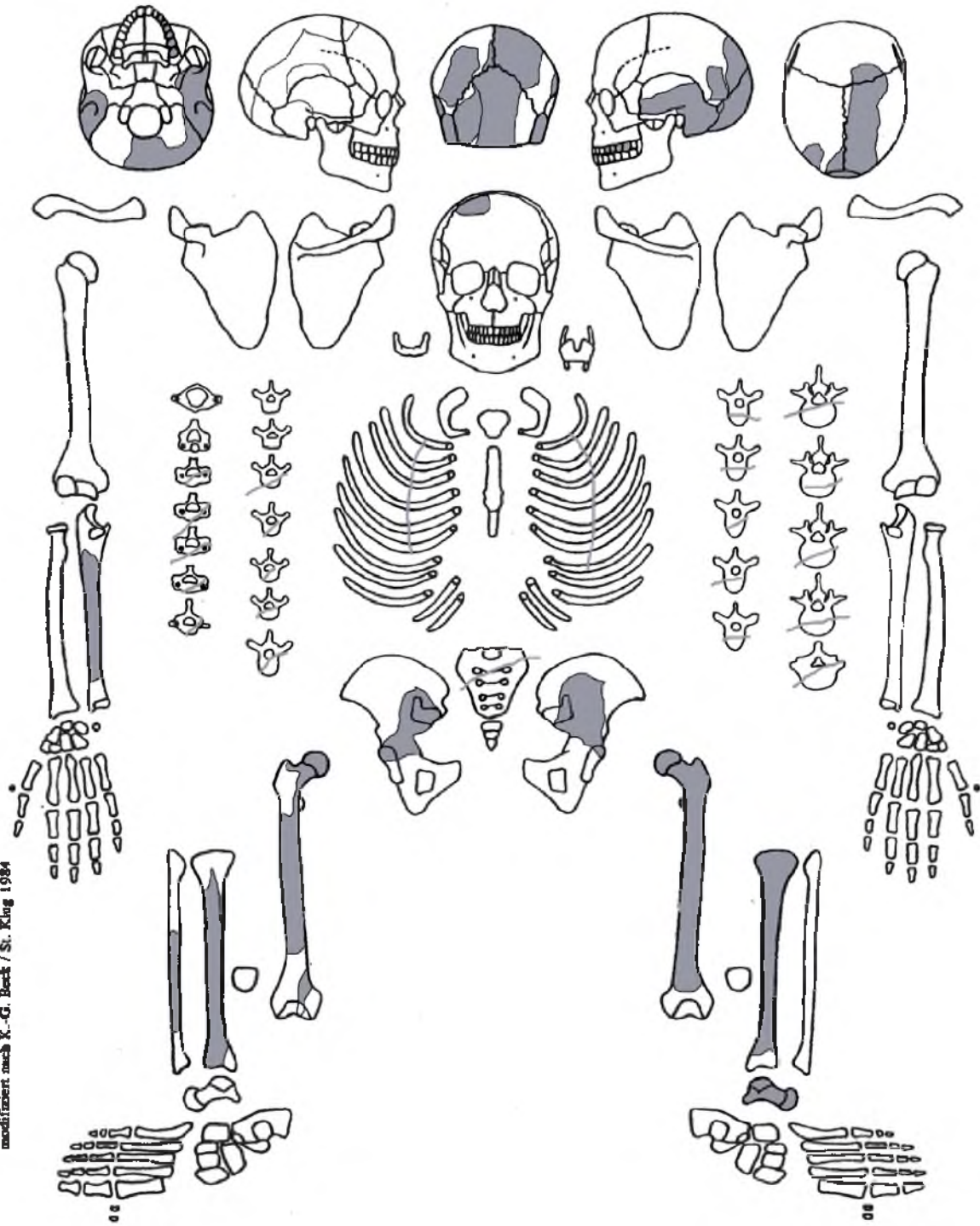

Рис. 5. Збереженість скелета 2. Чоловік 35-45 років.

Рис. 6. Чоловік 35-45 років. Права клубова кістка. Деформація аурикулярної поверхні.

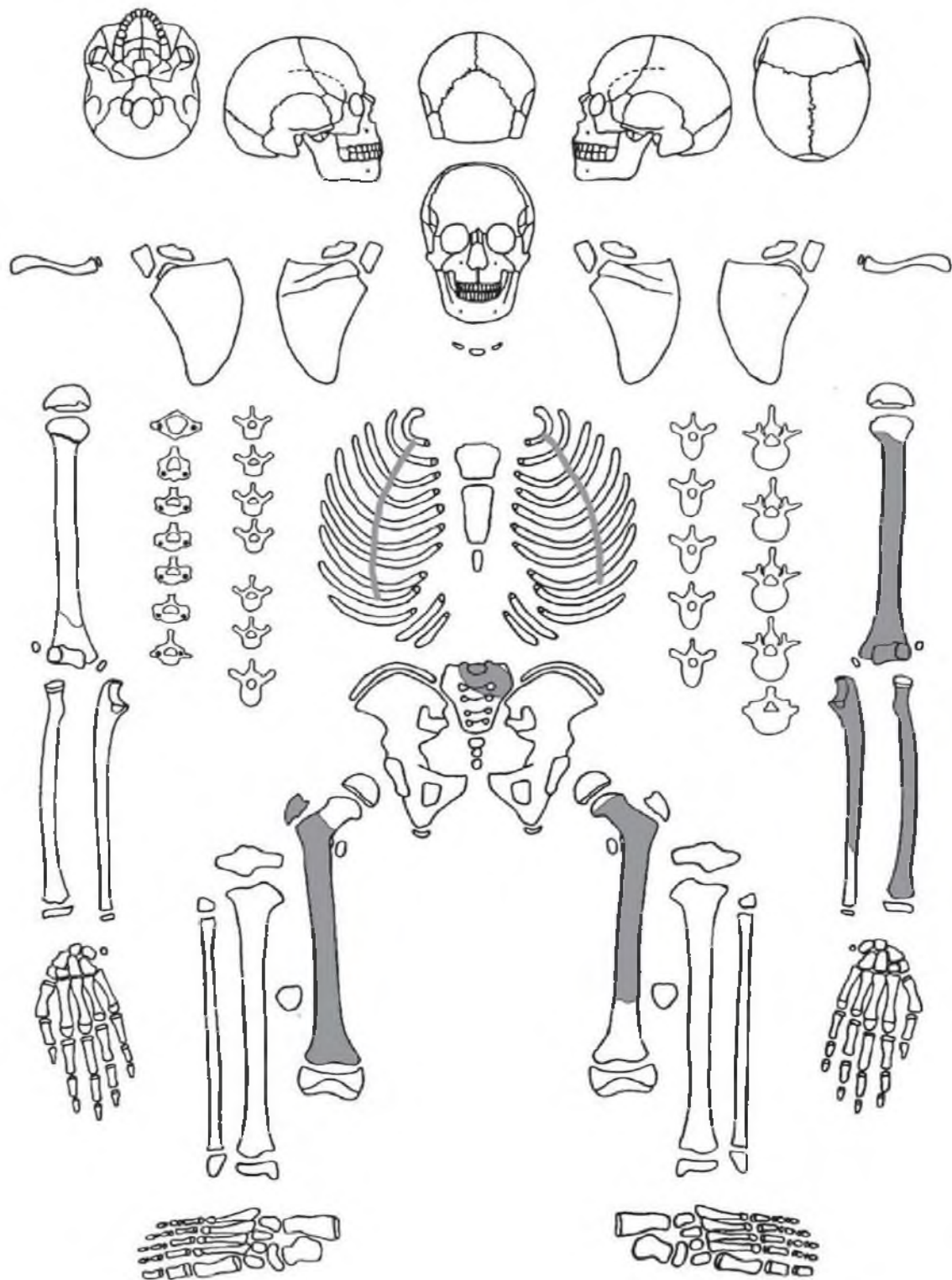
Рис. 7. Чоловік 35-45 років. Голівка правої кістки з асепричним некрозом та можливою посттравматичною деформацією (а), ліва стегнова кістка: сліди артриту з розростаннями навколо голівки та асептичним некрозом на передній стороні голівки (б).

Рис. 8. Чоловік 35-45 років. Гіпоплазія емалі на іклі.

Рис. 9. Чоловік 35-45 років. Карієс першого моляру.

© 1994 M. Schultz. *Zemstvo Anatomie, Göttingen*

Рис. 10. Збереженість скелета 3. Підліток 16-18 років.

ДОДАТОК 3.

Манько В.О., Теліженко С.А.
Інститут археології НАН України

ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ

У статті на підставі аналізу крем'яних комплексів середньоголоценового віку з території Волинської височини робиться висновок про існування на території Середнього Подністрів'я, Волині та Житомирщини ратнівської археологічної культури, носії якої відіграли значну роль у складанні культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК) заходу України. Робляться висновки про синтетичний характер КЛСК заходу України, про участь у її формуванні носіїв традицій пізнього кьорешу та ранньої КЛСК Угорщини, Австрії та Словаччини.

Ключові слова: мезоліт, неоліт, ратнівська культура, культура Оселівка-Незвисько, культура лінійно-стрічкової кераміки, яніславицька культура.

Вступ

Проблеми початкового розвитку неоліту у тому чи іншому регіоні завжди призводять до спроб з'ясувати час та причини його походження і тому зрозуміло, що ці питання є, як правило, особливо дискусійними. Часто виникнення неолітичної культури пов'язують з міграцією або з переходом на нову стадію розвитку місцевих автохтонних мезолітичних культур. Пропонуються також гіпотези про акультурацію мігрантами місцевого населення. У більшості випадків проблема залишається невирішеною через брак свідчень про мезолітичних попередників перших носіїв неоліту або через неможливість отримання інформативних кам'яних комплексів неолітичного часу. Завдяки появі на території Волинської височини Північно-Західної України нових докерамічних комплексів, з'явилася можливість для вирішення питання походження неоліту КЛСК Західної України.

Вузол пам'яток біля села Ратнів

У 2015 році Ратнівська археологічна експедиція ІА НАН України проводила розвідки на території Луцького району Волинської області. Біля села Ратнів на правому березі ріки Черногузки було виявлено серію багатшарових поселень пізнього мезоліту – раннього та пізнього середньовіччя (рис.1). Особливу увагу

звернули на себе сім пунктів з матеріалами, які пов'язані з докерамічною епохою. Це стоянки Бакай I і II, Дідовичі I, II, III, IV, V. Стоянки знаходяться на висоті 10-20 м над заплавою Черногузки, розташовані на стику першої та другої терас. Поселення Бакай I і II, Дідовичі I у плані співпадають з межами поселень доби середньовіччя, пізнього енеоліту та бронзи, матеріали кам'яної доби знайдені на значній площі (до 10 га). Це не дозволяє нам використовувати їх матеріали як такі, що походять з одного комплексу. Згадані пункти необхідно охарактеризувати як місцезнаходження, локалізацію яких встановити дуже важко. Пункти Дідовичі II, III, IV, V також не ідеальні та засмічені знахідками доби пізнього енеоліту – ранньої бронзи, але вони вирізняються за рахунок більш чітких меж поширення матеріалів пізнього мезоліту, які локалізувалися на ділянках тераси плямами з приблизними розмірами 30х30м.

Стоянка Дідовичі II займала мис на стику першої та другої терас, стоянки Дідовичі III, IV, V пов'язані з бортами та верхів'ями давньої балки, яка прорізала берег Черногузки, була, ймовірно, наводненою. Саме наявність заглибленої балки (глибиною до 8 м), ймовірно за все, і зумовила появу поблизу неї серії стоянок середньоголоценового часу. Балка, руйнуючи

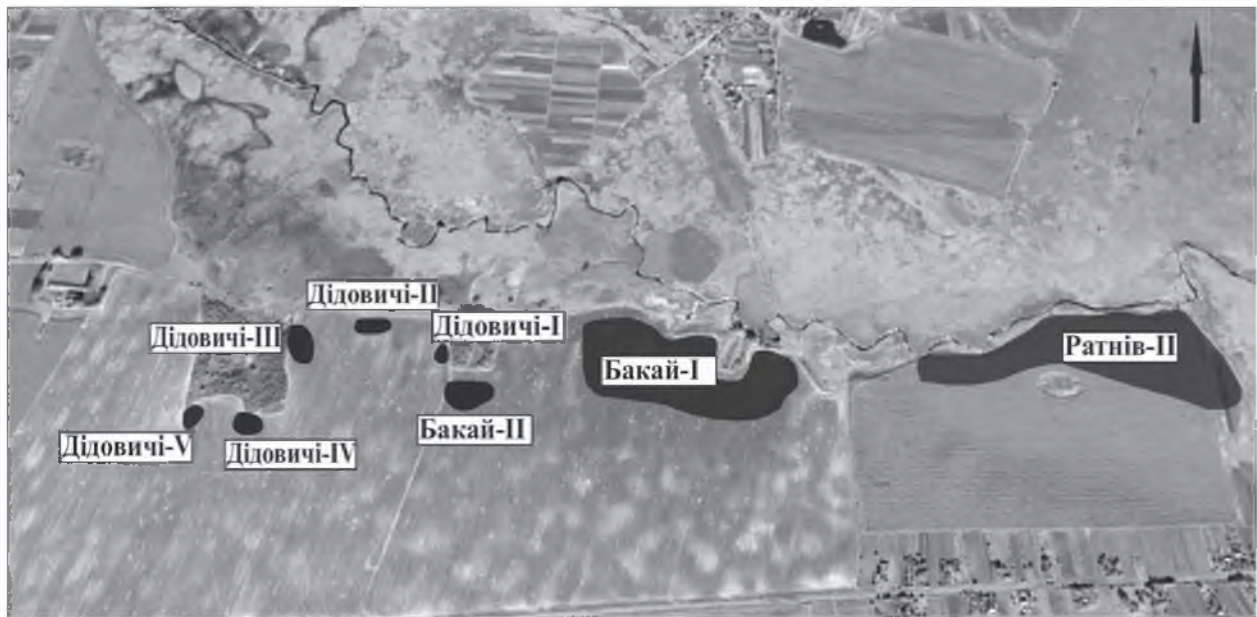

Рис. 1. Ратнівський вузол пам'яток. Карта розташування стоянок пізнього мезоліту.

тераси, робила доступними для використання виходи кременю з крейдової основи першої надзаплавної тераси Черногузки. З верхів'їв крейдових відкладів видобувалися жовна якісного темно-сірого кременю, з яким і пов'язані знайдені на території стоянок артефакти. Виходи крейдового кременю, на жаль, використовувалися й у більш пізні епохи, тому розподіл комплексів різного часу за характеристикою сировини є неможливим. Це, на жаль, робить неінформативними і будь-які статистичні підрахунки. Критерієм для відбору ранніх матеріалів з підйомного матеріалу стали у цій ситуації суто технологічні ознаки, відбір артефактів, не пов'язаних з використанням техніки посиленого відтиску, наявність якої демонструють, наприклад, комплекси енеолітичної волино-люблінської культури. При виокремленні ранніх артефактів допомогли ті обставини, що нуклеуси та знаряддя, виготовлені без застосування відтискних технологій, були, як правило, вкриті білою патиною. Усе це дозволило з великою долею вірогідності описати особливості докерамічної крем'яної індустрії.

Шурфування стоянки Дідовичі III дозволило з'ясувати стратиграфічне положення матеріалів докерамічного часу. Знахідки патинованих крем'яних виробів,

виготовлених із застосуванням ударної техніки, були виявлені під шаром гумусу, у гумусованому лесі на глибині 0,50-0,70 м від денної поверхні. У чистому бузькому лесі, який з'являвся на глибині 0,80-0,90 м, знахідки були відсутні. Таким чином, ми не маємо сумнівів у тому, що матеріали докерамічних комплексів вузла стоянок на березі Черногузки слід пов'язувати з голоценом, причому далеко не з ранніми його фазами.

Крем'яні комплекси вузла пам'яток у села Ратнів

За зазначеними вище причинами ми надаємо загальний опис крем'яної індустрії.

Техніка розщеплення кременевої сировини була орієнтована на отримання пластинчастих заготовок ударним способом. Зафіксовано наявність кількох систем розщеплення. Одна з них була пов'язаною з оформленням сплоснених нуклеусів з однією (рис.2. 3) чи двома платформами (рис.2. 1-2). Платформи є, як правило, гладкими, утвореними одним ударом. В окремих випадках відбувалася незначна підправка платформ. Нуклеуси монофронтальні, із залишками кірки жовна з тильної сторони. Ймовірніше, розщеплення відбувалося з однієї платформи, незважаючи на наявність і двоплощинних нуклеусів. Утворення другої

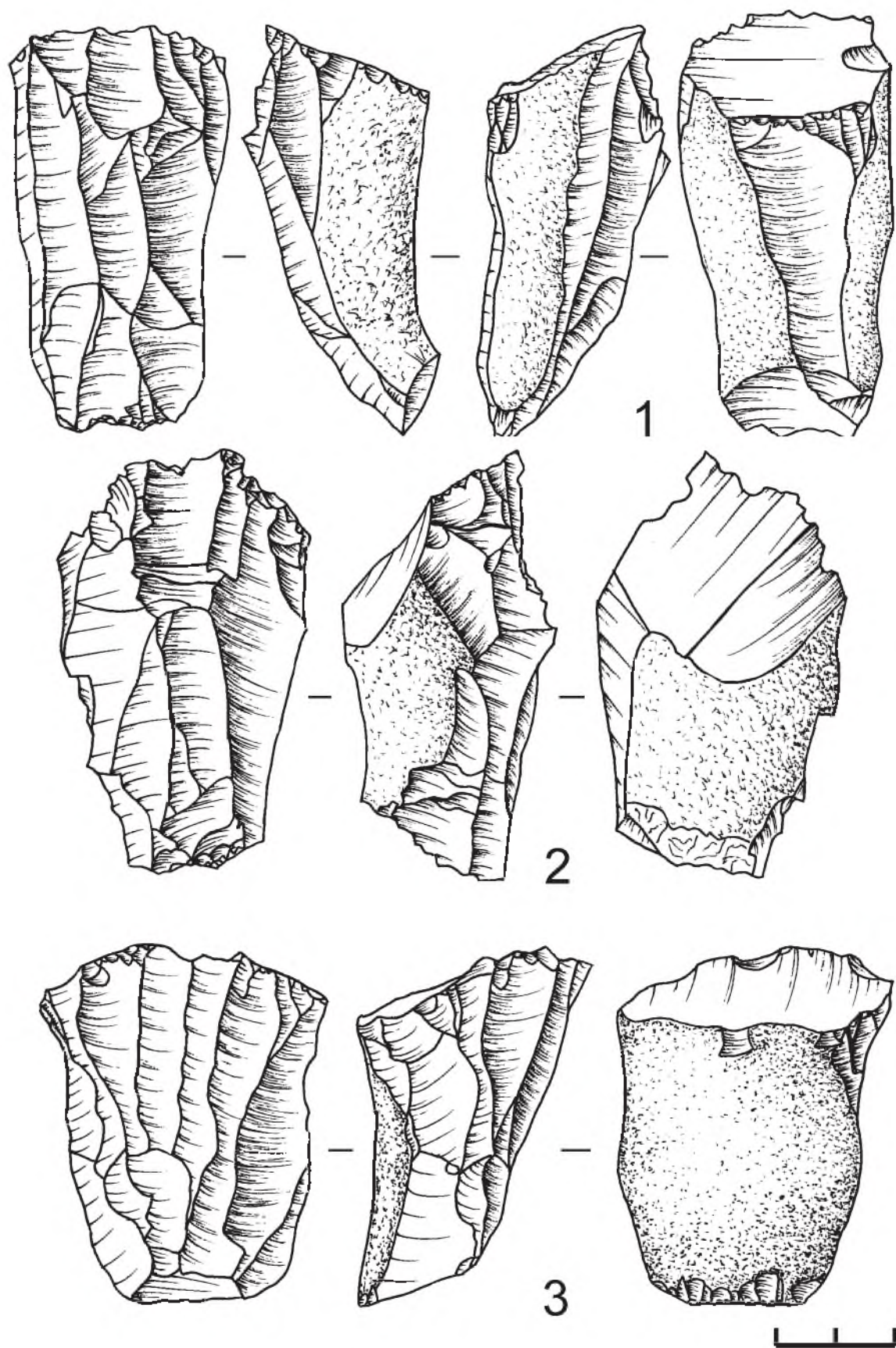

Рис. 2. Ратнівський вузол пам'яток. 1-3. Нуклеуси. 1. Бакай 1. 2. Дідовичі 1. 3. Дідовичі 3.

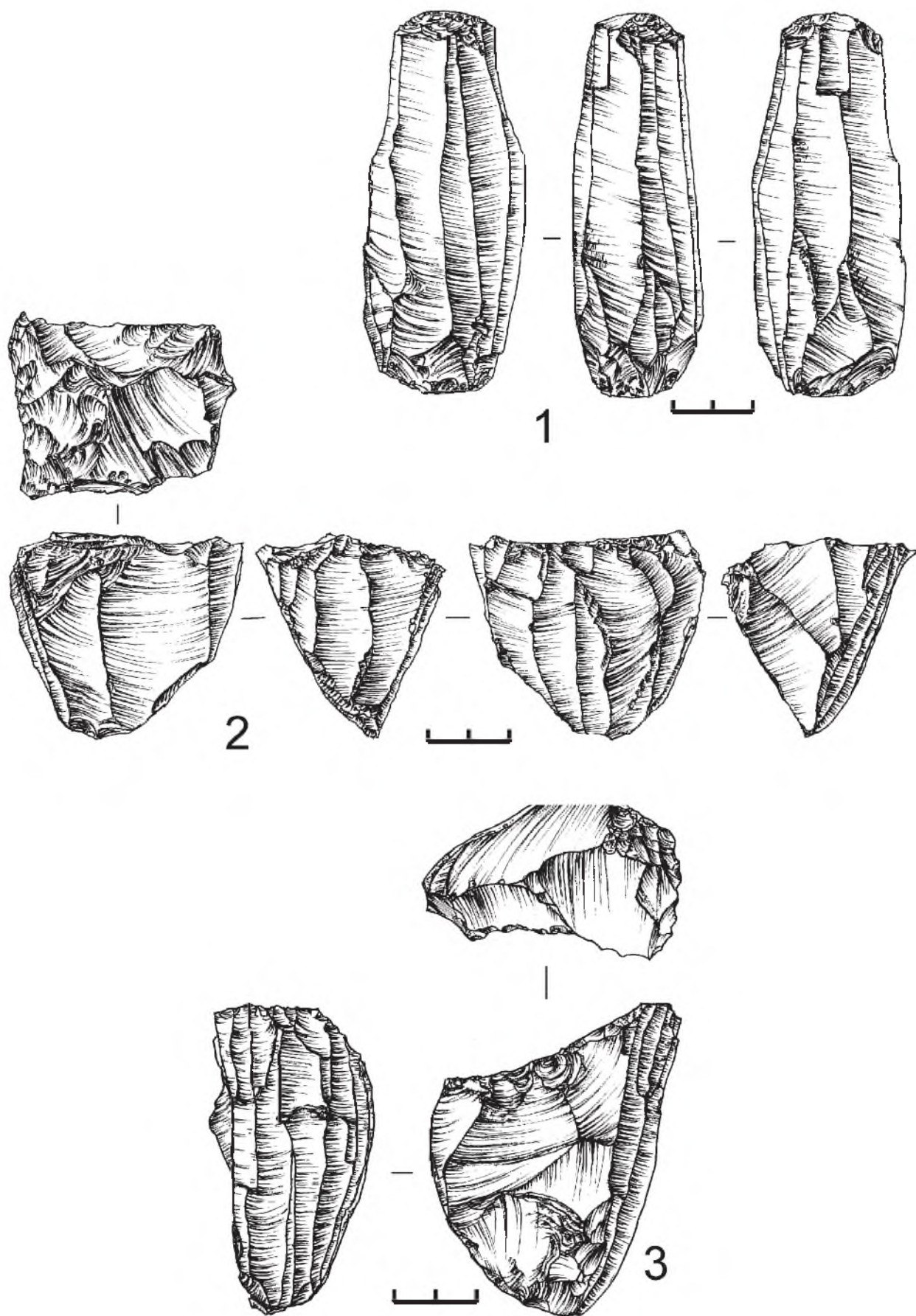

Рис. 3. Ратнівський вузол пам'яток. 1-3. Нуклеуси. 1. Дідовичі 2. 2-3. Дідовичі 3.

платформи відбувалося внаслідок зміни полюсності сколювання пластинчастих заготовок на стадії досить великої спрацьованості ядрища. Друга тенденція у розколюванні пов'язана з оформленням нуклеусів підконічної форми з ретельно підправленими платформами (рис.3. 2; 5. 1). Нарешті, використовувалася також й технологія розщеплення торцевих одноплщинних нуклеусів зі скошеними постійно обновлюваними платформами (рис.3. 3). Останній тип нуклеусів пов'язаний, як здається, з отриманням виключно пластинок. Наявний також нуклеус підциліндричної форми (рис.3. 1), який, ймовірно, пов'язаний з більш пізньою епохою.

Пластинчасті заготовки, які слугували для виготовлення знарядь, є досить масивними, завтовшки до 0,5-0,6 см. Часто використовувалися пластини з кіркою, пластини з дистальним кінцем, із залишками протилежної платформи. Але здебільшого відбиралися пластини завширшки 1,3-2,1 см, підтрикутні у перетині та з паралельними краями. Зважаючи на те, що іноді ударні бугорці заготовок пов'язані із слабо вираженою *semi-leaps* на межі із залишками платформи, можна припускати використання в роботі м'якого відбійника.

Однією з категорій знарядь, для виготовлення яких застосовувалися масивні пластинчасті заготовки, були різці. Різцеві комплекси численні та типологічно різноманітні.

Поширеною формою були бічні різці, в тому числі білатеральні виемчаторетушовані на масивних заготовках (рис.4. 1, 7). Різцеві сколи на таких виробках – довгі, захоплюють дві третини краю пластини, або навіть повністю знищують її краї. Можливо, що виїмки на таких різцях оформлювалися ударом з дорсальної або вентральної поверхні, фасетки таких ударів потім підправлялися ретушером. Присутні і одинарні бічні різці на таких же масивних заготовках (рис.4. 2, 6), що дає нам підстави вважати, що виготовлення білатеральних різців не було метою майстрів, і що подібні

вироби з'являлися внаслідок переоформлення робочої частини знаряддя.

Значна частина різців – двогранні серединні або серединно-кутові (рис.4. 3-5, 8-9; 5. 2-3). Не виключено, що наявність цих виробів є результатом виготовлення бічних різців. Неможливість подальшого використання зношеного бічного різця призводила до його редукції, пов'язаної з нанесенням різцевого сколу під кутом до вісі сколювання пластинчастої заготовки. Дана гіпотеза ґрунтується на двох аргументах. По-перше, двогранні різці виготовлені з таких же масивних заготовок. По-друге, на одному з двогранних різців збереглися залишки ретушованої виїмки.

Не виключено, що редукційними за походженням є й поодинокі кутові різці на зламах заготовок. Одне з таких знарядь має подвійний бічний скол, який міг виникнути після підправки зламаною бічного різця (рис.4. 10; 5. 4).

Таким чином, ми констатуємо той факт, що виготовлення різців було орієнтовано на отримання бічних форм, а усі інші форми виступають як похідні від бічних, є такими, що з'являються внаслідок редукції початкових форм.

Не зовсім зрозуміло, чи виконували самостійну роль косотронковані пластини (рис.6. 1, 5-6), чи вони є заготовками для виготовлення бічних різців. Принаймні, ці вироби серійно представлені в комплексах.

Для виготовлення скребків використовувалися, як правило, пластинчасті заготовки, отримані на початковій фазі розщеплення нуклеусів. Скребки на пластинах – кінцеві з випуклими лезами (одне виключення – наявний скребок з увігнутим лезом), оформлені напівкрутою скребковою ретушшю. Часто кінцеві скребки виготовлялися на пластинах з паралельними краями, але зафіксовані й скребки на конвергентних пластинах. Леза усіх кінцевих скребків, у більшості випадків, сформовані на дистальних частинах пластин, проксимальні частини заготовок видалені (рис.5. 5-7, 10-14). Виключення – скребок кінцевий на цілій пластинці з вентральною дрібною ретушшю

по краю (рис.6. 3). Скребки на відщепках – також кінцеві (рис.5. 8-9). Один скребок виготовлений на уламку кременю. Можна припускати, що деякі відщепи з ретушшю являються недооформленими скребками (рис.6. 14-15).

Серія перфраторів досить чітко розподіляється на дві групи, які різняться за типом використаних заготовок. Присутні свердла з робочими частинами на дистальних кінцях масивних пластин (рис.5. 15-16). Їх жальця зі слідами ретуші утилізації як з дорсальної, так і з вентральної сторін. Інша група перфраторів – це проколки та свердла на тонких пластинках з конвергентними краями (рис.6. 9-11, 13).

Так само на дві групи за характеристиками заготовок слід розподіляти пластинчасті заготовки з ретушшю, серед яких наявні цілі масивні пластини (рис.6. 2, 4), а також їх видовжені проксимальні та медіальні частини з вентральною лускатою або з дрібнофасеточною ретушшю (рис.6. 7). Друга група – це тонкі пластинки з дрібнофасетковою ретушшю (рис.6. 8), яка наносилася як з вентральної, так і дорсальної поверхні заготовки.

Один виріб ми можемо охарактеризувати як мікроліт. Це медіальна частина пластинки з крутою крайовою ретушшю з дорсальної та пласкою лускатою ретушшю з вентральної сторони (рис.6. 12). Не виключено, що цей виріб є вкладнем складного знаряддя.

Таким чином, аналіз техніки розщеплення комплексів стоянок, розташованих поблизу села Ратнів та аналіз знарядь дозволяють припускати, що індустрія орієнтована на отримання двох типів заготовок, які розщеплювалися в двох різних техніках. При цьому пластинки, які отримувалися в результаті розщеплення торцевих нуклеусів, використовувалися виключно для виготовлення мікролітів, деяких форм перфраторів та пластинок з ретушшю. Останні, як правило, представлені у фрагментованому вигляді і також можуть мати відношення до мікролітичного комплексу.

Виявлені на території Волинської височини стоянки характеризують абсолютно нове явище у крем'яній індустрії на території регіону, яке раніше ніким не було описано.

Порівняння ратнівських крем'яних комплексів з крем'яними комплексами суміжних територій

На території України на півночі лісостепової та півдні лісової зон Правобережжя відомі кілька типів крем'яних індустрій голоценового часу, які без сумнівів існували у докерамічний час, або з'являються під час початкового періоду виготовлення кераміки.

Немає жодного сумніву, що ратнівську крем'яну індустрію неможливо порівнювати ані зі свідером, ані з таценки-кудлаївською та з яніславицькою культурою.

Свідер Полісся жорстко прив'язаний до лісової смуги (Зализняк 1989, с.76-77), на території Волинської височини відомі лише окремі досить сумнівні знахідки свідерських вістер, які можуть бути з тим же успіхом віднесені до постсвідерських. Повноцінних свідерських стоянок на Волинській височині немає. До того ж, свідерська індустрія жорстко пов'язана з розколюванням двоплощинних біпродольних нуклеусів, з яких знімали верболисті заготовки для виготовлення вістер свідерського типу. Двоплощинні нуклеуси ратнівського вузла неможливо порівнювати з свідерськими. По-перше, вони з'являлися внаслідок редуції одноплощинних нуклеусів. По-друге, ці нуклеуси не мають фасеток зняття верболистих заготовок. Хронологічна позиція свідерських комплексів (кінець дріасу – початок пребореалу) також виключає можливість їх знаходження у гумусованому лесі. Тому не буде перебільшенням сказати, що паралелі між ратнівськими та свідерськими комплексами просто відсутні.

Паралелі з таценки-кудлаївською індустрією присутні. У таценки-кудлаївських комплексах трапляються знахідки двоплощинних нуклеусів, але тільки на стадії максимальної спрацьованості, що робить такі аналогії неінформативними. Зустрічаються двогранні та бічні різці, але переважна їх

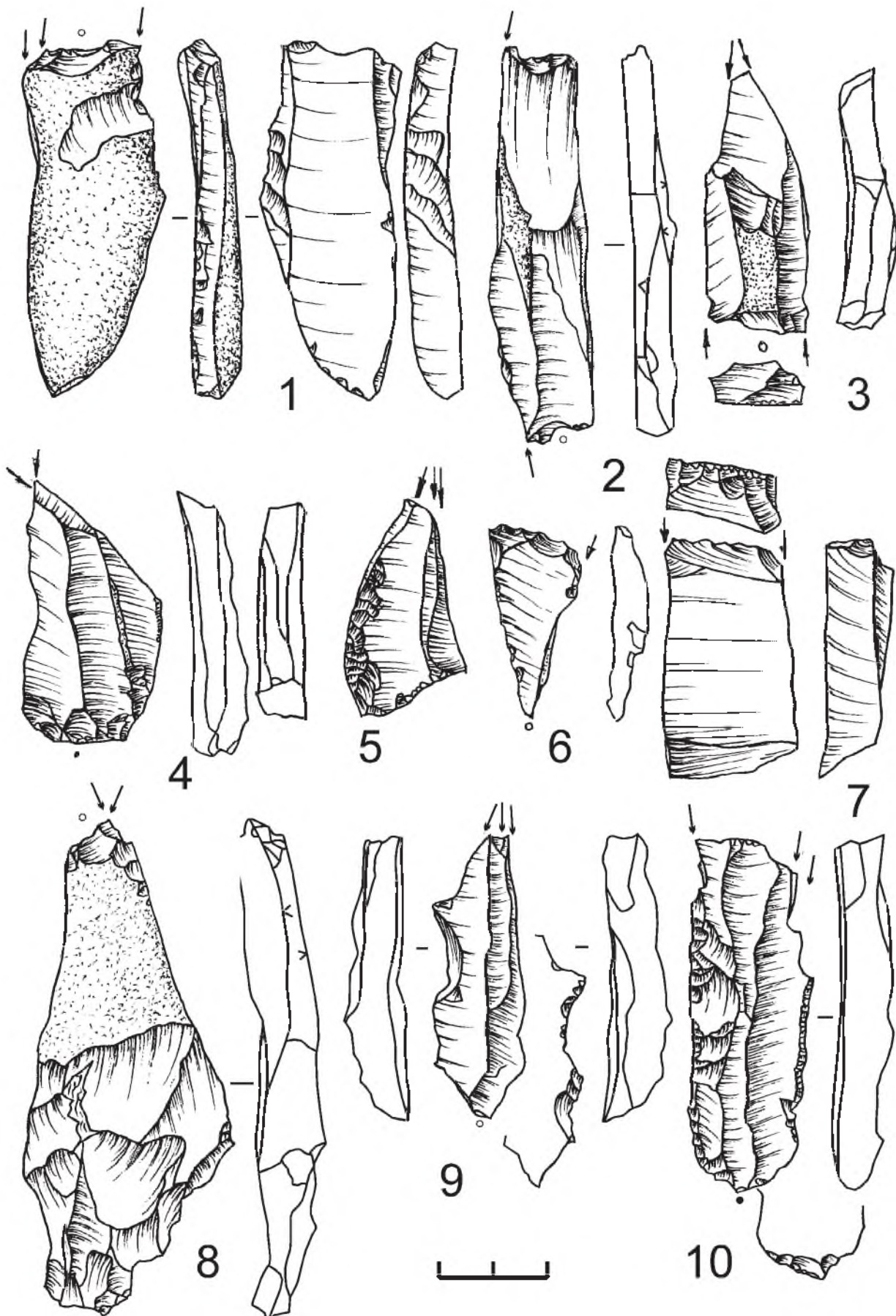

Рис. 4. Рагнівський вузол пам'яток. 1-10. Різці. 1-2. Дідовичі 3. 3-7. Дідовичі 2. 8, 10. Бакаї 1. 9. Дідовичі 4.

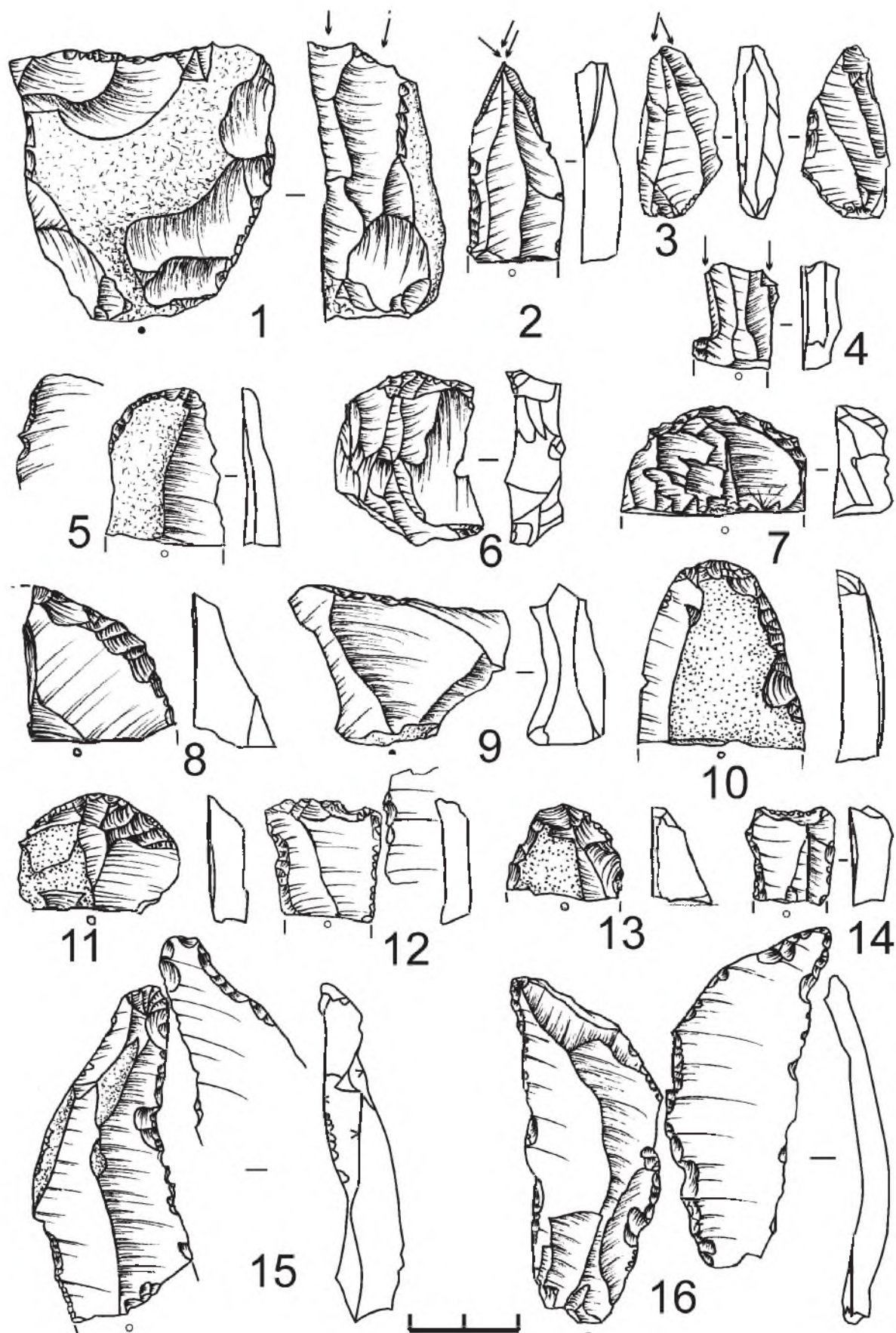

Рис. 5. Ратнівський вузол пам'яток. 1. Нуклеус. 2-4. Різці. 5-14. Скребки. 15-16. Свердла. 1, 6-7, 9. Дідовичі 1. 2, 4, 15. Дідовичі 4. 3, 8, 10-13. Дідовичі 2. 5, 16. Бакай 1. 14. Дідовичі 3.

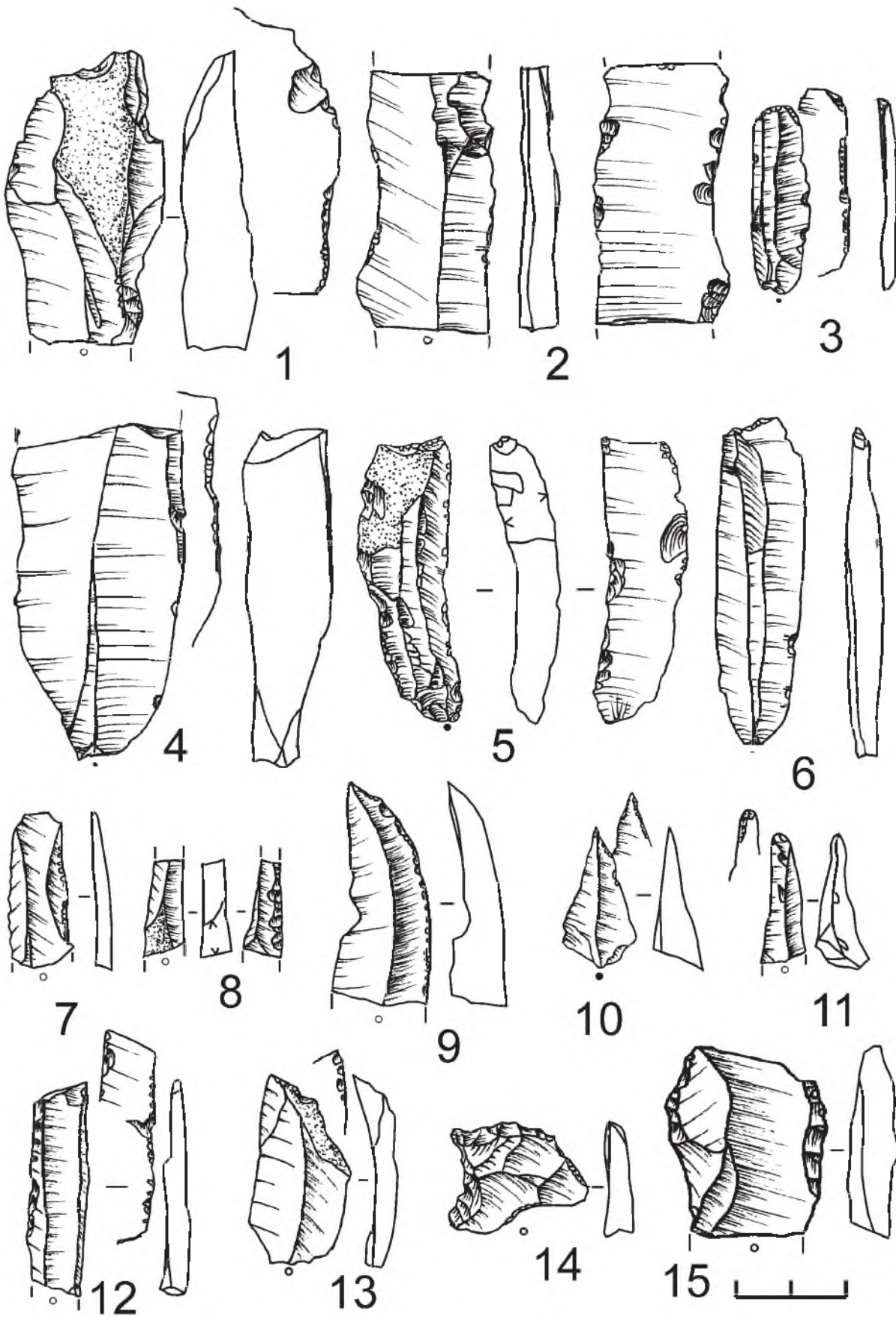

Рис. 6. Ратнівський вузол пам'яток. 1, 5-6. Тронковані пластини. 2, 4, 7-8. Пластини з ретушю. 3. Скребок. 9-11. Проколки. 12. Уламок вістря. 13. Свердло. 14-15. Відщепи з ретушю. 1, 7, 12-15. Дідовичі 3. 2-6. Дідовичі 2. 8. 10. Дідовичі 4. 9, 11. Дідовичі 1.

більшість виготовлена на відщепках. І, нарешті, в ратнівських комплексах немає ані підтрикутних, ані ланцетоподібних вістер, які демонструють одну з основних рис таценки-кудлаївської індустрії (Зализняк 1991, с.10-28). Немає також мікрорізців. Кінцеві скребачки переважно на цілих пластинах, а не на заготовках з видаленими проксимальними частинами, відомі круглі та овальні скребки, які повністю відсутні у ратнівських комплексах. Таким чином, окремі аналогії можуть ілюструвати стадіальну близькість культур, але нічого іншого.

Однією з найдавніших яніславицьких стоянок на території України є Рудий Острів, яка може відноситися до докерамічної фази розвитку яніславицької культури, має дату початку атлантикуму (Зализняк 1984, с.44-50). Тут ми спостерігаємо наявність торцевих нуклеусів, що, здавалось би, дає нам підстави для проведення аналогій з подібними нуклеусами ратнівського вузла. Але це не так. Яніславицькі торцеві нуклеуси розщеплялися із застосуванням відтискних технологій. Мікролітичні комплекси порівнюваних індустрій також не мають нічого спільного. Таким чином, максимум, що можна припускати, то це факт співіснування та контактів носіїв ратнівської індустрії з носіями яніславицької культурної традиції, що призвело до реплікації першими торцевих форм нуклеусів, яка не супроводжувалася реплікацією технології їх розщеплення.

Неочікувана аналогія пам'яток ратнівського вузла знайшлася на Житомирщині, на півдні лісової зони, де нещодавно була розкопана стоянка Дивлин 1Е (Лугинський район Житомирської області), за матеріалами якої були отримані абсолютні дати в межах другої половини VI тис. до н.е. (Переверзев та ін. 2015, с.126-143).

Перш за все, кидається в очі абсолютна подібність техніки розщеплення ратнівських стоянок та дивлинського комплексу. Тут ми спостерігаємо наявність тих самих 3 способів отримання пластинчастих заготовок. Для отримання масивних пластин використовувалися одно- та двоплощинні нуклеуси, часто сплюснені, з гладкими

платформами. Є навіть сплюснений пренуклеус з кіркою на тильній стороні. Також використовувалися й підконічні нуклеуси для отримання масивних заготовок. Так само як і на ратнівських комплексах, для отримання пластинок розколювалися одноплощинні торцеві нуклеуси.

Неможливо не відзначити й абсолютну подібність різцевих комплексів. Бічні нуклеуси так само виготовлялися з масивних пластин. Простежена і редукція бічних різців та їх трансформація у різці двогранні. Окремі бічні нуклеуси ще до початку їх редукції мали різцеві сколи, нанесені під кутом до повздовжньої вісі заготовки. Так само серія різців містить кутові форми на уламках пластин. Серія різців, так само, як і в ратнівських комплексах, супроводжується серією масивних тронкованих пластин.

Подібні і скребкові комплекси. У Дивлині 1Е ми відзначаємо наявність кінцевих скребків на масивних пластинах з видаленими проксимальними частинами. Відмінність полягає у наявності одного кінцевого скребка на тонкій пластинці. Так само на масивних пластинах та на тонких пластинках виготовлялися проколки. Присутня серія пластин з дрібною крайовою ретушшю. Категорія знарядь, яка не зафіксована на ратнівських стоянках, є серія пластин з крайовими виїмками.

Як бачимо, в цілому ступінь подібності Дивлина 1Е та ратнівських комплексів може бути визначеною як абсолютна. Невеликі відмінності стосуються другорядних характеристик. У цілому ж, ми бачимо тотожні системи розщеплення, орієнтованих на отримання двох видів заготовок, призначення яких спостерігається при аналізі типології комплексів.

Окремо слід проаналізувати мікролітичний комплекс Дивлина 1Е. Він включає бітронковану пластинку з притупленим краєм, пластину з таким же описом, сегментод, який нагадує вістря типу федермесер, пластинку з притупленим краєм. Порівняння цих мікролітів з ратнівськими є неможливим через брак відповідних знахідок. Тим не менш, серія ця

дуже інформативна і має аналогії в інших, окрім ратнівських, комплексах заходу України.

Ці аналогії стосуються так званої культури Незвисько – Оселівка (Мацкевой 1991, с.52-71), описаній Л.Г. Мацкевим. Інтерес до цієї культури тим більший, що окремі її пам'ятки демонструють подібність не тільки з дивлинським, але й ратнівськими комплексами.

Взагалі-то кажучи, правомірність виділення культури Незвисько – Оселівка викликає багато питань. По-перше, вона займає величезну площу, 48 тисяч квадратних кілометрів за оцінкою Л.Г. Мацкевого, розташовану на території Середнього Придністров'я та Закарпаття, тобто в різних ландшафтних зонах. По-друге, хронологічні межі існування цієї культури оцінюються в межах XI-V тис. до н.е., тобто в епохи, які відповідають фінальному палеоліту, мезоліту та неоліту. Стратиграфічні позиції комплексів свідчать про їх знаходження як у фінальнопалеолітичних суглинках, так і у гумусованих суглинках, які, скоріше за все, пов'язані з середнім голоценом. Але наразі не ставиться завдання розглядання правомірність виділення культури, оскільки цікавими є лише окремі комплекси, в тому числі верхні шари Молодови V та так званої групи Незвисько IX – Атаки VI.

Найпізніший комплекс Молодови V (шар 1) демонструє нам наявність бітронкованих пластин та сегменту, датується самим кінцем дріасу (Черныш 1987, с.77-82). Хронологічний розрив з явищем, яке зараз аналізується, може здатися занадто великим для інформативності порівняння матеріалів. Тим не менш, необхідно мати на увазі наступні обставини. По-перше, індустрія ратнівських стоянок, хоч і пов'язана з голоценом, але є дуже архаїчною на фоні інших кам'яних індустрій, які у цей час відомі на півдні України. Ми просто зобов'язані припускати можливість розвитку ратнівської та дивлинської індустрій з якогось палеолітичного явища, яке законсервувалося у специфічних природних умовах на кордоні лісу та лісостепу. По-друге, дати верхніх шарів

Молодови V можуть бути такими, що подавнюють комплекс. Наявність так званих «примітивно-олівцеподібних» нуклеусів, про які пише О.П. Черниш, дає всі підстави для такого припущення.

Тим не менш, подібність мікролітичного комплексу Молодови V та Дивлина 5 залишаються сумнівними. Верхні шари Молодови V все ж, дуже вірогідно, є мішаними, основу комплексу складають артефакти, які неможливо інтерпретувати інакше, ніж ранні епіграветські, що блискуче довів Д.Ю. Нужний (2015, с.115). Ці обставини заважають висуненню гіпотези про можливість пов'язувати дивлинсько-ратнівську індустрію з пізніми молдовськими комплексами.

Інша справа стоянка Атаки VI у Подністров'ї (Черниш 1973, с.51-58), яка, з одного боку, є стратифікованою, а з іншого – близька за часом до дивлинського та ратнівських комплексів. Про досить пізній вік стоянки говорить наявність тут вкладня кукрецького типу, який не міг з'явитися у Середньому Подністров'ї раніше VIII-VII тис. до н.е.

В техніці розщеплення атацького комплексу зафіксовані основні риси, які спостерігаються в комплексах Волині та Житомирщини. Метою розщеплення було отримання пластинчастих заготовок, про що свідчать одно- та двоплощинні сплющені нуклеуси. Дуже важливим є факт того, що пластинки сколювалися також з одноплощинних торцевих нуклеусів. Дуже інформативними наші порівняння робить наявність у Атаках VI бічних та двограних різців. Але, на жаль, присутність кукрецької домішки в комплексі робить неможливим порівняння комплексів у цілому.

Інформативними також є матеріали стоянки Незвисько IX на Дністрі. Тут також знайдені одноплощинні та двоплощинні сплющені нуклеуси від пластин, наявні і одноплощинні нуклеуси від пластинок. Дуже цікаво, що торцеві нуклеуси оформлені за тією ж технологією, яка застосовувалася носіями яніславицької культури. Для обмеження фронту сколювання відбувалося

сплощення бічних сторін масивними сколами. Ці особливості дозволяють нам судити про стадіальну близькість яніславицьких комплексів та комплексу Незвисько IX, тобто оцінювати вік комплексу у межах VII-VI тис. до н.е.

Інші категорії знарядь Незвисько IX також дозволяють проводити аналогії як з ратнівськими, так і з дивлинським комплексами. Різці представлені у стандартному наборі: бічні, двогранні та кутові на зламах пластин. При цьому, слід відзначити і масивність заготовок, які використовувалися для їх виготовлення. Присутні тронковані пластини і перфоратори, виготовлені як на масивних пластинах, так і на пластинках. Комплекс скребків має деякі особливості. Поруч з кінцевими скребками на пластинах з видаленими проксимальними частинами присутні і скребки на цілих пластинах та на відшепах. Зафіксовані паралелі між незвиським та дивлинським комплексами за типологією геометричних мікролітів. Знайдені бітронковані пластини з притупленими краями та сегмент.

Для повноти картини необхідно розглянути і пам'ятки пізнього мезоліту Польщі. Тут, на жаль, аналоги ратнівським комплексам не зафіксовано. Основою для порівняння можуть слугувати багат шарові стратифіковані стоянки Тарговисько 10 та 11, матеріали з яких демонструють лише деякі стадіальні риси подібності (Wilczynski 2014, s.21-62). Розщеплення у мезолітичному комплексі відбувалося без застосування відтискної техніки. Переважало одноплосинне розщеплення, поширені призматичні, підконічні, та, іноді, сплюснені нуклеуси. Присутні нуклеуси одноплосинні торцеві від пластинок, деякі мають бокові поверхні, обмежені широкими сколами. Присутні кінцеві скребки на цілих пластинах. Різці відсутні.

Як можна побачити, існує дуже обмежене коло паралелей польських та західноукраїнських докерамічних крем'яних комплексів, які, не виключено, мали загальну палеолітичну основу, але у мезоліті спостерігається ситуація, коли дивергентні

процеси розвитку зайшли вже досить далеко, коли порівнювані явища майже втрачають подібність.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. У голоценовий час, ймовірно, наприкінці бореалу – в першій половині атлантикуму, на заході України на території Житомирщини, Волині та у басейні середньої течії Дністра існувала крем'яна індустрія, яка мала неповторні характеристики.

2. Ця індустрія характеризувалася технікою розщеплення, у рівному ступеню орієнтована як на отримання масивних пластинчастих заготовок, так і пластинок. При цьому для виготовлення різних типів заготовок використовувалися різні типи нуклеусів: одноплосинні сплюснені та підконічні, двоплосинні сплюснені для пластин та одноплосинні торцеві для пластинок.

3. Особливістю цієї індустрії є: розвинений різцевий комплекс, до складу якого входили, як правило, різці бічні, двогранні та кутові; кінцеві скребки на пластинах з видаленими проксимальними частинами; перфоратори, пластини з ретушшю та іноді з виїмками; наявність мікролітичного комплексу, який демонструє риси подібності з епіграветськими комплексами та вказує на можливість вирішення походження західноукраїнського пізнього мезоліту від епігравету.

4. Від інших переднеолітичних культур України індустрію Дивлина – Ратнова – Незвисько – Атак вирізняє відсутність відтискної техніки розщеплення, а від мезоліту Польщі та інших країн Центральної Європи, не пов'язаних з поширенням відтискних технологій, – наявність розвиненого різцевого комплексу.

Ми повинні надати назву описаному нами явищу. Враховуючи те, що ідея об'єднання різних явищ Житомирщини, Волині, та басейну середнього Дністра виникла після дослідження вузла пам'яток біля села Ратнів, пропонується називати описаний феномен ратнівською археологічною культурою або ратнівською крем'яною індустрією.

Ратнівська культура та проблема походження культури лінійно-стрічкової кераміки заходу України

Хронологічна близькість ратнівської культури та культури лінійно-стрічкової кераміки, а також той факт, що ареали поширення двох культур більш-менш збігаються, дозволяє припускати можливість участі ратнівської культури у формуванні однієї з перших неолітичних культур регіону.

І.Матейчикова виділяє три групи теорій про походження культури лінійно-стрічкової кераміки (Mateiucsova 2008, s.31-36).

1. Культура виникла на основі пізнього балканського старчево-кьореського комплексу та пізніше поширилася колонізаційним шляхом, автохтонне мезолітичне населення відіграло незначну роль.

2. Культура виникла у автохтонному мезолітичному середовищі, яке існувало на північному кордоні поширення старчево-кьореської культурної традиції. Звідти культура поширювалася у інші частини Європи. Регіональні моделі розвитку культури відрізняються за ступенем участі місцевого мезолітичного населення у процесі подальшого розвитку культури.

3. Культура виникає у різних регіонах Європи на базі місцевих мезолітичних культур. Старчево, Кьореш та інші неолітичні культури беруть участь лише як медіатори цих подій.

Ми не станемо оцінювати вірогідність основних гіпотез походження культури лінійно-стрічкової кераміки, а лише розглянемо відповідність або невідповідність цих гіпотез процесу розвитку культури лінійно-стрічкової кераміки заходу України. Слід лише відзначити, що усі згадані версії можуть також реалізовуватися у певних регіонах.

Єдиним джерелом для вирішення питання є аналіз крем'яних комплексів. Теорію про співвідношення автохтонного та привнесеного компонентів у культурі використовувати неможливо через те, що керамічні комплекси жодним чином не

можуть свідчити про мезолітичне автохтонне населення.

На заході України дуже мало пам'яток, комплекси яких можуть бути використаними для будь-яких історичних реконструкцій. Як правило, крем'яні комплекси відомих пам'яток Волині та середнього Подністров'я є малочисельними та малоінформативними. До того ж, якість їх публікацій залишає бажати кращого.

Спробу описати крем'яні комплекси волинської КЛСК здійснив Д.Л. Гаскевич при підготовці дисертації (Гаскевич, 2003, рис. 12-16). На жаль, результати його досліджень так і не були видані але можна припускати, що відтискна технологія розщеплення була основною у комплексах як ранньої, так і пізньої фази розвитку культури.

В ранньонеолітичному комплексі Рівне спостерігається наявність одноплощинних торцевих нуклеусів від пластинок, отриманих за допомогою відтискних техніки. На Гіркій Полонці виявлені нуклеуси одноплощинні зі скошеними площадками сплюснені з фасетками пластин по широких фронтах та торцю. На стоянці Котоване - ур. Запуст знайдені торцевий та підконічний нуклеуси від відтискних пластинок. Наявність відтискних технологій не призвела до зникнення традиційних систем розщеплення. На стоянці Гнідава виявлено нуклеус призматичний від широких пластин.

На відтискних пластинах виготовлялося більшість знарядь. Вони використовувалися для виготовлення виробів з бітронкованими та тронкованими кінцівками та знарядь з ретушшю по повздожніх краях. Сфера застосування пластин, отриманих в ударній техніці, здається, пов'язана з виготовленням кінцевих скребків, перфораторів, різців. Останніх знарядь мало, але й комплекси демонструють малу вибірку. Зустрічаються двогранні різці та різці кутові на зламах заготовок.

Цікавими є матеріали досить інформативного кременевого комплексу, отриманого під час досліджень стоянки нотної фази розвитку культури лінійно-

стрічкової кераміки Йосипівка I (Черновол и др. 2009, с.254-268).

Техніка розщеплення ґрунтується на поєднанні двох технологій, традиційної ударної та інноваційної відтискної. Не завжди можливо визначити, яка техніка застосовувалася при розщепленні того чи іншого нуклеуса. Але є підстави вважати, що відтискна техніка пов'язана, головним чином, з розщепленням одноплощинних торцевих нуклеусів та одноплощинних сплосчених нуклеусів з негативами від пластинок по широкому фронту та по торцю. В той же час присутні і двоплощинні монофронтальні нуклеуси для пластин, розщеплені із застосуванням ударної техніки. Наявні і одноплощинні призматичні нуклеуси, розколоті по периметру, з яких знімалися пластинчасті заготовки, як здається, із застосуванням різних технологічних прийомів. Не виключено, що початкова фаза розщеплення здійснювалася традиційними методами, але після перших ударних сколів наставала черга для відтиску пластинок. Перехід до відтиску, ймовірно, супроводжувався підправкою площадок, які мають численні фасетки зняття відщепів та лусочок.

Звичайно, проаналізувати питому вагу відтискних та звичайних пластин, використаних як заготовки зняття, підрахувати неможливо, але можна судити про використання кількох типів заготовок.

Скребки виготовлялися з відщепів, з масивних пластин та з відтискних пластин. Скребки, отримані з відтискних пластин відрізняються рівним профілем та паралельною огранкою дорсальної поверхні, скребки на звичайних пластинах – криві у профілі, часто мають нерівну огранку та залишки кірки жовна. Скребки на відщепах, як здається, могли бути виготовленими зі сколів підправки площадок нуклеусів. Особливе місце займає у комплексі підовальний скребок, виготовлений з масивного відщепу, отриманого в результаті розщеплення дископодібного нуклеуса.

Різці, як правило, виготовлялися на масивних пластинах. В комплексі є різці бічні,

двогранні та кутові на зламі пластин. Багато пластин з ретушшю, частина з яких слугувала вкладнями для серпів. Дуже дивним є той факт, що серед цієї інноваційної категорії зняття присутні вироби, виготовлені не на відтискних пластинах. Натомість, для виготовлення перфраторів (свердл) використовувалися, як здається, виключно відтискні пластини та пластинки. Доповнюють характеристику комплексу виробів з вторинною обробкою долатоподібні вироби на первинних відщепах та досить велика кількість відщепів з ретушшю.

Досить інформативною є серія геометричних мікролітів. Це симетричні низькі та середньовисокі трапеції, більшість з яких виготовлені на відтискних пластинах. Але присутні і трапеції, виготовлені з дуже масивних пластин та пластин з кіркою жовна. Мікрорізева техніка при виготовленні трапецій не застосовувалася. Більшість трапецій – з крутою дорсальною ретушшю по краях. Кілька екземплярів має одну ретушовану сторону та злам на іншій стороні. Особливо слід відзначити специфічні трапеції, що мають псевдоретуш з вентральної сторони. На таких трапеціях, як правило, одна фасетка, яка займає повністю сторону виробу, а також сколи підправки цієї фасетки. У суворому значенні цього слова дорсальний фасетаж ретушшю не є. Подібний технологічний прийом ілюструє метод членування пластин за допомогою сколу, який наносився, частіше за все, кам'яним відбійником по спинці пластини, розташованій на кам'яній ковадлі. При цьому з заготовки злітали тонкі сегменти пластин, які отримали назву *side-blow blade-flakes* (Nishiyaki 1996, p.311-326). Ця технологія виникла наприкінці бореалу – на початку атлантикуму у Північній Сирії, а потім поширилася по всьому Близькому та Середньому Сходу, а згодом і на півдні Східної та Центральної Європи.

Таким чином, можна припускати, що крем'яна індустрія культури лінійно-стрічкової кераміки складалася внаслідок складних процесів, у яких, як свідчить аналіз йосипівського комплексу, місцеве

мезолітичне населення відіграло дуже значну роль. Незважаючи на появу нової техніки розщеплення, під впливом якої відбулася трансформація традиційних технологій виготовлення знарядь праці, ми спостерігаємо досить чіткі сліди впливу місцевих мезолітичних традицій.

1. В техніці розщеплення відчувається той самий дуалізм, що притаманний мезолітичним комплексам. Двоплощинні монофронтальні нуклеуси, як і раніше, використовуються для отримання масивних пластин. Ті ж типи нуклеусів, що використовувалися для отримання пластинок, у неоліті використовуються з тією ж метою, але при цьому пластинки отримували у відтискній техніці.

2. Як і в мезоліті, у неолітичних комплексах продовжується традиція пристосування певних типів заготовок до виготовлення певних типів знарядь.

3. В неоліті зберігаються такі типові для мезолітичних комплексів виробу, як пластинчасті заготовки з тронкованими кінцівками.

4. Зберігається значення різцевого комплексу, при цьому неолітичні та мезолітичні комплекси демонструють аналогічний типологічний склад різців. Наявність різцевого комплексу є дуже важливою культурною ознакою культури лінійно-стрічкової кераміки заходу України. На території Польщі, Словаччини, Австрії такі виробу відсутні.

Звичайно, у неолітичних комплексах присутні елементи, які не могли виникнути на місцевій основі. Це і відтискна техніка, і традиція виготовлення вкладнів серпів, і традиції виробництва геометричних мікролітів. Інноваційною рисою є і наявність шліфованих знарядь.

Можна досить чітко вказати на витоки більшості цих інновацій.

Геометричний комплекс має певні аналоги у комплексах пізнього кьорешу та ранніх лінійно-стрічкових пам'яток Австрії та Словаччини. Слід відзначити абсолютну подібність геометричних комплексів Йосипівки та стоянок Брюнн 2а та 2в

(Mateiciucova 2008, s.298-300). Тут спостерігається наявність низьких та середньовисоких трапецій, в тому числі й з дорсальною «ретушшою». Подібний збіг в типології найбільш інформативної категорії виробів кінця кам'яної доби дозволяє припускати, що мала місце міграція носіїв КЛСК на захід України. Геометричні комплекси Брюнна – не унікальні у Східній Європі. Такий самий набір трапецій демонструє нам комплекс раннього поселення КЛСК Сендйордвільд-Піт'йордомб в районі озера Балатон (Банффи 2014, с.165). Цікаво, що на території Угорщини відомі й докерамічні комплекси з подібним набором мікролітів. Так, серія низьких та середньовисоких трапецій як з дорсальною, так і з вентральною крайовою ретушшою знайдена на стоянці Регьолі 2 (Banffy at al. 2007, p.53-62).

Слід відзначити, що брюннський геометричний комплекс є явищем інтеркультурним. Пізньокьореський комплекс Мехтелек пов'язаний з таким же геометричним комплексом, який характеризується наявністю таких самих трапецій з дорсальною та вентральною ретушшою по краях (Starnini 2001, p.395-404). Таким чином, можна припускати, що індустрія виникла у докерамічний час та була засвоєною носіями кількох неолітичних культур. Як здається, саме одна з груп цього населення й прийняла участь у формуванні КЛСК західної України.

Нез'ясованим залишається питання про варіабельність трапеційного комплексу стоянок Брюнна та згаданих стоянок Угорщини. Не виключено, що трапеції з дорсальною ретушшою по краям репрезентують архаїчний пласт комплексів. Подібні трапеції були поширеними на Балканах упродовж VII-VI тис. до н.е. від Пелопоннесу (Франкті) (Perles 2004, p.48) до Червоної Стіни (Црвена Стена, шар IV) (Mihailovic 2009, p.147-149).

Інша справа – трапеції з вентральною ретушшою. Цей тип виробів відомий в маріупольських комплексах Східної Європи. Маріупольське населення вже у першій

половині VI тис. до н.е. почало просування на захід, створивши синтетичну культуру, в основі якої були буго-дністровські та криські традиції, досліджені за матеріалами Гарду (Товкайло 2004, с.95). Відомий також Сакарівський могильник на території Молдови, поховання якого пов'язані з маріупольською традицією (Ларина, Дергачев 2003, с.92-103). Тому не виключено, що поява трапецій з вентральною ретушшю є результатом взаємодії криського та кьореського населення з маріупольськими мігрантами, які привнесли не тільки нові форми геометричних мікролітів, але також і певні прийоми відтискного розщеплення.

Висновки

Таким чином, нами з'ясовано, що КЛСК на північному заході України утворилася внаслідок міграції деяких груп населення з території Австрії та Угорщини, якими були привнесені традиції відтискного розщеплення та традиції виготовлення геометричних мікролітів. Нечисленні групи мігрантів утворили синтетичні територіально-виробничі групи з носіями місцевого населення – носіїв ратнівської археологічної культури.

Якщо порівняти зазначені висновки із існуючими версіями походження КЛСК (за І.Матейчиковою), то ми більше схилиємося до того, що на заході України була реалізована друга версія: міграція зі старчево-кьореської периферії носіїв ранньої КЛСК, яка призвела до синтезу мігрантів з автохтонним населенням. Крем'яні комплекси КЛСК західної України зберігають структуру докерамічних комплексів ратнівської

Manko V.O., Telizhenko S.A.

The problems of origin of Linear Band Ceramics Culture of the West of Ukraine

In 2015, near the Ratniv village on the right bank of Chornohuzka River, seven Late Mesolithic sites have been investigated. An analysis of the artifacts found in the sites, led to the conclusion that the flint assemblages of the late Mesolithic differs from all known for present day archaeological cultures. The technique of obtaining of blades associated with the direct percussion of flat cores with one or two platforms; for bladelets obtaining used cores with one platform and narrow surfaces. The complex has a lot of different types of burins and end scrapers on the blades with deleted proximal parts. Truncated faceted blades presented in series. Comparison of Ratniv industry with well-known complexes showed that the territory of the Zhytomyr Polissya, Volyn Upland and Middle stream of the Dniester River basin was the territory of Ratniv archaeological culture. Carriers of this culture have played an important role in the genesis of the Linear Band Ceramics Culture. The genesis of the first Neolithic culture in the Western Ukraine was due to the migration of the population from the territory of the Northern Hungary and Austria.

культури, зберігають основні тенденції розщеплення, зв'язок певних типів знарядь з різними типами заготовок, велику питому вагу у комплексах різців та тронкованих пластин.

В той же час, не виключений вплив на формування КЛСК західної України маріупольських традицій, що знайшло відображення у поширенні трапецій з вентральною ретушшю. Не виключений і вплив на формування культури носіїв яніславицької традиції, що може підтвердити поширення у комплексах КЛСК торцевих нуклеусів.

Формування КЛСК заходу України було складним процесом взаємодії мігрантів Центральної Європи та автохтонів, які проживали на межі лісу та лісостепу у басейнах Прип'яті та Дністра. Відповідно, за крем'яними комплексами КЛСК заходу України відрізняється як від комплексів півдня України, де в основі формування культури було населення гребениківської культури, та від КЛСК сусідньої Польщі, де відсутні різці та не отримали значного поширення трапеції.

Все викладене дозволяє нам з певним сумнівом відноситися до самого поняття «культура лінійно-стрічкової кераміки», адже це поняття не дозволяє розкрити все розмаїття крем'яних комплексів цієї «культури», яка насправді є культурно-історичною областю, в межах якої був поширений певний тип кераміки, але де носії традицій виготовлення цієї кераміки сильно різнилися за походженням та за ступенем співвідношення ролі мігрантів та автохтонів у культурогенезі.

Таблиця 1. Радіокарбонні дати комплексів, згаданих у статті.

Пам'ятка	Матеріал	Лаб. індекс	BP (uncal)	BC (CalPal)	Публікація
Молодово V	Вугілля	GIN-54	10,940 ± 150	10952 ± 135	Черныш 1987
Дивлин 1E	Вугілля	Ki-17142	6550 ± 190	5482 ± 164	Переверзев та ін. 2015
Дивлин 1E	Вугілля	Ki-17143	7090 ± 120	5960 ± 116	Переверзев та ін. 2015
Брюнн	Вугілля	ETH-11127	6520 ± 50	5476 ± 54	Тимофеев и др. 2004
Брюнн	Вугілля	ETH-11122	6520 ± 55	5475 ± 59	Тимофеев и др. 2004

Література

Банффи, Э. 2014. Начало оседлого образа жизни в западной части Карпатского бассейна и роль первых земледельцев Задунавья в европейском неолите. *Stratum plus*, 2, с. 115-182.

Гаскевич, Д.Л. 2003. *Крем'яний інвентар неолітичних культур України*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ.

Зализняк, Л.Л. 1984. *Мезолит Юго-Восточного Полесья*. Киев: Наукова думка.

Зализняк, Л.Л. 1989. *Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита*. Киев: Наукова думка.

Зализняк, Л.Л. 1991. *Население Полесья в мезолите*. Киев: Наукова думка.

Ларина, О. В. Дергачев, В. А. 2003. Могильник мариупольского типа в Молдавии. *Российская археология*, 2, с. 92-103.

Мацкевой, Л.Г. 1991. *Мезолит запада Украины*. Киев: Наукова думка.

Нужный, Д. Ю. 2015. *Верхній палеоліт західної і північної України (техніко-типологічна варіабельність та періодизація)*. Київ: Видавець Олег Філюк.

Переверзев, С.В., Хоптинець, І.М., Сорокун, А.А. 2015. Стоянка Великий Дивлин 1 (скупчення Е) на Житомирщині. *Кам'яна доба України*, 16. – Київ: Шлях.

Тимофеев, В.И., Зайцева, Г.И., Долуханов, П.М., Шукуров, А.М. 2004. *Радиоуглеродная хронология неолита Северной Евразии*. СПб: Теза.

Товкайло, М. Т. 2004. *Неоліт Степового Побужжя*. Київ: Шлях.

Черновол, Д.К., Пичкур, Е.В., Шидловский, П.С., Дяченко, А.В. 2009. Новый археологический комплекс культуры линейно-ленточной керамики в верхнем

Поднестровье. В: *С.Н. Бибииков и современная археология* (Васильев С.А., Кулаковская Л.В. ред.). – СПб: РГНФ, с. 254-268.

Черныш, О.П. 1973. Стоянка Атаки VI і деякі питання мезоліту Подністров'я. *Археологія*, 12, с. 51-58.

Черныш, А.П. 1987. Эталонная многослойная стоянка Молодова V. *Археология. В: Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда*. Москва: Наука, с. 7-93.

Banffy, E. 2008. Mesolithic foragers and the spread of agriculture in Western Hungary. In: *Mesolithic/Neolithic Interactions in the Balkans and in the Middle Danube Basin* (Janusz K. Kozłowski ed.). Oxford: Oxbow books, p. 53-62.

Mateiciucova, I. 2008. *Talking stones : the chipped stone industry in lower Austria and Moravia and the beginnings of the Neolithic in Central Europe (LBK), 5700-4900 BC*. Brno: Masarykova univerzita.

Mihailovic, D. 2009. *Upper Palaeolithic and Mesolithic chipped stone industries from Crvena Stijena*. Belgrade.

Nishiyaki, Y. 1996. "Side-Blow Blade Flakes from Tell Kashkashok II, Syria: A Technological Study". In: Koziowski, S. K., Gebel, H. G. K. (eds.). *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions*. Berlin: Ex Oriente, p. 311-326.

Perles, C. 2004. *The Early Neolithic in Greece. The First Farming Communities in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Starnini, E. 1996. The Mesolithic / Neolithic transition in Hungary: the lithic perspective. In: *From the Mesolithic to the Neolithic, Proceedings of the International Archaeological Conference*,

Szolnok, september 22-27, 1996 (Kertesz R., Makkay J. eds). *Archaeolingua*, 11, p. 395-404.

Wilczynski, J. 2014. Paleolityczne oraz mezolityczne wyroby kamienne na stan. 10, 11 w Targowisku, pow. Wielicki, woj. Malopolskie – uwagi wprowadzajace. In: *Targowisko stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia* (red. A. Zastawny). Krakow.

References

Banffy, Je. 2014. Nachalo osedlogo obraza zhizni v zapadnoj chasti Karpatskogo basejna i rol' pervyh zemledel'cev Zadunav'ja v evropejskom neolite. *Stratum plus*, 2, s. 115-182.

Haskevych, D.L. 2003. *Kremianyi inventar neolitychnykh kultur Ukrainy. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk*. Kyiv.

Zaliznjak, L.L. 1984. *Mezolit Jugovostochnogo Poles'ja*. Kiev: Naukova dumka.

Zaliznjak, L.L. 1989. *Ohotniki na severnogo olenja Ukrainskogo Poles'ja epohi final'-nogo paleolita*. Kiev: Naukova dumka.

Zaliznjak, L.L. 1991. *Naselenie Poles'ja v mezolite*. Kiev: Naukova dumka.

Larina, O. V. Dergachev, V. A. 2003. Mogil'nik mariupol'skogo tipa v Moldavii. *Rossijskaja arheologija*, 2, s. 92-103.

Mackevoj, L.G. 1991. *Mezolit zapada Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka.

Nuzhnyi, D. Yu. 2015. *Verkhonii paleolit zakhidnoi i pivnichnoi Ukrainy (tekhniko-typolohichna variabelnist ta periodyzatsiia)*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk.

Pereverziev, S.V., Khoptynets, I.M., Sorokun, A.A. 2015. Stoianka Velykyi Dyvlyn 1 (skupchennia E) na Zhytomyrshchyni. *Kamiana doba Ukrainy*, 16. – Kyiv: Shliakh.

Timofeev, V.I., Zajceva, G.I., Doluhanov, P.M., Shukurov, A.M. 2004. *Radio-uglerodnaja hronologija neolita Severnoj Evrazii*. SPb: Teza.

Tovkailo, M. T. 2004. *Neolit Stepovoho Pobuzhzhia*. Kyiv: Shliakh.

Chernovol, D.K., Pichkur, E.V., Shidlovskij, P.S., Djachenko, A.V. 2009. Novyj arheologicheskij kompleks kul'tury linejno-lentochnoj keramiki v verhnem Podnestrov'e. V: *S.N. Bibikov i sovremennaja arheologija* (Vasil'ev

S.A., Kulakovskaja L.V. red.). – SPb: RGNE, s. 254-268.

Chernysh, O.P. 1973. Stoianka Ataky VI i deiaki pytannia mezolitu Podnistrovia. *Arkheolohiia*, 12, s. 51-58.

Chernysh, A.P. 1987. Jetalonnaja mnogoslajnaja stojanka Molodova V. *Arheologija. V: Mnogoslojnaja paleolitieskaja stojanka Molodova V. Ljudi kamennogo veka i okruzhaju-shhaja sreda*. Moskva: Nauka, s. 7-93.

Banffy, E. 2008. Mesolithic foragers and the spread of agriculture in Western Hungary. In: *Mesolithic/Neolithic Interactions in the Balkans and in the Middle Danube Basin* (Janusz K. Kozlowski ed.). Oxford: Oxbow books, p. 53-62.

Mateiciucova, I. 2008. *Talking stones : the chipped stone industry in lower Austria and Moravia and the beginnings of the Neolithic in Central Europe (LBK), 5700-4900 BC*. Brno: Masarykova univerzita.

Mihailovic, D. 2009. *Upper Palaeolithic and Mesolithic chipped stone industries from Crvena Stijena*. Belgrade.

Nishiyaki, Y. 1996. "Side-Blow Blade Flakes from Tell Kashkashok II, Syria: A Technological Study". In: Koziowski, S. K., Gebel, H. G. K. (eds.). *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions*. Berlin: Ex Oriente, p. 311-326.

Perles, C. 2004. *The Early Neolithic in Greece. The First Farming Communities in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Starnini, E. 1996. The Mesolithic / Neolithic transition in Hungary: the lithic perspective. In: From the Mesolithic to the Neolithic, Proceedings of the International Archaeological Conference, Szolnok, september 22-27, 1996 (Kertesz R., Makkay J. eds). *Archaeolingua*, 11, p. 395-404.

Wilczynski, J. 2014. Paleolityczne oraz mezolityczne wyroby kamienne na stan. 10, 11 w Targowisku, pow. Wielicki, woj. Malopolskie – uwagi wprowadzajace. In: *Targowisko stan. 10, 11. Osadnictwo z epoki kamienia* (red. A. Zastawny). Krakow.

ДОДАТОК 4.

Теліженко С.¹, Мотузайте-Матузевичуте Г.²

¹Науковий співробітник Інституту археології НАН України

²Старший науковий співробітник Біоархеологічного дослідницького центру університету Вільнюса, PhD

АБСОЛЮТНЕ ДАТУВАННЯ ОРГАНІЧНИХ РЕШТОК З ОБ'ЄКТУ 59 ПОСЕЛЕННЯ РАТНІВ II

Під час дослідження заповнення об'єктів №№ 52 та 59, були зафіксовані залишки карбонізованих решток рослинного походження. Ґрунт з вказаних об'єктів був відібраний для флотації на предмет виявлення зернівок domestikованих рослин. Процес флотації здійснювався за допомогою сітки з вічками розмірами 0,01/0,02 см.

Об'єкт №52. У придонній частині (шар 5) виявлено значну кількість включень карбонізованих матеріалів. Для флотації було відібрано 13 літрів седименту, проте у промивці виявлені лише залишки деревного вугілля.

Об'єкт №59. В шарі 2b (шар натоптаного) простежено концентрацію великої кількості деревного вугілля. Під час промивки 10 літрів седименту, виявлені лише дрібні фрагменти деревного вугілля.

Об'єкт №59. Найбільшу кількість седименту було відібрано з підлоги об'єкту №59 – 65 літрів. В результаті проведення флотації, були виявлені фрагменти насіння (не встановлено) та шкаралупи горіха.

Об'єкт 59 являє собою господарську яму межановицької культури доби ранньої бронзи. Відповідно, отримані дати (табл. 1) не відповідають контексту ями. Дати, очевидно, пов'язані з матеріалами пізньоримського періоду, з матеріалами черняхівської або вельбарської культури. Яким чином таке могло трапитись? Перше, що спадає на думку, такий результат датування обумовлений діяльністю землерийних тварин. Але є й інший варіант

відповіді на поставлене питання. Звичайно, землерийні тварини зробили свою справу, але є підстави говорити про те, що рештки органіки потрапили на дно ями з верхньої її частини.

Як можна побачити на рис. 12, на одному з розрізів чітко видно лінзу попелястого ґрунту. Тому ми не виключаємо того, що об'єкт 59 був вторинно використаним у пізньоримський період. Попелястий прошарок при цьому може маркувати дно такої вторинної ями. Не виключено, що носії черняхівської або вельбарської культури використали не досить щільний ґрунт ями доби ранньої бронзи для облаштування якогось господарчого об'єкту. Нашу гіпотезу підкріплює знахідка фрагмента шийки горщика з ручкою, який точно не може бути пов'язаний з межановицькою культурою (рис. 33.2). Таким чином, нами абсолютно неочікувано отримані дати готського часу.

Як видно з табл. 1, датовані органічні рештки слід, скоріше за усе, відносити до другої половини III - першої половини IV століття нашої ери. Отримані результати датування спростовують міф, який поширений серед українських археологів, щодо того, що датування старожитностей раннього залізного віку та середньовіччя є таким, що позбавлений сенсу. Абсолютні дати є досить точними, охоплюють не такий вже й великий проміжок часу. Цілком очевидно, що вони характеризують пізній етап розвитку черняхівської або вельбарської культур.

Таблиця 1. Датування об'єкту 59.

Лаб. індекс	Зразок	BP (uncal)	BC (IntCal20)
UBA-30430	Обвуглене насіння або шкаралупа горіха	1739±37	247-341 cal AD (68.3 % - 1 sigma); 243-405 cal AD (95.4 % - 2 sigma)
UBA-30431	Обвуглене насіння або шкаралупа горіха	1742±36	246-338 cal AD (68.3 % - 1 sigma); 242-404 cal AD (95.4 % - 2 sigma)

ЛІТЕРАТУРА ТА АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

- Баяк, В. 2013. Археологічний комплекс давньоруського часу біля с. Городища-1 Луцького району. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*, 12, с. 5-12.
- Златогорський, О.Є., Вашета, М.П. 2013. Результати досліджень в с. Полонка Луцького району. *Археологічні дослідження в Україні 2012*, Київ-Луцьк, с. 131.
- Златогорський, О.Є., Теліженко, С.А., Ткач, В.В. 2015. Дослідження в урочищу Ріписько. *Археологічні дослідження в Україні 2014*. Київ: ІА НАН України, с. 26-28.
- Козак, Д.Н., 1992. Етнокультурна історія Волині (І ст. до н.е.-IV ст. н.е.). Київ: Наукова думка.
- Козак, Д.Н. 1993. Дослідження в Городку на Волині у 1991 році. *Археологічні дослідження в Україні 1991 року*. Луцьк: Надстир'я, с. 35-36.
- Козак, Д.Н. 1999. Поселення зубрицької культури Городок-II на Волині. *Археологія*, 2, с. 93-104.
- Козак, Д.Н., Павлів, Д.Ю. 1999. Могильник ульвівського типу поблизу с. Городок на Волині. *Археологія*, 3, с. 71-81.
- Козак, Д., Оприск, В., Шкоропад, В. 1999. Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок. Київ: ІА НАН України.
- Козак, Д.Н. 2008. Венеди. Київ: ІА НАН України.
- Кучинко, М.М., Охріменко, Г.В. 1995. Археологічні пам'ятки Волині. Луцьк: вид-во Волинського держуніверситет «Вежа».
- Кучинко, М., Охріменко, Г., Савицький, В. 2008. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Кучинко, М.М., Златогорський, О.Є. 2010. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області. Луцьк: «Волинські старожитності».
- Кучинко, М.М., Охріменко, Г.В., Златогорський, О.Є. 2017. Археологічні пам'ятки Волинської області (матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область»). Луцьк: Вежа-Друк.
- Охріменко, Г.В. Звіт про розкопки біля с. Гірка Полонка у 1983 році. Науковий архів ІА НАН України. 1983/96.
- Охріменко, Г. 2001. Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Охріменко, Г.В. 2005а. Археологічна спадщина Яна Фітцке. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Охріменко, Г.В. 2005б. Звіт про рятівні розкопки в 2005 р. у Волинській області. Науковий архів ІА НАН України. 2005/8. Ф.е. №12893;
- Охріменко, Г., Кучинко, М., Скляренко, Н., Собуцький, М., Охріменко, В. 2007. Вивчення багат шарової пам'ятки Голишів на Волині. У: Охріменко, Г., Скляренко, Н., Калішук, О., Ткач, В., Романчук, О. 2007. *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, с. 319-402.
- Охріменко, Г.В. 2007. Звіт про археологічні роботи Волинської експедиції на пам'ятках Голишів, Коршів, Люб'язь. Науковий архів ІА НАН України. 2007/224. Ф.е. 28584;
- Охріменко, Г., Борисова, О., Цесля, О. 2010. Поселення волино-люблінської культури Баїв. У: Пашкевич, Г.О., Охріменко, Г.В. 2010. *Розвиток землеробства на території Волині (VI-II тис. до н.е.)*. Навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, с. 205-245.
- Панишко, С. 2011. Стіжкові городища Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 15, с. 329-337;
- Пашкевич, Г.О., Охріменко, Г.В. 2010. Розвиток землеробства на території Волині (VI-II тис. до н.е.). Навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Пелешин, М.О. 1972. Звіт про роботу Волинсько-Дніпровської експедиції біля с. Голишів. Науковий архів ІА НАН України. 1972/88;
- Свешніков, І.К. 1974. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III-на початку II тисячоліття до нашої ери. Київ: Наукова думка.

Siywnik geograficzny Kryiestwa Poiskiego i innych krajyw siowiackich, IX, Warszawa, 1888.

References

Baiuk, V. 2013. Arkheolohichni kompleks davnoruskoho chasu bilia s. Horodyscha-I Lutskoho raionu. Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys, 12, s. 5-12.

Zlatohorskyi, O.Ye., Vasheta, M.P. 2013. Rezultaty doslidzhen v s. Polonka Lu-tskoho raionu. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012, Kyiv-Lutsk, s. 131.

Zlatohorskyi, O.Ye., Telizhenko, S.A., Tkach, V.V. 2015. Doslidzhennia v urochyschu Ripysko. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014. Kyiv: IANAN Ukrainy, s. 26-28.

Kozak, D.N., 1992. Etnokulturna istoriia Volyni (I st. do n.e.-IV st. n.e.). Kyiv: Naukova dumka.

Kozak, D.N. 1993. Doslidzhennia v Horodku na Volyni u 1991 rotsi. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 1991 roku. Lutsk: Nadstyr'ia. s. 35-36.

Kozak, D.N. 1999. Poselennia zubrytskoi kultury Horodok-II na Volyni. Arkheolohiia, 2, s. 93-104.

Kozak, D.N., Pavliv, D.Yu. 1999. Mohylnyk ulvivetskoho typu poblyzu s. Horodok na Volyni. Arkheolohiia, 3, s. 71-81.

Kozak, D., Oprysk, V., Shkoropad, V. 1999. Pam'iatky davnoi istorii Volyni u s. Ho-rodok. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Kozak, D.N. 2008. Venedy. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Kuchynko, M.M., Okhrimenko, H.V. 1995. Arkheolohichni pam'iatky Volyni. Lutsk: vyd-vo Volynskoho derzhuniversytet «Vezha».

Kuchynko, M., Okhrimenko, H., Savytskyi, V. 2008. Kultura Volyni ta Volynskoho Polissia kniazhoi doby. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.

Kuchynko, M.M., Zlatohorskyi, O.Ye. 2010. Pam'iatky arkheolohii Lutskoho raionu Volynskoi oblasti. Lutsk: «Volynski starozhytnosti».

Kuchynko, M.M., Okhrimenko, H.V., Zlatohorskyi, O.Ye. 2017. Arkheolohichni pam'iatky Volynskoi oblasti (materialy do «Zvodu pam'iatok istorii ta kultury Ukrainy. Volynska oblast»). Lutsk: Vezha-Druk.

Okhrimenko, H.V. Zvit pro rozkopky bilia s. Hirka Polonka u 1983 rotsi. Naukovyi ar-khiv IA NAN Ukrainy. 1983/96.

Okhrimenko, H. 2001. Kultura liniino-strichkovo keramiky na Volyni. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.

Okhrimenko, H.V. 2005a. Arkheolohichna spadshchyna Yana Fittske. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.

Okhrimenko, H.V. 2005b. Zvit pro riativni rozkopky v 2005 r. u Volynskii oblasti. Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrainy. 2005/8. F.e. №12893.

Okhrimenko, H., Kuchynko, M., Skliarenko, N., Sobutskyi, M., Okhrimenko, V. 2007. Vyvchennia bahatosharovo pam'iatky Holyshiv na Volyni. U: Okhrimenko, H., Skliarenko, N., Kalishchuk, O., Tkach, V., Romanchuk, O. 2007. Oleksandr Tsynkalovskiy ta praistoriia Volyni. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, s. 319-402.

Okhrimenko, H.V. 2007. Zvit pro arkheolohichni roboty Volynskoi ekspedytsii na pam'iatkakh Holyshiv, Korshiv, Liub'iaz. Naukovyi arkhiv IANAN Ukrainy. 2007/224. F.e. 28584.

Okhrimenko, H., Borysova, O., Tsieslia, O. 2010. Poselennia volyno-liublińskiej kultury Baiv. U: Pashkevych, H.O., Okhrimenko, H.V. 2010. Rozvytok zemlerobstva na terytorii Volyni (VI-II tys. do n.e.). Navchalnyi posibnyk. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, s. 205-245/

Panyshko, S. 2011. Stizhkovi horodyscha Volyni. Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni, 15, s. 329-337.

**SETTLEMENTS OF DIFFERENT TIMES NEAR THE VILLAGE OF RATNIV
IN VOLYN. RESEARCH RESULTS IN 2015**

The monograph presents the results of archaeological excavations and surveys of sites, located on the northeastern outskirts of the village of Ratniv (Volyn region, Ukraine).

At the multi-layered settlement Ratniv-II, the research that began in 2014 (being prepared for publication) was continued. The approximate size of the settlement from west to east is about 520 m, and from north to south 240 m. On an area of 124 m², 21 features were surveyed: the Early Bronze Age (# 59 and 67), Early Iron Age (# 4, 41, 53, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63), Old Rus (# 52, 64, 66, 69), the third quarter of the XXth century. (# 51, 54). The cultural and chronological affiliation has not been established for features # 60, 65, 68. In the north-eastern part of the settlement there is a test pit in which the Old Rus object was discovered, and the lifting material collected on the plowed surface testifies that the settlement has existed since the Neolithic times (Linear Pottery Culture).

In the northern part of the village Ratniv a triple burial of the Mierzhanowice culture of the Early Bronze Age, destroyed by a local resident was inspected. The results of the anthropological analyzes are presented in Appendix 2.

As a result of the surveys, the following settlements and sites were located: Bakai-I (Mesolithic, Neolithic, Copper Age, Bronze Age, Late Roman period); Bakai-II (Mesolithic, Neolithic, Copper Age, Bronze Age, Late Roman period; first half of the XXth century), Didovychi-I (Mesolithic, Neolithic, Early Bronze Age), Didovychi-II (Mesolithic, Copper Age, Bronze Age, first half of the XXth century), Didovychi-III (Mesolithic, Neolithic, Copper Age, Early Bronze Age, Late Roman period, Old Rus), Didovychi-IV (Mesolithic, Neolithic, Copper Age, Late Bronze Age, XVII-XVIII centuries),

Didovychi-V (Mesolithic, Copper Age, Early Iron Age).

On the south-eastern outskirts of the village Baiv (to the north-east from Ratniv) two multi-layered settlements were localized – Baiv-Vysochyna with artifacts of Neolithic, Copper Age, Early Bronze Age, Early Iron Age and Old Rus and Baiv-II (Neolithic, Copper Age, Bronze Age, Early Iron Age, Late Roman period and Old Rus).

On the island of Victoriiany to the north-west of Ratniv a multilayered settlement with artifacts in chronological boundaries from the Neolithic to the XIV-XV-XVIII centuries was found as a result of excavation of test pits.

Two test pits were excavated on the island of Kolyadka, in which features of the Mezhanovytsia culture of the Early Bronze Age were found. During surveys on the island, artifacts were found, which have been divided into the following chronological periods: Neolithic, Copper Age, Bronze Age, Early Iron Age, Late Roman period, and Old Rus.

Near the village Ozdiv (to the north-east of Ratniv) surveys were conducted, as a result of which two settlements were located. In the settlement of Ozdiv-I, which is located in the northern part of the village, materials of Old Rus origin, as well as the end of the XIX-first half of the XX centuries are present. Artifacts of the Bronze and Early Iron Age were found in the settlement of Ozdiv-II, which is located in the north-eastern part of this village.

Appendix 1. Ye. Yanish (Research Associate at the Institute of Zoology of the NAS of Ukraine named after I.I. Schmalhausen), an analysis of the faunal complex, obtained as a result of excavations of the multi-layered settlement Ratniv-II and exploration in the vicinity of the village of Ratniv.

Appendix 2. Senior researcher at the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine O. Kozak conducted a detailed anthropological analysis of the bones from a destroyed triple burial found in the northern part of the village of Ratniv.

Appendix 3. A publication devoted to the definition of the Ratnivska Meso-Neolithic archeological culture, the bearers of which played a significant role in compiling the Linear Pottery Culture in Western Ukraine.

Appendix 4. The publication of the radiocarbon dates of the paleobotanical samples taken from the bottom of features #59 became

possible with the help of a Senior Researcher at the Bioarchaeology Research Centre of Vilnius University, PhD Giedre Motuzaitė-Matuzevičiūtė. The samples of carbonized grains and nut shells are dated to the second half of the III-first half of the IV centuries AD. The obtained dates characterize the late stage of the development of the Chernyakhiv or Velbar cultures and raise questions about the correctness of the conclusions about the age of the paleobotanical materials made without radiocarbon analysis.

Translated by Sean Mark Miller, MA.

Ратнів-ІІ-2015

Фотоальбом

1

2

3

4

5

6

7

Ратнів-ІІ.

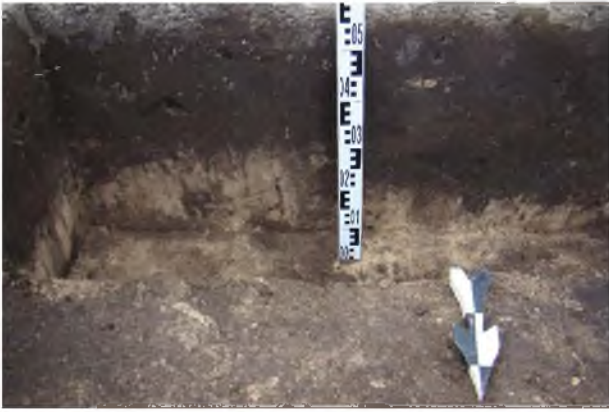
1. Початок робіт. Вигляд з півдня на північ.

2. Перший квадрат.

3. Верхня частина заповнення об'єкту 52.

4. Квадрати розкопу, підготовлені для подальших досліджень.

5-7. Об'єкт 51.

8

9

10

11

12

13

14

15

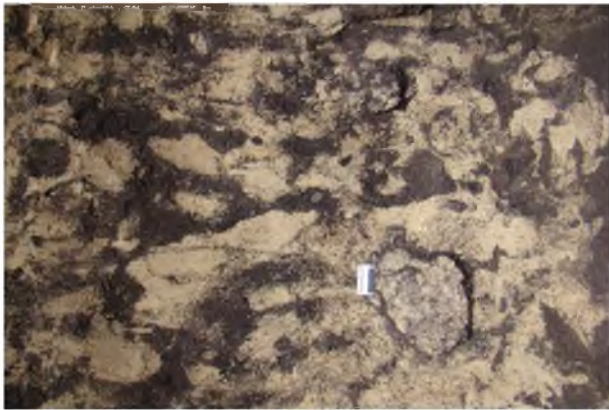
Ратнів-ІІ. 8-10. Кв. 2СД. Стратиграфія південного борту (північна експозиція).
11. Кв. -2, -1 СД, зачистка поверхні об'єкту 4. 12-13. Кв. -1 СД, стратиграфічний
розріз (південна експозиція). 14-15-дослідження об'єкту 52.

16

17

18

19

Ратнів-ІІ. 16. Дослідження об'єкту 4;17-дослідження об'єкту №52. 18. Залишки обмазки на стінках об'єкту 52. 19. Мікрофотографія обмазки. Помітні сліди від додавання полову.

20

21

22

23

24

25

Рагнів-ІІ. 20. Об'єкт 52. Вигляд зі сходу. 21. Об'єкт 52. Вигляд з півдня. На стінках помітні залишки обмазки. 22. Об'єкт 52. 23. Вид на об'єкти 52 та 4 з півдня. 24. Вид з заходу на об'єкти 52 та 4; 25. Вид з заходу на об'єкти 4,51,54.

26

27

28

29

30

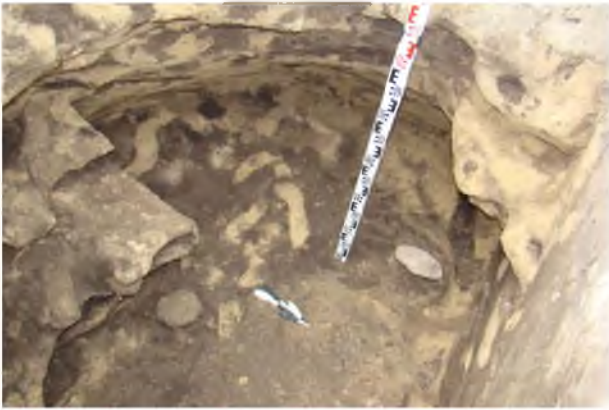

31

32

Ратнів-ІІ. 26. Вид на об'єкти 4,52,53,56,57 з півдня. 27-28. Вид на об'єкти 4,52,56,57 зі сходу та заходу. Ратнів-ІІ-2015. 29. Випробування нового сита. 30. Вид з півночі на об'єкти 4 та 58. 31. Початок дослідження об'єкту 59. 32. Об'єкт 59. Верхній рівень заповнення. Розвал посудини.

33

34

35

36

37

38

39

Ратнів-ІІ. 33. Об'єкт 59. 34. Дослідження об'єкту 59. 35. Стратиграфія східного сектору об'єкту 59. 36. Дно об'єкту 59. На передньому плані хлібець та шелепа тварини. Ратнів-ІІ-2015. 37. Стратиграфія східного сектору об'єкту 59. 38. Вид на північний сектор об'єкту 59. 39. Об'єкт 59, вигляд зі сходу.

40

41

42

43

44

Ратнів-ІІ. 40. Об'єкт 59, деревне вугілля на дні; 41. Об'єкт 59 у розчищеному стані. 42-43. Об'єкт 60, вид з півдня та з заходу. 44. Стратиграфія об'єкту 41. 45. Об'єкт 41, вид з півдня.

45

46

47

48

49

50

Ратнів-ІІ. 46. Об'єкт 41, вид з півночі. 47. Об'єкт 64, вид з півдня. 48-49. Об'єкти 62,63,64,65, вид з південного заходу та півночі. 50. Об'єкт 4, вид з заходу. 51. Об'єкт 66, пічка 1, вид зі сходу.

51

52

53

54

55

56

57

58

Ратнів-ІІ. 52. Об'єкт 66. 53. Поперечний розріз об'єкту 66, південна експозиція. 54. Об'єкт 66, проміжний етап дослідження. 55. Об'єкт 66, проміжний етап дослідження. Вид з півночі. 56. Об'єкт 66, пічки 4 та 5. 57. Об'єкт 66, пічки №№1,2. 58. Об'єкт 66, вид з заходу на яму 6 та пічки 3,4 та 6.

59. Об'єкт 66, пічка 1.

60. Об'єкт 66, пічки 1,2 та яма 15

61. Вид на північну частину об'єкту 66.

*Монографія надрукована за фінансової підтримки
директора СГПП «Рать» В. А. Шумського
та посередництва настоятеля храму
святої великомучениці Параскеви УПЦ
архімандрита Онуфрія (Куца)*

Наукове видання

С. А. Теліженко, В. О. Манько

Різночасові пам'ятки поблизу села Ратнів на Волині

Дослідження 2015 року

*Дизайн обкладинки Антон Панікарський
Верстка Валерій Манько*

Здано до складання 12.04.2021 р. Підписано до друку 09.05.2021 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 25.
Тираж 300 прим.

Видавець Володимир Гурович
Вул. Ревуцького, 29, м. Київ, 02068.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7041 від 10.03.2020 р.

Друк «Майстер книг»
masterknyg.com.ua